

**XIX. VE XX. YÜZYIL ARAP EDEBİYATINDA
TARİHİ ROMAN MISIR, SURİYE, LÜBNAN ÖRNEĞİ**

Mürüvvet TÜRKEN ÇAKIR

**Doktora Tezi
Arap Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı
Prof. Dr. Selami BAKIRCI
2019
Her Hakkı Saklıdır**

T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ARAP DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİMDALI

Mürüvvet TÜRKEN ÇAKIR

XIX. VE XX. YÜZYIL ARAP EDEBİYATINDA TARİHİ ROMAN
MISIR, SURİYE, LÜBNAN ÖRNEĞİ

DOKTORA TEZİ

TEZ YÖNETİCİSİ
Prof. Dr. Selami BAKIRCI

ERZURUM-2019

T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEZ BEYAN FORMU

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

BİLDİRİM

Atatürk Üniversitesi Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Uygulama Esaslarının ilgili maddelerine göre hazırlamış olduğum “XIX. VE XX. YÜZYIL ARAP EDEBİYATINDA TARİHİ ROMAN MISIR, SURİYE, LÜBNAN ÖRNEĞİ” adlı tezin/raporun tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt eder, tezin/raporumun kâğıt ve elektronik kopyalarının Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım:

*Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Uygulama Esaslarının ilgili maddeleri uyarınca gereğinin yapılmasını arz ederim *.*

☒ Tezin/Raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.

☐ Tezin/Raporumun makale için **altı ay**, patent için **iki yıl** süreyle erişiminin ertelenmesini istiyorum.

20.09.2019

Mürüvvet TÜRKEN ÇAKIR

*** LİSANSÜSTÜ TEZLERİN ELEKTRONİK ORTAMDA TOPLANMASI, DÜZENLENMESİ VE ERİŞİME AÇILMASINA İLİŞKİN YÖNERGE**

.....

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Çeşitli ve Son Hükümler

Lisansüstü tezlerin erişime açılmasının ertelenmesi MADDE 6– (1) Lisansüstü teze ilgili patent başvurusu yapılması veya patent alma sürecinin devam etmesi durumunda, tez danışmanının önerisi ve enstitü anabilim dalının uygun görüşü üzerine enstitü veya fakülte yönetim kurulu iki yıl süre ile tezin erişime açılmasının ertelenmesine karar verebilir.

(2) Yeni teknik, materyal ve metotların kullanıldığı, henüz makaleye dönüşmemiş veya patent gibi yöntemlerle korunmamış ve internetten paylaşılmaması durumunda 3. şahıslara veya kurumlara haksız kazanç imkanı oluşturabilecek bilgi ve bulguları içeren tezler hakkında tez danışmanının önerisi ve enstitü anabilim dalının uygun görüşü üzerine enstitü veya fakülte yönetim kurulunun gerekçeli kararı ile altı ayı aşmamak üzere tezin erişime açılması engellenebilir.

Gizlilik dereceli tezler MADDE 7– (1) Ulusal çıkarları veya güvenliği ilgilendiren, emniyet, istihbarat, savunma ve güvenlik, sağlık vb. konulara ilişkin lisansüstü tezlerle ilgili gizlilik kararı, tezin yapıldığı kurum tarafından verilir. Kurum ve kuruluşlarla yapılan işbirliği protokolü çerçevesinde hazırlanan lisansüstü tezlere ilişkin gizlilik kararı ise, ilgili kurum ve kuruluşun önerisi ile enstitü veya fakültenin uygun görüşü üzerine üniversite yönetim kurulu tarafından verilir. Gizlilik kararı verilen tezler Yükseköğretim Kuruluna bildirilir.

(2) Gizlilik kararı verilen tezler gizlilik süresince enstitü veya fakülte tarafından gizlilik kuralları çerçevesinde muhafaza edilir, gizlilik kararının kaldırılması halinde Tez Otomasyon Sistemine yüklenir.

T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEZ KABUL TUTANAĞI

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Prof. Dr. Selami BAKIRCI danışmanlığında, Mürüvvet TÜRKEN ÇAKIR tarafından hazırlanan bu çalışma 20 /09 /2019 tarihinde aşağıda isimleri yazılı jüri tarafından Arap Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı'nda Doktora Tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan : Prof. Dr. A. Kâzım ÜRÜN

İmza:

Jüri Üyesi : Prof. Dr. Selami BAKIRCI

İmza:

Jüri Üyesi : Prof. Dr. Ümit KILIÇ

İmza:

Jüri Üyesi : Doç. Dr. Nurullah YILMAZ

İmza:

Jüri Üyesi : Doç. Dr. Ömer İSHAKOĞLU

İmza:

Prof. Dr. Sait UYLAŞ

Enstitü Müdürü

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	III
ABSTRACT	IV
KISALTMALAR DİZİNİ	V
TRANSKRİPSİYON SİSTEMİ	VI
ÖNSÖZ.....	VII
GİRİŞ	1
I. MODERN DÖNEM ARAP EDEBİYATININ BAŞLANGICI	5

BİRİNCİ BÖLÜM

XIX. VE XX. YÜZYILDA MISIR, SURİYE VE LÜBNAN'IN SİYASİ, SOSYAL VE KÜLTÜRELYAPISI

1.1. SİYASİ YAPI.....	9
1.2. SOSYAL YAPI	32
1.3. KÜLTÜREL YAPI	36

İKİNCİ BÖLÜM

ROMAN

2.1. ROMANIN TANIMI	54
2.2. HİKÂYE VE ROMAN ARASINDAKİ İLİŞKİ	56
2.3. ROMAN SANATINA ETKİ EDEN AKIMLAR	57
2.4. ROMAN TÜRLERİ	63
2.5. TARİHİ ROMAN	65
2.5.1. Tarihi Roman Nedir?	65
2.5.2. Tarih ve Tarihi Roman Arasındaki İlişki	69
2.5.3. Tarihi Romanın Özellikleri:	72
2.5.4. Tarihi Romanın Türleri	74
2.5.4.1. Geleneksel Tarihi Roman	74
2.5.4.2. Postmodern Tarihi Roman	75
2.5.5. Tarihi Romanın Hedefleri ve Yazılış Nedenleri.....	76
2.6. BATI EDEBİYATINDA TARİHİ ROMAN.....	77

2.7. ARAP EDEBİYATINDA TARİHİ ROMAN	84
2.7.1. Arap Tarihi Romanının Ortaya Çıkışındaki Görüşler	88
2.7.1.1. Batı Romanından Etkilendiği Görüşü.....	88
2.7.1.2. Klasik Arap Hikâyesi ve Şiir Tarzından Etkilendiği Görüşü	90
2.7.1.3. Her İki Akımın Etkisiyle Doğduğunu Savunan Görüş	92

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ARAP TARİHİ ROMANININ ÖNCÜLERİ (MISIR, SURİYE, LÜBNAN)

3.1. MISIR.....	95
3.1.1. ‘Alî el-Cârim (1881-1949)	101
3.1.2. Muhammed Ferîd Ebû Hadîd (1893-1967)	112
3.1.3. Muhammed Sa‘îd el-‘Uryân (1905-1964).....	119
3.1.4. ‘Alî Aḥmed Bâkeşîr (1910-1969).....	123
3.1.5. Necîb Maḥfûz (1911-2006)	131
3.1.6. ‘Abdulḥamîd Cûde es-Saḥḥâr (1913-1974)	141
3.2. SURİYE.....	145
3.2.1. Ma‘rûf Aḥmed el-Arnâ’ût (1893-1948)	148
3.3. LÜBNAN	155
3.3.1. Selîm Buṭrus el-Bustânî (1848-1884).....	158
3.3.2. Corcî Zeydân (1861-1914)	166
3.3.3. Faraḥ Antûn (1874-1922).....	203
3.3.4. Ya‘kûb Şarrûf (1852-1927)	209
SONUÇ.....	219
KAYNAKÇA	223
ÖZGEÇMİŞ.....	240
DİZİN.....	241

ÖZET**DOKTORA TEZİ****XIX. VE XX. YÜZYIL ARAP EDEBİYATINDA TARİHİ ROMAN
MISIR, SURİYE, LÜBNAN ÖRNEĞİ****Mürüvvet TÜRKEN ÇAKIR****Tez Danışmanı: Prof. Dr. Selami BAKIRCI****2019, Sayfa: 245****Jüri: Prof. Dr. Selami BAKIRCI****Prof. Dr. Ahmet Kazım ÜRÜN****Prof. Dr. Ümit KILIÇ****Doç. Dr. Nurullah YILMAZ****Doç. Dr. Ömer İSHAKOĞLU**

Tarih modern dönem ile birlikte toplumlar ve milletler arasında yükselen bir ivme kazanmıştır. Özellikle Fransız ihtilaliyle birlikte ortaya çıkan özgür düşünce hareketiyle insanlar kendilerini ve medeniyetlerini daha yakından tanıma fırsatı elde etmişlerdir. Bu bilinç doğrultusunda tarihe yönelik eğilimin ve yoğunlaşmanın artışı tarihi romana zemin hazırlamıştır.

Tarihi roman önce Batı edebiyatında görülmeye başlamış, daha sonra Arap yazarların Batıyla temasa geçmesi ve buradaki yazarların eserlerinden yapılan çevirilerle birlikte Arap dünyasında tanınmıştır. İlk olarak Mısır'da doğup gelişen bu tür daha sonra Suriye ve Lübnan'da kendini göstermiştir. Bu ülkeler diğer Arap ülkelerine de esin kaynağı olmuşlardır.

Bu çalışmada modern Arap edebiyatında önemli bir yer edinmiş olan tarihi roman türünün ortaya çıkışında ve yayılışında etkili olan siyasi, sosyal ve kültürel durumlara; bu türün özelliklerine, çeşitlerine ve yazılış nedenlerine değinildikten sonra tarihi romanın Mısır, Suriye ve Lübnan'daki öncü yazarlarına ve eserlerine yer verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Roman, tarihi roman, modern Arap edebiyatı, milliyetçilik.

ABSTRACT

Ph. D. DISSERTATION

**HISTORICAL FICTION IN 19th AND 20th CENTURY ARABIC
LITERATURE: THE EXAMPLE OF EGYPT, SYRIA, LEBANON**

Mürüvvet TÜRKEN ÇAKIR

Advisor: Prof. Dr. Selami BAKIRCI

2019, Page: 245

**Jury: Prof. Dr. Selami BAKIRCI
Prof. Dr. Ahmet Kazım ÜRÜN
Prof. Dr. Ümit KILIÇ
Assoc. Prof. Dr. Nurullah YILMAZ
Assoc. Prof. Dr. Ömer İSHAKOĞLU**

With the modern period, history has seen a rising momentum between societies and nations. Especially with the free thought movement that emerged with the French revolution, people had the opportunity to get to know themselves and their civilization more closely. In line with this consciousness, the increasing tendency and concentration towards history has laid the groundwork for the historical novel.

The historical novel first began to appear in Western literature, and later became known in the Arab world through the contact of Arab writers with the West and translations from the works of the authors there. This type of literature which first appeared and developed in Egypt manifested itself in Syria and Lebanon. These countries have inspired other Arab countries as well.

In this study, after the political, social and cultural situations that were influential in the emergence and spread of the historical novel genre, which has an important place in modern Arabic literature, and the characteristics, varieties and writing reasons of this genre are discussed, the works of the leading authors of the historical novel in Egypt, Syria, Lebanon and the author themselves are dealt with.

Keywords: Novel, historical novel, modern Arabic literature, nationalism.

KISALTMALAR DİZİNİ

bkz.	Bakınız
c.	Cilt
çev.	Çeviren
Hız.	Hazreti
DİA	Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
Edit.	Editör
İ.A.	İslam Ansiklopedisi
M.Ö.	Milattan Önce
M.S.	Milattan Sonra
ö.	Ölüm
s.	Sayfa
sad.	Sadeleştiren
TDK	Türk Dil Kurumu
trans.	Translator
ty.	Tarih yok
vb.	ve benzeri
yay	Yayıncılık, Yayınevi, Yayınları
yy.	Yüzyıl

TRANSKRİPSİYON SİSTEMİ

ا (آ)	a, ā	ظ	z
ا (أ)	a, e, ı, u, ü	ع	‘
ب	b, p	غ	ğ
ت	t	ف	f
ث	s	ق	k
ج	c, ç	ك	k, g
ح	h	ل	l
خ	h	م	m
د	d	ن	n
ذ	z	و	v, u, ü, o, ö
س	s	ه	h, a, e
ش	ş	لا	la, lā
ص	ş	ی	y, ı, i
ض	ḍ	ء	’
ط	ṭ		

Ayrıca şu hususlara riayet edilmiştir:

a. Harf-i tarifler cümle başında da olsa küçük harfle yazılmıştır. Örnek: el-Ahrâm.

b. Harf-i tarif ile gelen kelimelerin şemsî ve kamerî harflerle okunuşu belirtilmiştir. Örnek: es-Saḥḥâr, el-Bustânî.

c. Terkip halindeki kelimeler bitişik yazılmıştır. Kaynaşan kelimelerden ilkinin bulunduğu yere göre irabında meydana gelen değişiklikler yazıda gösterilmiştir vasıl halinde, kelimenin sonundaki irabı belirtilmiştir. Örnek: Dâru’l-Kutubu’l-Mısriyye, el-Edebu’l-‘Arabiyyu’l-Mu‘âsır.

d. Kullanımı yaygın olan bazı isimlerde transkripsiyon uygulanmamıştır. Örnek: Abdurrahman, Abbas.

ÖNSÖZ

Modern edebiyat sanatları arasında önemli bir yere sahip olan roman sanatı ilk olarak Avrupa’da ortaya çıkmış, daha sonra tercüme ve taklit yoluyla Arap edebiyatında görülmeye başlamıştır. İlk başlarda hikâyenin bir devamı olarak görülen roman giderek Arap edebiyatında kendi başına yükselen bir tür haline gelmiştir. Hatta hikâyenin popülerliğini arka plana atacak kadar bir ilgi görmüştür. Roman bu ilgiye içerisinde barındırdığı çeşitli türlerle ulaşmıştır. Bunlar arasında en çok dikkati çeken ise çalışmamızın içeriğini oluşturan tarihi romandır.

Tarihi roman, matbaanın Arap ülkelerine girişiyle beraber ilk olarak gazete ve dergilerde tefrikalar halinde yayınlanmaya ve okuyucuyla buluşmaya başlamıştır. Özellikle içerisinde barındırdığı kurgusal aşk hikâyeleriyle her kesimden halkın dikkatini çekmeyi başarmıştır. Ayrıca milliyetçilik akımı başta olmak üzere Arapların geçmişine duydukları merak ve özlem ile geçmişte kazanılan savaşlar, elde edilen zaferler de yine bu türün çekiciliğini arttıran unsurlar arasındadır.

Arap edebiyatında tarihi roman kaleme alan ilk yazar Lübnanlı Selîm el-Bustânî olmasına rağmen bu türün öncüsü olarak Corcî Zeydân kabul edilmektedir. Zeydân ard arda yazdığı 21 tarihi romanıyla büyük bir okuyucu kitlesine ulaşmış, ünü Arap dünyasının da dışına taşmıştır. Zeydân, bu romanlarıyla hem dönemindeki hem de kendinden sonraki yazarları etkilemeyi başarırken birçok yazar ondan güç alarak tarihi roman yazmaya başlamıştır. Özellikle Mısır ve Suriyeli yazarlar onun izlediği yolu takip ederek tarihi romanın devamını sağlayan eserler sunmuşlardır.

Yukarıda değindiğimiz bilgiler ışığında çalışmamızı bir giriş ve üç bölümde ele almaya çalıştık. Giriş bölümünde Arap edebiyatının hangi devirlerden geçerek modern döneme geldiğine, bu devirlerin öne çıkan edebi türlerine ve yazarlarına kısaca değindikten sonra modern dönemin ortaya çıkışında önemli payı olan olaylardan ve isimlerden bahsettik.

Çalışmamızın birinci bölümünde tarihi romanın oluşum sürecinde de etkili olan siyasi, sosyal ve kültürel faktörleri, Arap dünyasının gerek stratejik gerekse jeopolitik olarak öne çıkan üç ülkesi Mısır, Suriye ve Lübnan üzerinden ele aldık. Bu faktörlerin bir ülkenin edebiyatının şekillenmesinde nasıl bir rol oynadığını göstermek istedik.

İkinci bölümde ilk olarak edebiyat türleri arasında öne çıkan romana, ona etki eden akımlara, çeşitlerine ve hikaye ile arasındaki ilişkiye yer verdik. Ardından romanın önemli bir türü olan ve çalışmamızın ana konusunu oluşturan tarihi romanı tanımlamaya çalışarak bu türün özelliklerine, hedeflerine, tarih ile olan bağlantısına, ortaya çıkış biçimine ve Batı ile Arap edebiyatındaki yerine değindik.

Çalışmamızın son bölümünde ise Mısır, Suriye ve Lübnan’da roman türünün yayılışından, buna katkı sağlayan yazar ve eserlerinden kısaca bahsederek tarihi romanın öncü isimlerine yer verdik. Bu yazarların hayatına (doğum veya ölüm tarihlerini sadece miladi olarak verdik), edebi kişiliğine ve eserlerine değindikten sonra kaleme aldıkları tarihi romanlarının kısa tanıtımını ve ana özetini sunmaya çalıştık

Her ne kadar edebiyatımızda tarihi roman alanında Şener Şahin’in “Corci Zeydan’ın tarihi romancılığı ve Osmanlı İnkılabı adlı romanı” (1999) ile Süreyya Kaval’ın “Farah Antun’un hayatı, eserleri ve tarihi romancılığı” (2015) adlı yüksek lisans tezleri kaleme alınmış olsa da bu tezler tarihi romanı yüzeysel olarak ele alırken sadece tek bir şahsa ve eserlerine yönelik yazılmıştır. Bizim amacımız ise bu çalışma ile modern Arap edebiyatında popüler bir tür olan tarihi romanın önemine dikkat çekmek ve bu türün genel hatlarıyla tanınmasını sağlamaktır. Beni bu çalışmaya yönlendiren, gerek konu seçiminde, konunun işlenmesinde gerekse kaynak temininde beni destekleyen tez danışmanım Prof. Dr. Selami BAKIRCI’ya, çalışmam boyunca benden desteğini esirgemeyen hocalarıma ve aileme teşekkürlerimi sunarım.

GİRİŞ

XIX. ve XX. yüzyıl Arap edebiyatında tarihi romanı konu edindiğimiz çalışmamızın ana unsurunu oluşturan modern dönemden bahsetmeden önce ilk olarak Cahiliye döneminin bir olgusu olan ve İslami dönemin başlarında kavramlaşmaya başlayan Arap edebiyatının edebi dönemlerine kısaca değinmemizin faydalı olacağı kanaatindeyiz.

Çoğu edebiyat tarihçisi tarafından Arap edebiyatı siyasi dönemlere ayrılarak incelenmiştir. Bu dönemlerin tasnifi hususunda kişiden kişiye bazı farklılıklar bulunsada genelin kullandığı adlandırma şu şekildedir: Cahiliye dönemi, İslami dönem, Emeviler dönemi, Abbasiler dönemi, Endülüs dönemi, Memlukler dönemi, Osmanlılar dönemi ve modern dönemdir. Bu dönemlere kısaca değinmeye çalışacağız.

Başlangıcı konusunda belirli ve ortak bir düşüncenin olmadığı, çoğu araştırmacı tarafından Arap yarımadasında geçtiği düşünülen Cahiliye dönemi bazı Arap edebiyatı tarihçileri tarafından iki dönem halinde ele alınır. Birinci dönem, Arapların ortaya çıkışlarından miladi beşinci yüzyıla kadar süren ve bu dönemdeki bilgilerin çoğunluğunun tahminlerden ibaret olduğu düşünülen karanlık dönemdir. İkincisi ise beşinci yüzyılın başından ya İslam'ın başlangıcına ya da hicretin gerçekleştiği 622 yılına kadar devam eden dönemdir.¹

Cahiliye döneminin öne çıkan edebi türleri şiir ve nesirdir. Özellikle şiirin zirvede olduğu bu dönemde öne çıkan şairler arasında İmruu'l-Kays b. Hucr (ö. 545), Tarafe b. el-'Abd (ö. 564), el-Hâriş b. Hillize, 'Amr b. Kulşûm (ö. 584), Zuheyr b. Ebî Sulmâ (ö. 627), Antera b. Şeddâd (ö. 615), Lebîd b. Rebîa gibi muallâka şairleri yer alır. Dönemin nesir türlerini ise hitabet, meseller, bu meselleri açıklayan hikâyeler, hikmetli sözler ve özdeyişler oluşturmaktadır. Cahiliye nesrinin en önemli hatipleri arasında Zuheyr b. Cenâb (ö. 564), 'Amr b. Kulşûm et-Tağlibî (ö. 584), Kuss b. Sâ'ide el-İyâdî (ö. 600),

¹ Cahiliye dönemi ayrıntılı bilgi için bkz. Kenan Demirayak, *Arap Edebiyatı Tarihi-I Cahiliye Dönemi*, Fenomen Yayınları, Erzurum 2009, 10-27; Corcî Zeydân, *Târîhu Âdâbi'l-Lugati'l-'Arabiyye*, I-IV, Dâru'l-Fikr, Beyrut 2011, I, 24-34.

Eksem b. Şayfî et-Temîmî (ö. 630), Dureyd b. Zeyd el-Hımyerî, Evs b. Hârise, Kays b. Zuheyr el-‘Absî, Kays b. Mes‘ûd, el-Hâris b. Zubyân, Hâlid b. Ca‘fer bulunmaktadır.²

Arap edebiyatında İslami dönem 622 yılından 661 yılına kadar devam eden bir süreci kapsar. Sadru'l-İslam olarak da adlandırılan ve Hz. Peygamber ile dört halife devrini içine alan bu dönemin başlamasıyla birlikte Cahiliye dönemi edebiyatı büyük oranda değişim gösterir. Özellikle şiir ve hitabetin bundan büyük ölçüde etkilendiği ve bir önceki döneme göre şiirin değil de hitabetin daha çok ön plana çıktığı görülmektedir. Bu dönemin temel kaynakları arasında Kur'an, hadis ve Cahiliye edebiyatı bulunmaktadır³.

İslami dönem edebiyatının en önemli hatipleri, başta Hz. Peygamber olmak üzere dört büyük halife Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer, Hz. Osman ve Hz. Ali'dir.⁴ Hz. Âişe, Eksem b. Şayfî, Sâbit b. Kays b. Şemmâs, Talhâ b. ‘Ubeydullâh, ‘Amr b. el-Ehtem de yine bu dönemde öne çıkan hatipler arasındadır. Dönemin meşhur şairleri ise ‘Abdullah b. Revâha (ö. 630), el-Hansâ’ (ö. 644/662), Kâ'b b. Zuheyr (ö. 645), Ebû Miğcen eş-Şekafî, eş-Şemmâh b. Dırâr (ö. 650), Kâ'b b. Mâlik (ö. 670), Hâssân b. Şâbit (ö. 674), el-Huṭay'e (ö. 678) gibi isimlerdir. Bu şairler aynı zamanda hem Cahiliye hem de İslami dönemde şiir nazmetmeye devam ettikleri için *muḥadram* şairleri olarak da adlandırılmaktadırlar.⁵

Hz. Peygamber ve dört halife döneminin sona ermesiyle 661'de başlayıp 750 yılında sona eren Emeviler dönemi kimi araştırmacılar tarafından İslami dönemin devamı olarak görülmektedir. Ancak kimine göre de bu dönem özellikle edebiyat yönünden İslami dönemden ayrı tutulmaktadır. Bunun sebebi de Emeviler dönemi edebiyatını oluşturan konuların arasına kadın, içki, eğlence gibi temaların girmesi ve içerik bakımından Sadru'l-İslam edebiyatından farklılaşmasıdır. Bu dönem edebiyatında da yine hitabet ve şiir önemini devam ettirmiştir. Hitabet diğer dönemlerden farklı olarak özellikle siyasi alanda baskı, korku ve sindirme aracı olarak kullanılmıştır. Ziyâd b. Ebîh (ö.673), Haccâc b. Yûsuf (ö.714) gibi isimler dönemin en meşhur hatiplerindendir. İçerisinde bolca medih ve hicve yer verilen bu dönem şiirindeki en önemli şairler ise; gazel

² Ayrıntılı bilgi için bkz. Yûsuf Es'ad Dâğır, *Maşâdiru'd-Dırâseti'l-Edebiyye*, Lübnan 2000, 29-40; Demirayak, *Arap Edebiyatı Tarihi-I Cahiliye Dönemi*, 112-129, 234; Zeydân, *Târîhu Âdâbi'l-Lugati'l-'Arabiyye*, I, 180; Ahmed Hasan ez-Zeyyât, *Târîhu'l-Edebi'l-Arabî*, Lübnan 2013, 37-53.

³ ez-Zeyyât, *Târîhu'l-Edebi'l-Arabî*, 67-77

⁴ Zeydân, *Târîhu Âdâbi'l-Lugati'l-'Arabiyye*, I, 206

⁵ Zeydân, *Târîhu Âdâbi'l-Lugati'l-'Arabiyye*, 208; Kenan Demirayak, *Arap Edebiyatı Tarihi-II Sadru'l-İslam Dönemi*, Fenomen Yayınları, Erzurum 2013, 21-22, 209.

alanında ‘Umar b. Ebî Rebî’a (ö.711); medih alanında; en-Nâbiğa eş-Şeybânî, el-Accac, Zu’r-Rumme, hiciv alanında ise el-Aḥṭal (ö.713), Cerîr b. ‘Aṭiyye (ö.728) ve el-Ferazdak (ö.728) tır.⁶

Yaklaşık 90 yıl süren Emevi hükümdarlığı, Arap ırkçılığını ön plana çıkarmaları sebebiyle Ebû Müslim el-Ḥorasânî öncülüğünde yapılan bir ihtilalle son bulmuştur. Abbasoğullarının 750 yılında, İranlıların yardımıyla Emevi Devleti’ni ortadan kaldırması ile başlayan Abbasiler dönemi 1258’de Moğol istilasına sona ermiştir.⁷

Arap edebiyatının en önemli dönemi ve zirvesi olan Abbasiler döneminin en belirgin özelliği Fars dili ve edebiyatından etkilenmesidir. Bu durum, Abbasi edebiyatının ilk dönemlerinde ele alınan eserlerin tıpkı bir önceki dönemde olduğu gibi kısa ve etkili cümlelerden oluşmakla birlikte, daha sonraki dönemlerde Arap edebiyatçılarının, İran yazarlarıyla kaynaşması sonucunda kaleme aldıkları uzun ve secili eserlerde kendini göstermektedir.⁸

Dönemin en önemli nesir yazarları arasında İran asıllı İbnu’l-Mukaffa’ (ö.759), Yahyâ b. Ziyâd el-Hârîsî, Ebû ‘Ubeydullâh b. Mu‘âviye, Ca‘fer b. Yahyâ, el-Câhîz (ö. 868), İbnu’l-‘Amîd (ö. 970), İbnu’l-Esîr, Ebû’l-‘Alâ el-Ma‘arrî gibi isimler bulunmaktadır.⁹ Şiir alanında ise Beşşâr b. Burd (ö. 784), Ebû Nuvâs (ö. 814), Ebû’l-‘Atâhiye (ö. 825), Ebû Temmâm (ö. 845), el-Buhturî (ö. 897), İbnu’r-Rûmî, İbnu’l-Mu‘tez (ö. 908), el-Mutenebbî (ö. 965) ve Ebû’l-‘Alâ el-Ma‘arrî (ö. 1058), el-Ḳâdî el-Fâdîl (ö. 1200) gibi şairler öne çıkmıştır.¹⁰

Endülüs dönemi, Şam merkezli Emevi Devleti’nin yıkılmasından sonra ‘Abdurrahman ed-Dâhil’in (ö. 788), 756 yılında Endülüs’te yeni bir Emevi Devleti kurması ile başlar ve 1492 yılına kadar devam eder. Dolayısıyla Endülüs edebiyatı hem coğrafya hem de kültür bakımından genel olarak ayrı bir özelliğe sahiptir. Bunun sebebi de Av-

⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz. Dâğır, *Maşâdiru’l-Dirâseti’l-Edebiyye*, 43-59; Zeydân, *Târîhu Âdâbi’l-Lugati’l-‘Arabiyye*, 247-252; Kenan Demirayak, *Arap Edebiyatı Tarihi-II Sadru’l-İslam Dönemi*, Fenomen Yayınları, Erzurum 2012, 11, 53, 60, 86; ez-Zeyyât, *Târîhu’l-Edebi’l-Arabî*, 84-85.

⁷ Sait Uylaş, *Birinci Türk Nüfuzu Dönemi Abbasilerinde Edebî Kültür*, Erzurum 2016, 3-5.

⁸ ez-Zeyyât, *Târîhu’l-Edebi’l-Arabî*, 153, Mehmet Yalar, *Modern Arap Edebiyatına Giriş*, Emin Yayınları, Bursa 2009, 31.

⁹ Ayrıntılı bilgi için bkz., Zeydân, *Târîhu Âdâbi’l-Lugati’l-‘Arabiyye*, I, 184, 195; ez-Zeyyât, *Târîhu’l-Edebi’l-Arabî*, 163-181; Uylaş, *Birinci Türk Nüfuzu Dönemi Abbasilerinde Edebî Kültür*, 202-203.

¹⁰ Ayrıntılı bilgi için bkz. Dâğır, *Maşâdiru’l-Dirâseti’l-Edebiyye*, 63-124; Zeydân, *Târîhu Âdâbi’l-Lugati’l-‘Arabiyye*, I, 56, 57; ez-Zeyyât, *Târîhu’l-Edebi’l-Arabî*, 191-206, 217-226; Uylaş, *Birinci Türk Nüfuzu Dönemi Abbasilerinde Edebî Kültür*, 44-46.

rupa kültürüyle olan temasıdır. Özellikle taklit ile başlayan şiir ve nesir türünün yerini yenilik girişimleri almıştır. Bu dönemin en önemli nesir yazarları arasında İbn ‘Abdi-rabbih (ö. 940), İbn Şuheyd (ö. 1034), İbn Hazzam el-Endelusi (ö. 1063), İbn Hafâce (ö. 1138), İbn Bessâm (ö. 1147) İbnu’l-Hatîb (ö. 1374) gibi isimler bulunmaktadır.¹¹ Şiir alanında ise İbn ‘Abdûn (ö. 940), İbn Derrâc el-Kastalî (ö. 958), İbn Hânî el-Endelusi (ö. 973) ve İbn Zeydûn (ö. 1071) bu dönemin meşhur şairleri olarak sayılabilir.¹²

Abbasi halifeliğinin çöküşüyle birlikte Moğolların 1258 yılında Bağdat’ı istila ederek, Abbasi hilafetinin merkezini ele geçirmeleriyle başlayan ve XIX. yüzyıla kadar devam eden dönem ise kimine göre İnhitat kimine göre de Memlukler ve Osmanlılar Dönemi olarak ikiye ayrılarak incelenir. Arap edebiyatının bu dönemde hem şiir hem nesir alanında gerileme göstermeye başladığı söylenir. Hatta önceki dönemlerle karşılaştırıldığında nitelikli edebiyatçı ve şairlerin yetişmediği iddia edilir.¹³

Yukarıdaki söylemlerin aksine bu dönemde de önemli şair ve edebiyatçıların varlığından bahsetmek mümkündür. Örneğin Memlukler döneminde (1258-1516), Şerefuddîn el-Bûsirî (ö. 1296), Şafiyyuddîn el-Hillî (ö. 1349), İbnu Nubâte el-Mısırî (ö. 1366) gibi şairlerin, Şihâbuddîn en-Nuveyrî (ö. 1332), Ebû’l-‘Abbâs el-Kalkaşendî (ö. 1418) ve Celâluddîn es-Suyûtî (ö. 1505) gibi dil alimi ve edebiyatçıların yetiştiği görülmür.¹⁴

Arap edebiyatında Osmanlılar dönemi ise 1516 yılında Osmanlıların Mercidabık Savaşı’nda Memlukleri yenmesi ile başlar ve XIX. yüzyılda modern Arap edebiyatının ortaya çıkışına kadar devam eder. Bu dönemin öne çıkan edebiyatçıları arasında Şihâbuddîn el-Hafâcî (ö. 1659), Necmuddîn el-Ğazzî (ö. 1650), Yûsuf el-Bedî’î (ö. 1662), İbnu’l-‘Imâd (ö. 1678), el-Murtâdâ ez-Zebîdî (ö. 1790), ‘Abdulkâdir el-Bağdâdî (ö. 1682), el-Hasan el-Bîrûnî (ö. 1615), ‘Abdulganî en-Nâblûsî (ö. 1730), el-Murâdî (ö. 1791) bulunmaktadır.¹⁵

¹¹ ez-Zeyyât, *Târîhu’l-Edebi’l-Arabî*, 234-252.

¹² Ayrıntılı bilgi için bkz. Dâğır, *Maşâdiru’d-Dirâseti’l-Edebiyye*, 127-136; Yalar, *Modern Arap Edebiyatına Giriş*, 30.

¹³ Kenan Demirayak, “Osmanlı Dönemi Arap Edebiyatı Üzerine Değerlendirmeler”, *Şarkiyat Mecmuası*, 26, 2015, 36-40.

¹⁴ ez-Zeyyât, *Târîhu’l-Edebi’l-Arabî*, 297.

¹⁵ Demirayak, “Osmanlı Dönemi Arap Edebiyatı Üzerine Değerlendirmeler”, 36, 51-52.

I. MODERN DÖNEM ARAP EDEBİYATININ BAŞLANGICI

“Modern” sözcüğü XIX. yüzyılda sanat ve edebiyatta ortaya çıkan büyük çaplı değişimleri tanımlamakta kullanılan bir kavram sayılmaktadır. Modernizm, edebiyat alanı içerisinde romanda bilinç akışı¹⁶ ile şiirde ise serbest şiir tarzında kendini karakterize etmektedir. Modernliğin temel ideolojisini toplumsal, siyasal, ahlaki ve fikri açıdan ilerleme oluşturmaktadır. Bu ilerleme siyasal, kültürel, bilimsel ve endüstriyel olmak üzere dört alanda görülmektedir. Bunların Arap edebiyatına nasıl yansıdığına kısaca değinmeye çalışacağız.

Modern Arap edebiyatı ilk olarak 1798’de Napolyon’un Mısır’a girişiyle birlikte Avrupa, özellikle de Fransız kültürüne yönelik bir temas ile başlamıştır. Bu da Fransızların ülkeye beraberlerinde getirdikleri matbaa, ilim adamları vs. gibi etkenlerle olmuştur. Bu konuyu Mısır’ın siyasal ve sosyal yapısını ele aldığımız çalışmamızın birinci bölümünde ayrıntılı olarak ele alacağız.

Modern Arap edebiyatının doğuşunda etkili olan diğer bir önemli olay ise 1805-1848 yılları arasında Mehmet Ali Paşa ve beraberindekilerin Mısır’da gerçekleştirdikleri kalkınma hareketleridir. Bunun için ilk adımı Mehmet Ali Paşa, Batı’nın özellikle askeri ve diğer alanlardaki eğitim sistemlerini yakından takip etmeleri için Avrupa’ya öğrenci grupları göndermekle atmıştır. Bu gruplar özellikle tıp, mühendislik, kimya, ziraat ve çeşitli bilim dallarında eğitim almışlardır. Ayrıca Mısır’da açılan askeri ve tıp okulları için Avrupa’dan hocalar getirtildiği gibi Avrupa kültürünü yakından tanımaları için ikinci kez Mısır’dan gruplar halinde öğrenciler, Batı ülkelerine (Fransa, İngiltere, İtalya.. gibi) gönderilmeye devam etmiştir.¹⁷

Avrupa ülkelerine gönderilen bu öğrenci grubuna Mısır’ın önde gelen Ezher meczunu âlimlerinden ve modern Arap edebiyatının başlamasında büyük katkısı olan Rifâa Râfîi et-Tahtâvî başkanlık etmiştir.¹⁸ Yeniliğe açık bir yazar olan Tahtâvî, modern edebiyatın önemini kavramış hatta bunu her defasında dile getirmiştir.

¹⁶ Okuyucunun ya da karakterlerin bilincine girilerek dalgalanmalar yaratılması ve okuyucunun eser içine çekilmesidir. Ayrıntılı bilgi için bkz. <https://www.britannica.com/art/stream-of-consciousness> 28.08.2019.

¹⁷ Muhammed Ahmed Rebi‘, Sâlim Ahmed el-Ĥamdânî, *Dirâsât fî l-Edebi’l-‘Arabiyyi’l-Ĥadîs*, Dâru’l-Kindî, 2003, 19.

¹⁸ Yusûf İlyân Serkîs, *Mu‘cemu’l-Maṭbû‘âti’l-‘Arabiyye ve l-Mu‘arrebe*, c. I, Kahire 1919, 942; Enîs el-Makḍisî, *el-Funûnu’l-Edebiyye ve A’lâmuḥâ*, Dâru’l-‘Ilm li’l-Melâîyn, Beyrut 1980, 110; Hayruddîn ez-

Tahtâvî, Fransa’da kaldığı dönemde Fransız edebiyatçılarını ve bunların eserlerini yakından tanıma fırsatı bulmuştur. Özellikle Jean Jacques Rousseau (ö. 1778), Jean Racine (ö. 1699), Voltaire (ö. 1778), Montesquieu (ö. 1755) gibi Fransız edebiyatının önde gelen yazarların eserlerini okuyup tercüme ederek bunları Arap edebiyatına kazandırmıştır. Bu eserlerinde Batı’dan ilham alarak Arapçılık ruhunu yeniden diriltmek için çalışır. Tahtâvî’nin yanısıra 19. yüzyılın ilk dönemindeki edebi kalkınmada hocası Şeyh Hâsân el-‘Attâr (ö. 1835), Şeyh Hâsân el-Kuveydir (ö. 1846), ‘Alî ed-Dervîş (ö. 1854), ‘Abdurrahmân el-Cebertî (ö. 1825) gibi isimlerin de katkıları bulunmaktadır.¹⁹

Mısır’daki edebi kalkınma hareketine XIX. yüzyılın ikinci yarısında Mısır’a göç eden Suriyeli ve Lübnanlı Hristiyanların ve din adamlarının da katkısı büyük olmuştur. Onların ülkelerinde Hristiyan keşişlerden aldıkları eğitim ile Mısır’ın yerli halkından önce Avrupa kültürünü ve edebiyatını tanıyor olmaları Mısır’da başlatılan yeniliklerin benimsenmesinde ve bunlara uyum sağlanmasında yardımcı olmuştur. Din adamlarının dışında Mısır’daki Suriyeli ve Lübnanlı yazarlar, gazete ve tiyatro sanatını geliştirerek Mısır halkının Avrupa edebiyatını yakından tanımalarına imkân sağlamışlardır.²⁰

Suriye ve Lübnan’a baktığımızda ise yenilik hareketleriyle karşı karşıya kalan Arap edebiyatının gelişmesinde özellikle gayrimüslimlerin çabaları dikkat çekmektedir. Onların, içerisinde Arapça eserlerin de yer aldığı Katolik kiliselerindeki kütüphaneleri korumaları edebiyatın gelişmesine büyük katkı sağlamıştır. Çünkü Arapça yazılmış eserlere ve Hristiyan-Arap edebiyatına yönelik artan bir ilgi söz konusudur. Bu yüzden her ne kadar Arapça eserler dil ve tema yönünden eski olsa da XIX. yüzyılın ortalarında çoğu yazara orijinal eser ortaya koymada esin kaynağı olmuştur.²¹

Arap edebiyatının gelişmesinde Suriye’ye göre Lübnan daima bir adım öne çıkar. Bunda da XIX. yüzyılın ilk yarısında ilmi ve edebiyatı canlandırmada önemli katkıları olan nahda (kalkınma) hareketinin öncülerinden sayılan Butrus el-Bustânî (ö. 1883), Nâşîf el-Yâzîcî (ö. 1870), Aḥmed Fâris eş-Şidyâk (ö. 1887) ve Mârûn en-Nakḳâş (ö. 1855) gibi Lübnanlı meşhur edip ve şairlerin rolü büyük olmuştur.²² Bu isimler, gerek

Ziriklî, *el-A‘lâm*, III., Dâru’l-‘İlm li’l-Melâyîn, Beyrut 2002, 29; Lûis Şeyho *Târîhu’l-Âdâbi’l-‘Arabîyye*, 121.

¹⁹ Zeydân, *Târîhu Âdâbi’l-Lugati’l-‘Arabîyye*, III-IV, 244-247.

²⁰ Ahmet Savran, *19. Yy. Osmanlı Döneminde Yeni Arap Edebiyatı*, Erzurum 1991, 46.

²¹ Savran, *19. Yy. Osmanlı Döneminde Yeni Arap Edebiyatı*, 29.

²² Savran, *19. Yy. Osmanlı Döneminde Yeni Arap Edebiyatı*, 54.

Avrupa ile temas halinde olmaları gerekse kaleme aldıkları eserlerle gelecek nesillere yol gösterici olmuşlardır. Ayrıca Arap dilini, kültürünü ve tarihini canlandırma adına Arap birliği düşüncesini öne sürerek milliyetçiliğin doğuşunda etkili olmuşlardır.²³

Lübnan'ın ardından Suriye'de ise XIX. yüzyılın sonlarına doğru edebiyatta bir canlanma görülmeye başlanmıştır. Bu ülkede öne çıkan edebi önderlerin arasında Rızkullâh Hassûn (ö. 1880) ve Fetḥullâh Marrâş (ö. 1873) gibi isimler yer almıştır.²⁴

XIX. yüzyıl Modern Arap edebiyatında şiir ise nesire göre daha geri planda kalmıştır. Bunun sebebi de şiirde mevcut Arap kültürünün Batı kültürüyle çatışması ve o dönem şairlerinin şiirdeki klasik üslubu ve ulusal kimliklerini koruyabilme güdüsüyle diğer dönem şairlerini taklit etmeleridir.²⁵ Ancak XX. yüzyıla gelindiğinde şiirde modernleşme adına gerçek bir atılım olmuştur. Bunu başlatan ilk isim ise Mısırlı Maḥmûd Sâmi el-Bârûdî'dir (ö. 1904)²⁶. Şiire sağlam bir üslup kazandıran Bârûdî, onu klasik şiirin ardında bıraktığı bir takım yapmacık ve modası geçen kullanımlardan arındırmıştır. Barûdî'den sonra bu geleneği Aḥmed Şevkî (ö. 1932)²⁷ ve Hâfız İbrâhîm (ö. 1932)²⁸ devam ettirmişlerdir.

Arap şiirinde ilk köklü değişiklik ise Lübnanlı Ḥalîl Muṭrân (ö. 1949)²⁹ tarafından yapılmıştır. Fransız edebiyatı üzerine aldığı eğitim ile şiir de yeni arayışlar içerisine giren Ḥalîl Muṭrân özellikle şiirde kaside bütünlüğüne, şekilden çok içeriğe ve anlatım-da sadeliğe önem vermiştir.

²³ Bu milliyetçilik düşüncesi ilk başta önemli bir amaca hizmet ediyor gibi görünse de daha sonra siyasi bir faaliyete dönüşmüştür. Özellikle Fâris Nimr, Şâhin Makaryus ve Yakub Sarrûf gibi gençler gizli bir örgüt kurarak Suriye ve Lübnan'ı Osmanlı Devleti hâkimiyetinden kurtarma planları yapmışlardır. https://www.marefa.org/%D8%AC%D9%85%D8%B9%D9%8A%D8%A9_%D8%A8%D9%8A%D8%B1%D9%88%D8%AA_%D8%A7%D9%84%D8%B3%D8%B1%D9%8A%D8%A9 2.05.2019.

²⁴ Zeydân, *Târîḫü Âdâbi'l-Lugati'l-'Arabiyye*, III-IV, 262, 263.

²⁵ Mürüvvet Türken Çakır, *Modern Arap Şiirinde Apollo Eklü*, (Yüksek Lisans Tezi), Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2013, 6.

²⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz. İbrâhîm Ḥalîl, *Medḥal li-Dirâseti's-Şi'ril-'Arabiyyi'l-Ḥadîs*, Dâru'l-Mesîre, Ammân 2003, 59-60; Nevzat Hafis Yanık, *Maḥmûd Sâmi Paşa el-Bârûdî Hayatı, Edebî Kişiliği ve Eserleri*, Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, Erzurum 1991, 41-80.

²⁷ Arap şairlerinin en meşhurlarından biridir. Kahire'de doğmuş ve burada yaşama veda etmiştir. *Emiru's-Şuara* lakabıyla tanınmıştır. Şiirlerinin yanısıra tiyatro, hikâye ve roman alanında çeşitli eserleri bulunmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. 'Umar Rıdâ Kehhâle, *Mu'cemu'l-Muellifin*, I, 153; ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, I, 136-137, Ahmet Kazım Ürün, *1868-1932 Mısır'da Türk Bir Şair Ahmet Şevki*, Kaknüs Yayınları, İstanbul 2002, 47-54.

²⁸ Arap edebiyatının önemli edip ve şairlerindendir. Mısır'ın Deyrut civarında bulunan Nil nehri yakınlarında doğmuştur. Nil şairi lakabıyla bilinir. Ayrıntılı bilgi için bkz. ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, VI, 76.

²⁹ Aḥmed Ḳabbîş, *Târîḫü's-Şi'ri'l-'Arabiyyi'l-Ḥadîs*, Dâru'l-Cîl, Beyrut 1971, 193-194.

Yukarıda değindiğimiz isimlerin dışında Modern Arap şiirinin başlamasında ve gelişmesinde etkili olan çeşitli şiir grupları oluşmuştur. Bunlardan ilki İbrahim ‘Abdulkâdir el-Mâzinî (ö. 1949) ‘Abdurrahman Şukrî (ö. 1958), ‘Abbâs Maḥmûd el-‘Aḳḳâd (ö. 1964) tarafından Mısır’da kurulan Divan grubudur.³⁰ Şiirde İngiliz romantizminin etkisinde kalan bu grup şairleri daha çok eleştirmen kimlikleriyle tanınmaktadırlar.

İkinci şiir grubunu Aḥmed Zekî Ebû Şâdî tarafından 1932 yılında Kahire’de kurulan ve aralarında İbrahîm Nâcî, ‘Alî Maḥmûd Ṭaha gibi şairlerin bulunduğu Apollo grubu³¹ oluşturmaktadır. Romantizm akımının etkisiyle kurulan bu grubun hedefleri arasında şiiri belli bir düzeye taşımak, şiirdeki yenilikleri gözler önüne sermek ve şaire her konuda destek çıkmak vardır.³²

Son olarak da iki ayrı şiir grubunu içerisinde barındıran Mehcer grubu karşımıza çıkmaktadır. Bu gruplardan ilki Cibrân Ḥalîl Cibrân, Mîḥaîl Nu‘ayme (ö. 1988), İliyyâ Ebû Mâḍî (ö. 1957), Nesîb ‘Arîḍa (ö. 1946) gibi şairlerden oluşan ve 1920 ‘de New York’da kurulan er-Râbîṭatu’l Kâlemiyye (Kalem Grubu)³³, ikincisi ise Mîşel el-Ma‘lûf, Fevzî (ö. 1930) ve Şefîk el-Ma‘lûf (ö. 1986), İlyâs Ferhât (ö. 1977) gibi isimler tarafından 1932’de Brezilya’nın Sao Paulo şehrinde oluşturulan el-‘Uşbetu’l-Endelusiyye (Endülüs Grubu)’dir.³⁴ Her iki grubun da ortak hedefi Arap şiirine yenilik katmak ve Arap kimliklerini korumaktır.³⁵

³⁰ Jan Brugman, *An Introduction to the History of Modern Arabic Literature in Egypt*, Leiden 1984, s. 98

³¹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Türken Çakır, *Modern Arap Şiirinde Apollo Ekolü*, 22-91.

³² Ḥâfâcî, Muḥammed ‘Abdulmun‘im, *Dirâsât fi’l-Edebi’l-‘Arabiyyi’l-Ḥadîş ve Medârisuḥa*, Dâru’l-Cîl, Beyrut ty., 57.

³³ Ḥasan Câd Ḥasan, *el-Edebu’l-‘Arabî fi’l-Mehcer*, Kahire 1962, 64-65; Ḳabbiş, *Târiḥu’ş-Şi’ri’l-‘Arabiyyi’l-Ḥadîş*, 284.

³⁴ Ḥasan Câd Ḥasan, *el-Edebu’l-‘Arabî fi’l-Mehcer*, 63; Ḳabbiş, *Târiḥu’ş-Şi’ri’l-‘Arabiyyi’l-Ḥadîş*, 312

³⁵ ‘Abdulkerîm el-Eşter, *en-Neşru’l-Mehcerî*, Şam 1970, 16-19.

BİRİNCİ BÖLÜM

XIX. VE XX. YÜZYILDA MISIR, SURİYE VE LÜBNAN'IN SİYASİ,

SOSYAL VE KÜLTÜREL YAPISI

Tarihi roman bir ülkenin siyasi, sosyal ve kültürel durumuna göre şekil almıştır. Siyasi olaylar bu türde tarihi gerçeklerin yansıtılmasında etkili olurken, romanın içeriğini o ülkenin sosyal durumu belirlemiştir, kültürel olaylar ise bu roman türünün insanlara aktarılmasında öncü rol oynamıştır. Bu bağlamda çalışmamızın birinci bölümünde modern dönemde Arap edebiyatının siyasi, sosyal ve kültürel yapısını Arap ülkeleri arasında gerek stratejik gerekse jeopolitik durumları ile öne çıkan Mısır, Suriye ve Lübnan olmak üzere üç ülke üzerinden inceleyeceğiz.

1.1. SİYASİ YAPI

▪ Mısır

Afrika kıtasının kuzeydoğusunda Nil Nehri'nin Akdeniz'e döküldüğü bölümde yer alan Mısır'ın ilk olarak M.Ö 3100 yılında, ülkenin ilk hükümdarı olarak kabul edilen Menes'in Nil vadisinde yaşam süren kabileleri bir araya getirmesiyle kurulduğu bilinmektedir.³⁶ Yaklaşık beş bin yıllık bir geçmişe sahip olan bu ülke, Orta Doğu siyasetinin önemli ve önde gelen ülkelerinden biri olarak kabul edilir.

Mısır, ilk olarak Firavunlar, daha sonra Asurlular, İranlılar ve Roma İmparatorluğu gibi devletlerin egemenliği altında yönetilmiştir.³⁷ Bunların dışında tarih boyunca çeşitli devletlerin peşinde olduğu ve birçok devletin de himayesinde olan bir ülke olan Mısır, Fransız İhtilali ve Mehmet Ali Paşa'nın Mısır'a vali oluşu ile birlikte önemli bir dönüm noktasına girmiştir. Bunlara ayrıntılı olarak değinmeden önce XIX. yüzyıla kadar gerçekleşmiş siyasi olaylardan kısaca bahsetmek, modern dönemdeki siyasi durumu anlamamızda bizlere yararlı olacaktır.

Mısır Emeviler, Abbasiler, Tolunlular gibi İslam devletleri tarafından yönetilmiş M.S 909 senesinde Tunus'ta kurulan Fatımi hükümdarlığı ile bugünkü Mısır toprakları-

³⁶ Hilal Görgün, Mısır-Tarih/Başlangıçtan Bizans Dönemine Kadar, *DİA*, İstanbul 2004, XXIX, 555.

³⁷ William L. Cleveland, *A History of the Modern Middle East*, United States of America, 2000, 1-3.

nı içine alacak biçimde büyümüştür.³⁸ 1171 yılına kadar hâkimiyetini sürdüren bu devlet, Selahattin Eyyubi tarafından yıkılmıştır. Kurulan Eyyubi hanedanlığının sonraki dönemlerinde Sultan'ın oğulları arasında çıkan iç karışıklığı önlemek amacıyla Mısır'a gönderilen Memluk askerleri yönetime el koyarak Memluk devletini ilan etmişlerdir.³⁹ İlk olarak 1260-1382 yılları arasında Türk ve Moğol kökenli (Baḥrî)⁴⁰ sultanlar tarafından yönetilen Memlukler, 1382'den 1517'ye kadar Çerkez Kökenli (Burcî)⁴¹ sultanlar tarafından yönetilmiştir.⁴² Burci Memlukler, yönetime geçecek olan sultanı kendi emsallerinden seçtikleri için sultanlar, yetenekleri, yönetimi yönlendirmedeki becerileri doğrultusunda devletin idaresinde kalmışlardır. Bu durumun, sultan adayları arasında çekişmeye ve anlaşmazlığa yol açtığı, aynı zamanda ülkeyi kargaşaya ve iç savaşa sürüklediği görülmüştür.⁴³

Memlukler arasında çıkan karışıklıklar üzerine 1517 yılında Memluk devletini ele geçirerek Mısır'ı Osmanlı topraklarına katan dönemin padişahı Yavuz Sultan Selim, ülkenin süregelen siyasi sistem ve feodal düzeni için buraya valiler göndermiştir. Ancak bu valilerin, ülkenin idari ve mali yönetiminde Memluk beyleri kadar etkili olamamıştır. Bunun sebeplerinden biri Osmanlı devletinin mali kaynaklarının yapılan savaşlar ve seferler sonucunda azalması, buna bağlı olarak da eyaletler üzerindeki idari kontrolünün zayıflamaya başlamasıdır.⁴⁴

İkinci bir sebep de o dönemde askeri hizmet karşılığı verilen toprakların bizzat askeri komutanlara verilmeyip, bu toprakların vergiye tabi tutularak iltizama dönüştürülmesi sistemidir. Bu sistem ile vergiler, en yüksek fiyatı veren kişilere (mültezimlere) satılmaya başlamıştır. XVII. yüzyıla gelindiğinde ise artık birer derebeyine dönüşen mültezimler, arazileri kendi varislerine bırakıp, bir iltizamı alıp satabilme hakkına sahip

³⁸ Muḥammed Şabrî, *Târiḥu Mısr min Muḥammed 'Alî ile 'l-'Aşri 'l-Ḥadîs*, Kahire 1996, 16.

³⁹ Zeynep Güler, *Süveyş'in Batısında Arap Milliyetçiliği: Mısır ve Nasırcılık*, İstanbul 2004, 24.

⁴⁰ XIII. yüzyılın ortalarından XIV. yüzyılın sonlarına kadar Mısır'ın idaresinde söz sahibi olan bir Memluk grubudur. Kazım Yaşar Koprman, "Bahriyye", *DİA*, IV, İstanbul 1991, 512.

⁴¹ XIV. Yüzyıldan itibaren Mısır'ın yönetiminde söz sahibi olan bir Memluk grubudur. Kazım Yaşar Koprman, "Burciyye", *DİA*, VI, İstanbul 1992, 419-420.

⁴² Muḥammed Rıf'at, *Târiḥu Mısr es-Siyâsiyyi fî 'l-Ezmineti 'l-Ḥadîse*, Kahire 1934, 5, Mary Ann Fay, "The Historical Setting", (A Country Study: Egypt, Edit. Thomas Collelo), Library of Congress, 1991, 22-24, Şabrî, *Târiḥu Mısr min Muḥammed 'Alî ile 'l-'Aşri 'l-Ḥadîs*, 18.

⁴³ Cleveland, *A History of the Modern Middle East*, 65.

⁴⁴ Rıf'at, *Târiḥu Mısr es-Siyâsiyyi fî 'l-Ezmineti 'l-Ḥadîse*, 4, M.M. Badawi, "The Background" (*Modern Arabic Literature*, Editör: M.M. Badawi) Cambridge University Press, New York 1992, 2; Cleveland, *A History of the Modern Middle East*, 65, Şabrî, *Târiḥu Mısr min Muḥammed 'Alî ile 'l-'Aşri 'l-Ḥadîs*, 19-22.

olmuşlardır. Bu mültezimleri genelde Memluk beyleri oluşturmuş ve iltizam yoluyla oldukça güçlenmişlerdir.⁴⁵ Yönetim üzerinde de etkili olmaya başlayan Memluklerin kendi aralarındaki siyasi çekişmeden dolayı ülkedeki istikrar kaybolmuştur. Özellikle bu dönemde ülkenin gelişimi ikinci plana itildiğinden tarım ve diğer alanlarda gerekli yatırım yapılamamıştır. Buna bağlı olarak ülkede gıda sorunu baş gösterince açlık, yoksulluk, ölümcül salgın hastalıklar had safhaya ulaşmıştır. Köylerden kentlere başlayan göçler sebebiyle kentlerde artan nüfus ve azalan kaynaklar insanlar arasında iç karışıklığa neden olmuştur.⁴⁶

XVIII. yüzyılın sonlarında Mısır'da bu buhranlı dönem olup biterken Avrupa ise önemli siyasi gelişmelere sahne olmuştur. Özellikle Fransa ve İngiltere'nin denizasıırı pazarları ve stratejik noktaları ele geçirme yönündeki çekişmeleri ortaya çıkınca sanayi devrimi ile güçlenen Fransa, İngiltere'ye karşı mücadele başlatmıştır.⁴⁷ Bunun için de Mısır ve Hindistan arasında ticaret yapabilmek için Osmanlı Devleti'nden izin alan İngiltere'yi engellemek adına Orta Doğu'da bulunarak bölge ticaretini kendi kontrolüne geçirip, gelirlerini artırmayı ve İngiltere'yi de zayıflatmayı amaçlamaktadır. Fransa'nın bu planını en iyi gerçekleştirebileceği yer, hem stratejik konumu hem de siyasi ve askeri zayıflığı nedeniyle Mısırdır.⁴⁸

Yaptığı tüm stratejik planların ardından Fransa, önce Maltayı ardından İskenderiye'yi ele geçirerek Kahire'ye yöneldi. 1798 yılında Napolyon Bonapart komutasındaki, Avrupa'da savaş deneyimi olan bir orduyla Mısır'ı işgal etti.⁴⁹ Bu işgalden sonra Kızıldeniz'deki İngiliz donanmasını da yenen ve Nil Nehri boyunca iç kesimlere doğru ilerleyen Fransız ordusu, 1799 yılında gözünü Suriye'ye çevirse de burada umduğunu bulamadı. Akka'da Cezzar Ahmet paşa yönetimindeki Osmanlı ordusuna yenilen Fransız-

⁴⁵ Cleveland, *A History of the Modern Middle East*, 65.

⁴⁶ M.M. Badawi, "The Background", 3; Öztürk, Hasan, "Mısır" (*Modern Orta Doğu Siyasi Tarihi*, Editör: Hasan Öztürk), İstanbul 2016, 7.

⁴⁷ Cleveland, *A History of the Modern Middle East*, 65

⁴⁸ Rıf'at, *Tarihü Mısır es-Siyâsiyyi fi'l-Ezmineti'l-Hadîse*, 25, Güler, Süveys'in *Batısında Arap Milliyetçiliği: Mısır ve Nasırcılık*, Ali Akyıldız-Zekeriya Kurşun, *Osmanlı Arap Coğrafyası ve Avrupa Emperyalizmi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2015, 6; Fahir, Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1789-1914*, Kültür Bakanlığı Yayıncılık, İstanbul 2017, 74-75.

⁴⁹ Şabrî, *Tarihü Mısır min Muḥammed 'Alî ile'l-'Aşri'l-Hadîs*, 25, Şevkî Dayf, *el-Edebu'l-'Arabiyyu'l-Muâsir fi Mısır*, Dâru'l-Meârif, Kahire 2008, 12; Albert Hourani, *Arap Halkları Tarihi*, çev. Yavuz Alogan, İstanbul 2014, 315; Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1789-1914*, 75.

lar, Mısır'a geri dönmek zorunda kalmışlardır.⁵⁰ Osmanlı-İngiliz ittifakı ile kurulan bir donanmanın Akdeniz'de bir set oluşturması, Fransa'nın işgal esnasında kaybettiği gemiler, Napolyon'un ülkesi ile iletişiminin kesilmesine ve Fransız donanmasının giderek zayıflatılmasına yol açmıştır. 1801 yılında aralarında Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın da bulunduğu Osmanlı-İngiliz donanması, Mısır'da Fransız ordusunu yenerek Kahire'yi ele geçirince Fransızların İngilizler üzerindeki planları da suya düşmüştür.⁵¹

Mısır'ın Fransızlar tarafından işgal edilmesinin ardından yerli halk ile Memluk Beylerinin arası açılmıştır. Bunun sebebi de Mısır halkının her ne kadar Memluk yönetimini beğenmese de şimdiye kadar Memluk Beylerinin kendilerini yabancı istilasından koruyacakları inancı içerisinde olmaları ve bunun sonucunda aradıklarını bulamamış olmalarıdır. Bu tutumun bilincinde olan Fransız komutan Napolyon, Mısır halkını Memluk beylerine karşı kışkırtarak, onları baskıcı, zalim ve sömürgeci bir yönetimden kurtardığına dair bir beyanname hazırlatmıştır.⁵² Bu beyannamede Bonapart'ın Mısır halkını cezp etmeye yönelik şu sözlerine yer verilmiştir: “*Mısır Halkı! Size buraya dininizi yıkmak için geldiğim söylenecektir. Bu, açık bir yalandır, onlara inanmayınız. Zorbalara, benim buraya onlar tarafından gasp edilmiş haklarınızı size geri vermek için geldiğimi, Memlûklardan daha fazla Tanrıya onun Peygamberi Muhammed'e ve hayranlığımı celp eden Kur'an'a hürmet ettiğimi söyleyiniz. Onlara Allah'ın huzurunda bütün insanların eşit olduğunu, aralarında ancak akıl, yetenek ve bilgi bakımından fark bulunabileceğini anlatınız. Acaba onları hangi akıl, yetenek ve bilgi, diğer insanlardan ayırt edip hayatta mutluluk olarak ne varsa elde etmeye müstahak kılıyor?*”⁵³

“*Nerede bir verimli arazi bulunuyorsa, Memlûklere aittir. Güzel elbiseler, kıymetli esireler, en güzel evler hep onlarındır. Eğer Mısır toprağı onların çiftliği ise, Allah'ın bunu onlara verdiğini dair tapu senedini gösterebilirler. Ancak Allah âdil ve merhametlidir. Onun yardımıyla hiçbir Mısırlı önemli görevlerin dışında bırakılmayacak, herkes*

⁵⁰ Darrell Dysktra, “The French Occupation of Egypt, 1798-1801” M.W. Daly (Ed.) *The Cambridge History of Egypt*, Vol.2, Cambridge University Press, Cambridge 1988, 123; Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1789-1914*, 76.

⁵¹ Hourani, *Arap Halkları Tarihi*, 315.

⁵² Dysktra, *The French Occupation of Egypt*, 118.

⁵³ İsmail Soysal, *Fransız İhtilali ve Türk-Fransız Diplomasi Münasebetleri (1789-1802)*, TTKY, üçüncü baskı, Ankara 1999, 224; Borisoviç Lutskiy, *Arap Ülkelerinin Yakın Tarihi 16. Yüzyıldan 20. Yüzyıla*, çev. Turan Keskin, İstanbul 2011, 39.

*en yüksek mertebelere yükselebilecektir. İşleri en akıllı, en yetenekli ve en bilgili olanlar idare edecektir. Bu suretle millet mesut olacaktır.”*⁵⁴

Mısır’da Fransız işgali ile birlikte ticarete gittikçe durağanlaşma olması ekonomiyi iyiden iyiye zayıflatmıştır. Bunun yanında askeri gücü de yeterli olmayan ve Fransız ordusu karşısında hiçbir direnç gösteremeyen Memluk beylerinin kimi yukarı Mısır’a, kimi de Sudan’a kaçmıştır.⁵⁵ Bu gibi nedenlerden dolayı Mısır’da halk giderek isyan çıkarmaya başlayınca ve Osmanlı’nın ülkeye gönderdiği valilerin de halk isyanını bastıramayacağı düşüncesiyle Memluk yönetiminin daha fazla devam etmemesi yönünde karar alınmıştır.⁵⁶

1801-1805 yıllarında özellikle Osmanlıların, İngilizlerin ve Memluklerin kendilerine yakın bir adamı Mısır valisi olarak yönetime getirme istekleri Mısır’ı iyice karıştırmıştır. Geçmişten bu yana ülkede önemli bir saygınlığı bulunan ve Fransızların da işgalden sonra idari işleri taraflarına bıraktıkları Mısırlı ulema sınıfı, yönetime geçebilecek iyi bir lider bulunduğunda, Memluk yönetimine son verilebileceğini dile getirmiştir. Yine aynı dönemde Osmanlı ordusunun iki tarafından biri olan ve Mısır’ı Fransız işgalinden kurtarmak için gönderilen Arnavut kuvvetlerinin askeri Mehmet Ali Paşa, Osmanlı, İngiliz ve Memluk arasındaki çekişmeden faydalananak yeni Memluk beylerinin önde gelenleriyle yakın temasa geçmiştir. Çoğu Memluk beyinin işgalden sonra ülkeyi terk etmesi bir güç boşluğu oluşturmuştur. Mehmet Ali Paşa da bu durumdan yararlanıp, Mısır’da etkin olan grupları birbirine kışkırtarak onların zayıflamalarını sağlamıştır. Böylece Mehmet Ali Paşa, ülkedeki kendi nüfuzunu hem arttırmış hem de sağlamlaştırmıştır.⁵⁷ Bu hamleleriyle dikkat çeken Mehmet Ali Paşa, Mısır uleması tarafından onların kendi kurallarına ve tavsiyelerine uyması kaydıyla ondan Mısır valisi olmasını talep ederler. Teklifin onaylanması ile birlikte halkın desteğini de arkasına alan ulema, Osmanlı tarafından göreve getirilen valiyi baskı sonucu görevden aldırarak yerine Mehmet Ali Paşa’yı fiilen vali olarak seçerek, hükümete kabul ettirir.⁵⁸

⁵⁴ Soysal, *Fransız İhtilali ve Türk-Fransız Diplomasi Münasebetleri (1789-1802)*, 224.

⁵⁵ Özge Özkoç, *Mısır’ın Uzun 19. Yüzyılı: Modernleşme, Merkezileşme ve Özerklik*, İstanbul 2015, 53.

⁵⁶ Öztürk, “Mısır” (*Modern Orta Doğu Siyasi Tarihi*, Editör: Hasan Öztürk), 7-9.

⁵⁷ Şabrî, *Târîhu Mısr min Muḥammed ‘Alî ile’l-‘Aşri’l-Hadîş*, 59, Cleveland, *A History of the Modern Middle East*, 66, Güler, *Süveyş’in Batısında Arap Milliyetçiliği: Mısır ve Nasırcılık*, 32.

⁵⁸ Dayf, *el-Edebu’l-‘Arabiyyu’l-Muâsir fî Mısır*, 12, Hourani, *Arap Halkları Tarihi*, 323. Mısır valiliğine atanan Mehmet Ali’ye Paşa unvanı verildikten sonra yönetimi devralır almaz ilk olarak Memluk beyleri ile iktidar mücadelesine girince bu dönemden itibaren 1811’e kadar sürecek olan siyasi çekişmeler döne-

Yönetime geçtiğinden beri Mısır'ın askeri yenilgilerinin sebebini sorgulamaya başlayan Mehmet Ali Paşa, özellikle batının üstün olmasını siyasi, sosyal, toplumsal nedenlerden çok askeri üstünlüğe bağlamıştır. Fransız işgali sırasında yakından gözlemleme fırsatı bulduğu Fransız ordusundan oldukça etkilenecek kendi ordusunu kurarken de onları örnek almıştır.⁵⁹ Ordusunu daha da güçlendirmeye önem veren Paşa, ordunun ihtiyaçlarının karşılanabilmesi için tarım ve ticarete yönelmiştir. Ayrıca bu dönemde inşa edilen fabrikalar, ülkenin sanayi alanında gelişmesinden çok ordunun maddi ihtiyacını karşılaması amacıyla kurulmuştur.

Mısır yönetimindeyken birçok siyasi olayların içerisinde bulunan ve ülkede önemli icraatlara imza atan Mehmet Ali Paşa, yakalandığı dizanteri hastalığından dolayı yerini 1848 yılında oğlu İbrahim Paşa'ya bırakmak zorunda kalmıştır. Ancak yönetimi devraldıktan birkaç ay sonra oğlunun verem hastalığına yakalanıp ölmesi üzerine onun yerine başa I. Abbas geçmiştir. Oğlunun ölümü ile iyiden iyiye sarsılmış olan Mehmet Ali Paşa da 2 Ağustos 1849 yılında hayata gözlerini yummuştur. Paşa'nın ölümü ile birlikte Mısır'da parlak bir dönem geride kalmış, ülkenin yükselişi durmuş ve ülke çöküş dönemine girmiştir.⁶⁰

I. Abbas dönemine (1848-1854) geldiğimizde Mehmet Ali Paşayla başlayan ülke gelişimi durağanlaşmaya başlamıştır. Babasının aksine idari becerisi çok iyi olmayan ve reform isteğinden yoksun olan I. Abbas sadece tarım sektörüne yoğunlaşmış, buradan gelir elde etme yoluna gitmiştir. 1854 yılına kadar yönetimde kalan I. Abbas, yine aynı yılda yakın çevresindeki bir adam tarafından suikasta uğrayarak yaşamını yitirmiştir. Onun ölümünün ardından yönetimin başına Mehmet Ali'nin diğer oğlu Said geçmiştir.

61

mi başlar. Valiliğinin ilk dönemlerinde Memluk beyleriyle iyi ilişkiler içinde olmaya gayret gösteren bunu da yönetimini güçlendirme adına yapan Mehmet Ali Paşa'nın, kendisiyle ittifak halinde olan Memluk beylerini yücelterek ona muhalif olan beyleri ise ortadan kaldırttığı söylenmektedir. Öyle ki takvimler 1811 yılını gösterdiğinde, önceden hazırlanan bir pusuyla, Memluk beylerinin davetli olduğu bir kutlama düzenlenerek, kimine göre yaklaşık 64 kimisine göre bu rakamın daha azı ya da daha fazlası Memlukü Arnavut askerlerine öldürttüğü ileri sürülen Paşa'nın, böylece siyasi hâkimiyetini iyiden iyiye güçlendirdiği bilinmektedir. Öztürk, *Modern Orta Doğu Siyasi Tarihi*, 10, Afaf Lutfi es-Seyyid Marsot, *Egypt in the Reign of Muhammed Ali*, Cambridge, 1984, 72; Cleveland, *A History of the Modern Middle East*, 68.

⁵⁹ Khaled, Fahmy, *All The Pasha's Men*, Cambridge University Press, Cambridge, 1997, 79.

⁶⁰ Öztürk, *Modern Orta Doğu Siyasi Tarihi*, 16.

⁶¹ Şabrî, *Târîhu Mısr min Muḥammed 'Alî ile'l-'Aşri'l-Ḥadîs*, 82, Cleveland, *A History of the Modern Middle East*, 92.

Said Paşa döneminin en önemli olayı Süveyş Kanalı'nın açılması fikri olmuştur. Paşa'yı bunun mükemmel bir düşünce olduğuna inandıran ise yakın arkadaşı Fransız konsolosu Ferdinand de Lessepsdi. Onun fikirlerine her zaman saygı duyan Said Paşa, Ferdinand'ın Süveyş'te Akdeniz ile Kızıldeniz'i birbirine bağlayan kanal açma teklifini kabul etmiştir. 1859 yılının Nisan ayında yapımına başlanan Süveyş Kanalı, 1862 yılında tamamlanmış, Akdeniz ve Kızıldeniz sularını birbirine bağlamıştır. 1869 yılında Fransızlar tarafından yapılan gösterişli bir törenle de kullanıma açılmıştır. Ancak bu kanalın açılması, dış borçlanmayı da beraberinde getirmiş, ilerleyen dönemlerde doğacak ekonomik ve siyasi sıkıntılara da zemin hazırlamıştır.⁶²

Said Paşa'nın ardından Mısır valisi olan İsmail Paşa ise yönetimdeyken Mısır'a çeşitli reformlar getirmiştir. Öncelikle ülkenin iktisadi sıkıntısını gidermek amacıyla 1868-1869 yıllarında yurt dışından aldığı borçlarla 18 tane şeker fabrikası kurdurmuştur. Ülkedeki çiftçileri de şeker kamışı üretimine yönlendirmiştir. Avrupa ve Amerika'yla ilişkilerini de sıcak tutan İsmail Paşa, Mısır'ın batılılaşması ve modernleşmesi yönünde önemli adımlar atmıştır. İsmail Paşa, bundaki amacının ülkesinin Avrupa ülkelerinden geri kalmaması olduğunu “ *Benim ülkem artık Afrika'nın değil, Avrupa'nın bir parçasıdır.* ” sözleriyle ifade etmiştir. İsmail Paşa döneminde yapılan reformların yanı sıra ülkede gerçekleşen bir önemli gelişme de Mısır'ın Osmanlı devletinden, içişlerinde özerkliğini almış olmasıdır. Bu özerklikle beraber Mısır, valilerine Paşa yerine Hidiv unvanını kullanmaya başlamıştır.⁶³

Hidiv İsmail'in modernleşme adına yaptığı reformlar her ne kadar iyimser olsa da borçlanmayla yapılmıştır. Bu da o kadar fazladır ki, yönetimin onuncu yılında Mısır'ın dış borcu otuz kat artmıştır.⁶⁴ Borçların düzenlenmesi ve geri ödenebilmesi için Hidiv İsmail, İngiliz uzmanlardan yardım talep etmiştir. Bunun üzerine 8 Nisan 1876'da içerisinde İngiliz, Fransız, İtalyan ve Avusturyalı denetçilerin bulunduğu Düyun-ı Umumiye komisyonu kurulmuştur.⁶⁵ 1879'a gelindiğinde ise denetçiler, borcun ödenmesini karşılayacak faiz için hiç paranın kalmadığını ve Mısır'ın iflas anlamına gelecek önlemler

⁶² Şabrî, *Târihu Mısır min Muḥammed 'Alî ile 'l-'Aşri 'l-Ḥadîs*, 91-92, Cleveland, *A History of the Modern Middle East*, 94; Marsot, *Mısır Tarihi*, 67, Güler, *Arap Milliyetçiliği: Mısır ve Nasırcılık*, 40-42; Öztürk, *Modern Orta Doğu Siyasi Tarihi*, 16-17.

⁶³ Cleveland, *A History of the Modern Middle East*, 94-98.

⁶⁴ Özkoç, *Mısır'ın uzun 19. Yüzyılı*, 144.

⁶⁵ Şabrî, *Târihu Mısır min Muḥammed 'Alî ile 'l-'Aşri 'l-Ḥadîs*, 106, Cleveland, *A History of the Modern Middle East*, 98, Marsot, *Mısır Tarihi*, 47.

alması gerektiğini söylemişlerdir. Hidiv İsmail bu teklifi reddetmiş ve başka bir seçenek önermiştir. Hidiv İsmail'in bu direnişi karşısında İngiltere ve Fransa derhal İstanbul'daki Osmanlı padişahına gidip Mısır valisini azletmesini istemişlerdir. Bu talebin ardından II. Abdülhamid, Hidiv İsmail'i görevden alarak yerine babasının yeteneklerine ve niteliklerine sahip olmayan oğlu Tevfik'i getirmiştir.⁶⁶

Tevfik Paşa'nın yönetime geçmesinin ardından Mısır'da bir kaos ortamı başlamıştır. Tevfik Paşa'nın Avrupa yanlısı tutum sergileyip, Mısır'ın aleyhine izlediği politikalar, ülkedeki askerler, memurlar, aydınlar tarafından hoş karşılanmamış, hükümete ve yabancılara karşı muhalif davranmışlardır.⁶⁷ Bu muhalif grup kendilerine Mısır'ın ilk milliyetçi kahramanı olarak kabul edilen⁶⁸, Albay Ahmed Urabi Paşa'yı lider olarak seçmişler, "Mısır Mısırlılarındır" sloganıyla ülkede denetimi artan Avrupa'ya gözdağı vermişlerdir.⁶⁹

Tevfik Paşa döneminde Avrupalılar, 1880'deki "Borçların Tasfiyesi Kanunu" ile Mısır'ın bütün gelir kaynaklarını kontrol etme düzenleme hakkına sahip olmuşlardır.⁷⁰ Ayrıca Mısır'daki siyasi kontrolü de yavaş yavaş kendilerine geçirmeye başlamışlardır. İşte bu yüzden özellikle İngiliz ve Fransız hükümetleri ülke içerisinde kendilerine yönelik artan muhalefetten rahatsızlık duymuşlardır. Bu yüzden her iki ülke de hem hidiv Tevfik'in otoritesini arttırmak hem de muhaliflere gözdağı vermek için İskenderiye'ye ortak bir donanma yollamışlardır. Hidiv Tevfik de tahtını korumak amacıyla İngilizlerle işbirliği yaparak İskenderiye'yi bombardımana tutturmuş, Urabi Paşayı 'da asi ilan ederek tüm yetkilerini elinden almıştır.⁷¹

Sarsılan otoritesini yeniden kazanmak ve ülkedeki muhaliflerle başa çıkabilmek için Hidiv Tevfik bir kez daha İngiliz ordusundan yardım istemiştir. Bunu da İngilizlerin isyanı bastırıp ülkeden geri çekilecekleri düşüncesiyle yapan Hidiv Tevfik, büyük bir yanılgı içine düşmüştür. Çünkü İngilizler Mısır'ı işgal ederek Lord Cromer'ı ülkeye

⁶⁶ Cleveland, *A History of the Modern Middle East*, 98.

⁶⁷ Güler, *Arap Milliyetçiliği: Mısır ve Nasırcılık*, 48.

⁶⁸ Cleveland, *A History of the Modern Middle East*, 98.

⁶⁹ Dayf, "el-Edebu'l-'Arabiyyu'l-Muâsır fî Mısır", 16.

⁷⁰ Şabrî, *Târîhu Mısır min Muḥammed 'Alî ile'l-'Aşri'l-Ḥadîs*, 185.

⁷¹ Özkoç, *Mısır'ın uzun 19. Yüzyılı*, 172.

vali tayin etmişlerdir. Böylece ülke yönetimini saf dışı bırakarak 1956 yılına kadar Mısır'da hâkimiyetlerini sürdürmüşlerdir.⁷²

Hidiv Tevfik ise ülkesinde olup biteni sadece izlemekle yetinmiş, siyasi ve ekonomik şartlar gereği Lord Cromer'a itiraz edebilecek durumda olmamıştır. 1892 yılında Hidiv ölünce yerine geçen 18 yaşındaki oğlu II. Abbas, Mısır'ın durulmayan siyasal havasını iyiden iyiye hareketlendirmiştir.⁷³ Viyana da eğitim görmüş, hırslı ve cesur bir genç olan II. Abbas, ülkenin İngiliz bir valiye ihtiyacı olmadığını savunmuştur. Bu yüzden İngilizler, onu tahttan indirmekle tehdit ederlerken II. Abbas da İngilizleri ülkeden çıkarabilmek için başka çareler aramaya başlamıştır. Çareyi de ülkedeki genç milliyetçileri, İngilizlere karşı muhalif olacak bir grubu teşvik ve finanse etmekte bulmuştur. Grubun başkanı olan Mustafa Kamil'i, kendi sağladığı imkânlarla Paris'e gönderip Avrupa kamuoyunun dikkatini Mısır'daki İngiliz işgaline karşı çekmek istemiştir. Ancak II. Abbas bu girişimlerinde çok da başarılı olamamıştır.⁷⁴

1914'te I. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla, Osmanlı Devleti'nin Almanya ile birlikte bu savaşa girmesi üzerine İngiltere, Mısır'da daha rahat hareket etmeye başlamıştır. Aynı dönemde Mısır'da sıkıyönetim ilan edip, ülkeyi mandası kabul etmiştir. Bununla birlikte ülkenin zaten az yetkiye sahip olan meclisinin görevi sonlanmış, Hidiv II. Abbas Hilmi de İngilizler tarafından görevinden alınmıştır. Onun yerine amcası Hüseyin Kamil'i sultan olarak Mısır'ın başına getirmişlerdir.⁷⁵

Birinci Dünya savaşı sırasında Amerika başkanı Woodrow Wilson tarafından ulusların kendi kaderini tayin etme hakkı ortaya konmuştur. Böylelikle Mısırlı Milliyetçiler için ülkelerinin bağımsızlığını ilan edebilmeleri adına bir umut ışığı doğmuştur. Bu milliyetçi grup, ülkelerinin hakkını savunmak ve bağımsızlık talep etmek üzere Kasım 1918'de yapılan Paris Barış Konferansı'na katılmak istemişlerdir. Grubun temsilcisi Saad Zağlul tarafından sunulan bu talepler, İngiliz general tarafından reddedilmiştir. Bunun yanında Amerika'nın kendi ilkelerinin tam tersi doğrultusunda hareket ederek İngilizlerin bir mektubuyla Mısır'ın İngiliz mandası olduğunu kabul etmesi üzerine Mısır halkı tekrar ayaklanarak bağımsızlıklarını dile getirdikleri birçok gösteride bulundu.

⁷² Cleveland, *A History of the Modern Middle East*, 99-100

⁷³ Cleveland, *A History of the Modern Middle East*, 106; Güler, *Arap Milliyetçiliği: Mısır ve Nasırcılık*, 65.

⁷⁴ Öztürk, *Modern Orta Doğu Siyasi Tarihi*, 23.

⁷⁵ Cleveland, *A History of the Modern Middle East*, 108

Gösterilerde başı çeken Sa'd Zağlul 1919'da tutuklanarak Malta'ya sürgüne gönderildi.⁷⁶

İngilizlerin Mısır'da takındığı tutumlar, ülkedeki isyanları ve ayaklanmaları iyice arttırdı. geri adım atan İngilizler, Sa'd Zağlul ve arkadaşlarını serbest bırakarak Vefd partisi ile anlaşma yoluna gitmeyi düşünmüşlerdir. Ancak yapılan görüşmelerde bir uzlaşmaya varılamayınca 28 Şubat 1922'de İngilizler, manda yönetimine son verdiğini ve Mısır'ın bağımsızlığını tanıdığını ilan etmişlerdir. Ancak ülkedeki hükümet kurumlarının ve Süveyş Kanalı'nın denetiminin İngilizlerin elinde olmasından dolayı ülkede tam bir bağımsızlık sağlanamamıştır.⁷⁷

İngilizlerin Mısır'dan çekilmesiyle birlikte yönetime geçen Hidiv Fuad, ülkeyi krallık, kendisini de kral ilan etti. Kral Fuad, bu dönemde hem Suveyş kanalından faydalanmayı sürdürmek isteyen İngilizlerle hem de ülkede Avrupa'daki gibi bir siyaset izleme peşine düşen siyasilerle ve Vefd Partisi liderliğindeki milliyetçi kesim ile mücadele etmeye başladı.⁷⁸

Vefd Partisinin liderliğini üstlenen Sa'd Zağlul ise ülkenin her kesiminde Mısır milliyetçiliğini güçlendirecek isyan ve ayaklanmalara öncü olarak yerel halkın büyük desteği ile seçimleri kazandı. Mısır'ın en önemli şahsiyetlerinden biri haline gelen Sa'd Zağlul, Mısır'ın bağımsızlığı ve İngilizlerin ülkesini terk etmesi için halkı yüreklendirmeye başladı. Ancak Sa'd Zağlul'un halkı kışkırtmasından rahatsız olan İngilizler, Sudan'da görevli olan valilerinin suikasta uğramasını bahane ederek Sa'd Zağlul'un istifasını istediler.⁷⁹

Sa'd Zağlul'un istifasından sonra Mustafa en-Nahas, Vefd Partisi'nin yönetimine geçmiştir. Ancak Kral Fuad, onun yetkilerini sınırlandıracak ve hükümete daha çok yetki verecek anayasayı çıkartma çabasıyla, en-Nahas'ın yönetimine sıcak bakmamıştır. Bu yüzden en-Nahas, bir davada usulsüzlük yaptığı iddiasıyla Kral tarafından görevinden alınmıştır. Ancak 1936 yılında yapılan genel seçimlerle Vefd Partisinin başında yeniden iktidara gelmiştir. en-Nahas, Mısır halkının memnuniyetsizliğini gider-

⁷⁶ Albert, Hourani, *Çağdaş Arap Düşüncesi*, çev.Latif Boyacı-Hüseyin Yılmaz, İstanbul 2014, 238; Fahir, Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914-1995*, İstanbul 2017, 186.

⁷⁷ Hourani, *Çağdaş Arap Düşüncesi*, 239; Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914-1995*, 187.

⁷⁸ Selma Botman, "The Liberal Age 1923-1952" M.W.Daly (Ed.) *The Cambridge History of Egypt*, Vol.2, Cambridge University Press, 1988, 286; Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914-1995*, 187.

⁷⁹ Botman, "The Liberal Age 1923-1952", 287, 288, 291, 292; Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914-1995*, 187.

mek ve ülkesini refaha erdirmek için İngiliz-Mısır görüşmelerini hızlandırmıştır. Bu görüşmeler sonucunda 26 Ağustos 1936 yılında Kahire’de imzalanan anlaşmayla Mısır, yeni kazanımlar sağlamıştır. Mısır’daki İngiliz işgali fiili olmasa bile hukuki olarak bu anlaşmayla sona ermiştir.⁸⁰

İngilizler, her ne kadar 1936 yılında yapılan anlaşmayla Mısır’ı terk etseler de, Süveyş Kanalı etrafında bulundurdıkları askeri birlikler, halkı huzursuz etmiştir. Bunun için Mısırlı milliyetçiler İngiliz birliklerinin Süveyş Kanalı’ndan ayrılıp ülkeyi terk etmeleri için zaman zaman bu birliklere silahlı baskınlar düzenlemişlerdir. Bu baskınları bahane eden İngilizler, Süveyş kanalından sorumlu Mısırlı polisler gözdağı vermiş ve bunların silahlarını bırakıp kanaldan ayrılmalarını istemişlerdir. Bundaki amaç Mısırlı milliyetçilerin bu polislerden destek sağlamalarını kesmek olmuştur. Ancak bunu reddeden Mısırlı polisler, İngilizler 7 bin kişilik orduyla valilik binasında kuşatma düzenlemiştir. Bunun sonucunda birçok Mısır Polisi hayatını kaybetmiş, yaralanmış ve kimisi de tutuklanmıştır. Bu haberin Kahire’ye ulaşması ile birlikte yıllardır İngiliz baskısından bıkan halk ayaklanma başlatmıştır. Başbakanın İngilizler ile olan tüm ilişkilerin kesilerek savaş ilan edilmesini istemişlerdir. Ancak başbakanın bu olanlardan Kral Faruk’u sorumlu tutması üzerine halk, saray etrafında gösteriler yapmaya başlamıştır. Diğer taraftan bir grup da İngiliz ve yabancı işbirliğindeki iş yerlerini, sinemaları, otelleri vs. ateşe vermiştir. Yangın Tahrir Meydanı’na ve Kahire tren istasyonu meydanına kadar uzanmıştır. Bu olay, Mısır tarihine Kanlı/Kara Cumartesi veya Kahire yangını olarak geçmiştir.⁸¹

Kahire yangınından sonra 23 Temmuz 1952’de bir grup genç subay, darbe ile Mısır yönetimine el koymuştur. Kral Faruk, subayların isteği üzerine tahtını oğlu II.Fuad’a (d. 1952) bırakmış ve ailesiyle Monaco’ya sürgüne gönderilmiştir. Bunun ardından 28 Temmuz 1953’de Cemâl ‘Abdunnâsır, Enver Sedat, Muḥammed Necîb gibi isimlerin başı çektiği Mısırlı Hür subaylar, Mısır’da Cumhuriyeti ilan etmişlerdir. Yönetimin başına da askeri alandaki başarılarıyla dikkat çeken deneyimli ve azimli bir şahsiyet olan Tümgeneral Muḥammed Necîb’i (ö. 1984) getirmişlerdir.⁸²

⁸⁰ Botman, “The Liberal Age 1923-1952”, 295.

⁸¹ Marsot, *Mısır Tarihi*, 105; Güler, *Arap Milliyetçiliği: Mısır ve Nasırcılık*, 90.

⁸² Mansfield, *Mısır İhtilali ve Nasır*, 37.

Darbe yapan Hür subaylar arasında Mısır'ın yönetiminde izlenecek yol hakkında iki ayrı görüş vardı. Bunlardan biri Mısır'ın ilk Cumhurbaşkanı General Necib'in başkanlık ettiği ve anayasal bir cumhuriyeti destekleyen görüş; diğeri ise Nasır'ın başı çektiği ve farklı bir arayış içinde olan görüştü. Bu iki farklı görüşün mensupları arasındaki çekişme Cumhurbaşkanı Muhammed Necib'in istifaya zorlanması ve ev hapsine alınmasıyla son bulmuştur. Yerine Ahmed Lutfi es-Seyyid 'e cumhurbaşkanlık teklif edilmiş ancak kabul etmemiştir. Onun yerine Mısır'ın yeni Cumhurbaşkanı Cemâl 'Abdunnâsır olmuştur.⁸³

Cemâl 'Abdunnâsır , Mısır'ın yönetimine gelir gelmez, ilk olarak kontrol altına alınması gerektiğini düşündüğü ülke ekonomisini gözden geçirmiştir. Bunun için şu girişimlerde bulunmuştur: İngiliz, Fransız ve Yahudi mallarına ve büyük bankaların yönetimine el konmuş, 1961'de bankalar, sigorta şirketleri, ihracat firmaları gibi birçok sanayi ve ticari şirket kısmen veya tamamen millileştirilmiştir. Tarım reformuyla da Asvan Barajı üzerine planlar hazırlamıştır.⁸⁴

Cemâl 'Abdunnâsır'ın kalp krizi sonucu ölmesiyle Cumhurbaşkanı yardımcısı olan Enver Sedat yönetimin başına geçmiş ve Mısır'da Enver Sedat dönemi başlamıştır. Abdunnâsır döneminden farklı iki yol izleyen Enver, Mısır'ın iç politikasında Abdunnâsır'ın ideolojilerine bağlı kalırken, dış politikada ABD'ye yanaşmıştır. Önceki dönemde görevde olan bürokratlar, ordudaki subaylar, görevde kalmaya devam ederken, ekonomi alanında değişiklikler yapılmıştır. Yabancı bankalar ve ortak girişimler desteklenmeye başlanmış, bu da ithalat-ihracat yapanlardan, müteahhitlerden oluşan yeni iş çevrelerinin oluşmasına yol açmıştır. Enver Sedat yönetimin başında ortaya koyduğu, yukarıda saydığımız bu hedeflere ulaşmada başarı gösterememiştir. 6 Ekim 1981'de de kendisine düzenlenen bir suikast sonucu yaşamını yitirmiştir.⁸⁵

▪ Suriye

Mısır siyasi tarihinin ardından ele alacağımız ikinci ülke ise Suriye'dir. Tarih boyunca stratejik konumundan dolayı pek çok devletin istilasına uğrayan bu ülke, çeşitli medeniyet ve kültüre ev sahipliği yapmıştır. Bunlardan ilki Hz. Nuh'un oğlu Sam'ın

⁸³ Öztürk, *Modern Orta Doğu Siyasi Tarihi*, 37.

⁸⁴ Mansfield, *Mısır İhtilali ve Nasır*, 53.

⁸⁵ <http://www.sis.gov.eg/Newvr/africa/8/6.pdf> 05.06.2019.

soyundan gelen Samilerdir. Onları Babiller, Firavunlar, Fenikeliler, İbraniler, Hititler, Asurlular, Persler, Roma ve Bizans gibi imparatorluklar izlemiştir.⁸⁶

Milattan önce nasılsa sonrasında da birçok devletin hâkimiyeti altında kalan Suriye, M.S. 635 yılında Hz. Ömer önderliğindeki İslam orduları tarafından fethedilmiştir. 662’de Emeviler, ardından Abbasiler tarafından yönetilen Suriye, özellikle Abbasiler döneminde oldukça gelişerek ilim, kültür, medeniyet yönünden ilerleme göstermiştir.⁸⁷ Abbasi yönetiminden sonra da ülke, Fatımiler, Selçuklular, Eyyubiler ve Memlukler tarafından yönetilmiştir.

Birçok kavmin, imparatorluğun ve devletin ardından Suriye, dört yüz küsur yıl sürececek olan Osmanlı hâkimiyetine girmiştir. Bu uzun süreçte Osmanlı Devleti, Suriye üzerinde siyasal, sosyal, ekonomik, kültürel vs. birçok alanda iz bırakmıştır.

I. Selim döneminde, Osmanlılar ve Memlukler arasında 1516’da yapılan Mercidabık Savaşı’nı kazanan Osmanlı, Suriye’yi yönetimi altına almıştır.⁸⁸ Suriye her ne kadar Osmanlı denetimi altında görünse de gayet huzurlu ve barış dolu bir dönem yaşamıştır. Ayrıca yine bu dönemde yerel halka kendi hayatlarını düzenleme konusunda geniş serbestlikler verilmiştir. Bu bağlamda Halep ve Şam gibi büyük şehirler, XVI. ve XVII. yüzyılda önemli ticaret merkezi olmuştur. Bunun dışında üretimin ve kervan ticaretinin yapıldığı Şam’da her yıl hac organizasyonunun gerçekleştirilmesi burayı Osmanlı ve Müslümanlar için ayrıcalıklı bir şehir haline getirmiştir.

Suriye, XVII. yüzyılın sonlarına kadar istikrarlı bir şekilde Osmanlı yönetimi altında kalmıştır. Ancak XVIII. yüzyılla beraber Osmanlı’nın gerileme sürecine girmiş olması, doğal olarak Suriye’yi de etkilemiştir. O dönemlerde ülkede, Fransa, Rusya, İngiltere gibi Avrupalı devletlerinin siyasi faaliyetlerde bulunması vs. ile birlikte burada çalkantılar ve güç mücadeleleri başlamıştır. XIX. yüzyılın ikinci yarısı ile beraber de

⁸⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz. Ahmed Dâvûd, *Târihu Sûriyâ’l-Kadîm*, Dâru’ş-Şafedî, Dimaşk, 2003, 73-77.

⁸⁷ Ayrıntılı bilgi için bkz. Tomar, Cengiz, “Suriye (Tarih-Başlangıçtan Osmanlı Dönemine Kadar)”, *DİA*, XXXVII, İstanbul 2009, 545-550.

⁸⁸ McGowan, Afaf Sabeh, “Ottoman Empire”, (A Country Study: Syria, Edit. Thomas Collelo), Library of Congress, April, 1987, 14.

https://ar.wikibooks.org/wiki/%D8%AA%D8%A7%D8%B1%D9%8A%D8%AE_%D8%A7%D9%84%D8%B4%D8%B1%D9%82_%D8%A7%D9%84%D8%A3%D9%88%D8%B3%D8%B7/%D8%AA%D8%A7%D8%B1%D9%8A%D8%AE_%D8%B3%D9%88%D8%B1%D9%8A%D8%A7 07.06.2019.

idari alanlarda yapılan değişiklikler, ekonomik sıkıntılar, yeni vergi sistemi, Şam'da büyük kargaşalara neden olmuştur.⁸⁹

1914 yılında Osmanlı Devleti, Almanya ile birlikte I. Dünya Savaşı'na girince, Suriye Osmanlı için önemli bir askeri üs olmuştur. Ancak Osmanlıların Süveyş Kanalı'nda İngilizlere yenilip geri çekilmesiyle 1916'dan itibaren Suriye savaşların süregeldiği bir cephe haline gelmiştir. 1917'de Kudüs'ü ele geçiren İngiliz ordusu, 1918'in sonlarında da Suriye'yi işgal etmiştir. Bu işgalde İngilizlere, Hicaz'da kurulan, Şerif Hüseyin'in oğlu Faysal'ın komutanlık ettiği Arap ordusu, destek olmuştur. Bir yandan da Arap milliyetçileri, Şam'da bulunan Osmanlı garnizonuna karşı isyan çıkarmışlardır.⁹⁰

1918 yılında Şam'a giren Faysal, her ne kadar ülkede iki yıl sürecek bağımsızlık dönemi başlatmış olsa da, Suriye'nin bağımsızlığı, iç ve dış etkenlerden dolayı kısa sürmüştür. Çünkü bu bağımsızlık, İngiltere, Fransa ve Rusya gibi devletlerin çıkarlarına ters düşmekteydi. Bu yüzden onlar da Araplara verdikleri sözleri kulak ardı ederek Suriye'yi zorlu bir mücadeleye sokmuşlardır. 1920 yılının Nisan ayında San Remo konferansında Suriye'nin, Fransız manda yönetimi altına girmesi ile ilgili karar çıkmıştır. Buna dayalı olarak aynı yılın Temmuz ayında başkent Şam'a giren Fransız ordusu, ülkenin bağımsızlığını fiilen sona erdirmiştir. Kral I. Faysal'ı da tahttan indirerek, sürgüne zorlamıştır.⁹¹

Temmuz 1922'de Suriye'yi yönetimi altına alan Fransa, bu ülkede ilk olarak idari yapıya yönelerek onu kendi çıkarları doğrultusunda düzenlemiştir. Alevilerin ve Dürzilerin yaşadığı iki bölge haricinde, ülkenin bütün yerlerinde Fransız subay ve memurlardan oluşan bir yönetim kurmuştur. İdari yönetimin sorumluluğunun Fransız idareci ve danışmanlara verilmesiyle de Paris'ten habersiz hiçbir hayati karar alınamamış ve yürürlüğe sokulmamıştır.⁹²

Suriye'de Fransız sömürgeciliği sadece savaş ve egemenlik ile kalmamış, şehirlerin iç mimarisini değiştirmişler, yeni yollar, alt yapı çalışmaları yapmışlar, ülke genelinde okullar açmışlardır. Ayrıca eğitim sistemi, basın ve yazın hayatı, hatta giyim ku-

⁸⁹ Kemal Dîb, *Tarihü Suriyeti'l-Mu'âşır*, Dâr en-Nehhâr, Beyrut 2011, 37-38.

⁹⁰ Dîb, *Tarihü Suriyeti'l-Mu'âşır*, Dâr en-Nehhâr, 40-41.

⁹¹ Dîb, *Tarihü Suriyeti'l-Mu'âşır*, Dâr en-Nehhâr, 41-42; Şit Tufan, Buzpınar, "Suriye", *DİA*, XXXVII, İstanbul 2009, 553.

⁹² Buzpınar, "Suriye", 553.

şam tarzı, Fransız kültüründen oldukça etkilenmiştir.⁹³ Manda yönetiminin izlediği politikardan hiç memnun olmayan Suriye halkı, Fransızlar tarafından kandırıldıklarını düşünmüşlerdir. Bu gibi sebeplerle Suriyeliler arasında Arap milliyetçiliği giderek güç kazanmış, ülkenin farklı bölgelerinde, bağımsız Suriye için, pek çok direniş (nahda) hareketleri başlatmışlardır.

Bu direniş hareketlerini, 1925'te Şam'daki Halk Partisi'nin üyeleri olan milliyetçiler, Aleviler ile Dürziler başlatmış ve kısa zamanda büyük bir alana yayılmıştır. Fransız ordusu, koordineli olmayan bu isyanları, tam anlamıyla 1927'de bastırabilmiştir. Bu hareketlerin ardından taviz veren politikalar izlemeye başlayan Fransızlar, Suriye Kurucu Meclisi için 1928'de seçim yapılmasına onay vermişlerdir. Bu seçim sonucunda milliyetçiler iktidara gelmiş ve yeni yönetim için anayasa taslağı hazırlamışlardır. Fransız mandasını yok sayan ve bağımsız bir Suriye devletini kurmayı amaçlayan bu anayasa, Fransa engeline takılmıştır.⁹⁴ 1930 yılında meclisi fesheden Fransızlar, anayasada kendi çıkarlarına yönelik değişiklik yaptıktan sonra yürürlüğe koymuşlardır.⁹⁵

1936 yılında Fransa'da yapılan parlamento seçimlerini kazanan Halk Cephesi Hükümeti, aynı yıl Suriyeli milliyetçilerle temasa geçmiştir. Görüşmeler sonucunda Suriye'nin bağımsızlığını tanıyan Suriye-Fransa Dostluk ve İttifak Anlaşması 9 Eylül'de imzalanmıştır. Anlaşmayla, Alevi ve Dürzilerin bulunduğu bölgeler Suriye ile birleşecek, Lübnan ise onlardan ayrı bir devlet olarak kalacaktı. Bu gelişmelerden sonra Suriye'de Haşim el-Attasi, devlet başkanı olarak seçilmiş, milliyetçilerden oluşan bir hükümet başa gelmiştir.⁹⁶ Ülkeyi tam bağımsızlığa kavuşturacak olan önemli adımlar atan bu hükümet, pek çok yerel yönetimin yetkilerini eline almıştır. Fransa'nın onayından sonra Cebelu'd-dürûz ile Lazkiye'yi kendi topraklarına katmıştır. Fransa, Hatay sorununa yönelik tutumunu da değiştirmiş, stratejik sebeplerle, Türkiye'nin İskenderun'a özerk bir yönetim verilmesi isteğini kabul etmiştir. Bu toprakların Cumhuriyet statüsü kazan-

⁹³ Dîb, *Tarihü Suriyeti'l-Mu'âşır*, Dâr en-Nehhâr, 42.

⁹⁴ Afaf Sabeh, McGowan, "The French Mandate", (*A Country Study: Syria*, Edit. Thomas Collelo), Library of Congress, April, 1987, 22, Dîb, *Tarihü Suriyeti'l-Mu'âşır*, Dâr en-Nehhâr, 57.

⁹⁵ Buzpınar, "Suriye", 553.

⁹⁶ McGowan, "The French Mandate", (*A Country Study: Syria*, Edit. Thomas Collelo), 23-24; Dîb, *Tarihü Suriyeti'l-Mu'âşır*, Dâr en-Nehhâr, 63, 65.

masıyla birlikte Fransa-Türkiye arasında imzalanan saldırmazlık paktı ile Hatay, Türkiye'ye katılmıştır.⁹⁷

Suriye, II. Dünya Savaşı başladığında, onlara bağımsızlık vaat eden İngiltere ve Özgür Fransa kuvvetlerinin tarafında yer almıştır. Ancak savaş sonunda Fransa'nın Suriye'deki baskısı devam etmiştir. Buna tepki olarak ayaklanan Suriyeliler, Fransa ile diplomatik ilişkilerine son vermişlerdir. Daha sonra Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin kararıyla İngiltere ve Fransa, hem Suriye'den hem de Lübnan'dan geri çekilmişlerdir. Önce Amerika daha sonra İngiltere bu iki ülkenin bağımsızlığını tanımışlardır. 1946 yılında da Suriye, tam olarak Fransız mandasından kurtulmuştur.⁹⁸

Suriye'nin bağımsızlığına kavuşmasının ardından birçok lider, yönetime geçebilmek için güç savaşlarına başlamıştır. Dürziler, Aleviler, Kürtler ve yerel kabileler kendi kimliklerine sadık kalarak, çıkarları için mücadele etmişlerdir. Suriye, iç dünyasında bunları yaşarken, 14 Mayıs 1948 tarihinde İsrail devletinin kurulmasıyla dış taraftan da büyük bir sarsıntı yaşamıştır.⁹⁹ Arap ülkelerinin İsrail karşısında büyük bir yenilgi yaşaması, haliyle Suriye hükümetine de etki etmiş ve onları büyük bir hayal kırıklığına uğratmıştır. Ülkede karışıklıklar baş gösterince hükümet istifaya zorlanmış, bunun üzerine ordu yönetime el koymuştur.

Suriye'de ilk askeri darbe, 1949'da Genelkurmay Başkanı Hüsnü Zaim liderliğinde, Şükrî el-Kuvvetlî yönetimine yapılmıştır. Bu darbe, ülkenin durumundan ve yönetiminden memnun olmayan muhalefet ve şehirli nüfus tarafından desteklenmiştir. Ülkede ikinci darbe, Albay Sâmî el-Hinnâvî tarafından yapılmıştır. Peşini de Albay Edip Çiçekli'nin yönettiği başka bir darbe izlemiştir. Çiçekli 1953'te yapılan referandumla, devlet başkanı olarak yönetimin başına geçerken, yeni bir anayasa yürürlüğe konmuştur.¹⁰⁰ Ancak hükümetin attığı adımlar sebebiyle ülkede giderek artan huzursuzluk ve gerginlik yeni bir askeri darbenin habercisi olmuştur. Dürzi subaylar, Suriye Komünist Partisi ve Baas Partisi tarafından desteklenen bu darbe, 1954'te Albay Faysal el-Atâsî liderliğinde gerçekleştirilmiştir. Bu dönemden sonra gittikçe güçlenen Baasçılar, Cemal Abdunnasır

⁹⁷ Pipes, Daniel, *Greater Syria: The History of an Ambition*, Oxford University Press, New York, 1990, 29.

⁹⁸ Dîb, *Tarihü Suriyeti'l-Mu'âşır*, Dâr en-Nehhâr, 79.

⁹⁹ https://ar.wikibooks.org/wiki/%D8%AA%D8%A7%D8%B1%D9%8A%D8%AE_%D8%A7%D9%84%D8%B4%D8%B1%D9%82_%D8%A7%D9%84%D8%A3%D9%88%D8%B3%D8%B7/%D8%AA%D8%A7%D8%B1%D9%8A%D8%AE_%D8%B3%D9%88%D8%B1%D9%8A%D8%A7 , 07.06.2019.

¹⁰⁰ Dîb, *Tarihü Suriyeti'l-Mu'âşır*, Dâr en-Nehhâr, 119-120, 123,124.

yönetiminde Mısır ile birleşme sürecine girmiştir. İki ülkenin birleşmesiyle de 1958’de Birleşik Arap Cumhuriyeti kurulmuştur.¹⁰¹

Suriye’nin Mısır ile birleşmesinin ardından ülkedeki bütün siyasal partilere son verilmiş ve Cemal Abdunnasır, devlet başkanı olarak başa geçmiştir. Her iki ülkede siyasal, ekonomik, askeri alanda baskıcı ve sıkı bir yönetim izlemiştir. Daha sonra ülkede artmaya başlayan hoşnutsuzluk, ekonomik kriz ve kuraklık yeni bir darbeye zemin hazırlamıştır. 1961’de Yarbay Abdülkerim Nehlevi liderliğindeki ordu, Mısır-Suriye birliğini sona erdirmiştir. Bu darbeden sonra Nazım el-Kudsi, devlet başkanı olarak seçilmiş, 1963’te Baasçılar yönetimi ele geçirene kadar görevde kalmıştır.¹⁰²

Baasçılar, 1966’da parti içi değişime giderek, asker ve sivillerden meydana gelen bir grupla darbe gerçekleştirmiş ve kurucu liderleri partiden tasfiye etmişlerdir. Bu darbenin öncülüğünü yapan Albay Şâlih el-Cedîd’in yönetiminden sonra yerine 1970 yılında Hafız Esad geçmiştir.¹⁰³

Hafız Esed, 1971’de düzenlenen halk referandumuyla devlet başkanı olarak Suriye’nin başına geçmiştir. Ülke onun döneminde özellikle siyasal ve ekonomik alanda uzun bir istikrar sağlamaya başlamıştır. İçte olduğu kadar dış siyasette de aktif rol oynayan Hafız Esed, Arap ülkelerini aşağıladığına inandığı İsrail’e karşı sert bir tutum sergilemiştir. Bu ülkeye karşı, Arap ülkelerine ulusal birlik ve milliyetçilik çerçevesinde liderlik etmiştir. Daha sonra askeri ve sivil alanda iktidarını güçlendiren Esad, yasama, yürütme ve askeri organlarda kendisine geniş yetkiler sağlayacak olan başkanlık sistemi ortaya koymuştur. Sistem bugün de geçerliliğini koruyan 1973 Anayasası’nda yerini almıştır.¹⁰⁴

1975 yılında Lübnan’da ortaya çıkan iç savaşa, Esed birliklerinin müdahale etmesi, Suriye hükümetinin uluslararası medyada saygınlığını artırmıştır. Hatta Lübnan’da

¹⁰¹ Dîb, *Tarihü Suriyeti'l-Mu'âşır*, Dâr en-Nehhâr, 171,

https://ar.wikibooks.org/wiki/%D8%AA%D8%A7%D8%B1%D9%8A%D8%AE_%D8%A7%D9%84%D8%B4%D8%B1%D9%82_%D8%A7%D9%84%D8%A3%D9%88%D8%B3%D8%B7/%D8%AA%D8%A7%D8%B1%D9%8A%D8%AE_%D8%B3%D9%88%D8%B1%D9%8A%D8%A7 07.06.2019.

¹⁰² Afaf Sabeh, McGowan, “Syria-Coups and Countercoups, 1961-70”, (A Country Study: Syria, Edit. Thomas Collelo), Library of Congress, April, 1987, 31-33; Dîb, *Tarihü Suriyeti'l-Mu'âşır*, Dâr en-Nehhâr, 206-208, 231-232.

¹⁰³ Dîb, *Tarihü Suriyeti'l-Mu'âşır*, 371-372, <https://syrianoor.net/article/69> 05.06.2019.

¹⁰⁴ https://ar.wikibooks.org/wiki/%D8%AA%D8%A7%D8%B1%D9%8A%D8%AE_%D8%A7%D9%84%D8%B4%D8%B1%D9%82_%D8%A7%D9%84%D8%A3%D9%88%D8%B3%D8%B7/%D8%AA%D8%A7%D8%B1%D9%8A%D8%AE_%D8%B3%D9%88%D8%B1%D9%8A%D8%A7 07.06.2019.

barışın teminatı olarak görülmüştür. Ancak Esed'in bu hamlesi, Müslüman Arap toplulukları tarafından hiç hoş karşılanmamıştır. Ve Suriye Ortadoğu bunalımının önde gelen ülkelerinden biri olmuştur. 1982'de İsrail Birlikleri'nin Lübnan'a girmesiyle de Suriye ordusu ağır kayıplar vermeye başlamıştır.¹⁰⁵

1990'lı yıllara gelindiğinde ise Suriye, devlet yapısının ve ekonominin değişmesinde önemli radikal kararlar almış ve bunları uygulamaya çalışmıştır. Özellikle kamu sektöründe ortaya çıkan başarısızlığı önlemek için piyasa ekonomisine geçişi hızlandırmaya çalışmışlardır. Özel sektör ise devletin müsaade ettiği oranda ekonomide yer alabilmiştir. Bu sektör, ancak reformlardan sonra yavaş yavaş canlanmaya başlamıştır.¹⁰⁶ Ekonomik alanda ve devlet kurumlarında yapılmaya çalışılan dönüşümler, Baas rejimi tarafından hoş karşılanmamıştır. Bu ani değişikliklerin ülkeyi bir kargaşaya ve istikrarsızlığa sürükleyeceği düşüncesiyle reformlara karşı direnç göstermeye başlamışlardır.

Tarihler, 10 Haziran 2000'i gösterdiğinde, Suriye'de, 30 yıldır süren Hafız Esed dönemi, onun ölümüyle sona ermiştir. Esed'in ölümünün ardından parlamento hızlı bir şekilde toplanarak, anayasada bir takım değişikliğe gitmiştir. Bu değişiklik de cumhurbaşkanı seçilebilme yaşının kırktan otuz beşe çekilmesi olmuştur. Bundaki amaç da Hafız Esed'in oğlu Beşar Esed'in cumhurbaşkanlığına adaylığını koyabilmesidir. Nitekim ülkede yapılan 2001 referandumuyla bu amaçları gerçekleştirmiş ve Beşar Esed, Suriye'nin yeni cumhurbaşkanı olmuştur.¹⁰⁷

▪ Lübnan

Suriye'nin ardından bahsedeceğimiz son ülke ise eski çağlardan bu yana birçok medeniyete ve topluma kucak açan Lübnan'dır. M.Ö 5000 senesine dayanan bir tarihinin olduğu düşünülen bu ülke, ilk olarak ticaret ile uğraşan Fenikelilere, onun yanı sıra Mısır, Asur, Babil, Pers, İskender ve Selefki Hanedanlığı, Roma ve Bizans gibi çeşitli uygarlıklara ev sahipliği yapmıştır.¹⁰⁸ Daha sonra Hz. Ömer zamanında (636) Müslümanlar tarafından fethedilen Lübnan, Emevi, Abbasi, Selçuklu, Eyyubi ve Memluk gibi

¹⁰⁵ Pipes, *Greater Syria: The History of an Ambition*, 36.

¹⁰⁶ Ellen Meiksins, Wood, *Democracy Against Capitalism*, London, 1995, 25.

¹⁰⁷ Buzpınar, "Suriye", 554.

¹⁰⁸ Yûsuf es-Sûdâ, *Târihu Lubnân el-Hadârî*, Dâru'n-Nehâr li'n-Neşr, Beyrut 1979, 25; Zahide Tuba Kor, *Lübnan İç Savaşın Gölgesinde*, İlke Yay., İstanbul 2006, 25.

devletlerin egemenliği altında kalmıştır. Bir dönem de ÷lkede (1109-1291) Haçlılar hâkimiyet sürmüştür.¹⁰⁹

1291’de Lübnan’daki Haçlı egemenliğine son veren Memlukler, daha sonra bölgedeki Nusayri ve Dürzi birlikleri temizleyerek yerlerine Türkmen aşiretlerini yerleştirip buranın tam hâkimi olmuşlardır. Memlukler bölgeye girdikten sonra Müslüman nüfusunun artmasıyla birlikte, Dürzilik, Nusayrılık ve İsmâililik gibi gayri Sünni mezheplerin yerini, Sünni mezhepler almıştır. Ancak Haçlılar zamanında açılan kutsal mekânlar, faaliyetlerini sürdürmeye devam etmişlerdir.¹¹⁰

1516 yılında Osmanlı hükümdarı Yavuz Sultan Selim’in Memlukleri yenilgiye uğratmasının ardından Lübnan, 400 yıl sürecek olan Osmanlı hâkimiyetine girmiştir. Osmanlı bu bölgede üstün bir nüfusa sahip olan Marunîlere rağmen, Dürzilerden oluşan emirler görevlendirmiştir. Fakat XVIII. yüzyılda Dürziler arasında yaşanan iç savaşlar ve bazılarının Hristiyanlığı tercih etmeleri, geleneksel Dürzi üstünlüğünü zayıflatmıştır. Bu dönemden sonra Marunîler giderek güçlenmeye başlarken, özellikle Orta Doğu ve Avrupa arasındaki ipek ticaretini kontrolleri altında tutmaları onları zenginleştirmiştir. Ayrıca Suriye’deki Rum Katolikleri ve Fransa ile kurdukları sıkı ilişkiler, Suriye’nin Napolyon tarafından işgali, Mehmet Ali Paşa’nın 1831’de Lübnan’a girmesi, Marunîleri güçlendiren diğer sebepler arasında yer almaktadır.¹¹¹

XIX. yüzyılda, Fransız ve İngiliz çekişmesinin yaşandığı bir yer haline gelen Lübnan’da özellikle Fransızlar, kuzeydeki Marunîleri, İngilizler de güneydeki Dürzileri kendi taraflarına çekmeyi başarmışlardır. Batılı devletlerin bu azınlıkları desteklemekle-
rindeki amaç ise Osmanlı Devletini parçalamak olmuştur.

Mehmet Ali Paşa’nın Avrupa devletleriyle yaptığı anlaşma gereği Suriye ve Lübnan’dan çekilmesiyle de her iki ÷lkede, Hristiyan azınlık nüfusu Batılıların etkisiyle artmaya başlamıştır. Giderek mezhep düşmanlığına yol açan bu durum, Marunîler ve Dürziler arasında çıkan çeşitli çatışmalara neden olmuştur. Bundan dolayı Osmanlı, bölgede emirlik yönetiminden çift kaymakamlık yönetimine geçmek zorunda kalınca

¹⁰⁹ Afaf Sabeh, McGowan, “Historical Setting”, (*A Country Study: Lebanon*, Edit. Thomas Collelo), Library of Congress, Decemder, 1989, 3-12.

¹¹⁰ Mustafa L., Bilge, “Lübnan”, *DİA*, XXVII, İstanbul 2003, 245-246.

¹¹¹ McGowan, “Historical Setting”, (*A Country Study: Lebanon*, Edit. Thomas Collelo), 12-13.

Kuzeyde Marunîler, güneyde Dürziler olmak üzere iki kaymakamlık kurulmuştur.¹¹² 1860'da tekrar alevlenen Marunî-Dürzi çatışmasına Fransa, bölgedeki Hristiyanları koruma bahanesiyle müdahale etmiştir. 1861'de imzalanan Lübnan Dağı Protokolü ile de mutasarrıflık yönetimi kurulmuştur.¹¹³

Birinci Dünya Savaşı'nın sonunda Osmanlı Devleti'nin parçalanmasıyla beraber 1920'de gerçekleştirilen San Remo Konferansı'yla Suriye ve Lübnan'ın kontrolü Fransızlara geçmiştir.¹¹⁴ Her iki ülkede de manda yönetimini benimseyen Fransa, Beyrut, Trablus, Sur ve Sayda şehirlerini ve Bekaa Vadisi'ndeki bazı yerleri kapsayan Büyük Lübnan'ın sınırlarını oluşturmuştur. 1 Nisan 1920 itibarıyla de Büyük Lübnan kurularak, 1926 yılında Fransa'nın onay vermesiyle burada yeni bir anayasa ilan edilmiştir.¹¹⁵ Bu anayasa ile birlikte çift meclisli (temsilciler meclisi ve senato) parlamenter bir cumhuriyet yönetimine geçen Lübnan, siyasal sistemin şekillenmesinde önemli bir rol oynamıştır.

Parlamenter bir cumhuriyet sistemine geçerek, akabinde bağımsızlık düşüncesiyle ortak bir paydada toplanan Lübnanlılar, Fransa'ya karşı bir bütün olarak mücadele göstermişlerdir. Bunun sonucunda da İkinci Dünya Savaşı'nda Alman işgaline uğrayan Fransa, Lübnan'a bağımsızlık vaadinde bulunmuştur. 22 Kasım 1943 yılında bağımsızlığına kavuşan Lübnan, 1946'da tamamen Fransız birliklerden arındırılmıştır.¹¹⁶

Lübnan'ın bağımsızlığını kazanmasının ardından ülkenin kaderini belirleyecek en önemli olaylardan biri Arap-İsrail Savaşı esnasında Filistinli mültecilerin ülkeye sığınmaları olmuştur. Zaten ülkenin kozmopolit bir nüfus yapısına sahip olması, Filistinlilerin gelmesiyle daha da karmaşık bir hale dönüşmüştür. Onların ülkedeki varlığı, çeşitli cemaatler arasında anlaşmazlığa neden olmuştur. Bu fikir ayrılığının yanı sıra, 1956'daki Süveyş Krizi sonrası patlak veren Müslüman-Hristiyan çatışması, Arap ve Lübnan milliyetçiliği arasındaki ideolojik savaş ve Lübnan Sünnilerinin Birleşik Arap Cumhuriyetleri'ne katılma isteği Lübnan'daki ortamı iyice kızıştırmıştır. Bu olayların yanında bir de Marunî Kamil Şam'un'un¹¹⁷ cumhurbaşkanlığı süresinin sona yaklaşması

¹¹² Ekrem Buğra Ekinci, "Lübnan'ın Esas Teşkilat Tarihçesi", *Amme İdaresi Dergisi*, XXXI, 3, 1998, 19.

¹¹³ Hasân Hallâk, *Târîhu Lubnân el-Mu'âşır (1913-1952)*, Dâru'n-Nahdâti'l-'Arabiyye, Beyrut 2010, 54.

¹¹⁴ Kemâl eş-Şalîbî, *Târîhu Lubnân el-Ĥadîs*, Dâru'n-Nehâr li'n-Neşr, Beyrut 1991, 207-209.

¹¹⁵ eş-Şalîbî, *Târîhu Lubnân el-Ĥadîs*, 211-212.

¹¹⁶ eş-Şalîbî, *Târîhu Lubnân el-Ĥadîs*, 238

¹¹⁷ Ekinci, "Lübnan'ın Esas Teşkilat Tarihçesi", 26.

ve yeniden seçilebilme girişimine girmesi, Müslüman topluluğunu ayaklandırmıştır. Ordunun olayları bastıramaması üzerine endişelenen Şam'un Batılı devletlerden askeri yardım isteğinde bulunmuştur. ABD'nin Lübnan'a gönderdiği ordular, ülke içindeki iç savaşı bastırmıştır. Ancak bu ilk iç savaş, 17 yıl sonra yaşanacak olan büyük bir iç savaşın ön provasası niteliğindedir.¹¹⁸

Batılı devletlerin 19. yüzyılda Lübnan'da yaşayan farklı mezheplerdeki topluluk ve grupları, kendi çıkarları için kışkırtmaları, onların giderek birbirlerine karşı düşmanlık beslemesine sebep olmuştur. Ayrıca ülkedeki nüfus dağılımının gruplara göre farklılık göstermesi, özellikle de bazı toplulukların siyasi ve ekonomik hayatta yeteri kadar söz sahibi olamamaları onların bu durum karşısında rahatsızlık duymasına neden olmuştur. Bu durum, 1975 yılında yaşanacak bir iç savaşa zemin hazırlamaya başlamıştır.

Lübnan'da Müslüman topluluklar, seçim kanununun değişmesinde ve parlamentoda eşit haklara sahip olma konusunda ısrarcı davranmışlardır. Bunun yanı sıra kamu ve askerlik alanlarına kendi taraflarından daha çok katılımın olmasını istemişlerdir. Ancak Arap milliyetçiliğinin doğuşunda ve Batı düşüncesinin yerleşmesinde etkili olan, kendilerini diğer topluluklardan üstün gören Marunîler, Müslümanların bu isteklerine şiddetle karşı çıkmışlardır. Bu durumu siyasi yollarla çözüme kavuşturamayan taraflar, silahlanma yoluna gitmiş, iç savaş kaçınılmaz son olmuştur.

Bu savaşı engelleyebilecek faktörlerin bulunmaması iç savaşın gerçekleşmesini daha da hızlandırmıştır. Çünkü kendi içlerinde siyasi istikrarsızlıkla boğuşan hükümetler, bir savaşı önleyebilecek güce asla ulaşamamıştır. Ayrıca Fransızlar tarafından tasarlanarak kurulmuş, oldukça küçük ve mühimmat bakımından yetersiz bir ordunun böyle bir savaşı durdurabilmesi mümkün olmamıştır.

Bütün bu olayların yanında 1970 yılında Lübnan'a sığınmak zorunda kalan Filistinlilerin, ülkedeki askeri ve siyasi faaliyetlerini arttırmaya başlamaları, iç savaşın esas nedeni olarak gösterilmektedir. Çünkü Sünni ve Dürzi taraflar, Filistinlilerin yaptıklarına destek verirken, Marunî ve Şii taraflar ise kendi çıkarları için tehdit olarak gördükleri Filistinlilere karşı çıkmaktaydılar.¹¹⁹

¹¹⁸ Paul E., Salem, "Superpowers and Small States: An Overview of American-Lebanese Relations", *The Beirut Review*, Sayı:5, Bahar, 1993, 137-138,

¹¹⁹ Kor, *Lübnan İç Savaşın Gölgesinde*, 32.

Tarihler, 13 Nisan 1975'i gösterdiğinde Marunî lider Pierre Cemayel'in bulunduğu bir kilise açılışında silahlı saldırı düzenlenmiştir. Bu saldırıya Marunî güçlerin, Filistinlileri taşıyan bir otobüse kundaklama yaparak misillemeye bulunması, Lübnan'daki iç savaşı başlatmıştır. Ulusal cephe güçleri ve Filistinliler ile Hristiyanlar arasında giderek tırmanış gösteren savaş, bütün Beyrut'a yayılmıştır. Özellikle Filistin-Müslüman birleşiminden oluşan grupların ülkenin büyük bir kısmını kontrol altına almaya başlaması, Marunî-Hristiyan güçlerini endişelendirmiştir. Bunun üzerine Marunî liderler ve Filistin Kurtuluş Örgütü arasında yapılan görüşmeler sonrasında ve Suriye'nin arabuluculuk yapmasıyla ateşkes imzalanmıştır.¹²⁰

Ateşkesten sonra yaşanan birtakım olaylar, iç savaşın yeniden başlamasına neden olmuştur. 1977 yılında Dürzi lider Kemal Canbulat'ın öldürülmesi üzerine Dürzi-Marunî çatışması tekrar alevlenmiştir. 1978-1979'da Beyrut'un doğusunda Hristiyan topluluklar, kendi içlerinde çatışmaya başlamışlardır. Ayrıca yine 1978'de İsrail, Lübnan'ın yüzde onluk kısmını işgal etmiş ve bu işgal sırasında çoğu sivil olmak üzere birçok kişi ölmüş, birçoğu da evlerini terk etmek zorunda bırakılmıştır. Bu işgal Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin araya girmesiyle kısa sürede durdurulmuş ve İsrail Lübnan'dan geri çekilmiştir.¹²¹

1980'li yıllarda ise Filistinliler ile İsrailliler, Doğu Beyrut'ta Hristiyanlar, kuzeyde Müslüman topluluklar, güneyde Şii Emel Örgütü ile Filistin Kurtuluş Örgütü birbirleriyle mücadele içerisine girmişlerdir. Yabancı etkenlere karşı suikastların ve bombalamaların arttığı bu dönemde askeri ve siyasi dengeleri yerinden oynatan en önemli olay, 1982'de gerçekleşen İsrail işgali olmuştur.¹²² İsrail Savunma Bakanı Ariel Şaron, FKÖ'nün Lübnan'dan tamamen çıkartılması için geniş çaplı bir işgal emri vermiştir. Bu işgal ile İsrail, Filistin'in mücadelesini engelleme, Suriye'yi Lübnan'dan çıkartarak Beyrut'ta kendilerine yakın bir yönetim kurma ve böylece Kuzey sınırını güvende tutma amacıyla olmuştur.

1980'lerin sonuna doğru iç savaş, giderek tırmanış göstermiş, herkesin herkese karşı verdiği bir mücadele haline gelmiştir. Özellikle İsrail yanlısı gruplar ile Suriye yanlısı topluluklar arasında çatışmalar çokça yaşanmıştır. 1988-1989'da ise Trablus-

¹²⁰ Tomas Michalak "The Palestinians And The Outbreak Of Civil War In Lebanon (1975)", *Asian and African Studies*, vol. 22, 1, 2013, 119-127.

¹²¹ İrfan Acar, *Lübnan Bunalımı ve Filistin Sorunu*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1989, 84.

¹²² Acar, *Lübnan Bunalımı ve Filistin Sorunu*, 88-93.

şam'da Sünniler ile Şiiler, Güney Lübnan'da Emel ile Filistinliler, Arafat'ı destekleyen grup ile Ebu Musa taraftarları, 1990 yılında Marunî Avn ordusu ile Suriye ordusu arasında geçen birçok arbede olmuştur.¹²³

1990'da Irak'ın Kuveyt'i işgal etmesi ve Körfez Savaşı'na doğru gidilen bir süreçte girilmesi, iç savaş halindeki bölgeleri endişelendirmeye başlamıştır. Bundan dolayı iç savaş durdurmaya yönelik ilk adım, Suriye'nin askeri müdahalede bulunmasıyla gerçekleşmiştir. ABD ve diğer bölge ülkeleri Suriye'nin bu girişimini desteklemişlerdir. Suriye'nin Lübnan hükümetinin yanında yer alması ve Irak tarafından desteklenen Avn ordusunun bölgeyi terk etmesiyle birlikte, bütün ülkede kontrol sağlanmıştır.¹²⁴

Lübnan'da 15 yıl süren iç savaş, 1989'da yapılan Taif Antlaşması ile sona ermiştir. Bu antlaşmayla beraber Lübnan'ın siyasal düzeninde önemli değişiklikler olmuştur. Özellikle Müslüman ve Hristiyanlara parlamentoda, kabinede ve kamu hizmetlerinde eşit haklar verilmiştir.¹²⁵ Ayrıca önceden başkanlık sistemiyle yönetilen Lübnan, antlaşmayla birlikte bakanlar kurulunun hâkim olduğu bir hükümet sistemiyle yönetilmek istenmiştir. Bu durumda devlet başkanının yetkileri azaltılırken, başbakan ve bakanlar kurulunun yetkileri arttırılmaya çalışılmıştır. Ancak bu sistem çok geçerli olmamış, ülke devlet başkanı, başbakan ve parlamento başkanından oluşan üçgen ile yönetilmiştir.

Lübnan'da uzun zamandır yapılamayan seçimler, 1992 yılında Suriye'nin siyasi ve askeri denetimi altında gerçekleştirilmiştir. Bu seçimi Marunîlerin çoğu boykot edince seçime katılım oldukça az olmuştur. Seçim sonunda ülkenin siyasi kararlarında söz sahibi olabilecek iki etken parlamentoya girmiştir. Bunlardan biri Şii Hizbullah Örgütü, diğeri ise başbakanlığa atanan Sünni iş adamı Refik Hariri olmuştur. Özellikle Hariri, hem Suudi Arabistan, Körfez Arap ülkeleri hem de ABD ve Fransa gibi ülkelerle iyi ilişkiler kurmuştur. İç savaşta büyük hasar gören Lübnan'ın alt yapısını onarmış ve ülke ekonomisini canlandırmak için önemli bir çaba sarf etmiştir.¹²⁶

¹²³ Kor, *Lübnan İç Savaşın Gölgesinde*, 38.

¹²⁴ Samir Makdisi and Richard Sadaka, "The Lebanese Civil War, 1975-1990", *Lecture and Working Paper Series*, American University of Beirut Institute of Financial Economics, 3, 2003, 36.

¹²⁵ Samir Makdisi and Marcus Marktanner, "Trapped By Consociationalism: The Case Of Lebanon", *Topics in Middle Eastern and African Economies*, vol. 11, September, 2009, 3; Şit Tufan Buzpınar, "Lübnan", *DİA*, XXVII, İstanbul 2003, 253-254.

¹²⁶ https://www.marefa.org/%D8%AA%D8%A7%D8%B1%D9%8A%D8%AE_%D9%84%D8%A8%D9%86%D8%A7%D9%86 09.06.2019.

2000’li yıllara gelindiğinde ise Lübnan, iç siyasetinde derin yankılar uyandıracak gelişmelere ev sahipliği yapmıştır. İsrail’in güney Lübnan’daki işgaline son vermesi, Suriye Devlet Başkanı Hafız Esad’ın ölümü gibi sebepler, Lübnan’ın iç siyasetinde yeni bir yapılandırma oluşturmuştur. Ayrıca bir dönem ülke siyasetinden uzaklaşmış kişilerin geri dönüşüm süreci olmuştur. Ülkedeki dini ve siyasi liderler de Suriye işgaline karşı birlik olarak baskın bir muhalefet izlemişlerdir.

1.2. SOSYAL YAPI

▪ Mısır

Mısır, Arap ülkeleri içerisinde sahip olduğu eğitim-öğretim, araştırma kurumları ve buralarda yetiştirdiği ilim ve düşünce adamları ile daima bir adım öne çıkmaktadır. Özellikle geçmişinde sahip olduğu parlak bir medeniyetle adından söz ettiren bu ülke, her ne kadar modern dönemdeki 1798 Napolyon istilasıyla bir kuşatma altına girmiş olsa da sosyal ve kültürel anlamda kendini göstermeye başlar. Özellikle bu dönemde hem Arap tarihinde hem de Arap edebiyatında yeniden bir dirilişin ve yenilenmenin olduğu düşünülmektedir.¹²⁷ Bu da Napolyon’un Arap ülkelerini istila dâhilinde beraberinde getirmiş olduğu kalabalık bilim, sanat heyetiyle beraber Arap halkının üzerinde büyük bir etki bırakan ilmi, fikri ve edebi faaliyetlerine bağlanmaktadır. Çünkü bu faaliyetler gerçekleştirilirken Arap halkı, matbaa, kütüphane, tiyatro, gazeteler, modern okullar, kimya laboratuvarları, kumaş fabrikaları, sağlık üniteleri ve çeşitli atölyeler gibi yeni araç gereçler, uygulamalar ve kuruluşlarla tanışır.¹²⁸ Böylece ülkenin sosyal ve kültürel yaşamında bir canlanma gözlemlenir.

Napolyon, Mısır’da kaldığı kısa sürede buranın iç işleri ile ilgili bir düzenlemeye de gitmiştir. Ülkenin önemli şehirlerinde “divan” adı verilen kurullar oluşturmuş, buralara Mısır’ın ileri gelenlerini, mali ve idari işlere ise Mısırlı Hristiyanları yerleştirmiştir.¹²⁹

Fransızların Mısır’da bulunduğu süreçte, Avrupalıların sosyal yaşamdaki tarzları, doğal olarak bölge halkını etkilemiştir. Özellikle onların, günlük hayatlarında sergiledikleri yeme, içme, giyim, kuşam, eğlenme vs. gibi konularda farklı olmaları Mısır hal-

¹²⁷ ‘Abdullah İbrâhîm, *Mevsû’atu’s-Serdi-l’Arabî*, c. IV, Birleşik Arap Emirlikleri, 2016, 17.

¹²⁸ Zeydân, *Târîhu Âdâbi’l-Lugati’l-‘Arabiyye*, 9-10.

¹²⁹ Ömer ed-Desûkî, *Fî’l-Edebi’l-‘Hadîş*, Dâru’l-Fikr, I, Kahire 2013, 19.

kının dikkatini çekmiştir. Bunların yanı sıra ülkeye gelen Fransız kadınların ipekten yapılmış süslü elbiseler giymeleri, rahat tavırlar sergilemeleri, dış mekânlarda rahatça gezmeleri, at ve eşeklere binmeleri gibi alışlagelmemiş bu manzaralar, yöre halkı tarafından şaşkınlıkla izlenmiştir.¹³⁰

Mısır, Mehmet Ali Paşa dönemine baktığımızda önemli bir refah seviyesine ulaşmıştır. Özellikle sanayi, askeriye ve ziraat alanında önemli adımlar atılmıştır. Sanayi makinalarının ve dış devletlerden alınan askeri ürünlerin üretilmesi için sanayi kompleksleri oluşturulmuştur. Top, tüfek, barut gibi savaş araç gereçleri batılı devletlerden ithal edilerek, yurt içinde yapımına başlanmıştır. Daha sonra dokuma fabrikaları kurulmuş, buralarda üretilen pamuk ve ketenden önemli maddi kaynak elde edilmiştir. Her ne kadar bu atılımlar yapılmış olsa da Mısır bir sanayi devleti olamamıştır. Bunun sebebi de Mısır'daki bürokratik sistemin çok yavaş ve verimsiz çalışmasıdır.¹³¹

Mehmet Ali Paşa'nın Mısır'a getirdiği yenilikler sadece askeri ve sanayi alanıyla sınırlı kalmamış, eğitim alanında da yeni reformlar gerçekleştirmiştir. Özellikle doktor, mühendis, eczacı, çevirmen yetiştirilmesine önem verilmiş, bunlar için özel okullar açılmış, yurt dışından Fransız ve İtalyan hocalar getirtilmiştir. Böylece öğrenciler, hem modern fen bilimleri öğrenme fırsatı bulmuşlar hem de yabancı dillerini geliştirmişlerdir. Ayrıca bu öğrencilerin eğitim ihtiyaçlarının karşılanması için kitaplar bastırılmış, modern kütüphaneler açılmış ve çeşitli Avrupa ülkelerine eğitim için öğrenciler gönderilmiştir.¹³² Yine bu dönemde Mısır'da eğitim sistemi ilk, orta ve yükseköğretim olmak üzere üç döneme ayrılmış, ders müfredatında da birçok değişiklik ve yenilik yapılmıştır.

Mısır'da edebi kalkınmanın öncüsü olmayı başaran ve yurt dışına gönderilen öğrenciler, aslında Mısır halkının üzerinde, Napolyon'dan daha büyük bir etki bırakmışlardır. Napolyon her ne kadar Mısır'a Arap harfli bir matbaa götürmüş ve bu matbaada Arapça gazete bile bastırmış olsa da gazeteler genel olarak Fransızca yayınlanmıştır.¹³³ Düzenledikleri etkinlikler Fransızca olmuştur. Bundan dolayıdır ki Mısır'ın kültürel hayatındaki değişim, Avrupa'ya gönderilen öğrenciler sayesinde ön plana çıkmıştır. Bu öğrenciler, Avrupa edebiyatını yakından tanıma fırsatı bulmuş, Arap düşüncesini, kültü-

¹³⁰ Dayf, *el-Edebu'l-'Arabîyyu'l-Muâsır fî Mısır*, 12-13.

¹³¹ Fahmy, *Paşanın Adamları*, 20-22.

¹³² Zeydân, *Târîhu Âdâbi'l-Lugati'l-'Arabîyye*, IV, 11, ed-Dusûkî, *Fîl-Edebi'l-Hadîs*, 21-22.

¹³³ Er, *Modern Mısır Romanı (1914-1944)*, 4.

rünü, yaptıkları hem çeviri hem deneme gibi yollarla Arap halkına sunmayı başarmışlardır.

Mehmet Ali Paşa'dan sonra yerine geçen torunu I. Abbas döneminde (1848-1854) bilim, eğitim ve kültür faaliyetleri biraz geri planda kalmıştır. Çünkü I. Abbas Avrupa medeniyetine karşı sert bir tavır sergilemiştir. Avrupa tarzında açılmış bütün okulları kapatmış, bursları durdurarak, yurt dışına gönderilen öğrencileri geri çağırmıştır. Ayrıca bu dönemde yapılan tercümeler ve çıkartılan gazeteler, sadece Türkçe olmuştur.¹³⁴ Ancak bütün bunlara rağmen Avrupa ile Mısır arasındaki ilmi bağlar, hem Avrupa'ya gönderilen öğrencilerin ve ilim adamlarının ülkeye dönmeleri hem de Avrupa'dan Mısır'a birçok göçün yaşanması sebebiyle oldukça güçlenmiştir.¹³⁵ Said döneminde de yine bir dönem öncesine benzer bir tutum sergilenmiştir. Özellikle matbaaların işleyişi durdurulmuş, yayın ve tercüme faaliyetlerine son verilmiştir. Bunların dışında, Said dönemindeki en önemli değişikliklerden biri ordudaki ulusal unsurlara subaylığa kadar yükselebilmek imkânı sağlanmış olmasıdır. Ayrıca yine bu dönemde arazi mülkiyeti hakkı tanınmış, siyasal ve toplumsal alanda sözü olan arazi sahiplerinden oluşan yeni bir tabaka oluşmuştur.¹³⁶

I. Abbas ve Said döneminden sonra başa geçen Hidiv İsmail, Avrupa'da eğitim görmüş ve Avrupa'daki kültürel ve sanatsal faaliyetleri yakından takip etmişti. Buna bağlı olarak İsmail'in Avrupa'dan edinmiş olduğu deneyimler, Mısır'ın gelişmesinde ve ilerlemesinde önemli rol oynamıştır. Bu dönemde opera binaları, kütüphaneler, ilkokul ve liselerin yanı sıra kızlar için de bir okul kurulmuştur. Ayrıca bir diğer önemli olaylardan biri de Süveyş Kanalı'nın açılması olmuştur.¹³⁷ Bu kanal, kültür, düşünce ve medeniyet yönünden Doğu-Batı milletleri arasındaki hem manevi hem de coğrafi uzaklığı yakınlaştırmada önemli rol oynamıştır. Bu sayede Mısır'dan Avrupa'ya, Avrupa'dan Mısır'a giden gelenler artmış ve çeşitli Arap ülkelerinden ve Avrupa'dan gelen aydınlar, Mısır'da serbestçe faaliyette bulunabilme imkânı bulmuşlardır.¹³⁸ İsmail yönetiminde Mısır, ekonomik olarak da nispeten rahat bir dönem geçirmiştir. Bu da Amerika'da çıkan iç savaştan dolayı dünya piyasalarının Mısır pamuğuna olan ilgisinin artması ve

¹³⁴ 'Abdulmuhsin Taħa Bedr, *Tatavvuru'r-Rivâyeti'l-'Arabiyyeti'l-Ĥadîse fî Mısır (1870-1938)*, Dâru'l-Meârif, Kahire 1983, 27.

¹³⁵ Savran, *19. Yy. Osmanlı Döneminde Yeni Arap Edebiyatı*, 10.

¹³⁶ Sir Valentine Chirol, *The Egyptian Problem*, London, 1920, 37.

¹³⁷ Dayf, *el-Edebu'l-'Arabiyyu'l-Muâsir fî Mısır*, 15.

¹³⁸ Dayf, *el-Edebu'l-'Arabiyyu'l-Muâsir fî Mısır*, 15, ez-Zeyyât, *Târîhu'l-Edebi'l-Arabî*, 308-309.

yükselen pamuk fiyatlarının Mısır ekonomisini canlandırmasıyla olmuştur. Ayrıca bu dönemde okullar, matbaalar, gazeteler artmış, öğrencilere burslar bağlanmış, tiyatro, opera binaları hizmete girmiştir.¹³⁹

▪ Suriye

Suriye'nin sosyal yapısına gelince ülkeyi Arapların yanısıra farklı milletlerden ve ırklardan azınlıkların oluşturduğunu görmekteyiz. Ülkenin büyük çoğunlunu oluşturan Araplar'ın yüzde 70'i Sünni mezhebinde yer alırken diğerleri ise Şii, Alevi ve İsmaili mezhebındendir. Azınlık gruptaki Türkler, Ermeniler, Çerkezler ve Kürtler de İslam, Hristiyanlık, Yahudilik ve Dürzilik dini inançlara sahiplerdir. Ülkede yerel halkın dili Arapça iken azınlıkların konuştukları diller arasında Türkçe, Kürtçe, Süryanice, İbrani-ce, Ermenice, Aramice gibi diller bulunmaktadır.¹⁴⁰

Suriye'de halk geçimini tarım, hayvancılık ve dokumacılıktan sağlamaktaydı. Tarım alanlarında arpa, buğday gibi tahıl ürünleri yetiştirilirken, açık mezralarda ve kümes, ahır gibi kapalı alanlarda küçük ya da büyük baş hayvancılık yapılıyordu. Bunların yanında dokumacılık bu bölgenin en önemli gelir kaynakları arasındaydı. Özellikle ipek, yün, pamuklu dokumalar ile halıcılık çeşitli ülkelere ihraç edilen ürünlerdi. Bu ürünlerin üretildiği şehirler arasında Trablusşam, Sur, Lazkiye, Akka ve Sayda öne çıkmaktaydı. Buralarda dut ağacı dikimine ve koza yetiştiriciliğine önem verilmekteydi. Ayrıca bölgede zeytinyağı ve sabun üretimi de yapıp ihraç edilmekteydi.¹⁴¹

▪ Lübnan

Lübnan'ın sosyal yapısına baktığımızda ise ülkede geçim kaynağının çoğunluğunu tarım alanları oluşturmaktaydı. Yine burada geniş ekim arazilerinin bulunması, yağışlı ve nemli havanın bitki örtüsünü çeşitlendirmesi tarıma elverişli bir ortam hazırlamaktaydı. Bu ortamda elma, domates, patates, zeytin, narenciye, üzüm ve tütün gibi tarım ürünleri ile sedir, selvi, meşe gibi ağaç türleri yetiştirilmekteydi. Ayrıca ülkede balıkçılık, ormancılık ve hayvancılık da ülkenin geçim kaynakları arasında yerini al-

¹³⁹ Zeydân, *Târîhu Âdâbi'l-Lugati'l-'Arabiyye*, IV, 11.

¹⁴⁰ Ömer İshakoğlu, *Suriye Tarihi - Osmanlı Dönemi Suriyesi'nde Edebi ve Kültürel Hayat (1800-1918)*, İstanbul Kasım, 2012, 41.

¹⁴¹ Kürşat Çelik, "19. Yüzyılın Sonu ile 20. Yüzyılın Başlarında Suriye'de Dış Ticaret", *Tarih Okulu Dergisi (TOD)*, Aralık 2013, XVI, 711-713.

maktaydı. Bunların dışında mobilya, ahşap, kimyasal ürünler, çimento, tekstil ve metal gibi sanayi ürünleriyle de öne çıkan bir ülkeydi.¹⁴²

Emirliklerin bulunduğu Lübnan'da halk, toprak ağaları ve köylüler olmak üzere iki gruba ayrılmaktaydı. Köylüler yine kendi içerisinde toprak sahibi ve kiracı olarak ayrı bir grup oluşturuyordu. Bölgede yaşayan Dürzi halk, Marunîlere göre hem tarım hem ekonomik alanda daha üstündüler.

Lübnan'da yapılan savaş gemi ticareti ve özellikle köylülere büyük oranda katkı sağlamış olan ipek yetiştiriciliği ülkenin başlıca gelir kaynakları arasındaydı. Bu gibi etkenlerle zenginleşme göstermeye başlayan ülkede bütün topluluklar aynı oranda etkilanmemiştir. Örneğin bir tarafta aşırı fakir bir topluluk, diğer tarafta da dünyanın sayılı zenginleri oluşmuştur. Bundan dolayı da ülke bir kaosa ve kendi içinde bir savaşa sürüklenmiştir.¹⁴³

1.3. KÜLTÜREL YAPI

Hem Fransız işgalinin ardından gelişen bazı olumlu gelişmeler hem de Mehmet Ali Paşa'nın yaptığı icraatlar, bağımsızlık özlemiyle yanan Mısır halkı tarafından sevinçle karşılanmıştır. Özellikle ilmi çalışmaların artması, ordunun modernleşmesi, hükümet idaresindeki yenilikler ve eğitim öğretimde önemli adımların atılması Arap edebiyatına modernleşme yolunda büyük katkıda bulunmuştur. Bu katkıyı sağlayan unsurlar da şöyle olmuştur¹⁴⁴:

- a) Matbaa ve Kütüphaneler
- b) Gazete ve Dergiler
- c) Okullar ve Üniversiteler
- d) Dil ve Edebiyat Akademileri

a) Matbaa ve Kütüphaneler

Matbaa ilk olarak 1440 yılında Alman bilim adamı Johann Gutenberg tarafından icat edilmiştir. Modern matbaanın babası olarak kabul edilen Gutenberg'in bu önemli icadı özellikle edebiyatın gelişmesinde büyük rol oynamıştır. Ayrıca matbaa ile birlikte

¹⁴² es-Sûdâ, *Târîhu Lubnân el-Hâdîrî*, 108, Kor, *Lübnan İç Savaşın Gölgesinde*, 18-19.

¹⁴³ Kor, *Lübnan İç Savaşın Gölgesinde*, 19.

¹⁴⁴ ez-Zeyyât, *Târîhu 'l-Edebi 'l-Arabî*, 311-318.

Avrupa’da basın hayatı yaygın hale gelmiş ve doğu dillerine ait klişeler bile çıkartılmıştır.¹⁴⁵

1514 yılında ise İtalya’nın Nano şehrinde Papa II. Julius’un emriyle Papa X. Leon tarafından ilk Arap matbaası açılmış ve ilk Arapça kitap da burada basılmıştır. Özellikle XVII. yy’dan itibaren Avrupa’da Şarkiyat matbaaları kurulmuş ve Arapça kitap basımı artmıştır.¹⁴⁶ Bu matbaada basılan önemli ve nadide eserlerden bazıları; *Ahdi Kadîm*, *Ahdi Cedîd*, İdrîsî’nin *Nüzhetu’l-Müş tâk*’ı, İbn-i Sînâ’nın *Kânûn’u* ve İklîdis’in *Tahrîru’l-Usûl’üdür*.¹⁴⁷

Osmanlı döneminde doğu matbaası ilk olarak 1490 yılında İstanbul’da kurulmuştur. Burada birçok dini ve ilmi eserler basılmıştır. Ancak Arap harfleriyle ilk basım 1708 yılında yapılmıştır. İstanbul’daki en meşhur Arapça matbaa Ahmed Fâris eş-Şidyâk tarafından kurulan *Maṭba’atu’l-Cevâib* olmuştur.¹⁴⁸ Bu matbaada önemli edebiyat kaynakları basılmıştır.

Matbaanın Mısır’a girişi ise 1798’de Napolyon’un işgaliyle birlikte olmuştur. Napolyon döneminde *el-Matbaatu’l-Ehliyye* ismiyle kurulan matbaa, Mehmed Ali Paşa yönetimindeyken *Bulak Matbaası* (1821) adını almış, başına da Suriyeli Nikola Masâbikî getirilmiştir.¹⁴⁹ Bu matbaanın yazım puntoları düzenlenirken Mısır’ın önemli hattatlarından biri olan merhum Ca’fer Bey’in hattı esas alınmış olup hala bu puntolar kullanılmaktadır. Matbaada, Türkçe ve Arapça kitaplarının yanı sıra yabancı dillerden tercüme edilmiş 300’e yakın matematik, tıp ve cerrahi alanıyla ilgili eserler ile edebiyat alanının temel eserleri basılmıştır. Özellikle Arap edebiyatının temel eserlerinden sayılan İbnu’l Mukaffa’nın *Kelile ve Dimne*’si, el-Cahiz, İbn Haldun, Abdulhamid el-Kâtib, el-Ğâdî el-Fâdîl, İbnu’l-Amîd, İbnu’l-Eşîr gibi önemli isimlerin eserleri ile Ebu Temmam, Ebu Nuvas, el-Mütenebbi’nin şiir divanları bu matbaada basılan en eski eserler arasındadır.¹⁵⁰ Bulak matbaasında bahsettiğimiz eserler dışında, ders kitapları, resmi

¹⁴⁵ Dayf, *el-Edebu’l-‘Arabiyyu’l-Muâsır fî Mısır*, 30.

¹⁴⁶ Dayf, *el-Edebu’l-‘Arabiyyu’l-Muâsır fî Mısır*, 30,

<http://www.alhayat.com/article/1486030/%D8%A7%D9%84%D9%85%D8%B7%D8%A8%D8%B9%D8%A9-%D8%A7%D9%84%D8%B9%D8%B1%D8%A8%D9%8A%D8%A9-%D8%AA%D8%A7%D8%B1%D9%8A%D8%AE%D9%8A%D8%A7-nbsp> 10.06.2019.

¹⁴⁷ ez-Zeyyât, *Târîhu’l-Edebi’l-Arabî*, 314.

¹⁴⁸ Zeydân, *Târîhu Âdâbi’l-Lugati’l-‘Arabiyye*, IV, 46, ez-Zeyyât, *Târîhu’l-Edebi’l-Arabî*, 314.

¹⁴⁹ Enîs el-Makdisî, *el-Funûnu’l-Edebiyye ve A’lâmuha*, Beyrut 1980, 39.

¹⁵⁰ Rebi‘, el-Ğamdânî, *Dirâsât fî’l-Edebi’l-‘Arabiyyi’l-Ğadîs*, 14; Dayf, *el-Edebu’l-‘Arabiyyu’l-Muâsır fî Mısır*, 30.

işlerle ilgili evraklar, broşürler ve mecmualar da basılmıştır. Günümüzde de dünyanın en büyük Arap matbaasıdır.

Yukarıda bahsettiğimiz matbaaların dışında Mısır'da *el-Matbaatu'l-Kıbtıyye* (1860), *Matbaat Vâdîyyi'n-Nîl* (1896), *Matbaatu'l-Mearif* (1868) ile İskenderiyye ve Portsaid gibi şehirlerde kurulan matbaalar da bulunmaktadır.¹⁵¹

Matbaada çıkartılan eserlerin satışı ve yayımlanabilmesi için Mısır'da birçok alana ofisler açılrsa da bu ofisler, daha çok kitap alabilecek durumda ve maddi gücü iyi olanlara hitap etmiştir. Ta ki halkın rahatça kitaplara ulaşip okuyabilmesi düşüncesiyle 1870 yılında Ali Mubarek tarafından kurulan *Dâru'l-Kutubu'l-Mısriyye*'ye (Mısır Kütüphanesi) kadar. Bu kütüphane sanat, bilim ve edebiyat gibi çeşitli alanlarda kitapları içerisinde barındırırken sadece Arapça kitaplarla sınırlı kalmayıp, Batı dillerinden eserleri de halk ile buluşturmuştur.¹⁵² Böylece insanlar bilgi ve kültürlerini arttırabilme fırsatı yakalarken, sonraki nesil yazarlarına da bu kaynaklardan yararlanabilme imkânı sağlamıştır.

Suriye halkı, matbaa ile ilk olarak 1706 yılında tanışmıştır. Halep şehrinde kurulan ilk matbaada Ortodoks Arap halkına yönelik dini kitaplar basılmıştır. XIX. yüzyıla gelindiğinde Suriye'de tam olarak yerleşmeye başlayan matbaa, Halep dışında diğer şehirlerde de kurulmaya başlamıştır. Özellikle 1855'de Şam'da kurulan ilk matbaa, Hannâ ed-Dûmânî tarafından Avrupa'dan getirtilmiştir.¹⁵³ Bu matbaaların kuruluşundaki temel amaç, Hristiyanların dini kitaplarını basmak olmuştur.

Suriye'de Osmanlı devleti tarafından da birçok matbaa kurulmuştur. Bunlardan birisi de *Suriye* gazetesinin basımı için 1864'te Halîl el-Hûrî tarafından kurulan *Suriye Resmi Vilâyet Matbaası*'dır. Bunun dışında Osmanlı ordusunun gereksinim duyduğu yayınları gerçekleştirmek için bir de Askeriye Matbaası oluşturulmuştur. Ayrıca Halep

¹⁵¹ el-Makdisî, *el-Funûnu'l-Edebiyye ve A'lâmuha*, 39; Rebi', el-Ĥamdânî, *Dırâsât fi'l-Edebi'l-'Arabiyyi'l-Ĥadîs*, 14.

¹⁵² Dayf, *el-Edebu'l-'Arabiyyu'l-Muâsır fi Mısır*, 32.

¹⁵³ <http://www.alhayat.com/article/1486030/%D8%A7%D9%84%D9%85%D8%B7%D8%A8%D8%B9%D8%A9-%D8%A7%D9%84%D8%B9%D8%B1%D8%A8%D9%8A%D8%A9-%D8%AA%D8%A7%D8%B1%D9%8A%D8%AE%D9%8A%D8%A7-nbsp> 10.06.2019.

valisi iken Ahmet Cevdet Paşa *Furât* gazetesi ile resmi devlet dokümanlarının basımı için bir matbaa kurmuştur.¹⁵⁴

Suriye’de bazı matbaalar maddi imkânsızlıklar ve okur sayısının azlığı nedeniyle yayın hayatına kısa bir süre devam etmiş, daha sonra kapanmak zorunda kalmıştır. Bunlar arasında; *Azîziye Matbaası* (Halep, 1877), *Hayriyye Matbaası* (Şam, 1880), *İlmiyye Matbaası* (1898) gibi matbaalar bulunmaktadır.¹⁵⁵

Ülkede matbaanın gelişmesiyle birlikte artan yayın sayısı, kütüphanelerin gereksinimini ve önemini daha da artırmıştır. Suriye’de mevcut olan ve modern dönem ile daha da canlanan belli başlı kütüphaneleri şöyle sıralayabiliriz: Şam Kütüphaneleri: el-‘Umeriyye Kütüphanesi, Abdullah Paşa Kütüphanesi, Süleyman Paşa Kütüphanesi, el-Murâdiye Kütüphanesi vs. ; Halep Kütüphaneleri: el-Ahmediye Medresesi Kütüphanesi, er-Ridâiyye Medresesi Kütüphanesi, Mârûnî Kütüphanesi, Süryânî Kütüphanesi vs. ; Humus Kütüphaneleri: Kırk Şehit Kütüphanesi, Mûtrân Kütüphanesi, Yesû‘iler Kütüphanesi, Cemâliyye Kütüphanesi, Sibâ‘î Kütüphanesi vs.dir.¹⁵⁶

Arap ülkelerine matbaa, ilk olarak Hristiyan misyonerler aracılığıyla girmiş, XVII. yüzyılın başlarında Hristiyan rahipler, Beyrut’ta ilk matbaayı kurmuşlardır. Bu matbaalarda daha çok dini ağırlıklı metinler basılmıştır. 1822 yılına gelindiğinde ise Amerikalılar tarafından Malta’da kurulan *Amerikan Matbaası*, 1834’te Beyrut’a taşınmıştır. Burada dini kitapların yanı sıra matematik, tıp, bilim, edebiyat, şiir, tarih gibi çeşitli alanlarda kitaplar da basılmıştır. Daha sonra 1848 yılında Lübnan’da *Katolik Matbaası* kurulmuş ve birçok önemli eser ile Arapça yazma eserler burada basılmıştır.¹⁵⁷ Bu matbaada Arap harflerinin yanında Latin, Süryani, Ermeni, İbrani ve Grek harfleri ile de basım yapılmıştır.

¹⁵⁴ Rebi‘, el-Hamdânî, *Dirâsât fi’l-Edebi’l-‘Arabiyyi’l-‘Hadîs*, 14,

<http://www.alhayat.com/article/1486030/%D8%A7%D9%84%D9%85%D8%B7%D8%A8%D8%B9%D8%A9-%D8%A7%D9%84%D8%B9%D8%B1%D8%A8%D9%8A%D8%A9-%D8%AA%D8%A7%D8%B1%D9%8A%D8%AE%D9%8A%D8%A7-nbsp> 10.06.2019.

¹⁵⁵ İshakoğlu, *Suriye Tarihi - Osmanlı Dönemi Suriyesi’nde Edebi ve Kültürel Hayat (1800-1918)*, 90.

¹⁵⁶ Zeydân, *Târîhu Âdâbi’l-Lugati’l-‘Arabiyye*, IV, 123-131

¹⁵⁷ el-Makdisî, *el-Funûnu’l-Edebiyye ve A’lâmuha*, 39; Rebi‘, el-Hamdânî, *Dirâsât fi’l-Edebi’l-‘Arabiyyi’l-‘Hadîs*, 14, Zeydân, *Târîhu Âdâbi’l-Lugati’l-‘Arabiyye*, IV, 47, ez-Zeyyât, *Târîhu’l-Edebi’l-Arabî*, 314,

<http://www.alhayat.com/article/1486030/%D8%A7%D9%84%D9%85%D8%B7%D8%A8%D8%B9%D8%A9-%D8%A7%D9%84%D8%B9%D8%B1%D8%A8%D9%8A%D8%A9-%D8%AA%D8%A7%D8%B1%D9%8A%D8%AE%D9%8A%D8%A7-nbsp> 10.06.2019.

Yukarıda bahsettiğimiz matbaalar dışında yine Lübnan’da kurulan ilk matbaalar arasında 1857’de Halil Hûrî tarafından kurulan ve edebiyat, hukuk, tarih gibi eserlerin basıldığı *el-Matbaatu’s-Sûriyye*, 1867’de Butrus el-Bustânî’nin kurduğu ve *Dâiretu’l-Maarif* ve *Muhîtu’l-Muhîd* gibi değerli eserlerin basıldığı *Matbaatu’l-Maarif*, 1874’te Halîl Serkîs tarafından açılan ve çeşitli dergi ve gazetelerin basıldığı *el-Matbaatu’l-Edebiyye* ve Abdulkadir Kabbânî’nin *Matbaatu’l-Funûn*’u bulunmaktadır.¹⁵⁸

b) Gazete ve Dergiler:

Matbuatı besleyen iki önemli unsur olan gazete ve dergiler, Arap ülkelerinde özellikle de Mısır’da kalkınmanın ve gelişimin sağlanmasında büyük rol oynamıştır. Bunlar sayesinde hem nicelik hem nitelik olarak ilmi, edebi, tarihi, siyasi ve sosyal araştırmalar artarken, ilim ve kültür dili olan fasih Arapça’nın kullanımı yaygınlaşmaya başlamıştır.¹⁵⁹

XIX. yüzyılda matbaanın Arap dünyasına girişiyle birlikte kitap, gazete ve dergilerin basımı hızla artmıştır. İlk olarak Fransızlar tarafından *La Decade Egypte* adlı bir dergi ve *Le Courier* gazetesi çıkartılmış, bunlar Fransızca yayımlandığı için halka hitap etmemiştir. Ancak Mehmet Ali Paşa yönetime geçtikten sonra Rifâa Rafîi et-Tahtâvî’nin yardımıyla *Journal el-Hidiv* gazetesi çıkartılmıştır. Daha sonra bu gazete, 1828 yılında *el-Vakai’ul-Mısriyye* adıyla basılmaya başlanmıştır.¹⁶⁰ İlk olarak Türkçe-Arapça olarak çıkartılan gazete, daha sonra sadece Arapça olarak basılarak haftada iki ya da üç defa yayınlanmıştır. Arap dünyasında gazeteciliğin ilk adımını başlatan bu gazete Arap düşüncesinin ve toplumunun gelişmesinde önemli bir rol oynar. Politika haberlerinin yanı sıra edebiyat ile ilgili birçok konuya da yer veren gazetenin başlıca yazarları arasında Sa’d Zağlûl, Ahmed Fâris eş-Şidyâk, Hasan el-‘Attâr, Muhammed ‘Abduh, ‘Abdulkerîm Selmân gibi isimler bulunmaktadır.¹⁶¹

¹⁵⁸ el-Makdisî, *el-Funûnu’l-Edebiyye ve A’lâmuha*, 39; Rebi‘, el-Ĥamdânî, *Dirâsât fi’l-Edebi’l-‘Arabiyyi’l-Ĥadîs*, 14; Zeydân, *Târîhu Âdâbi’l-Lugati’l-‘Arabiyye*, IV, 48,

<http://www.alhayat.com/article/1486030/%D8%A7%D9%84%D9%85%D8%B7%D8%A8%D8%B9%D8%A9-%D8%A7%D9%84%D8%B9%D8%B1%D8%A8%D9%8A%D8%A9-%D8%AA%D8%A7%D8%B1%D9%8A%D8%AE%D9%8A%D8%A7-nbsp> 10.06.2019.

¹⁵⁹ Erol Ayyıldız, “Matbuat”, *DİA*, XXVIII, Ankara 2003, 120.

¹⁶⁰ el-Makdisî, *el-Funûnu’l-Edebiyye ve A’lâmuha*, 40; Heykel, Ahmed, *Taṭavvuru’l-Edebi’l-Ĥadîs fi Mısr Dâru’l-Me‘ârif*, Kâhire, 1994, 28; Rebi‘, el-Ĥamdânî, *Dirâsât fi’l-Edebi’l-‘Arabiyyi’l-Ĥadîs*, 15; Dayf, *el-Edebu’l-‘Arabiyyu’l-Muâsır fi Mısr*, 34; M.M. Badawi, “The Background”, 8; ez-Ziriklî, *el-A’lâm*, III, 29; ‘Abdullah İbrâhîm, *Mevsû’atu’s-Serdî-l-‘Arabî*, 60.

¹⁶¹ Yakup Civelek, *Osmanlı Dönemi Arap Edebiyatında Arapça Süreli Yayınlar ve Gazeteler*, Van 2001, 103.

Gazetelerin yanısıra bu dönemde ortaya çıkan önemli dergiler arasında *Ravḍatu'l-Medâris* bulunmaktadır. Rifâa Rafîi et-Tahtâvî'nin gözetimindeki bu derginin çıkartılmasında iki hedef göze çarpar; bunlardan birisi o dönemde yaşayan edebiyatçılar ve ilim adamlarının yardımıyla Arap edebiyatını canlandırmak, ikincisi ise modern Batı bilgilerini ve düşüncelerini yaymaktır. Bu gibi hedef ve düşüncelerle sekiz yıl yayım hayatını sürdüren dergiye Alî Mubârek, Sâlih Mecdî, Abdullah Fikrî, Bedr el-Hakîm, İsmail el-Felekî gibi Arap ve Avrupa kültürüne hâkim olan birçok edib katkıda bulunmuştur. Ayrıca bu dergi fizik, kimya, biyoloji, coğrafya, tarih ve edebiyat gibi çeşitli ilim dallarına ilgi duyan ve bu alanlarda çeşitli makaleler yayınlayan ilk dergidir. Bu derginin dışında Muhammed el-Baklâ ve İbrahim ed-Desûkî tarafından yayınlanan tıp dergisi *el-Ya'sûb* bulunmaktadır. Arapçada tıbbi ve ilmi terimlerin ortaya konduğu bir dergidir.¹⁶²

XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren özellikle İsmail Paşa döneminde gazete ve dergilerin sayısı oldukça artmıştır. Mısır'da siyasi, edebi, bilimsel gazete ve dergiler yayımlanmaya başlamıştır. Bunlardan bazıları: Mısır'ın ilk özel gazetesi olarak Ebû's-Suûd Efendi tarafından Kahire'de basılan ve haftada iki kez yayınlanan *Vâdî'n-Nîl*'i, Muhammed Osman Celâl ve İbrahim el-Muveylihi'nin haftalık gazetesi *Nuzhetu'l-Efkâr*'ı, Abdullah Nedim'in *et-Tenkîd* ve *t-Tebkîr*'idir.¹⁶³ Bunların dışında Yakub Sannu tarafından *Ebû Nazzara* adında ilk siyasi karikatür gazetesi yayınlanmış, içeriğinde ise İsmail Paşa döneminin siyasi olaylarını eleştiren karikatürlere yer verilmiştir.¹⁶⁴

Suriye'deki gazeteciliğin tam olarak gelişmemesi buradaki bazı gazetecileri, Mısır'a yönlendirmiştir. 1880'de Edip İshâk ve Selîm en-Nakkâş, Kahire'de *el-Mahrûsa* gazetesini çıkarmışlardır.¹⁶⁵ 1877 de ise Amerikan koleji öğrencilerinden Ya'kûb Şarrûf ve Faris Nimr tarafından 15 günde bir çıkartılan *el-Mukteṭaf* gazetesi Kahire'ye taşınmak zorunda kalmıştır. 1878 yılında Kıptîler tarafından *el-Vatan* gazetesi çıkarılmışsa

¹⁶² Heykel, *Tatavvuru'l-Edebi'l-Hadîs fî Mısır*, 48, Rebi', el-Ḥamdânî, *Dirâsât fî'l-Edebi'l-'Arabiyyi'l-Hadîs*, 15, Dayf, *el-Edebu'l-'Arabiyyu'l-Muâsır fî Mısır*, 34, Civelek, *Osmanlı Dönemi Arap Edebiyatında Arapça Süreli Yayınlar ve Gazeteler*, 104, 106.

¹⁶³ el-Makdisî, *el-Funûnu'l-Edebiyye ve A'lâmuha*, 40-41, Rebi', el-Ḥamdânî, *Dirâsât fî'l-Edebi'l-'Arabiyyi'l-Hadîs*, 15; Dayf, *el-Edebu'l-'Arabiyyu'l-Muâsır fî Mısır*, 34; Zeydân, *Târîhu Âdâbi'l-Lugati'l-'Arabiyye*, IV, 57; ez-Zeyyât, *Târîhu'l-Edebi'l-Arabî*, 315, Nedim, dergisinin ilk sayısını bütün halka hitap edebilmesi adına âmmîce olarak çıkartmıştır. Civelek, *Osmanlı Dönemi Arap Edebiyatında Arapça Süreli Yayınlar ve Gazeteler*, 105.

¹⁶⁴ Dayf, *el-Edebu'l-'Arabiyyu'l-Muâsır fî Mısır*, 34.

¹⁶⁵ Serkîs, *Mu'cemu'l-Maṭbû'âtî'l-'Arabiyye ve'l-Mu'arrebî*, c.I, 1868; Rebi', el-Ḥamdânî, *Dirâsât fî'l-Edebi'l-'Arabiyyi'l-Hadîs*, 15; Zeydân, *Târîhu Âdâbi'l-Lugati'l-'Arabiyye*, IV, 59-60, ez-Zeyyât, *Târîhu'l-Edebi'l-Arabî*, 315.

da çok rağbet görmemiştir.¹⁶⁶ Bu gazeteler İngiliz yanlısı olup, Osmanlı devleti aleyhinde tarafsız bir tutum sergilemişlerdir.¹⁶⁷

Mısır'da gayrimüslimlerin gazetecilik alanında öne çıkmaya başlamaları ve bazıların dış güçleri destekleyen gazeteler yayınlamaları üzerine Mısırlı milliyetçiler ve İslamiyet taraftarları harekete geçmişlerdir. 1890'da Şeyh 'Alî Yûsuf yönetiminde *el-Mueyyed* gazetesini yayınlamışlardır. Bu gazete tüm dünya Müslümanlarına ulaşmayı hedefleyen ve milletlerarası İslamiyet'i temsil eden ilk İslami gazetedir. Muştâfa Kâmil, Kâsım Emîn, Muhammed 'Abduh, Sa'd Zag'lûl, el-Muveylîhî gibi isimler bu gazeteye yazılarıyla destek vermişlerdir.¹⁶⁸ Ayrıca Muştâfa Kâmil tarafından kurulan ve milliyetçi bir gazete olan "*el-Livâ*" ile Kahire'nin önemli gazetelerinden *el-Cerîde*'yi unutmamak gerekir.¹⁶⁹

Yukarıda değindiğimiz gazeteler dışında Mısır'da *es-Siyâse*, *Kevkebu's-Şark*, *el-Cihâd*, *ez-Zamân*, *el-Cerîdetu'l-Mesâiyye* gibi günlük gazetelerin yanında *el-Burhân*, *el-Beyân* ve *Mir'atü's-Şark* gibi haftalık gazeteler de yayınlanmıştır.¹⁷⁰

Mısır'ın sosyal ve kültürel anlamda gelişmesini sağlayanlar arasında Lübnanlı ve Suriyeli Hristiyan Araplar da göze çarpmaktadır. Bu Araplar, Lübnan'da Hristiyan ve Dürzilerle çıkan iç savaş yüzünden Mısır'a göç etmişler, yanlarında çok sayıda bilimsel makale, dergi, gazeteler de getirmişlerdir. Özellikle halka yönelik basının kuruluşunda Suriyeli Hristiyanlar önemli rol oynamışlar, Selîm ve Bişâre Taklâ kardeşlerin öncülüğünde, 1875 yılında İskenderiye'de *el-Ehrâm* gazetesini kurmuşlardır. Bu gazete Fransız yanlısı bir tutum sergilerken onların çıkarlarına yönelik yazıları yayınlamıştır.¹⁷¹ Ayrıca 1892'de Corcî Zeydân, *el-Hilâl*'i, 1899 yılında ise Faraḥ Anṭûn *el-Câmi'a* dergi-

¹⁶⁶ Rebi', el-Ḥamdânî, *Dirâsât fi'l-Edebi'l-'Arabiyyi'l-Ḥadîs*, 15 ez-Zeyyât, *Târîhu'l-Edebi'l-Arabî*, 315, 316.

¹⁶⁷ Civelek, *Osmanlı Dönemi Arap Edebiyatında Arapça Süreli Yayınlar ve Gazeteler*, 122.

¹⁶⁸ Civelek, *Osmanlı Dönemi Arap Edebiyatında Arapça Süreli Yayınlar ve Gazeteler*, 119-120.

¹⁶⁹ ez-Zeyyât, *Târîhu'l-Edebi'l-Arabî*, 31, Zeydân, *Târîhu Âdâbi'l-Lugati'l-'Arabiyye*, IV, 61-62.

¹⁷⁰ Rebi', el-Ḥamdânî, *Dirâsât fi'l-Edebi'l-'Arabiyyi'l-Ḥadîs*, 15; Zeydân, *Târîhu Âdâbi'l-Lugati'l-'Arabiyye*, IV, 59, 60; ez-Zeyyât, *Târîhu'l-Edebi'l-Arabî*, 315; Civelek, *Osmanlı Dönemi Arap Edebiyatında Arapça Süreli Yayınlar ve Gazeteler*, 117.

¹⁷¹ Zeydân, *Târîhu Âdâbi'l-Lugati'l-'Arabiyye*, IV, 61; Civelek, *Osmanlı Dönemi Arap Edebiyatında Arapça Süreli Yayınlar ve Gazeteler*, 109-110.

sini kurmuştur.¹⁷² Bu dergiler, Batı düşüncesinin Mısır toplumuna aktarılmasında etkili olmuştur.

Suriye’de hükümet tarafından 1865’te hem Arapça hem Türkçe olarak çıkartılan ilk resmi gazete *Suriyye*’dir.¹⁷³ Bu gazetenin içeriğini Osmanlı Devleti ile ilgili siyasi haberler, düzenlemeler ve çeşitli yönergeler oluşturmuştur. Bunların yanı sıra gündelik haberler ve ilmi konulardaki makaleler de gazetede yer almıştır. Haftada bir kez çıkan ve elli üç yıl yayım hayatını sürdüren bu gazete, hem ülkedeki basın boşluğunu doldurmuş hem de halkın devlete bağlılık göstermesine yönelik yayımlar yapmıştır.

Ülkenin diğer bir resmi gazetesi de Halep valisi Ahmed Cevdet Paşa tarafından 1866’da Halep’te çıkartılan *el-Furât* dır. Gazete ilk olarak Türkçe-Arapça, daha sonra Türkçe-Arapça-Ermenice olarak çıkartılmıştır. *Suriye* gazetesi ile hemen hemen aynı içeriklere sahip olan bu gazete, I. Dünya Savaşı’nın sonuna kadar yayım hayatını sürdürmüştür. Daha sonra bu gazeteyi 1867’de çıkartılan *Gadîru’l- Furât* izlemiştir.¹⁷⁴

Suriye’de resmi gazetelerin dışında, halka hitap eden kültürel, eğitici, dini ve mi-zahi tarzda pek çok gayri resmi dergi ve gazete de çıkartılmıştır. Bunlar arasında en önemlileri şunlardır: *eş-Şehbâ* (Halep, 1877); Abdurrahman el-Kevâkibî tarafından haftalık olarak çıkartılan ilk Arapça gazetedir. *ed-Dimeşk* (Şam, 1878); Suriye’de Arapça-Türkçe olarak haftalık yayınlanan ilk özel gazetedir. *eş-Şâm* (Şam, 1896); edebi, siyasi ve ilmi haber gazetesidir. *el-Muktebes* (Şam, 1908); edebiyatçı ve dilci Muhammed Kürd Ali tarafından çıkartılmış günlük gazetedir.¹⁷⁵ Siyasi, sosyal ve ekonomi alanında yazılmış birçok makale ve romanı içerisinde barındırır. *el-‘Aşru’l-Cedîd* (Şam, 1908); siyasi, ilmi, ticari, sınai ve zirai alanda yazılan yazıları içeren günlük bir gazetedir. *et-Teḳaddum*; Yusuf eş-Şelfûn tarafından çıkartılan bu gazete adından da anlaşılacağı üzere gelişmeyi ve ilerlemeyi amaç edinmiştir. Ayrıca milliyetçilik düşüncesini benimseyen bu derginin yazarları arasında İskender Âzâr ve Edip İshak bulunmaktadır. *eş-Şark*

¹⁷² el-Makdisî, *el-Funûnu’l-Edebiyye ve A’lâmuha*, 43; Heykel, *Tatavvuru’l-Edebi’l-Hadîs fî Mısır*, 49; M.M, Badawi, “The Background”, 10; Dâğır, *Maşâdiru’d-Dîrâseti’l-Edebiyye*, 212, 215; Dayf, *el-Edebu’l-Arabiyyu’l-Muâsır fî Mısır*, 34-35; Zeydân, *Târîhu Âdâbi’l-Lugati’l-‘Arabiyye*, IV, 60-61; İdrîs el-Hadrâvî, “Corcî Zeydân ve Fennu’r-Rivâyeti’l-‘Arabiyye”, *Tabayyun*, 4/16, Spring, 2016, 20.

¹⁷³ Rebi‘, el-Ḥamdânî, *Dirâsât fî’l-Edebi’l-‘Arabiyyi’l-Ḥadîs*, 15; Cengiz Tomar, “Suriye (Osmanlılar’dan Günümüze)”, *DİA*, , XXXVII, İstanbul 2009, 559.

¹⁷⁴ Civelek, *Osmanlı Dönemi Arap Edebiyatında Arapça Süreli Yayınlar ve Gazeteler*, 140-141.

¹⁷⁵ Muhammed Kürd Ali, *Bir Osmanlı-Arap Gazetecinin Anıları*, (çev.İbrahim Tüfekçi), İstanbul 2006, 74.

(1916); Osmanlı ordu komutanı Cemal Paşa tarafından çıkartılan ve İslam birliğini ve Osmanlı devletini savunan siyasi gazetedir.¹⁷⁶

Ülkede resmi ve gayri resmi gazetelerin dışında *el-'Arûs* (Şam, 1910); XX. yüzyıl şair ve edebiyatçılarından Mârî 'Acmi'nin Suriye'de çıkarttığı ilk kadın dergisidir. İçerisinde edebi makalelerin yanısıra kadınlara yönelik faydalı bilgilere yer verilir. *el-Verkâ* (Halep); Papaz Corcis Şelhat'ın çıkarttığı, ilim, mantık ve felsefe ağırlıklı yazılara yer veren bir dergidir. Bu dergilerin dışında *en-Ni'me* (Şam, 1909), *el-Hakâ'ik* (1910) gibi dini dergiler ve *Haft bi'l-Hurc* (Suriye, 1909), *en-Nedîm* (1911) gibi mizahi gazeteler de çıkartılmıştır.¹⁷⁷

Arap basın dünyasında önemli bir yeri olan Lübnan'da ilk gazeteler Beyrut'ta basılmaya başlanmıştır. Bu gazetelerden biri, 1858 yılında Halîl el-Hûri (ö.1907) tarafından kurulan ve hem Arapça hem de Fransızca olarak yayınlanan *Hadîkatu'l-Aḥbâr* gazetesidir. Lübnan'ın öne çıkan bu gazetesi Arapçaya tercüme edilmiş romanların yayınlanmasında öncü rol oynamıştır. Bunu da ilk olarak Selîm de Nûfel *Marquis de Fontenag* ve *The Jergesin* romanlarıyla yapmıştır.¹⁷⁸

Hadîkatu'l-Aḥbâr gazetesini 1867'de Vali Davud Paşa tarafından yayınlanan *Lübnan* gazetesi ve 1878'de Halîl Serkîs'in kurduğu *Lisanu'l-Hâl* izlemiştir. Ayrıca Amerikan misyonerlerin kurduğu dini içerikli bir gazete olan *en-Neşretu's-Şehriyye* ve daha sonra bunun yerine 1870'de yayınlanan *en-Neşretu'l-Usbû'yye* gazeteleri de bulunmaktadır. Aynı yıl çıkartılan bazı gazeteler arasında ise Hristiyan din adamları tarafından yayımlanan *el-Mecma'u'l-Fatikânî*, Yusuf eş-Şelfûn'un çıkarttığı haber ağırlıklı *ez-Zuhre*, Luis Sabuncu tarafından çıkartılan ilmi gazete *en-Naḥle* bulunmaktadır. Bunların dışında siyaset ve haber ağırlıklı gazete olan *en-Necâh*, Muallim Butrus el-Bustânî (ö.1883) ve oğlu Selîm el-Bustânî'nin çıkarttıkları *el-Cenne* gazetesi bulunmaktadır.¹⁷⁹

¹⁷⁶ Rebi', el-Ḥamdânî, *Dirâsât fi'l-Edebi'l-'Arabiyyi'l-Hadîs*, 15-16; Civelek, *Osmanlı Dönemi Arap Edebiyatında Arapça Süreli Yayınlar ve Gazeteler*, 137-150, 157.

¹⁷⁷ Civelek, *Osmanlı Dönemi Arap Edebiyatında Arapça Süreli Yayınlar ve Gazeteler*, 146, İshakoğlu, *Suriye Tarihi - Osmanlı Dönemi Suriyesi'nde Edebi ve Kültürel Hayat (1800-1918)*, 126-130.

¹⁷⁸ Bu romanların yazarı ve aslına dair herhangi bir bilgi verilmemiştir, 1858-1859 yılları arasında *Hadîkatu'l-Aḥbâr*'da yayınlanan bu romanlar 1860'da kitap haline getirilmiştir. 'Abdullah İbrâhîm, *Mevsû'atu's-Serdi-l-'Arabî*, 135.

¹⁷⁹ el-Makdisî, *el-Funûnu'l-Edebiyye ve A'lâmuha*, 42; Rebi', el-Ḥamdânî, *Dirâsât fi'l-Edebi'l-'Arabiyyi'l-Hadîs*, 15; Zeydân, *Târîhu Âdâbi'l-Lugati'l-'Arabiyye*, IV, 48-56.

Lübnan'da gazetelerin yanı sıra çeşitli dergiler de yayınlanmıştır. Butrus el-Bustânî'nin oğlu Selîm el-Bustânî (ö.1884) ile birlikte çıkarttıkları ve 1870'den 1886'ya kadar yayınlanan, *el-Cinân* dergisi bunlardan biridir.¹⁸⁰

Öne çıkan bir başka dergi ise Suriye Protestan Koleji'nde bulunan iki hoca Ya'kûb Sarrûf (ö. 1927) ve Faris Nimr (ö. 1952) tarafından 1876 yılında yayınlanmaya başlayan *el-Mukteṭaf*'dır.¹⁸¹ 1952 yılına kadar Mısır'da yayın hayatını sürdüren bu dergi, ilim, sanayi ve ziraat alanında ilgi çekici ve yararlı makalelere yer vermiştir. Hem Müslüman hem de Hristiyanlar tarafından benimsenen bir dergi olmuştur.¹⁸²

Lübnan'da yayınlanan diğer dergilerden bazıları ise şöyledir¹⁸³; 1877'de Halil Serkîs *Lisânu'l-Hâl*, 1885'te Selîm Şahhâde ve Selîm Tarrâde hikâye tarzında *Dîvânu'l-Fukâhe*, 1891'de Halil el-Bedevî *el-Ahvâl*, 1897'de Luîs Şeyho¹⁸⁴ (ö.1927) *el-Maşrık*, 1898'de İbrahim el-Yâzıcı (ö.1906) *ed-Dıya*, Corcî Bâz (ö. 1959) *el-Ḥesnâu*, 1909'da Corcis el-Ḥûrî *el-Mevridu's-Şâfi* dergisini çıkartmıştır.¹⁸⁵

Yukarıda bahsettiğimiz çoğu dergi ve gazete modern dönemde roman türünün ortaya çıkmasında ve geniş bir okuyucu kitlesine ulaşmasında ilk önemli basamak olmuştur. Yazarlar kaleme aldıkları romanlarını buralarda tefrikalar halinde yayınlayarak oyuncunun beğenisine sunmuşlardır. Beğenilen romanlar daha sonra kitap haline getirilerek basılmıştır.

c) Okullar ve Üniversiteler

Mısır tarih boyunca önemli bir eğitim sürecinin içerisinde geçmiştir. Firavunlar döneminde tapınak okullarında verilen eğitim sistemi ile birlikte matematik, tıp ve astronomi gibi alanlarda bütün insanlara rehber olacak bilimsel çalışmalar yapılmıştır. Daha sonra bunu Helenistik dönemde kurulan ve içerisinde okul, mabet, müze, kütüphane

¹⁸⁰ el-Maḳdisî, *el-Funûnu'l-Edebiyye ve A'lâmuha*, 42; Şeyho, *Târîhu'l-Âdâbi'l-'Arabiyye*, 176, Rebi', el-Ḥamdânî, *Dirâsât fi'l-Edebi'l-'Arabiyyi'l-Ḥadîs*, 15.

¹⁸¹ el-Maḳdisî, *el-Funûnu'l-Edebiyye ve A'lâmuha*, 43; M.M. Badawi, "The Background", 10; Roger, Allen, "The Beginnings of The Arabic Novel", (*Modern Arabic Literature*, Editor: M.M. Badawi), Cambridge University Press, Cambridge 1992, 188, Rebi', Rebi', el-Ḥamdânî, *Dirâsât fi'l-Edebi'l-'Arabiyyi'l-Ḥadîs*, 15.

¹⁸² Civelek, *Osmanlı Dönemi Arap Edebiyatında Arapça Süreli Yayınlar ve Gazeteler*, 165.

¹⁸³ John A., Haywood, *Modern Arabic Literature 1800-1970*, London, 1971, 19; Zeydân, *Târîhu Âdâbi'l-Luḡati'l-'Arabiyye*, IV, 64; el-Ḥadrâvî, Corcî Zeydân ve Fennu'r-Rivâyetu'l-'Arabiyye, 20.

¹⁸⁴ Mardin'de dağın ve buradan Lüban'a geçerek rahip olan Luis Şeyho hakkında bkz. Süleyman, Tülü-cü, "Şeyho, Luvîs", *DİA*, XXXIX, İstanbul 2010, 86-87

¹⁸⁵ Corcis'in dergisinde Necîb Naşşâr, Sherlock Holmes'un hikâyelerini Arapçaya çevirmiştir. Muḥammed Yûsuf Necm, *el-Kıssa fi'l-Edebi'l-'Arabiyyi'l-Ḥadîs*, Dâru's-Sekâfe, Beyrut 1966, 17.

gibi işlevleri barındıran bir bilim merkezi olan İskenderiyye Kütüphanesi izlemiştir. 975 yılında kurulan *Ezher Medresesi (Camii)* ile de Mısır, eğitim ve düşünce merkezi haline gelmiştir. Bunların yanında modern dönemin başlangıcına kadar yine Mısır'da eğitim adına birçok medrese inşa edilmiştir. Bu medreselerin çoğu uzun süreli olmamıştır. Ancak kendisini her dönem yenileyen *Ezher Medresesi* modern döneme kadar gelmeyi başarmıştır.¹⁸⁶

Mısır'da eğitimin dönüşüm süreci Napolyon'un bu ülkeye girişiyle başlamıştır. O, beraberinde getirdiği âlim ve bilginler ile ülkenin eğitim durumunu inceletmiş, özellikle de kendi düzenini devam ettirmek adına yerli aydınları kendi tarafına çekmek istemiştir. Bunun yanı sıra ülkede *Institut d'Egypte*'i kurdurmuş, bu da medrese düzeninin bozulmasına neden olmuştur. Ayrıca Ezher'deki kimi ulema öldürtülmüş kimisi de kaçmak zorunda bırakılmıştır.¹⁸⁷ Ezher ve uleması hakkında geniş bilgiye ilerleyen satırlarda yer vereceğiz.

Napolyon'un ardından Mehmet Ali Paşa, Mısır yönetiminin başına geçer geçmez özellikle eğitim alanında çok sayıda yeniliğe imza atmıştır. Bunların başında da okullar gelmektedir. O dönemde dini ve ilmi ilimlerin okutulduğu Ezher'i özellikle tıp, fen ve askeri alanlarda yetersiz bulan Paşa, çeşitli okullar açarak, bunları ibtidâiye, techîziye ve hassâdiye olarak öğretim alanlarına ayırmıştır. İyi ve kaliteli bir eğitim sağlamak için hem Avrupa'dan hocalar getirtmiş hem de Avrupa'ya öğrenciler göndermiştir. Ayrıca yine bu dönemde bugünkü Milli Eğitim Bakanlığı'nın karşılığı olan *Dîvânu'l-Medâris* kurulmuş ve başına Mehmet Ali Paşa yönetiminde görevli ve Avrupa'ya ilk gönderilen önemli isimlerden biri olan Mustafa Muhtar Bey getirilmiştir.¹⁸⁸

1836 yılında orduya hizmet amacıyla Ebû Za'bel'de bir tıp okulu kurulmuştur. Bu okulda Mısırlı öğrencilerin yanı sıra Mısırlı olmayan öğrenciler eğitim görmüşlerdir. Hem tıp alanında öğrenci yetiştirmek hem de hastaları tedavi etmek amacıyla bu okulun yanına bir de hastane açılmıştır. Buraya hoca ve doktor ihtiyacını karşılamak için Fransa'dan doktorlar getirtilmiştir.¹⁸⁹

¹⁸⁶ Mustafa Ergün, "Mehmet Ali Paşa Zamanında Eğitimin Batılılaşması", *Ahi Evran Üniversitesi Kurşehir Eğitim Fakültesi Dergisi (KEFAD)*, 16, 3, 2015, 278.

¹⁸⁷ Ergün, "Mehmet Ali Paşa Zamanında Eğitimin Batılılaşması", 279.

¹⁸⁸ ez-Zeyyât, *Târîhu'l-Edebi'l-Arabî*, 311

¹⁸⁹ Savran, *19. Yy. Osmanlı Döneminde Yeni Arap Edebiyatı*, 16.

Bu okulların açılmasının özellikle Arap dilini canlandırmada ve yeni kültürlerle tanışma kaynaştırmada faydası olduğu muhakkaktır. Fransız hocalar tarafından anlatılan derslerin Arapçaya tercüme edilebilmesi için öğrencilerin ileri düzeyde dil (Arapça) bilmeleri gerekmiştir. Bunun büyük bir ihtiyaç olduğunu anlayan Mehmet Ali Paşa, 1832 yılında Rifâa Rafîi et-Tahtâvî yönetiminde *Medresetu'l-Elsun*'u (*Diller Okulu*) açtırmıştır. Bu okulun kuruluş amacı askeri, mühendislik ve hukuk gibi ilim alanlarındaki temel kaynakları tercüme edebilecek tercümanlar yetiştirmektir. On yıl içerisinde yüzden fazla tercüman mezun veren bu okulda ilim, coğrafya ve hukuk alanlarında iki binden fazla kitap Arapça'ya çevrilmiştir.¹⁹⁰

Bu okullardan mezun olup eğitimini bir üst seviyeye taşımak isteyenler için çeşitli üniversiteler kurulmuştur. Mısır'ın en eski okullarından ve dünyanın en büyük, en köklü üniversitelerinden biri olan Kahire'deki Ezher Üniversitesi, başlangıçta Cevheru's-Sıkillî tarafından cami olarak inşa edilmiştir.¹⁹¹ Fatimi döneminde *Ezher* birçok dini törene ev sahipliği yaparken aynı zamanda eğitim ve öğretim mekânı olarak da değerlendirilmiştir. Burada edebiyat, dil ağırlıklı çalışmalar yapılırken felsefe, matematik ve tıp ilimlerine de ilgi duyulmuştur. Bu dönemde *Ezher*'de bulunan âlimler arasında hadis ve kıraat alanında Ebu'l-Abbas Ahmed b. Hişâm el-Mısırî, nahiv alanında Ebu'l-Hasan Ali b. İbrâhim el-Havfî, tarih alanında Muhammed b. Abdullah el-Musabbihî öne çıkmaktadırlar.¹⁹²

Fatimi devrinin ardında *Ezher*'de verilen eğitim Eyyubiler döneminde biraz duraksa da, Memlûkler zamanında oldukça yüksek seviyelere çıkmıştır. Özellikle memluk sultanları ve emirleri buraya oldukça önem vermişler, çeşitli vakıflar, kurumlar da maddi olarak destekte bulunmuşlardır. Bu desteklerle beraber *Ezher*, yıllarca devam edecek İslami ilimler merkezi haline gelmiştir. İbn Haldun, Ebu'l-Abbas Ahmed el-Kalkaşendi, Muhammed el-Faşl, Maḳrîzî, Celâleddîn es-Suyûtî ve es-Seḥâvî bu dönemde *Ezher*'de hem okuyan hem de okutan âlimler arasındadır.¹⁹³

¹⁹⁰ Serkis, *Mu'cemu'l-Maṭbû'âtî'l-'Arabîyye ve'l-Mu'arreb*, c. I, 942; Ömer ed-Desûkî, *Neşeat en-Nesri'l-Hadîş*, Dâru'l-Fikr, 1976, 6-7; ez-Zeyyât, *Târîhu'l-Edebi'l-Arabî*, 311-312; 'Abdullah İbrâhîm, *Mevsû'atu's-Serdi-l-'Arabî*, 136, 137; Muhammed Seyyid 'Abduttevvâb, *Bevâkîr er-Rivâye: Dirâsat fî Teşkilî'r-Rivâyeti'l-'Arabîyye*, Mısır, 2007, 87.

¹⁹¹ Zeydân, *Târîhu Âdâbi'l-Lugati'l-'Arabîyye*, IV, 15; ez-Zeyyât, *Târîhu'l-Edebi'l-Arabî*, 312.

¹⁹² Saîd Abdulfettâh Âşûr, "Ezher", *DİA*, XII, İstanbul 1995, 59.

¹⁹³ Âşûr, "Ezher", 59-62.

Ezher, Osmanlı döneminde de dini ve ilmi öncülüğünü devam ettirmiştir. Bunda da Osmanlı devletinin payı büyük olmuştur. Çünkü bu dönemde *Ezher*'deki ilmi çalışmalara müdahale edilmemiş ve onların mali kaynaklarına dokunulmamıştır. Özellikle Osmanlı, *Ezher*'e duyduğu bu saygının karşılığını Napolyon'un Mısır'ı istilas sırasında almıştır. *Ezher*'deki âlimler, Napolyon'a karşı ülke halkını ayaklanmaya çağırarak Osmanlı'nın yanında olduklarını göstermişlerdir. Ancak âlimlerin bu tutumunu gören Fransız askerleri, *Ezher*'e karşı saldırıya geçmişlerdir. Bunun sonucunda *Ezher*'deki eğitim ve öğretime Fransızların Mısır'dan çıkışına kadar (1801) ara verilmiştir.¹⁹⁴

Mehmet Ali Paşa dönemine geldiğimizde *Ezher*'de modernleşmeye yönelik hareketlenmeler başlamış, Rifâa Rafii et-Tahtâvî, Şeyh Hasan el-Attâr gibi bazı *Ezher*li âlimler Avrupa'ya gönderilmişlerdir. Bu dönemde yönünü Batıya çeviren *Ezher*, Batının ilminden ve ilim adamlarından da faydalanmıştır. Ancak bu Batıya yöneliş *Ezher*'deki bütün âlimler arasında olmadığı gibi iki farklı grubun oluşmasına neden olmuştur. Bir grup eski kitaplara ve prensiplere dayanan sistemi benimserken, bir diğeri de Batı ilmine yönelik olan yeni eğitim-öğretim sistemini benimsemiştir.¹⁹⁵

Ezher'de ilk ıslah hareketleri Hidiv İsmail Paşa döneminde başlamış, buradaki eğitimin ve hocaların şartlarını iyileştirmek adına kanun çıkartılmıştır. Kanunla beraber kılık kıyafet ve eğitim sistemiyle alakalı değişiklikler yapılmıştır. Bunların dışında *Ezher*'in ıslah hareketleriyle ilgili en kapsamlı çalışma Muhammed 'Abduh tarafından yapılmıştır. 'Abduh'un *Ezher*'in ıslahatına yönelik II. Abbas Hilmi'ye sunduğu rapor kabul görerek buna yönelik bir kanun çıkartılmıştır. Kanunla beraber eğitim süresi on iki yıla çıkartılmış, müfredata tarih, coğrafya, hendese, hat gibi yeni dersler eklenmiştir. Hocaların maaşları iyileştirilerek, çalışma, imtihan ve tatil günleri planlanmıştır.¹⁹⁶

Ezher'de daha önce yapılan ıslahat hareketlerini yeterli görmeyen Cumhurbaşkanı Cemal Abdunnasır 1961'de meclis başkanına *Ezher*le alakalı bir kanun teklifi sunmuştur. Kabul edilen bu teklife göre *Ezher*, dil ve din eğitimi veren bir yer olmaktan çıkarılarak, çeşitli ülkelerde yer alan modern üniversiteler gibi bir üniversiteye dönüştürülmüştür. Bunun ardından *Ezher Üniversitesi'nde*, İslami İlimler Fakültesi'nin yanı sıra

¹⁹⁴ Âşûr, "Ezher", 61.

¹⁹⁵ ez-Zeyyât, *Târîhu'l-Edebi'l-Arabî*, 312-313.

¹⁹⁶ Âşûr, "Ezher", 62.

ziraat, tıp, mühendislik ve idari konuları içeren birçok fakülte açılmıştır.¹⁹⁷ Bu fakülteler dini eğitime paralel olarak toplumun gelişmesinde ve ilerlemesinde büyük katkı sağlamıştır. Bu fakültelerle birlikte öğrenim gören öğrenci sayısı 20 bini aşmıştır. Aralarında Arap, Türk, Sudanlı, Faslı, İranlı, Suudi Arabistanlı, Iraklı, Hintli, Pakistanlı, Endonez-yalı ve Afganlı olan birçok öğrenci burada eğitim görmüştür. Bu öğrenciler hem İslam dünyasını ve kültürünü yakından tanıma fırsatı bulmuş hem de Arap dilinin Mısır dışına yayılmasına yardımcı olmuşlardır.¹⁹⁸

Ezher Üniversitesi'nin haricinde Mısır'ın önde gelenleri, çocukların ve gençlerin daha iyi eğitim alabilmesi ve ülkenin eğitim-öğretiminin gelişmesi adına özel bir üniversitenin gerekli olduğunu savunmuşlardır. Mısır'ın zengin ve varlıklı kesimini bu üniversitenin kurulması için maddi, manevi yardıma çağırmışlardır. Bu çağrıya, Hidiv İsmail Paşa'nın kızı Fâtıma başta olmak üzere birçok gönüllü katılmıştır. Böylece 1908 yılında Mısır'ın ilk kralı ve Hidiv İsmail Paşa'nın oğlu Ahmed Fuad'ın (I. Fuad) başkanlığını yaptığı Mısır Üniversitesi kurulmuştur.¹⁹⁹ Bu üniversitenin ilk açılan fakültele-rinden biri edebiyat fakültesi olurken buraya bağlı bölümlerden biri de felsefe olmuştur. Hem Mısır'dan hem de Avrupa'dan seçkin hocalar burada ders vermişlerdir.²⁰⁰

XX. yüzyıla gelindiğinde birçok okul ve üniversite faaliyete geçmiştir. Bununla birlikte modern bir eğitim-öğretim verebilmek için 1925 yılında Mısır Üniversitesi'nin yönetimini ele alan Maarif bakanlığı, bu üniversitede Avrupa'nın bazı yönetmelik ve tüzüklerini uygulamaya başlamıştır. İlk olarak, sadece fen ve edebiyat fakültelerinden oluşan Mısır Üniversitesi'ne tıp, mühendislik, hukuk, ziraat, eczacılık, diş hekimliği, ticaret fakülteleri eklenmiştir. Daha sonra *Mısır Üniversitesi* adı altında kurulmuş bu üniversite, günümüzdeki ismi olan *Kahire Üniversitesi* olarak değiştirilmiştir. Sonraki dönemlerde eğitim-öğretime olan talebin ve öğrenci sayısının artmasına paralel olarak eğitim dili İngilizce olan *Kahire Amerikan Üniversitesi*, İskenderiye'de *İskenderiye*

¹⁹⁷ Daha sonra bu fakültele-re yabancı diller okulu, eczacılık, eğitim fakülteleri ve gazetecilik enstitüsü eklenmiştir. Âşûr, "Ezher", 62.

¹⁹⁸ Zeydân, *Târîhu Âdâbi'l-Lugati'l-'Arabîyye*, IV, 15; ez-Zeyyât, *Târîhu'l-Edebi'l-Arabî*, 313.

¹⁹⁹ ez-Zeyyât, *Târîhu'l-Edebi'l-Arabî*, 313, Bu üniversitenin kuruluşunda Mustafa Kamil, Sa'd Zağlul ve Kasım Emin gibi isimlerin katkısı da büyük olmuştur, Rebi', el-Ĥamdânî, *Dirâsât fî'l-Edebi'l-'Arabîyyi'l-Ĥadîs*, 21.

²⁰⁰ Harun, Anay, "Çağdaş Arap Düşüncesi Üzerine", *Divan: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi*, 10, 2001, 10

Üniversitesi, Kahire’de *Aynşems Üniversitesi*, Asyut’da da *Asyut Üniversitesi* açılmıştır.²⁰¹

Suriye’ye baktığımızda burada modern dönemde okulların dört aşamadan oluştuğunu görmekteyiz. Bunlar; *ibtidâiye* (ilkokul), *rüşdiye* (ortaokul), *i’dâdiye* (lise), *mekâtib-i ‘âliye* (üniversite) dir. Bunların dışında gayrimüslimler tarafından açılan cemaat okulları ve yabancı okullar da bulunmaktadır.²⁰²

Eğitim-öğretimin ilk evresinde bulunan ibtidâiye okullarının ilki 1878’de Mithat Paşa’nın valiliği döneminde Şam’da açılmıştır. Eğitim süresi dört yıl olan bu okul, hem kız hem erkek çocukları için eğitim vermiştir.²⁰³ Bunun haricinde 3’ü kız çocuklara ait 15 okul daha açılmıştır. Bu okulların ders müfredatını Kur’ân-ı Kerîm, tecvid, kıraat, Osmanlı tarihi, ahlak, imla, hüsn-ü hat gibi dersler oluşturmuştur.²⁰⁴

İbtidâiye okullarının ikinci basamağını oluşturan rüşdiye okulları ise ilk olarak 1839 yılında açılmıştır. Eğitim süresi 4 yıl olan bu okullarda ilk başta Müslüman öğrenciler öğrenim görmekteyken daha sonra gayrimüslim öğrenciler de buralara kabul edilmiştir. Bundan dolayı rüşdiyelere girişte öğrenciler, Türkçe sınava tabi tutulmuştur. Bu okullarda Türkçe, Arapça, Fransızca, hendese, coğrafya, tarih, resim gibi çeşitli dersler okutulmuştur.²⁰⁵

Eğitim-öğretimin üçüncü halkasında ise i’dâdiye okulları bulunmaktaydı. Rüşdiye okullarından mezun olan öğrenciler eğitimlerine bu okullarda devam etmişlerdir. Hem gündüz hem yatılı bölümü bulunan i’dâdiye’lerin eğitim süresi ilk yıllarda 3 iken daha sonra bu süre 5 veya 7 yıl olarak belirlenmiştir. Suriye’de 1887’de ilk i’dâdi okul (7 yıl) Şam’da açılmıştır, bunları Hama (1890, 5 yıl) ve Halep’te (1892) kurulan okullar izlemiştir. Fen bilgisi, mantık, cebir, kimya, hendese, tarih, din bilgisi, Türkçe kitabet ve inşa, Arapça, Fransızca vs. bu okullarda okutulan dersler arasında yer almıştır.²⁰⁶

²⁰¹ ez-Zeyyât, *Târîhu’l-Edebi’l-Arabî*, 314, Anay, “Çağdaş Arap Düşüncesi Üzerine”, 9.

²⁰² Sabahattin Samur, *Suriye Vilayeti’nin İdâri ve Sosyal Yapısı (1840-1908)*, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 1988, 181, 204, 207.

²⁰³ Robert Scott Mason, “Education”, (*A Country Study: Syria*, Edit. Thomas Collelo), Library of Congress, April, 1987, 102.

²⁰⁴ Samur, *Suriye Vilayeti’nin İdâri ve Sosyal Yapısı (1840-1908)*,

²⁰⁵ İshakoğlu, *Suriye Tarihi - Osmanlı Dönemi Suriyesi’nde Edebi ve Kültürel Hayat (1800-1918)*, 100-101.

²⁰⁶ Samur, *Suriye Vilayeti’nin İdâri ve Sosyal Yapısı (1840-1908)*, 195-196.

Modern dönemde açılmış okulların son basamağını ise mekâtib-i ‘âliye’ler (yüksekokullar) oluşturmuştur. Bu okullar içinde en önemlisi, öğretmen ihtiyacını karşılamak için kurulmuş olan *dâru’l-muallimîn* (öğretmen okulu)dir. Suriye’de ilk olarak 1894’te Şam şehrinde açılmış, daha sonra onu Halep şehri izlemiştir. Bu okulun ders müfredatı arasında Kur’an-ı Kerîm, Arapça, Türkçe, coğrafya, hat, tarih gibi dersler yer almıştır. Suriye’de 1903’te açılmış olan bir diğer önemli yüksekokul ise *Şam Tıbbiye Mektebi*’dir. Eğitim dili Türkçe olan bu okullarda, eğitim süresi eczacılar için 3 yıl, doktorlar için 6 yıl olarak belirlenmiştir. 1919 yılından itibaren Arapça eğitim-öğretim dili olan bu okulda, hem Müslüman hem de gayrimüslim öğrenciler öğrenim görmüştür.²⁰⁷

Suriye’de Müslüman okullarının yanı sıra Avrupalı misyonerler tarafından açılmış olan gayrimüslim okullar da bulunmaktaydı. Bu okulların çoğunu Hristiyan cemaatine bağlı Rum Ortodoks ve Katolik, Ermeni Katolik; Marûnî mezheplerine, Yahudilere ait okullar oluşturmaktaydı. Bu okullarda okutulan dersler arasında kendi ülke tarihleri, dilleri ile Arapça da bulunmaktaydı.²⁰⁸

Suriye’de eğitim öğretimi sürdüren okulların dışında üst düzey eğitim için Osmanlılar 1903’de Şam Tıp Fakültesi’ni kurmuşlar, bunu 1919 açılan Dımaşk Hukuk fakültesi takip etmiştir. Bu iki fakültenin birleşmesiyle 1923’te *Suriye Üniversitesi* kurulmuştur. Bunu *Halep Üniversitesi* (1958), Lazkiye’de *Tısrîn Üniversitesi* (1971), Humus’ta *Ba’s Üniversitesi* (1979) izlemiştir.²⁰⁹

Arap ülkeleri arasında okuma yazma oranın en yüksek olduğu ülkelerden biri olan Lübnan’da ise 19. yüzyıl ile birlikte çeşitli okullar ve üniversiteler faaliyet göstermeye başlamıştır. Özellikle Lübnan’ın Batı’yla olan yakın teması ve demografik ve din açısından kozmopolit bir yapıda olması sebebiyle burada Arapça eğitim veren devlet okullarının yanı sıra Fransızca, İngilizce gibi çeşitli dillerde kurulmuş özel okulların da varlığı söz konusudur. Bunlar arasında 1863 yılında Butrus el-Bustânî (ö. 1883) tarafından *el-Medresetu’l-Vataniyye* ile *el-Medresetu’l-Rüşdiyye* okulları bulunmaktadır.²¹⁰

²⁰⁷ Samur, *Suriye Vilayeti’nin İdâri ve Sosyal Yapısı (1840-1908)*, 197-199.

²⁰⁸ Samur, *Suriye Vilayeti’nin İdâri ve Sosyal Yapısı (1840-1908)*, 204-205.

²⁰⁹ Tomar, “Suriye (Osmanlılar’dan Günümüze)”, 559.

²¹⁰ Bu okulların açılışında Butrus el-Bustânî’nin özellikle Amerikalı misyonerlerle yakın bir ilişki içinde olması etkili olmuştur. el-Mağdisî, *el-Funûnu’l-Edebiyye ve A’lâmuha*, 38; Rebi‘, el-Ḥamdânî, *Dirâsât fi’l-Edebi’l-‘Arabiyyi’l-Ḥadîs*, 21-22.

Bu okullardan mezun olup yükseköğrenime devam etmek isteyen öğrenciler için çeşitli üniversiteler barındıran Lübnan'da, 1866'da Amerikalı misyonerler, *Beyrut Amerikan Koleji*'ni (1994'te Beyrut Amerikan Üniversitesi olarak adlandırılmıştır), 1875'te de Fransız Cizvitler, *Saint Joseph Üniversitesi*'ni kurmuşlardır.²¹¹ Daha sonra bunları, 1951 yılında devlet üniversitesi olarak Beyrut'ta kurulan *Lübnan Üniversitesi*, Mısır'ın desteğiyle 1960'ta kurulan *Beyrut Arap Üniversitesi* izlemiştir. Bu son iki üniversitenin eğitim dili de Arapçadır. Bunların dışında Marunîlerin 1987'de kurdukları *Notre Dame Üniversitesi*, Ortodoks Hristiyanların 1988'de açtıkları *Balamand Üniversitesi* bulunmaktadır.²¹² Batılılar, bu tarz okul ve üniversiteleri kurarken amaçlarının kendi dillerini, inanışlarını, kültürlerini yaşatabilmek ve bilgi, teknoloji alanındaki deneyimlerini mevcut yönetimle, o ülkenin halkıyla paylaşmak olduğunu savunmuşlardır. Ancak bunun altında yatan sebep tamamen farklıdır. Çünkü özellikle Fransa, İngiltere ve Amerika gibi devletler, sömürge uygulayacakları ülke halkının düşünce yapısını bu gibi okullar vasıtasıyla kendilerine yönelik değiştirerek ülkeyi kolayca ele geçirme peşinde olmuşlardır.

d) Dil ve Edebiyat Kurumları

Mısır'da kurulan edebiyat kurumlarından birisi olan Kahire Arap Dil Kurumu, Arap Dili ve Lehçeleri üzerinde uzmanlaşmış, 40 kişinin bulunduğu seçkin üyelerden oluşmaktaydı. Bu üyelerin 30'unu Mısırlılar, geri kalanını da Fransa, İngiltere, Fas, Tunus, Irak ve Suudi Arabistan'dan birer üye oluşturmaktaydı. Bunlara hukukçu ve aydın olan Ahmed Lutfi es-Seyyid başkan olarak eşlik etmekteydi.²¹³ 3 Aralık 1932'de kurulan bu kurumun amaçlarını şöyle sıralayabiliriz:

- 1) Arap dilini korumak, bilim ve fen alanlarındaki boşlukları doldurarak modern çağın ihtiyaçlarına cevap vermek,
- 2) Arap dili ve edebiyatındaki bazı deyim ve terkiplerin üzerinde ince bir araştırma yapılabilmesi için Arap Dili ve Tarihi Deyimler Sözlüğü'nü hazırlamak,
- 3) Mısır ve diğer Arap ülkelerindeki Arap Lehçeleri üzerinde bilimsel çalışmalar düzenlemek,

²¹¹ M.M, Badawi, "The Background", 9.

²¹² <https://www.britannica.com/place/Lebanon/Government-and-society#ref23410> 15.10.2018

²¹³ ez-Zeyyât, *Târîhu 'l-Edebi 'l-Arabî*, 317-318.

4) Maarif Bakanlığı'nın bünyesinde Arap dilini geliştirmeye yönelik her türlü inceleme ve çalışmaları yürütmektir.²¹⁴

Bu kurumda çeşitli ilmi araştırmalar yapıldığı gibi 19 dan fazla da dergi yayınlanmıştır. “*El-Mu'cemu'l-Vasît, Mu'cem Elfâzı'l-Kur'âni'l-Kerîm, Mustalahâtü'l-Ulûmi'l-Hadîse*” gibi çalışmalar bu kurumun bizlere kazandırdığı önemli eserler arasındadır.²¹⁵

Suriye Arap Bilim Kurumu, 8 Temmuz 1916'da, dönemin Milli Eğitim Bakanı Muhammed Kürd Ali'nin teklifi ile Şam'da kurulmuştur. Bu kurumun amacı, Arap edebiyatına yön vermek, onu geliştirmek ve insanlara araştırma yöntemlerini sunmak olmuştur. Özellikle hocalara tedrisat ve bilim konularında köklü araştırma imkânı sağlamıştır. Ayrıca şairlerin, yazarların eserlerindeki hataların düzeltilmesine ve imla kurallarına dikkat edilmesine büyük özen göstermiştir.²¹⁶

Lübnan, Şarl Debbâs yönetimindeyken parlamento tarafından Lübnan Bilim Kurumunun açılmasına yönelik karar çıkartılmıştır. Bu kurum, Arap edebiyatının gelişmesine ve ilerlemesine yönelik kurulmuş, başkanlığını da Şeyh Abdullah el-Bustânî üstlenmiştir. Kurumun üyeleri arasında Muḥammed Cemîl Beyhem, İsa İskender el-Ma'lûf, ünlü şair Bişâre el-Hûrî, Emin Takîyuddîn, Muḥammed el-Huseynî, Luis el-Ma'lûf gibi isimler yer almıştır. Kuruluşundan iki yıl sonra kapatılan kurumun hizmet süresi kısa olmuştur.²¹⁷

²¹⁴ ez-Zeyyât, *Târîhu'l-Edebi'l-Arabî*, 317-318

²¹⁵ ez-Zeyyât, *Târîhu'l-Edebi'l-Arabî*, 317-318.

²¹⁶ ez-Zeyyât, *Târîhu'l-Edebi'l-Arabî*, 317.

²¹⁷ Yalar, *Modern Arap Edebiyatına Giriş*, 139.

İKİNCİ BÖLÜM

ROMAN

2.1. ROMANIN TANIMI

Roman, bir takım olayları, hikâyeleri anlatan, içerisinde farklı duygu ve özelliklere sahip birçok karakter barındıran bir sanat türüdür. Edebi nesir sanatları arasında en iyisi ve en güzeli, aynı zamanda şekil ile içerik yönünden en moderni sayılmaktadır.²¹⁸ Peki, bu türe ad olan *roman* kelimesi nereden gelmiştir? Genel anlamda ve özel olarak Arap edebiyatında bu kelime nasıl karşılık bulmuştur? Bu soruların cevaplarını vermeye çalışacağız.

Roman kelimesinin, gerçek veya kurgusal olayların nesir şeklinde anlatımı için kullanılan Latince kökenli, *romanus* kelimesinden türetildiği bilinmektedir.²¹⁹ Ayrıca “avam Latincesi, halk dili” anlamlarında da kullanılan *roman*, özellikle halk diliyle yazılmış olan ilk hikâye ve anlatılara ad olmuştur. Daha sonra Batı dillerine *nova* (Eski Fransızca), *novela* (İtalyanca, İspanyolca), *novel* (İngilizce) gibi isimlerle yerleşmeye başlayan romanın kaynağını destanlar, masallar, şövalyelerin kahramanlıkları ile aşk hikâyelerini ele alan romanslar ve çoban hikâyelerinin oluşturduğu düşünülmektedir.²²⁰

Zaman içerisinde gitgide hayalden hakikate doğru ilerleyen roman kavramı edebiyat alanında kendini göstermeye başlar. Roman tarihçileri, günümüzde kullanılan *roman* kavramının XVIII. yüzyılda tam olarak edebiyata yerleştiğini ve kullanılmaya başladığını savunurlar.²²¹

Örneğin Çek-Fransız asıllı yazar Milan Kundera’ya göre roman, yazarın denekler (kişiler) üzerinden varoluşa dayanan birtakım konuları en ince ayrıntısına kadar incele-

²¹⁸ https://mawdoo3.com/%D8%AA%D8%B9%D8%B1%D9%8A%D9%81_%D8%A7%D9%84%D8%B1%D9%88%D8%A7%D9%8A%D8%A9, 4.7.2019.

²¹⁹ Ahmet Kabaklı, *Türk Edebiyatı*, Türk Edebiyatı Vakfı, İstanbul 2002, 517.

²²⁰ İbrahîm ‘Abdurrahîm es-Sa‘âfîn, *Ta‘avvuru’r-Rivâyeti’l-‘Arabiyyeti’l-‘Hadîse fî Bilâdi’s- Şâm (1870-1967)*, Dâru’l-Menâhil, Beyrut 1984, 16, 17; Nevin Karabela-Feyzettin Ekşi, “Arap Edebiyatında Tarihi Romanın Ortaya Çıkışında Milliyetçilik Düşüncesinin Etkisi”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 22, 2015, 193.

²²¹ Ian Watt, *Romanın Yükselişi*, Defoe, Richardson ve Fielding Üzerine İncelemeler, (çev. Ferit Burak Aydar), Metis Yayınları, İstanbul 2007, 10.

diği önemli bir düzyazı şeklidir.²²² Bu tanımında Kundera'nın romanı ona etki eden akımlardan biri olan varoluşçuluğu göz önünde bulundurarak değerlendirdiğini görmekteyiz.

Maurice Z. Shroder ise romanın, deneyimsizlikten deneyimliliğe, cehaletin mutluluğunda yaşamın hakikatlerini kabullenen bir olgunluk derecesine geçiş sürecini anlattığını ifade eder.²²³ Yazarın bu düşüncesiyle romana yaklaşımında realizm (gerçekçilik) akımını göz önünde bulundurduğunu söyleyebiliriz.

Yukarıda değindiklerimizden farklı bir tanıma göre roman, gerçek yaşamda olmuş ya da olabilecek olayların, yazarın birikimleri, kendi düşünce dünyası ve hatta anlık psikolojisi doğrultusunda gelişebilecek bir olayı sebep-sonuç ilişkisi ve sağlam bir mantık çerçevesi içinde, sade bir nesir diliyle okuyucuya aktarımıdır.²²⁴ Kimisi de romanı, nesirle anlatılan kurmaca anlamında bir kelime ve alanı oldukça kapsamlı bir türün adı olarak nitelendirir.²²⁵ Bir başka tanıma göre toplumun aynası olarak hizmet eden edebi bir türdür. Onun malzemesi toplumdaki insandır, olaylar bireysel mücadelenin sonucudur.²²⁶ Bu tanımlardan anlaşılacağı üzere roman kavramı üzerinde belli bir görüş birliği yoktur ve bu kavram, her bir yazara göre farklı yorumlanmaktadır.

Arap edebiyatına baktığımızda ise *roman* kavramı *er-rivâye*²²⁷ sözcüğü ile adlandırılmıştır. *Revâ* kökünden türeyen bu kelime sözlük anlamı olarak “suyu transfer etmek, sulamak ya da bir sözü, haberi veya olayı aktarmak” için kullanılmıştır. Terim anlamında ise *rivâye* ilk olarak Cahiliye döneminde şiir, İslami dönemde de sünnet ve hadisleri nakletmek için kullanılan bir kavram olmuştur. Bu şiir ve hadis naklini yapan kişiye de *ravî* denmiştir.²²⁸

Modern döneme geldiğimizde ise *er-rivâye* kelimesi sanatsal açıdan düzyazı anlatısı olarak nitelendirilen *roman* anlamının karşılığı olmuştur. XIX. yüzyılda Batı edebiyatından tercüme edilen eserlerle birlikte *rivâye* kavramı kullanılmaya başlanmıştır. Bu kavramı ilk kullananlardan biri de modern edebiyat ekolünün öncülerinden Necîb el-

²²² Milan Kundera, *Roman Sanatı*, (çev. Aysel Bora), İstanbul 2014, 34-43.

²²³ Sevim Kantarcıoğlu, *Türk ve Dünya Romanlarında Modernizm*, Paradigma Yayıncılık, İstanbul 2007,

²²⁴ Watt, *Romanın Yükselişi, Defoe, Richardson ve Fielding Üzerine İncelemeler*, 15; Hülya Argunşah, “Tarihi Romanda Post-Modern Arayışlar”, *İlmi Araştırmalar*, 14, İstanbul 2002, 17.

²²⁵ İnci Enginün, *Yeni Türk Edebiyatı Tanzimat'tan Cumhuriyete (1839-1923)*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2006, 163.

²²⁶ ‘Abdurrahîm Muḥammed ‘Abdurrahîm, *Dirâsât fî'r-Rivayeti'l-'Arabiyye*, Dâru'l-Hakîka, 1991, 3.

²²⁷ Ayrıntılı bilgi için bkz. ‘Abdumelik Murtâd, *Fî Nazariyyeti'r-Rivâye*, Kuveyt, 1998, 22-24.

²²⁸ Ayrıntılı bilgi için bkz. İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, Dâru'l-Me'ârif, ty., 1785-1788, <https://www.almaany.com/ar/dict/ar-ar/%D8%B1%D8%A7%D9%88%D9%8A/> 7.7..2019.

Haddâd'tır (ö. 1899). el-Haddâd Fransız yazar Alexandre Dumas'ın *Üç Silahşörler* adlı romanını, Arapçaya *Rivâyetu'l-Fursâni's-Selâse* olarak çevirmiş, roman kavramını *ri-vâye* kelimesiyle anlamlandırmıştır. Ayrıca Lübnanlı edebiyatçı, gazeteci ve mütercim Tânyûs 'Abduh (ö. 1926) XX. yüzyılın ilk çeyreğinde Batı edebiyatından çeviri romanları yayınlamak adına kurduğu dergisine *Mecelletu'r-Ravî* ismini vererek *ravî* kelimesini öne çıkarmıştır.²²⁹

2.2. HİKÂYE VE ROMAN ARASINDAKİ İLİŞKİ

Hikâye ve roman edebi nesir türleri arasında oldukça popüler iki türdür. Bunlar kendine has özellikleri ve sınırları ile birbirinden ayrıldıkları gibi birtakım benzerlikler de gösterebilirler. Bu sebeple edebiyatta her zaman birbirine yakın olarak anılan iki tür olarak karşımıza çıkarlar. Özellikle romanın kısa ya da uzun olsun içerisinde mutlaka bir hikâye barındırması bu yakınlığı güçlendirir. Bundan dolayı roman, hikâyenin devamı olarak görülmekte veya uzun hikâye şeklinde de nitelendirilmektedir.

Hikâye kimine göre yazarı romana hazırlayan bir basamak ve hazırlık sürecidir. Bu yüzden hikâyeyi yazarın çıraklık aşaması, romanı da ustalık aşaması olarak kabul edenler bulunmaktadır.²³⁰ Böylece yazar geçirdiği bu süreçte hem kendini yenileme hem de geliştirme imkânı bulmuş olur.

Her ne kadar bu iki tür arasındaki ilişki yakın olsa da ortaya çıkış zamanları ve bazı özellikleriyle farklılık gösterebilir. Örneğin hikâye insanların konuşma yetisi kazandığı en eski zamanlara kadar dayanır. Bunun da sebebi insanların ya kendi ya da başkalarının başından geçen olayları birbirlerine anlatma ihtiyacından kaynaklanmaktadır. Bu yüzden her toplumun geçmişinde atalarına dair hikâyeler, efsaneler, masallar ve mitler bulunmaktadır. Roman ise hikâyeler ve masallar gibi sözlü anlatım geleneğinden gelmediği için ortaya çıkışı matbaanın icadı ve yaygınlaşmasını beklemiştir.²³¹ Yani romanın okuyucuya aktarabilmesi için yazılı ve basılı olması şarttır. Tamamı sözle aktarılacak bir tür değildir.

Hikâye ve romanın bir diğer farklı özelliği ise olayları ele alış biçimleridir. Hikâyede olaylar daha sade, ayrıntıya ve tasvire çok girmeden işlenirken romanda bu-

²²⁹ Rahmi Er, "Roman (Arap Edebiyatı)", *DİA*, XXXV, İstanbul 2008, 164.

²³⁰ Necip Tosun, *Modern Öykü Kuramı*, Hece Yayınları, Ankara 2014, 207.

²³¹ Zekiye Antakyalıoğlu, *Roman Kuramına Giriş*, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2013, 62-73.

nun tam tersi uzun uzadıya ve daha kapsamlı bir şekilde anlatılır. Bu özellik olaylardaki zaman kavramı için de geçerlidir. Hikâyede olaylar dar bir zaman aralığına sıkıştırılmak zorundayken romanda geniş bir zaman dilimine yayılarak aktarılır. Ancak zaman aralığı genişledikçe ve konular uzadıkça yazar farklı duygu ve etkileşimler içerisine gireceğinden haliyle okuyucudaki etkileşimler de değişkenlik gösterebilir.²³² Yani yazar okuyucudan eseri hakkında anında dönüt alamayabilir. Ancak hikâyede bunun tam tersi bir durum söz konusudur. Çünkü bir solukta okunup bitirilebilecek bir kısalıkta olan hikâyede yazar, vermek istediği mesajı ve duyguyu anında okuyucuya empoze eder. Bunun dışında hem hikâye hem de romanda kullanılan dil, gayet sade ve anlaşılırdır.

2.3. ROMAN SANATINA ETKİ EDEN AKIMLAR

Ortak bir edebiyat, estetik ve sanat anlayışı ile aynı dünya görüşünü benimseyen sanatkarların oluşturdukları edebiyat hareketi içerisinde, duygu, düşünce, üslup açısından birbirine yakın eserler vermeleriyle edebi akımlar meydana gelir. Bu akımlar, genel olarak XIV. yüzyıl Dünya edebiyatında görülmekle birlikte özelde XVII. yüzyılda Fransa'da gelişerek yayılma göstermiştir.²³³

Edebiyat akımları rastgele ortaya çıkmış değildir. Aksine toplumun siyasi, sosyal değişimlerine, yeni oluşan ilmi ve felsefi görüşlerine bağlı olarak kendini gösterir. Ayrıca her bir akım diğerine tepki olarak doğarken kendinden önceki akımda benimsenen edebiyat ve sanat anlayışını bertaraf ederek kendi düşüncesine uygun eserler verirler.²³⁴ Bu çerçevede meydana gelen ve roman üzerinde etki eden akımlar şöyledir:

Klasisizm:

Latince *classicus* kelimesinden türeyen klasisizm, *seçme* manasında kullanıldığı gibi *nitelikli yapı* ve *kaliteli eser* anlamlarına da gelmektedir. Özellikle edebiyatta eski eserlerin şekil, üslup ve konularını destekleyen ve bunlara yön veren bir akımdır. Bu bağlamda Grekçe ve Latince'yi öğretmek için okutulan örnek eserlere de ad olmuştur.²³⁵

²³² Mîşâl Cuḥâ, *el-Kıṣṣatu'l-Kaṣîra fî Lübnân*, el-Câmi'atu'l-Lübnâniyyeti'l-Emrikiyye, el-Ma'hedu'l-Almânî li'l-Ebhâsi's-Şarkıyye, Beyrut 2008, 10; Tosun, *Modern Öykü Kuramı*, 209, 210.

²³³ İsmail Çetişli, *Batı Edebiyatında Edebi Akımlar*, Akçağ Yayınları, Ankara 2012, 32, Ahmet Kabaklı, *Edebiyat Akımları*, Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları, İstanbul 2016, 7.

²³⁴ Kabaklı, *Edebiyat Akımları*, 7-8.

²³⁵ el-Hamedânî, *Mezâhibu'l-Edebi'l-Ġarbî ve Mezâhiruhâ fî'l-Edebi'l-'Arabîyyi'l-Ḥadîs*, 47, 55, 59.

Hangi manada kullanılırsa kullanılsın klasisizm, özünde hep kurallara bağlılığı ve mükemmeliyetçiliği çağrıştıran bir terim olarak karşımıza çıkmaktadır.²³⁶

Klasisizm ilk olarak Antik Yunan ve Roma’da ortaya çıkıp gelişen buradan da tüm Avrupa’ya yayılan bir akımdır. Temelinde evrensellik, akıl, sağduyu, güzellik, görkem gibi olguları barındıran bu akım, herkes için genel geçer değer yargıları oluşturmayı hedefler.²³⁷

Klasisizmi benimseyenler, eski Yunan ve Latin yazarları tarafından oluşturulan dilbilgisi ve şiir sanatı kuralları doğrultusunda, eserlerinin konusunu seçerken tarihe yönelmeyi tercih ederler. Çünkü onlara göre en iyi en mükemmel sanat eskiye dayanmaktadır.

“Sanat sanat içindir” sloganıyla hareket eden klasisizmi savunanlar, eserlerinde konu seçiminden çok biçim güzelliğine önem verirken, sade ve yapmacılıktan uzak bir üslup kullanırlar. Akıl, erdem, ahlak gibi olguları benimseyen bu akımın Batı edebiyatında öne çıkan isimleri arasında Michel de Montaigne (ö. 1592), Rene Descartes (ö. 1650), Moliere (ö. 1673), Corneille (ö. 1694), Jean de La Fontaine (ö. 1695), Racine (ö. 1699) bulunmaktadır.²³⁸

Klasisizm, edebi gelişmeyi daha çok tiyatro alanında göstermiş olsa da diğer türlerle de şiir, fabl, roman, deneme, hitabet, vb diğer edebi türlere de etki etmiştir. Arap edebiyatında bu akımın temsilcileri arasında modern akımın başlamasında öne çıkan isim Mısırlı Maḥmūd Sāmī el-Bârūdī (ö. 1904), Aḥmed Şevkī (ö. 1932)²³⁹, Hafız İbrahīm (ö. 1932), Yūsuf en-Nebhânī (ö. 1932), ez-Zehâvī (ö. 1863), Ḥayruddīn ez-Ziriklī (ö. 1976), Suriyeli Ḥalīl Merdem Bey (ö. 1959), Ömer Ebû Rîşe (ö. 1990), Iraklı Ma’rûf er-Ruşâfī (ö. 1945) gibi isimleri görmekteyiz.²⁴⁰

²³⁶ Kabaklı, *Edebiyat Akımları*, 33.

²³⁷ Kabbiş, *Târîhu’s-Şi’ri’l-‘Arabiyyi’l-Ḥadîs*, 7-8.

²³⁸ Emel Kefeli, *Batı Edebiyatında Akımlar*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2012, 27.

²³⁹ Aḥmed Şevkī’nin şiirlerinin yanısıra kaleme aldığı *Leylâ ve Mecnûn* (Kahire 1931), *‘Antera* (Kahire-1932), *Emîretü’l-Endülüs* (Kahire-1933), *Kleopatra* (Kahire 1929), *Ḳambîz* (Kahire-1932), *‘Alî Bek el-Kebîr* (Kahire-1932) gibi tiyatro eserlerinde klasisizmin etkisi açıkça görülmektedir. Sâlim Ahmed el-Ḥamedânî, *Mezâhibu’l-Edebi’l-Ġarbî ve Mezâhiruhâ fi’l-Edebi’l-‘Arabiyyi’l-Ḥadîs*, Matba’atu’t-Ta’lîmî’l-‘Âlî-Müşul, Bağdâd 1989, 79.

²⁴⁰ Kabbiş, *Târîhu’s-Şi’ri’l-‘Arabiyyi’l-Ḥadîs*, 8; el-Ḥamedânî, *Mezâhibu’l-Edebi’l-Ġarbî ve Mezâhiruhâ fi’l-Edebi’l-‘Arabiyyi’l-Ḥadîs*, 81.

Romantizm

Kelime olarak hayali, şairane, ihtişamlı, coşkulu vb. gibi anlamlara karşılık gelen romantizmi, İngiliz yazarlar “romantik akım”, Amerikalı yazarlar “duyular ötesi idealizm”, Arap yazarlar ise *el-Edebu'l-Ğinâ'î* ve *el-Edebu'l-Vicdânî* olarak adlandırır.²⁴¹ XVIII. yüzyılın sonlarında Klasisizm'in katı ve kuralcı tutumuna tepki olarak doğan bir akımdır. İlk olarak Fransız ihtilali ile birlikte ortaya çıkan bu akım XIX. yüzyılın ortasına kadar etkisini sürdürmüştür.

Romantizm *sanat toplum içindir* sloganıyla toplumun ve bireyin her koşulda özgürce düşünüp hareket edebilmesine odaklanmış bir akımdır. İnsanı evrenin merkezine koyarak onun duygularını ve hayal gücünü harekete geçirmesine fırsat tanır.

Romantizm, kalıplaşmış Yunan ve Latin edebiyatının dışına çıkarak modern edebiyattan beslenir. Bu akımda yazarlar kendi fikirlerini ve kişiliklerini eserlerine yansıtmaktan çekinmezler. Eserlerinde günlük hayatta az rastlanır olağanüstü olaylara, güzel çirkin, iyi kötü gibi zıtlıklara yer verirlerken, bunları süslü ve kapalı bir üslup ile aktarırlar. Ayrıca karakter seçimini modern kişiler ile tarihten belirledikleri milli veya yerli kahramanlardan seçerler.²⁴²

En iyi kural, kuralsızlıktır sözünden yola çıkan romantizm akımının Batılı öncüleri arasında roman, dram ve şiir gibi çeşitli alanlarda eser veren Fransız yazarlar Victor Hugo (ö. 1885), Alfred de Musset (ö. 1857), George Sand (ö. 1876), Alfred de Vigny (ö. 1863) Alexandre Dumas (ö. 1870) gibi isimler bulunmaktadır. Bunların dışında İngiliz şair John Keats (ö. 1821), Alman şair ve yazar Johann Wolfgang Goethe (ö. 1832), İskoçyalı şair ve yazar Walter Scott (ö. 1832), Amerikalı romantik şair Edgar Allen Poe (ö. 1949) da bu akımdan etkilenerek eserlerini kaleme almışlardır.²⁴³

Arap edebiyatında romantizm akımından etkilenen şairler arasında, modern Arap edebiyatında bu akımın öncülerinden biri olarak görülen Lübnanlı şair Hâlîl Muṭrân (ö. 1949), Lübnanlı edebiyatçı, yazar ve şair Cibrân Hâlîl Cibrân (ö. 1931), Tunuslu şair Ebu'l-Kâsım eş-Şâbbî (ö. 1934), Mısırlı şair İbrâhîm 'Abdulkâdir el-Mâzinî (ö. 1949) ve yine Mısırlı yazar ve şair Aḥmed Zekî Ebû Şâdî (ö. 1955) gibi isimler bulunmaktadır.

²⁴¹ Kabbîş, *Târîhu's-Şi'ri'l-'Arabîyyi'l-Ḥadîs*, 8.

²⁴² Kabaklı, *Edebiyat Akımları*, 49.

²⁴³ Kabaklı, *Edebiyat Akımları*, 47, 51.

dır.²⁴⁴ Roman alanında ise Corcî Zeydân (ö. 1914), Selîm el-Bustânî (ö. 1884), Farah An'ûn (ö. 1922), Ya'kûb Şarrûf (ö. 1927), Muḥammed Huseyin Heykel (ö. 1956), Tâhâ Huseyn (ö. 1973), Tevfîk el-Hakîm (ö. 1987), 'Abdulhamid Cûde es-Sahhâr (ö. 1974), Muḥammed Ferîd Ebû Hadîd (1967), Muḥammed 'Abdulhalîm (ö. 1970), Yûsuf es-Sibâ'î (ö. 1978) gibi birçok yazar bu akımdan etkilenerek eserlerini kaleme almıştır.²⁴⁵

Realizm (Gerçekçilik)

Fransızca'da gerçeklik manasında kullanılan *realite* sözcüğünden gelen realizm XIX. yüzyılın ortalarında klasizm ve romantizm anlayışına karşı ortaya çıkmış bir akımdır. Çünkü realizm, sanatı diğer iki akımın getirdiği yapaylıktan kurtararak yeni eserler üretme amacındadır. Ayrıca halkı, çevreyi ve insanı olduğu gibi yansıtan bu akım, toplumun yalnızca üst tabakalarıyla değil, her ferdiyle ilgilenir.²⁴⁶

Realizmi savunan yazarlar eserlerinde gözlem ve tasvire önem verirken konularını sıradan olaylardan, karakterlerini ise günlük yaşamda karşılaşılabileceğimiz insanlardan seçerler. İyi kötü, güzel çirkin ayrımı yapmadan her konuyu eserinde işleyebilen yazarlar, olayları gidişatına bırakıp, onlara yön vermeye kalkmazlar. Olayların anlatımında ağdalı kelimelerden uzak sade bir dil kullanırlar.²⁴⁷

Realizm ilk olarak XIX. yüzyılın sonlarında Fransa ve Almanya'da, daha sonra İngiltere, Amerika ve İrlanda gibi ülkelerde görülmeye başlamış, buradan da diğer ülkelere yayılmıştır. Özellikle Fransız Stendhal (ö. 1842) ve Honore de Balzac (ö. 1850) bu akımdan etkilenerek eser vermiş olan ilk yazarlardır. Bu yazarlar eserlerindeki psikolojik ve fizyolojik olayları gerçekçi hikâyeler ve ayrıntılarla ele almışlardır.²⁴⁸

Sanat sanat içindir ilkesini benimseyen bu akımın hikâye ve roman alanında öne çıkan Batılı yazarları arasında Fransız yazar Gustave Flaubert (ö. 1880) İngiliz yazar Charles Dickens (ö. 1870), Rus yazarlar Lev Nikoloyeviç Tolstoy (ö. 1910), Fiodor Mihayloviç Dostoyevski (ö. 1881) ve Amerikalı yazarlar John Steinbeck (ö. 1968), Ernest Hemingway (ö. 1961) gibi isimler bulunmaktadır.²⁴⁹

²⁴⁴ Kabbiş, *Târîhu 'ş-Şi'ri'l-'Arabîyyî'l-Hadîs*, 8.

²⁴⁵ Ürün, *Necip Mahfuz Toplumsal Gerçekçi Romanları*, 54.

²⁴⁶ Kabbiş, *Târîhu 'ş-Şi'ri'l-'Arabîyyî'l-Hadîs*, 386, 387.

²⁴⁷ Kabaklı, *Edebiyat Akımları*, 67-68.

²⁴⁸ Rumeysa Bakır, *Modern Lübnan Edebiyatında Nesir*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2018, 71.

²⁴⁹ el-Fayşal, *et-Taṭavvuru'l-Fennî li'l-İtticâhi'l-Vâkı'î fi'r-Rivâyeti'l-'Arabîyyeti's-Sûriyye*, 18-19.

Arap edebiyatında ise realizm akımı daha çok Mısırlı yazar Necîb Maḥfûz'un (ö. 2006) romanlarında kendini gösterir. Örneğin *Zukâku'l-Midak* (Midak Sokağı), *es-Sülâsiyye: Beyne'l-Ḳaşreyn, Ḳaşru'ş-Şevk, es-Sükkeriyye* (Kahire Üçlemesi: Saray Gezisi, Şevk Sarayı, Şeker Sarayı), *Bidaye ve Nihâye* (Başlangıç ve Son) gibi eserlerinde realizmin etkisi oldukça hissedilmektedir.²⁵⁰

Necîb Maḥfûz dışında bu akımdan etkilenen diğer Arap yazarlardan birkaçını şöyle sıralayabiliriz: Mısırlı yazar ve şairler; Tâhâ Hüseyin (ö. 1973), Tevfîk el-Ḥakîm (ö. 1987), Yûsuf İdrîs (ö. 1991), İhsân 'Abdu'l-Ḳuddûs (ö. 1990), Şalâh 'Abduşşabûr (ö. 1981), Suriyeli yazar; Hanna Mina (d. 1924), Lübnanlı yazar- şair; 'Abdurrahman eş-Şerkâvî (ö. 1987), Iraklı şairler; Bedr Şâkir es-Seyyâb (ö. 1964), Muhammed Mehdî el-Cevâhîrî (ö. 1997), Cezayirli yazar; eṭ-Ṭâhir Vaṭṭâr (ö. 2010) gibi isimlerdir.²⁵¹

Sembolizm

Yunanca *symbolon* kelimesinden türeyen sembolizm, belirti, simge manalarında kullanılmaktadır. XIX. yüzyılın sonlarında parnasizm ve realizme karşı tepki olarak doğan bu akım XX. yüzyılın ortalarına kadar etkisini sürdürmüştür.²⁵²

Sanat için sanat anlayışını benimseyen sembolizm, insanların iç dünyasına yönelerek onların duygu, düşünce ve heyecanlarını sembol niteliğindeki bir takım kelimelerle ifade etmesini ister.²⁵³ Bu akımın hedefinde kişinin duygusal yaşantısını, dolaysız bir anlatım ile değil de simgelerle ve örtük bir dille aktarabilmek düşüncesi vardır.

Daha çok şiir alanında kendisini gösteren bu akıma göre şiirin önceden belirlenmiş bir şekli olmamalı, şair kendi hisleri doğrultusunda onu ortaya çıkarabilmelidir. Bu yüzden bu akımda eser kaleme alan şairler, vezin, kafiye ve üslup kurallarını biraz göz ardı ederek serbest nazım anlayışını benimsemişlerdir.

²⁵⁰ Semer Rûḥî el-Fayşal, *et-Taṭavvuru'l-Fennî li'l-İtticâhi'l-Vâkı'î fi'r-Rivâyeti'l-'Arabiyyeti's-Sûriyye*, Dâru'n Nefâis, Beyrut 1996, 57; Muhammed Muştafâ Ebû Şevârib, *el-Medḥal İlâ Funûni'n-Nesri'l-Edebiyyi'l-Ḥadîş ve Mehârâtihi't-Ta'bîriyye*, Dâru'l-Vefâ li-Dünyâ't-Ṭibâ'a ve'n-Neşr, İskenderiye 2007, 147.

²⁵¹ Kabbîş, *Târiḥu'ş-Şi'ri'l-'Arabiyyi'l-Ḥadîş*, 388; el-Fayşal, *et-Taṭavvuru'l-Fennî li'l-İtticâhi'l-Vâkı'î fi'r-Rivâyeti'l-'Arabiyyeti's-Sûriyye*, 57; Nebîl Suleymân, *Cemâliyyât ve Şevâḡil Rivâiyye*, Dımaşk, 2003, 55-58; Elizabeth Fûtîye, *el-İbdâu'r-Rivâiyyu'l-Mu'âşır fi Sûriyâ*, (çev. Melek Ebyad), Dımaşk, 2008, 73-75.

²⁵² Kabaklı, *Edebiyat Akımları*, 93, Kabbîş, *Târiḥu'ş-Şi'ri'l-'Arabiyyi'l-Ḥadîş*, 8-9.

²⁵³ Kefeli, *Batı Edebiyatında Akımlar*, 132.

Semboller vasıtasıyla dış etkenlerin insanlar üzerindeki etkilerini ve izlenimlerini anlatmaya çalışan bu akımın öne çıkan Batılı öncüleri arasında Fransız şairler Paul Verlaine (ö. 1896), Charles Baudelaire (ö. 1867), Stephane Mallarme (ö. 1898), Arthur Rimbaud (ö. 1891), Paul Valery (ö. 1945) gibi isimler yer almaktadır.²⁵⁴

Modern Arap edebiyatında sembolik tarzda eser kaleme alan isimler arasında Edib Mazhar (ö. 1928), Cibrân Halîl Cibrân (ö. 1931), Şalâh Lebkî (ö. 1955), Aḥmed Zekî Ebû Şâdî (ö. 1955), İliyyâ Ebû Mâdî (ö. 1957), Bişr Fâris (ö. 1963), Bedr Şâkir es-Seyyâb (ö. 1964), Adonîs (Alî Aḥmed Sa'îd) (d. 1930), Salâh 'Abduşşabûr (ö. 1981), Halîl Hâvî (ö. 1982), Necîb Maḥfûz gibi edip ve şairler bulunmaktadır.²⁵⁵

Egzistanyalizm (Varoluşçuluk)

XX. yüzyılın ilk yarısında Fransa'da ortaya çıkan varoluşçuluk, II. Dünya Savaşı sonunda hem felsefe hem edebiyat akımı olarak Jean-Paul Sartre (ö. 1980) öncülüğünde tüm dünyaya yayılmaya başlamıştır. Varolan bir insanı ve onun özgürlüğünü tek gerçek olarak değerlendirip buna anlam kazandırmak için uğraşır. İnsanları kendi kaderlerini irdelemeye yönelten bir akımdır.²⁵⁶

Descartes'ın "düşünüyorum öyleyse varım" sözüyle oldukça özdeşleşen bu akımın temelini insan oluşturmaktadır. İnsanın kendi değerlerini yine kendisinin belirleyeceğini geleceğini kendisinin kuracağını ve ona bu yolda rehberlik edecek tek varlığın yine kendisi olduğunu savunur.

Varoluşçuluğun edebiyat üzerindeki hedefi ise yazarın kişiliğini eserde ortaya çıkarabilmesi ve düşüncelerini sınırlamadan özgürce, istediği dil ve üslupta okuyucaya aktarabilmesidir.²⁵⁷ Eserlerinde yalnızca özü ele alan sade bir anlatım yolu izleyen ve toplumcu bir edebiyat anlayışına sahip olan bu yazarlar, realizm ve gerçeküstücülüğün tam tersi görüşü savunurlar.

Varoluşçuluğu benimseyen Batılı felsefeci ve yazarlar arasında Danimarkalı filozof Sören Kierkegaard (ö. 1855), Alman filozoflar Friedrich Nietzsche (ö. 1900) ve

²⁵⁴ Kabaklı, *Edebiyat Akımları*, 97.

²⁵⁵ Kabbîş, *Târîḫü's-Şi'ri'l-'Arabîyyi'l-Ḥadîs*, 9.

²⁵⁶ Ahmed Cevizci, *Paradigma Felsefe Sözlüğü*, İstanbul 2010, 532, 1589.

²⁵⁷ Kabbîş, *Târîḫü's-Şi'ri'l-'Arabîyyi'l-Ḥadîs*, 694.

Martin Heidegger (ö. 1976), Fransız yazar ve filozof Albert Camus (ö. 1960) bulunmaktadır.²⁵⁸

1960’larda modern Arap edebiyatında görülmeye başlayan varoluşçuluk Mısırlı yazar Necîb Maḥfûz, Lübnanlı şair ve yazarlar, İliyyâ Ebû Mâdî (ö. 1957), Ḥalîl Ḥâvî (ö. 1982), Suheyl İdrîs (ö. 2008), Leylâ Ba’albekkî (d. 1936), Leylâ ‘Useyrân (ö. 2007) ve Emily Naşrallah (ö. 2018) gibi isimlerin eserlerinde kendini göstermiştir.²⁵⁹

2.4. ROMAN TÜRLERİ

Yazarlar ve edebiyatçılar romanın, ilkelerini, hedeflerini daha rahat ortaya koyabilmek ve roman incelemesini kolaylaştırmak amacıyla romanı bir takım türlere ayırmışlardır. Bu roman türleri arasında konu ve temalarına göre tarihi roman, toplumsal roman, psikolojik roman, macera romanı gibi çeşitleri bulunmaktadır. Bunlardan, romanın önemli bir türünü oluşturan tarihi romanı çalışmamızda ayrıntılı olarak inceleyeceğimizden diğer roman türlerine kısaca değineceğiz.

Toplumsal (Sosyal) Roman:

Toplumsal roman, genel olarak insan yaşamına oldukça etki eden toplumsal ve siyasi olayların, inançların, kimi zaman eleştirel kimi zamanda bilimsel olarak ele alınıp aktarılmasıdır. Başka bir deyişle bir toplumun içerisinde yaşayan insanların adet, gelenek, görenek ve değer yargılarını ele aldığı gibi bunların yanında toplumdaki sınıfsal çatışmalar, ihtilaller, ırkçılık, göç, yoksulluk gibi olgu ve olayları yansıtan romanın önemli bir türüdür.

Bu türün Batı edebiyatında öne çıkan eserleri arasında, Fransız yazarlar Victor Hugo’nun (ö. 1885) *Sefiller*’i ile Emile Zola’nın (ö. 1902) *Meyhane*’si, Amerikalı John Steinbeck’in (ö. 1968) *Gazap Üzümleri* bulunurken, Türk edebiyatında Orhan Kemal’in (ö. 1970) *Bereketli Topraklar Üzerinde*, Reşat Nuri Güntekin’in (ö. 1956) *Çalıkuşu* *Yaprak Dökümü*, Yakup Kadri Karaosmanoğlu’nun *Yaban*’ı gibi daha pek çok roman bu türün içinde yer almaktadır.²⁶⁰

²⁵⁸ Cevizci, *Paradigma Felsefe Sözlüğü*, 1589, 1590.

²⁵⁹ Kabbîş, *Târîḥu ‘ş-Şi’ri’l-‘Arabîyyi’l-Ḥadîs*, 695; Ebû Şevârib, *el-Medḥal İlâ Funûni’n-Nesri’l-Edebiyyi’l-Ḥadîs ve Mehârâtihi’t-Ta’bîriyye*, 147; Er, “Roman”, 165.

²⁶⁰ <https://www.turkedebiyati.org/roman-turleri-ve-ozellikleri/> 1.09.2019.

Arap edebiyatında bu türde eser veren bazı yazarlar ve romanları ise şöyledir: Mısırlı yazarlar; Hüseyin Heykel, *Zeynep* (1910); Necîb Maḥfûz, *el-Kahiretu'l-Cedîde* (Yeni Kahire, 1945), *Han el-Halili* (1946), *Zukaku'l-Midak* (Midak Sokağı, 1947), *Bidâye ve Nihâye* (Başlangıç ve Son, 1949); 'Abdurrahman eş-Şerḳâvî *el-Ard* (Yeryüzü), *Ḳulub Haliye* (Boş Kalpler), *el-Fellâh* (Çiftçiler); Yusuf İdris *el-Haram* (Yasak)²⁶¹, Lübnanlı yazarlar; Selîm el-Bustânî, *Bintu'l-'Asr* (Çağın Kızı); Corcî Zeydân *Cihâdu'l-Muḥibbîn* (Âşıkların Savaşı); Faraḥ Anṭûn *ed-Dîn ve'l-'İlim ve'l-Mâl* (Din, İlim ve Para); Nîḳûlâ Ḥaddâd *Âdemu'l-Cedîd* (Yeni Âdem), *Ḥavvâu'l-Cedîde* (Yeni Havva); Tefîk Yusuf Avvad *er-Ragîf* (Somun) dir.²⁶²

Psikolojik Roman (Tahlil Romanı):

Psikolojik roman, kişilerin ruhsal yönünü derinlemesine inceleyen ve olayların bu kişiler üzerinde nasıl bir etki bıraktığını onların bilinçaltına inerek çözmeye çalışan bir roman çeşididir. Tahlili ve ruhbilimsel roman olarak da adlandırılmaktadır.

Batıda bu türün ilk örneğinin XI. yyda Japon yazar Murasaki Şihikibu (ö. 1016) tarafından kaleme alınan *The Tale of Genji* (Genji'nin Hikâyesi) olduğu söylene de gerçek anlamda ilk psikolojik roman örneği olarak Fransız M. de La Fayette'nin *La Princesse De Cleves* (Cleves Prensesi, 1678) adlı romanı karşımıza çıkar. Bunun dışında Alman yazar Goethe'nin *Genç Werther'in Acıları* (1774), Rus yazar Dostoyevski'nin (ö. 1881) *Suç ve Ceza'sı*, Fransız yazarlar Balzac'ın (ö. 1850) *İnsanlık Komedyası* (1829), Stendhal'ın (ö. 1842) *Kırmızı ve Siyah'ı*, Gustave Flaubert'in (ö. 1880) *Madame Bovary* (1857) eserleri psikolojik romanlar arasındadır.²⁶³ Türk edebiyatında Mehmet Rauf'un (ö. 1931) *Eylül'ü*, Peyami Safa'nın *Dokuzuncu Hariciye Koşuşu* bu roman türünde yazılan eserlerdir.

Arap edebiyatına baktığımızda ise psikolojik roman alanında Abbas Mahmud el-Akkad'ın (ö. 1964) *Sare* adlı romanını (1938) ve Leylâ Ba'albekkî'nin (1934-..) *Ene Eḥyâ* (Yaşıyorum, 1958)²⁶⁴ adlı romanlarını örnek olarak verebiliriz.

²⁶¹ el-Makdisî, *el-Funûnu'l-Edebiyye ve A'lâmuḥâ*, 520; Şeff' es-Seyyid, *İtticâhâtü'r-Rivâyeti'l-'Arabiyye fî Mısr, Dâru'l-Fikru'l-'Arabi*, Kahire 1993, 103.

²⁶² Necm, *el-Kıṣṣa fî'l-Edebi'l-'Arabiyyi'l-Ḥadîṣ*, 41-122; el-Makdisî, *el-Funûnu'l-Edebiyye ve A'lâmuḥâ*, 520-525; Hannâ el-Fâḥûrî, *Târîḫü'l-Edebi'l-'Arabî*, Dâru'l-Yûsuf, Lübnan ty., 936.

²⁶³ Abdullah İbrâhîm, *Mevsû'atu's-Serdi-l-'Arabî*, 25, 26.

²⁶⁴ Cemîle Emîn Huseyn, *el-Mer'e fî'r-Rivâyeti'l-Lubnâniyyeti'l-Mu'âsıra (1899-2009)*, Dâru'l-Fârâbi, Beyrût 2016, 133.

Macera (Serüven) Romanı:

Macera romanı, normal hayatta çok sık rastlamadığımız, doğaüstü, farklı, gizemli, şaşırtıcı ve sürekli bir hareketliliği olan olayları içerisinde barındıran bir türdür. Genelde gerilim, korku ya da aksiyon dolu olaylarla okuyucuyu heyecanlandıran romanlardır. Serüven romanı olarak da bilinmektedir. Ayrıca polisiye romanlar da bu türün kapsamı içerisine alınmaktadır.

Bu roman türü olayların gerçek olup olmadığı ile değil, yazarın düş gücünü kullanarak ortaya koyabileceği olağanüstülükler ile ilgilenir. Doğa ve çevre tasvirine ayrıntılı olarak yer vermezken ruhsal çözümlere derinlemesine inmez.

Macera romanı, Batı’da XVIII. yüzyılda İngiliz yazar Daniel Defoe’nun (ö. 1731) *Robinson Crusoe*, İskoç romancı Robert Louis Stevenson’ın (ö. 1894) *Defne Adası* gibi eserleriyle öne çıkarken, XIX. yüzyılda Amerikalı yazar Femere Cooper *Casus ve Çizmeli Adam*, İngiliz yazar Rudyard Kipling (ö. 1936) *Çengel Kitabı* ve *Kim* romanlarıyla öne çıkarlar. Ayrıca Amerikalı roman yazarı Mark Twain (ö. 1910), *Tom Sawyer’in Maceraları*, İrlandalı yazar Jonathan Swift (ö. 1745) de *Guliver’in Seyahatleri* adlı macera romanlarıyla oldukça büyük bir üne kavuşmuşlardır.²⁶⁵

Türk edebiyatında Ahmet Mithat Efendi’nin ilk hacimli macera romanı olarak kabul edilen *Hasan Mellah* ve *Huseyin Fellah* romanlarında kendisini gösterir. Arap edebiyatında ise Mahmûd Teymûr’un (ö. 1973) *Nidâ’u’l-Mechûl* (Bilinmeyen Çağırısı)²⁶⁶ adlı romanı bu tür altında değerlendirilebilir.

2.5. TARİHİ ROMAN

2.5.1. Tarihi Roman Nedir?

Tarihi romandan önce bu türe adını veren ve onun altyapısını oluşturan “tarih” sözcüğünün ne demek olduğunu bilmemiz gerekir. “Tarih” kelime anlamı olarak Sami dil ailesine mensup İbranice, Habeşçe ve Akadça gibi dillerde “şehir (ay), zaman, kamer” ya da “ayı görmek” manalarındaki yareah/yerah sözcüğünden Arapça’ya erreha/verreha olarak geçmiştir. Bu fiilden türeyen “te’rîh” kelimesi “aya göre vakit belir-

²⁶⁵ <https://literaryterms.net/adventure/> 1.09.2019.

²⁶⁶ Er, Rahmi, *Modern Mısır Romanı*, 199.

lemek, bir olayın oluş zamanını (gününü, ayını ve yılını) tespit etmek” gibi çeşitli anlamlarda kullanılmaktadır.²⁶⁷ Batı dillerinde ise bu sözcüğü Yunanca “araştırılmış haber” anlamına gelen “istoria” kelimesi karşılamaktadır. Özellikle Fransızların kullandığı “histoire” ile İngilizlerin kullandığı “history” bu kelimedenden türetilmiştir.²⁶⁸

Sözlük anlamı olarak ise “tarih”; medeniyetlere, toplumlara ve uluslara tesir eden hareketler sonucunda ortaya çıkan olayları yer ve zaman belirterek ele alan, bu olayların öncesi ile sonrası arasındaki bağlarını, karşılıklı etkileşimlerini anlatan bilimdir.²⁶⁹

Bazı araştırmacı yazarlar ise “tarih”i şöyle tanımlamışlardır: İngiliz filozof ve tarihçi R.G. Collingwood: “*Tarih, tarihçinin çalışmalarıyla güçlendirilmiş bir geçmiştir. Ancak bu ölü değil bugünde yaşamaya devam eden bir geçmiş manasındadır.*” sözleriyle tarihi anlamlandırır.

İngiliz tarihçi Edward Hallet Carr: “*Tarih, tarihçi ve gerçekler arasındaki etkileşim ile devam eden bir süreç, şimdiki ile geçmiş arasındaki ebedi bir diyalogdur.*” açıklamasını yapar.

Ünlü Alman filozof Hegel “*Tarih, yeni değerlerin ortaya çıkması için organize ve yaratıcı bir zihinsel süreçtir. Ancak tarih sadece bugün ve geçmiş değil, bilakis aynı zamanda gelecek, özgür insanlığın geleceğidir*”²⁷⁰der. Her üç yazara göre de tarih geçmişin tozlu sayfalarında kalıp unutulmaya yüz tutmuş bir unsur değil, sürekli irdele-nerek canlı tutulmaya çalışılan bir olgudur.

Kısacası “tarih” bir milletin olmazsa olmazıdır. Çünkü her millet kendi tarihine bakarak şekil alır. Bu yüzden insanların bugününü anlayabilmeleri için dününü bilmele-ri gerekir. Yine geleceklerini planlarken de geçmişlerden çıkartacakları dersler onlar için önem teşkil eder. Bunun yanı sıra “tarih” bir milleti ayakta tutan kültürel değerlerin sonraki nesle aktarılmasında önemli bir araçtır. Böylelikle nakledilen milli kültür saye-sinde insanlarda milli bilincin oluşmasını sağlar. Sonuç olarak diyebiliriz ki tarihin alt yapısında insanların yeryüzündeki işlevlerini ifade etmek vardır. Bu yönden roman ve tarih arasında yakın bir ilişki bulunmaktadır.

²⁶⁷ Mustafa Fayda, “Tarih”, *DİA*, XL, İstanbul 2011, 30, <https://www.almaany.com/ar/dict/ar-ar/%D8%A7%D9%84%D8%AA%D8%A7%D8%B1%D9%8A%D8%AE/23.08.2019>, <https://www.alukah.net/culture/0/122433/> 23.08.2019.

²⁶⁸ <https://www.alukah.net/culture/0/27724/> 23.08.2019.

²⁶⁹ <http://sozluk.gov.tr/> 23.08.2019.

²⁷⁰ <https://www.alukah.net/culture/0/27724/> 23.08.2019.

Tarihin tanımının ardından tarihi roman nedir? Sorusunun cevabını aramaya ilk olarak sözlüklerde yer alan terim anlamına göz atarak başlayabiliriz. Örneğin; modern edebiyat terimleri ile ilgili sözlüklerde, tarihi roman; “*tarihsel olaylar üzerine yoğunlaşan öyküsel anlatı*”²⁷¹ olarak yüzeysel bir tanım ile karşımıza çıkar. Dil ve edebiyatla ilgili sözlüklerde ise; “*Gerçek ve hayali karakterler ile birlikte tarihi dönemi yeniden canlandırma çabası içerisinde bizatihi gerçekleşmiş tarihi olaylar etrafında dönen öyküsel anlatı*”²⁷² gibi daha edebi bir ifadeyle aktarılır.

Tarihi romanın ortaya çıkışı ve nasıl tanımlandığı konusunda sözlüklerde yer verilen ifadelerin dışında çeşitli yazarların da bu roman türü hakkında tanımları bulunmaktadır. Ancak onların tarihi roman hakkında yaptıkları bu tanımlarda belli bir düşünce ve uzlaşma etrafında birleştikleri söylenemez. Çünkü her bir romancının tarihe bakış açısı ve yaklaşımı farklılık gösterebilir. Öyle ki bu türe verilen “tarihsel roman, tarihi roman, tarihe dayanmış roman, tarihten söz açan roman, tarih romanı”²⁷³ gibi adlandırmalardan bunu açıkça görebiliriz. Bundan dolayı tarihi roman konusunda önemli fikirler ve eserler ortaya koymuş çeşitli yazarlara değinmekte fayda vardır.

Bu yazarlardan öne çıkan en önemli isim, çoğu eleştirmen ve yazar tarafından tarihi roman türü üzerinde en kapsamlı ve bilindik çalışmayı yapan biri olarak gösterilen Macar Filozof George Lucaks’tır. Yazar, kaleme aldığı *The Historical Novel* (Tarihsel Roman) adlı eserinde bu türün ortaya çıkışındaki etkenleri, Walter Scott ve Sheakespeare gibi ünlü yazarların yapıtlarından hareketle irdelemeye çalışır. Yazar, eserinde tarihsel romanın ilk olarak XIX. yüzyılın başlarında ve hemen hemen Napolyon hâkimiyetinin sona erdiği dönemde²⁷⁴ ortaya çıktığını ileri sürerken gerçek manada tarihsel romanın ilk örneklerini *Waverly* ve *Rob Roy* yapıtlarıyla Walter Scott’un verdiğini belirtir. Bundan önceki yapıtları da şu sözleriyle eleştirir: “*XVIII. yüzyılın sözde tarihsel romanları sadece görünürdeki konuları bakımından ve kostüm bakımından tarihseldirler.*” *Scott öncesi tarihsel romanda tam da tarihsel unsur eksiktir: kişilerin özellikleri döne-*

²⁷¹ Saïd ‘Alûş, *Mu ‘cemu’l-Muştalahâti’l-Edebiyyeti’l-Muâşır*, Dâru’l-Kuttâb, Beyrut 1985, 103.

²⁷² Mecdî Vehbe ve Kâmil el-Muhendis, *Mu ‘cemu’l-Muştalahâti’l- ‘Arabiyye fî’l-Luğa ve’l-Edeb*, Mek-tebetu Lubnan, Beyrut 1984, 184.

²⁷³ Mehmet Can, Doğan, “Tarihi Dönemin Dinamikleri ve Son On Beş Yılın Tarihi Romanları”, *Türk Yurdu*, 153-154, 2000, 142.

²⁷⁴ Georg Lukacs, *The Historical Novel*, (çev. Hannah and Stanley Mitchell), Beacon Press, Boston, 1963, 19, 23

min tarihsel özelliklerinden türetilmemiştir."²⁷⁵ Lucaks'ın bu yaklaşımına göre bir romanın tarihi roman olarak adlandırılabilmesi için onun sadece tarihi olayları ele alması yetmez. Romandaki karakterlerin de o dönemin içine girip kahramanların hissettiklerini ve yaşadıklarını okuyucuya geçirebilmeleri gerekmektedir.

Alman yazar Alfred Döblin'e göre "*Tarihi roman her şeyden önce bir romandır, tarih değil.*"²⁷⁶ Bu sözleriyle yazar, okuyucuya tarihi romanın sadece kuru kuruya tarihi ele alan bir yapısının olmadığını her şeyden önce içerisinde aşkı, heyecanı, kurguyu, macerayı barındıran bir roman türü olduğunu anlatmak istemiştir.

Amerikalı tarihçi-yazar Owen Wister, tarihi romanı, geçmişte yaşamış nesillerden bazılarının hayatını ince bir tasvir ile sunan anlatı şekli olarak nitelendirmektedir. İs-koçyalı roman ve tarih yazarı John Buchan'a göre tarihi dönemlerden bir dönemin içerisindeki hayatın oluşumunu hazırlamaya çalışan her bir roman, tarihi romandır. İngiliz yazar David Baker ise tarihi romanı, bazı insanların adet ve geleneklerinin modern dille kaleme alınması olarak görmektedir.²⁷⁷

Alemdar Yalçın roman üzerine kaleme aldığı eserinde Hawthorn, Gray ve Cuddon gibi Batılı araştırmacı yazarların tarihi roman üzerine yaptıkları şu tanımlara yer verir.²⁷⁸ Örneğin Jeremy Hawthorn "*Tanımlanmış bir tarihi çevre içinde karakterler ve olayların işlendiği roman türüne tarihi roman adı verilir. Hem tarihi, hem de itibari karakterleri ihtiva edebilir*" şeklinde tarihi romanı tanımlamaktadır. Yani bu roman türü tarih olarak nitelendirilmiş bir yer ve zaman içerisinde hem hayali hem tarihi karakterleri bir arada barındırabilir.

Martin Gray tarihi roman için: "*Sir Walter Scott tarafından geliştirilmiş bir roman türü. Waverly (1814) ile başlamış, tarih içinde bir zaman dilimindeki bir mekânda geçen romandır.*" der. Bu tanımdan yola çıkacak olursak Gray de tıpkı Hawthorn gibi tarihi romanda yer ve zamana dikkat çekmektedir. Ayrıca Walter Scott'un bu roman türünü ilerleten kişi olduğunu bunu da ilk olarak Waverly adlı romanıyla gösterdiğini ifade etmektedir.

²⁷⁵ Lukacs, *The Historical Novel*, (çev. Hannah and Stanley Mitchell), 19; George Lukacs, *er-Rivayetu't-Tarihiyye*, (çev. Sâlih Cevvâd el-Kâzım), el-İrâk, 1982, 11-12

²⁷⁶ Turgut Gögebakan, *Tarihsel Roman Üzerine*, Akçağ Basım Yayım, Ankara 2004, 13

²⁷⁷ Ahmed Muhammed Ahmed Zeluţ, *el-Endelus fi'r-Rivayeti'l-'Arabiyyeti'l-Mu'âsır*, Risâletu'd-Doktûrâ, Cami'atu'l-Yermûk, Ürdün 2009, 17.

²⁷⁸ Alemdar Yalçın, *Siyasal ve Sosyal Değişmeler Açısından Cumhuriyet Dönemi Türk Romanı 1920-1946*, Akçağ Basım Yayım, Ankara 2012, 266-267.

İngiliz yazar J. A. Cuddon tarihi romanı “*Tarihin yeniden kurulduğu ve yapıldığı sanal bir anlatım şeklidir.*” olarak tanımlar. Bir nevi tarihi roman yazarının zihnindeki kurguyla tarihi olayların yeniden canlandırılıp okuyucuya aktarılmasıdır.

Hem Lucaks’ın hem de Döblin’in düşünceleri ışığında Turgut Gögebakan, romanı şöyle tanımlar: “*Tarihsel roman, Döblin’in imlediği roman niteliği başta gelmek üzere, herhangi bir tarihsel dönemi ya da olayı gerçeğe yakın, ama sanatsal bir biçimde aktaran bir roman türüdür.*”²⁷⁹ Bu açıklamadan çıkacak en önemli sonuç ise, bir tarihi roman kaleme alınırken, ele alınacak dönem veya olay, en ince ayrıntısına kadar incelenmeli, ama roman olma özelliği de hep göz önünde bulundurulmalıdır.

Hülya Argunşah’a göre ise “*Tarihi roman, temelleri maziye dayanan, yani başlangıcı ve sonucu geçmiş zaman içinde gerçekleşmiş olan hadiselerin, devirlerin ve bu devirde yaşamış kahramanların, hayat hikâyelerinin edebi ölçüler içerisinde yeniden inşa edilmesidir.*”²⁸⁰ Bu doğrultuda tarihi roman, geçmiş zamanda gerçekleşmiş olayları, yine bu zamanda yaşamış kahramanları, sanatsal çerçeve içine sokarak okuyucuya aktarmaktır.

Bir başka yazara göre tarihi roman veya hikâye, insanın yaşamını, duygularını ve heyecanlarını tarihi çerçeve içerisinde kaydetmektir. Bu tanımı da şu iki unsur güçlü kılar;

- a) İnsanın ruhunu ve gerçeklerini öğrenmek için tarihe yönelme,
- b) İnsani karakteri anlama ve yaşam içerisindeki önemini değerlendirmedir.²⁸¹

2.5.2. Tarih ve Tarihi Roman Arasındaki İlişki

Tarih, modernizm ile birlikte toplumların ve milletlerin yaşamında önemli bir yer edinmiştir. Çünkü Fransız ihtilalinden sonra yayılan özgür düşünce hareketi, toplumlar, insanlar ve onların kimlikleriyle alakadar olmaya başlarken milli bilincin uyanışına da zemin hazırlar. Bu bilinçle beraber millet olma düşüncesi gelişerek milli devlet anlayışını meydana getirir. Böylece tarihe eğilim ve onun üzerine yoğunlaşma başlar. Tabi

²⁷⁹ Gögebakan, *Tarihsel Roman Üzerine*, 15.

²⁸⁰ Argunşah, “Tarihi Romanda Post-Modern Arayışlar”, 17.

²⁸¹ Şevkî Ebû Halîl, *Corcî Zeydân Fî'l-Mizân*, Dâru'l-Fikr, Şam 1983, 23.

tarih bu yalın haliyle ilk olarak aydın kesim tarafından tanınan ve kullanılan bir bilgi halindedir.

Tarihin tüm halk tabakalarına yayılıp milli bilinci uyandırabilmesi için de edebiyata gereksinim duyulmuştur. Bu bağlamda edebiyat, sözlü ve yazılı anlatım özellikleriyle tarihi aktarmada önemli bir araçtır ve onu bilim olmanın ötesine taşır. Bunu da roman türüyle tarihi birleştirerek yapar. Ortaya çıkan tarihi roman ile birlikte yazar, içinde bulunduğu dönemin uzağındaki bir zamanda yaşanmış olayları yeniden ele almaya ve hatta kendi dönemiyle ilişkilendirmeye başlar. Ve tarih bu sayede nesilden nesile aktarılan bir milli kültür unsuru haline gelir.²⁸²

Tarih ve roman her ne kadar birbirini tamamlayan iki önemli unsur olsa da bazı noktalarda farklılık göstermektedirler. Bu da daha çok bir tarihçi ile roman yazarının tarihi nasıl ele aldıkları ve bu noktada nelere dikkat ettikleri ile ilgilidir. Bunlara kısaca değinmeye çalışacağız.

Edward Hallet Carr, *What is history?* adlı kitabında tarihin geçmiş ile bugün arasında bitip tükenmeyen bir diyalog ve bu iki zamanı birbirine bağlayan köprü olduğuna dikkat çeker.²⁸³ Bu köprünün nasıl inşa edildiğini bizlere aktaran ise tarihçidir. O tarihsel gerçekleri, bugüne birtakım belgeler ve vesikalar ışığında taşımakla görevlidir. Tarihin kurgulanarak yeniden yorumlanma noktasını ise tarihi roman oluşturur. Tarihsel gerçekliğin içerisine tarihsel olmayan kurgusal karakterleri ve çevrelerini yerleştirerek eserini ortaya koyan kişi ise tarihi roman yazarıdır.²⁸⁴

Tarihsel gerçeklik ilk olarak tarihçinin yorumundan ve değerlendirmesinden geçerek insanlara aktarılır. Yani tarihsel gerçekler, bir bakıma öznel yapıdadır diyebiliriz. Bu konuda Belçikalı tarihçi Leon Ernest Halkin şöyle der: “ *Objektiflik, hakikatin peşinde olan tarihçinin gayretlerinin hedefi olarak kalmaktadır. O, olguları ‘vuku buldukları gibi’ göstermek, onları, yorumlarına subjektif unsurlar katmaksızın, şimdiki zamanla aydınlatmak peşindedir, fakat tam objektiflik, tam tarafsızlık kadar ondan esirgenmiştir.* ”²⁸⁵

²⁸² Hülya Argunşah, *Tarih ve Roman*, Kesit Yayınları, İstanbul 2016, 10.

²⁸³ Edward Hallet Carr, *What is history?*, Pelican Books, 1987, 30.

²⁸⁴ Murtâd, *Fi Nazariyyeti'r-Rivâye*, 28-29; Hasan Sâlim Hindî İsmâ'îl, *er-Rivâyetu't-Târîhiyye fî'l-Edebi'l-'Arabîyyi'l-Hadîs*, Ürdün, 2014, 19.

²⁸⁵ Yakup Çelik, “Tarih ve Tarihi Roman Arasındaki İlişki Tarihi Romanda Kişiler”, *Kırıkkale Üniversitesi Fen Edebiyat fakültesi*, 22, 2002, 52-53.

İlk olarak tarihçinin elinde biraz değişime uğramaya başlayan tarih, roman sürecinde ise kurgunun araya girmesiyle ikinci bir dönüşüme uğrar. Ancak tarihçi her ne kadar tarihi yorumladığı için tarihin tahrife uğradığı yönündeki iddialarla karşılaşsa da bilim adamı olma kimliğini elden bırakmayarak objektif olma çabası içerisinde kurguyu arka plana atar. Tarihi roman yazarı ise sanatın kendisine verdiği özgürlük ile çok rahat hareket eder. Hatta postmodern tarih ve roman anlayışının sağladığı gerçeğin birden fazla olabileceği fikriyle alanını rahatça kullanır. Böylece tarihi gerçeklere bağlı kalmadığı konusunda kendisine yöneltilebilecek olan suçlama ve eleştirilerden de kurtulmuş olur.²⁸⁶

Fransız Felsefeci Alain en güzel tarihin bile maddeden mahrum olduğunu ve biraz soyutluk taşıdığını ifade eder. Onu bu düşünceye iten aslında aşk, ihtiras, tutku, intikam gibi insani duyguların, tarihçinin algılama ve çalışma alanı dışında bırakılmasından kaynaklanmaktadır. Ancak romanda bu duyguların devreye girmesi ve onun yeniden kurma/yaşatma özelliğinin bulunması tarihi somutlaştırıp aydınlatabilmektedir.²⁸⁷

İngiliz Tarihçi R. G. Collingwood’a göre hem tarihçi hem de tarihi roman yazarı kısmen olayların aktarılması, durumların tasvir edilmesi, karakterlerin çözümlenmesi aracılığıyla bir resim ortaya koyarlar. Bunda tarihçi, anlamlı, tutarlı ve gerçeği olduğu gibi aktaran bir resim sergilemek zorunda iken tarihi roman yazarının anlattığı şeylerde tutarlı olmasının dışında olayları olduğu gibi aktarma endişesi yoktur.²⁸⁸

Hülya Argunşah’a göre bir tarihçi toplumun, romancı ise toplumdaki insanın tarihini ele alır: “Çünkü roman, gerçeğin dille yeniden inşası yoludur. Bu yüzden tarihi romandaki gerçeklik, tarihi gerçeklikle yer değiştirmiştir. Yazar tespit edilebilmiş tarihi gerçeklikten hareket etmiştir, fakat romanın kendine özgü değerler dünyasında yeni bir bütün meydana getirmiştir. Geçmiş insan topluluklarının, zamanın bir köşesinde nasıl yaşadıklarını canlandırmıştır. Üstelik tarih kitaplarında asıl unsur olan tarihi olayın tespitinden farklı olarak insan ve insan boyutlarının da kazandırdığı unsurlarla tarihi, bir bilgi olmaktan çıkarmış ve yaşanmış bir geçmiş haline getirmiştir.”²⁸⁹ Bu söyleme göre tarihçi ve roman yazarının tarihi ele alış biçimlerinin birbirlerinden farklı olduğunu

²⁸⁶ Argunşah, “Tarihi Romanda Post-Modern Arayışlar”, 20; Hasan Sâlim Hindî İsmâ‘îl, *er-Rivâyetu’t-Târîhiyye fî’l-Edebi’l-‘Arabîyyi’l-Hadîs*, Ürdün 2014, 19-21.

²⁸⁷ Argunşah, “Tarihi Romanda Post-Modern Arayışlar”, 18.

²⁸⁸ Göğebakan, *Tarihsel Roman Üzerine*, 36.

²⁸⁹ Argunşah, *Tarih ve Roman*, 12-13.

görmekteyiz. Şöyleki tarihçi geçmişi tarih bilimi için ortaya çıkarılacak, araştırılacak ve açıklanacak bir zaman dilimi olarak görürken, tarihi roman yazarı ise geçmişi bir malzeme olarak değerlendirir. Çünkü onun için tarihi olaylar ve insanlar eserini oluşturmada birer ilham kaynağıdır.

2.5.3. Tarihi Romanın Özellikleri:

Tarihi romanın hedefinde tarihi kişileri, olayları ve maceraları okuyucuya aktarmak, onların ilgisini geçmişe ve tarihe çekebilmek esastır. Bu ilgi ve alakayı oluşturabilmek için de tarihi romanda şu özelliklerin bulunması gerekir.

- Bir tarihi romanın, okuyucuda gerçeklik olgusunu uyandırması gerekir. Bu yüzden romanda tarihi olaylar saptırılmamalı, inandırıcılıktan çok da uzak olmamalıdır.
- Romanda tarihi gerçekler, yazar tarafından yeniden ele alınıp edebi bir çerçevede işlenmelidir. Yani hem yazarı hem de okuyucusu tarafından başı ve sonu bilinen bir tarihi olayın, yazarın hayal gücüyle olayları ve şahısları yeniden yorumlaması gerekir. Meşhur yazarlar, genelde bunu aşk, macera, entrika gibi duygularla harmanlayarak yaparlar. Şerif Aktaş'ın tarihi romanın bu özelliği hakkında yaptığı açıklamalar önem arz etmektedir. “ *Roman ve hikâyelerde, her ne kadar tarihi gerçeğin aksettirildiği iddia edilirse de; bu eserler mahiyet itibarıyla tarihi zamanda yapılan bir bozulmanın mekân ve şahıs kadrosunda gerçekleştirilen bir seçimin mahsulü olduklarından, yaşanmış hadiselerin belirli bir mizaç ve düşünce aracılığıyla yorumundan ibarettir.*”²⁹⁰ Yani, belirli bir bakış açısından, konu aldıkları olaya vücut veren düşünce şeklini, bilgi ve tecrübe birikimini duygu yoğunluğuyla beraber okuyucuya sunarlar.
- Bir romanın tarihi nitelik kazanabilmesi için, olayların geçtiği zaman aralığı, üzerinde durulması gereken önemli bir ayrıntıdır.²⁹¹ Örneğin Walter Scott tarihi romanlarını kaleme alırken şimdiki ile olayların geçtiği zaman arasında 60-70 yıllık bir zaman aralığını gözetmiştir.²⁹² Çünkü bir tarihi roman kaleme alınmadan önce iyi bir araştırma ve öğrenme süreci gerektirmektedir. Bunun için de ta-

²⁹⁰ Argunşah, *Tarih ve Roman*, 40.

²⁹¹ Saîd Yâkîn, *Qadâyâ er-Rivâyeti'l-'Arabiyyeti'l-Cedîde*, Kahire 2010, 227.

²⁹² Gögebakan, *Tarihsel Roman Üzerine*, 16.

rihi roman yazarı olay zamanı ile anlatma zamanı arasındaki mesafeyi ne kadar uzun tutarsa eseri de o kadar tarihi nitelik kazanmış olur. Eğer yazar, bu zamanı kısa tutarsa kendi şahsi izlenimleri devreye girer ve amacından biraz sapmış olur. Dolayısıyla romanda yazar tarafından ele alınacak olan olayların, onun gözlemleyemeyeceği bir dönemde olması gerekmektedir. Bazı eleştirmenler yazarın çocukluk dönemine ait zamanda gerçekleşmiş olayların da tarihi olabileceğini savunmaktadır. Ancak yazarın çocukluk döneminde gerçekleşen olaylar onun için ne kadar tarihi olabilir, bu da tartışılır. Çünkü yazarın çocukluğundan büyüklük evresine kadar olaylar devam edebilir ya da etkilerini hala sürdürüyor olabilir. Bu yüzden bunlar devir/çağ romanı olarak gösterilebilirler.

- Tarihi romanın bir diğer önemli özelliği ise romanda bahsedilen kişiler, tipler ve karakterler, konu edilen döneme uyarlanabilmelidir. Bunun için de tarihi roman yazarının o dönem yaşantısının içine iyice girebilmesi ve şahıslarını bu çağa yerleştirebilmesi gerekir.²⁹³ Kısacası yazar romanındaki tarihi kahramanları, okuyucunun gözünde duygusal olsun fiziksel olsun yeniden canlandırabilmeli, kurgusal karakterleri de bu kahramanlarla bağdaştırabilmelidir.
- Tarihi romanın tarihsel gerçeklerin yanında bir de kurgusal yapıya sahip olması gerekir. Çünkü roman diye adlandırılabilmesinin temel gerekçesi, eserin hayali bir dünyada ve kurgusal bir hikâyesi olmalıdır. Buna binaen bir eserin tarihi roman vasfına erişebilmesi için öncelikle romanın özelliklerini taşıması gerekir. Bu doğrultuda roman, hem tarihi olayların hem de kurgusal olguların bir arada harmanlanarak gerçeğe benzer hale dönüştürülebildiği ölçüde tarihsel olur. Yani “yaşanmış bir gerçekliği, kurgulanmış gerçeklik süzgecinden geçirerek yeniden sunma” tarihi romanın özellikleri arasında yerini alır.²⁹⁴
- Jeremi Hawthorn tarihi romanın bir özelliği hakkında şunu dile getirir: “*Tarihi romanları, diğerlerinden (tarih içinde) seçilmiş bir mekânın görünüşü, kurumlar, binalar ve tavırların kabul edilebilir özellikleri ayırır.*” Bu yoruma göre tarihi romanı diğer türlerden ayıran özelliği onun tarihi bir mekân ve bu tarihi mekândaki insanların ve olayların bağdaşmasıdır.

²⁹³ Emin Özdemir, *Yazınsal Türler*, İstanbul 2007, 280.

²⁹⁴ Ali Tilbe, Kamil Civelek, “Nedim Gürsel’in Resimli Dünya Adlı Romanına Tarihsel Bir Yaklaşım”, *Nedim Gürsel’e Armağan Edebiyatta 40 yıl*, Galatasaray Üniversitesi yayınları, İstanbul 2006, 142.

- Martin Gray de tarihi romanın şu özelliğine dikkat çeker: “*Tarihi bir yer ve olaylara bağlı olaylarla durumu tarif eder. Şahıslar gerçek ve itibari olarak görülebildiği gibi karakterler de görülebilir. 19. ve 20. yüzyılın en popüler türüdür.*”²⁹⁵

2.5.4. Tarihi Romanın Türleri

Tarihi romanı geleneksel ve postmodern tarih olmak üzere iki türde ele alabiliriz. Bunlardan birincisi tarihi romanın çıkış noktasını oluşturan ve birtakım kurallar çerçevesinde ilerleyen geleneksel tarihi romandır. İkincisi ise bu kuralların dışına çıkarak kendisine özgür bir saha kurmak isteyen postmodern tarihi romandır. Şimdi her iki türün öne çıkan özelliklerine göz atacağız.

2.5.4.1. Geleneksel Tarihi Roman

Tarihi romanın ilk halini oluşturan “geleneksel tarihi roman”, toplumun tarihi ve kültürel değerlerini ön planda tutarak kurgusal bir hikâyeyle harmanlayan ve daha çok tarihi gerçeklere yönelen romandır. Bu roman türünün başlıca özelliklerini şöyle sıralayabiliriz:

- Geleneksel tarihi roman, geçmiş zamanda olmuş olayların tarihi vesikalarına dayanır. Yani okuyucuya tarihi doğru olarak aktarabilmek için tarihi kaynaklardan faydalanır.
- Tarihi olayların ve yerlerin, sahtelik ve saçmalıktan uzak bir şekilde romana aktarılmasında güvenilirlerdir. Böylece okuyucunun zihninde her anlamda gerçeklik olgusunu uyandırmak ister.
- Tarihi olaylardaki genel benzerlikleri dikkate almaksızın kurmaca sanat şekliyle tarihin maddelerini düzenler. Bundaki amaç da okuyucuyu sıkmadan kurgusal bir hikâyeyle romanı akıcı hale getirerek tarihi olayları onlara aktarabilmektir.
- Belirli bir tarihi dönemi içine alarak, milletlerin ve toplumların kültürel, düşünsel, siyasi ve iktisadi durumları üzerine yoğunlaşır.

²⁹⁵ Yalçın, *Siyasal ve sosyal Değişmeler Açısından Cumhuriyet Dönemi Türk Romanı 1920-1946*, 266.

- Geleneksel tarihi roman yazarının kaynağı, tarihtir.²⁹⁶

Aslında bu tür, normal bir tarih yazarının özellikleriyle benzeşiyor diyebiliriz. Çünkü geleneksel tarihi roman yazarının yaptığı gibi tarihçi de geçmişte yaşanmış olayları anlatırken bunları tarihi bir kayda veya belgeye dayandırır. Onun da malzemesi tarih ve tarihi gerçekliği ön plana çıkarmaktır. Ayrıldıkları nokta ise tarih yazarının tarihi yorumlarken olaylara bakış açısında objektif kalarak kurguya ve hayal gücüne yer vermemesidir.²⁹⁷

George Lucaks'a göre ise geleneksel tarihi roman şu özellikleri taşır:

- Bu romanda kahraman tek tiptir, genel ve öznel olanın bir karışımıdır ve dönemin bütün insani ve sosyal niteliklerini yansıtır.
- Geleneksel tarihi roman detaycıdır, yani tarihi olayları ön plana çıkararak, tarihe sadık kaldığını ispatlamak ister, böylece ele alınacak olay somut hale gelir.
- Detayları kullanmasındaki amaç da romanın doğrulanabilir olması içindir.
- Bu roman, geçmiş önemli ve dikkate alır.²⁹⁸

Bu özelliklerden de anlaşılacağı üzere geleneksel tarihi roman kaleme alan bir yazar, okuyucuya genel geçer, sağlam, güvenilir, somut bilgiler vermeye çalışır. Onun için önemli olan toplumdaki değerlerdir, topluma karşı olan her türlü davranış ve karakterlerden kaçınır. Kahramanlarını önemli ve saygın kişilerden seçer.

2.5.4.2. Postmodern Tarihi Roman

Postmodernizm, XX. yüzyılın ikinci yarısının ardından ortaya çıkmış, kelime anlamı olarak modernizm sonrasını ifade eden bir kavramdır. Daima modernizmin değerlerini sorgulayıcı bir tavır içerisindedir. Belli bir kurala bağlı olmayı sevmez ve özgür düşünce etrafında kendi doğrularını gözler önüne sermeye çalışır. Buna paralel olarak postmodern tarihi romanın en belirgin özelliklerini şöyle sıralayabiliriz:

²⁹⁶ Muhammed Mehmed Hasan Tabîl, *Tahvilâtu'r-Rivâyeti't-Târîhiyye fî'l-Edebi'l-'Arabî*, Risâletu Macistîr, el-Câmiatu'l-İslâmiyye, 2016, 5-6.

²⁹⁷ Çelik, "Tarih ve Tarihi Roman Arasındaki İlişki Tarihi Romanda Kişiler", 56.

²⁹⁸ Linda Hutcheon, *A poetics of Postmodernism: History, Theory, Fiction*, New York-Londra, 1988, 114-118.

- Bu tarihi romanda yazar, düşüncelerini ve özel ideolojilerini romanında açıkça ifade eder. Yani gelenekselci bir yazara göre fikirlerini eserlerine yansıtmada oldukça özgürdür.
- Roman yazarının ortaya koyduğu olay örgüsündeki esas unsurlar, hayale dayanır. Geleneksel tarihi romanın tam aksine gerçeğe değil, fanteziye yönelir.
- Romanda, modern ifade tekniklerinin çok sayıda kullanıldığı bir yapı ortaya çıkar.
- Bu roman anlayışı, romanı kaleme alan yazarın amaçladığı hedefleri gerçekleştirmeye çalışır.
- Yeni roman anlayışında kaynak, öncelik romanın kendisidir ve yazarı onu güçlendirir.²⁹⁹
- Bu romana göre kahraman, beğenilen, saygı duyulan, önemli bir karakterde değildir. Genelde aykırı, kıyıda köşede kalmış bir tiptir. Kültürü evrensel olarak değerlendirmeyiz.
- Post modern tarihi roman, doğruyu görmezden gelir, tarihsel belgelerin de sahte olabileceğini göstermeye çalışır.
- Bu roman, tarihsel gerçekliği ve kurguyu birbirinden ayırmaz, onun için tarih ve kurgu insanla bütünleşiktir.
- Geçmiş her ne kadar kutsalsa da sorgulamaktan geri kalmaz.³⁰⁰

Postmodern tarihi roman, özelliklerinden de anlaşılacağı üzere geleneksel tarihi romana göre başına buyruk, inatçı ve kural tanımaz bir türdür. Gerçeği daima sorgular, kurgusalılığı ön plana çıkarır. Tarihi öğretmek ya da yeniden canlandırmak gibi bir hedefi yoktur.

2.5.5. Tarihi Romanın Hedefleri ve Yazılış Nedenleri

Roman, modern çağla birlikte tarihle olan bağlantısını oldukça kuvvetlendirmiştir. Bunda insanların geçmişine duydukları merak ve tarihlerini öğrenme isteğinin artması

²⁹⁹ Tabîl, *Tahvilâtü'r-Rivâyeti't-Târîhiyye fî'l-Edebi'l-'Arabî*, 6.

³⁰⁰ Hutcheon, *A poetics of Postmodernism: History, Theory, Fiction*, 114-118.

en etkili sebep olmuştur. Bu öğrenmeyi daha eğlendirici ve kalıcı hale getirmek için ortaya çıkan tarihi roman türünün hedeflerini ve yazılış amaçlarını şöyle sıralayabiliriz:

- İnsanları roman üslubuyla tarihi romana teşvik ederek tarihi öğretmeye çalışmak; yani okuyucuyu sıkmadan, eğlendirerek tarihi olayların bu yolla akılda kolayca kalabilmesini sağlamaktır.
- Geçmişten yeniden araştırıp, canlandırmaya yönelmek; bir nevi geçmişteki önemli bir olayı gün yüzüne çıkarıp romanla birlikte onu yaşatır hale getirmektir.
- Tarihte yaşanmış olayları göz önünde bulundurarak, bunların geleceğe ışık tutmasını sağlamak, ayrıca daha iyi, sağlam yarınlar oluşturabilmek için geçmişten ibret alarak yapılan hataların tekrarlanmasını önlemektir.
- Tarih kitaplarında görülmemiş, büyüleyici ve çekici bir sanat yoluyla tarihi ve tarihi karakterleri yeniden düzenleyip sunmaktır.
- Tarihte yaşanmış her şeyin doğru olamayacağını varsayarak, tarihe eleştirel yön- den bakıp, onu sorgulamaktır.³⁰¹

2.6. BATI EDEBİYATINDA TARİHİ ROMAN

İlk olarak Avrupa’da ortaya çıktığı düşünülen romanın, modern manada başlangıcı olarak XVII. yüzyılda İspanyol yazar Cervantes’in Donkişot’u gösterilir.³⁰² 1605’de birinci, 1617’de ikinci cildi yayımlanan roman, en çok okunan ve adından söz ettiren romanlar arasında yerini alır.

XVIII. yüzyıla gelindiğinde Avrupa’da roman, özellikle Fransa’da, aydınlanma felsefesinin etkisiyle felsefi ve didaktik ağırlıklı olarak ortaya çıkar. Rousseau’nun *Emile*’i, Fenelon’un *Telemaque*’i, Voltaire’in *Candide*’i bu türde eserler arasında sayılır. İngiltere’de ise bu dönemde romanın içeriğini sanayileşen toplumda yalnız başına kalan insanın yaşamı ve dönemin ruhunu yansıtan gerçekler oluşturur. Bunlara J. Swift’in *Gulliver’in Maceraları*, Daniel Defoe’nun *Robinson Crusoe*, *Moll Flanders* eserleri örnek verilebilir.

XIX. yüzyılda romantizm ve realizm akımıyla birlikte gelişen ve zirveye taşınan roman, bu yüzyılda en çok rağbet gören ve okunan edebiyat türüdür. Özellikle modern

³⁰¹ Tabîl, *Tahvilâtü’r-Rivâyeti’t-Târîhiyye fî’l-Edebi’l-‘Arabî*, 8-9.

³⁰² Şâlih Mefkûde, *Ebhâs fî’r-Rivâyeti’l-‘Arabiyye*, 5.

romanın tam anlamıyla ortaya çıktığı bu dönemde Fransız yazar Victor Hugo'nun *Sefiller* ve *Notre Dame'ın Kamburu*, Lamartine'in *Graziella* ve *Raphael* gibi eserleri Fransa'da büyük yankı uyandırmıştır. Bu romantizm ağırlıklı romanlardan sonra Stendhal'ın ve Balzac'ın realizm ağırlıklı romanları ortaya çıkar. Ayrıca Gustave Flaubert'in *Madame Bovary'si* realist romanın en önemli eserleri arasında yerini alır. İngiltere'de ise bu dönemde Charles Dickens, *Oliver Twist*, *İki Şehrin Hikâyesi*, *David Copperfield* adlı romanlarıyla parlarken, Jane Austen, Marian Evans (George Eliot) ve Bronte kardeşler gibi kadın romancılar önemli eserleri ile dikkat çeker. Yine aynı dönemde Rus edebiyatında da önemli roman ve romancılar ön plana çıkar. Bunlar; Puşkin'in *Yüzbaşının Kızı*, Gogol'un *Ölü Canlar*, Dostoyevski'nin *Suç ve Ceza*, *Yeraltından Notlar*, *Karamazov Kardeşler*, Tolstoy'un *Savaş ve Barış*, Maksim Gorki'nin *Ana* vb. romanlarıdır.³⁰³

Türk edebiyatında ise modern anlamda roman yazımı 1860'dan sonra Fransız romanlarını çeviri yoluyla başlamıştır. Bu çeviri hareketinin ilk adımını 1862 yılında Osmanlı Sadrazamı Yûsuf Kâmil Paşa atmıştır. Paşa, Fransız yazar Fenelon'un ideal bir devletin ve yöneticisinin nasıl olması gerektiğini işleyen didaktik özellikteki *Telemaque* eserini çevirmiştir. Onu Victor Hugo'nun *Sefiller* (1862), Daniel Defoe'nun *Robinson Crusoe* (1864), Alexandre Dumas'ın *Monte Cristo* (1871), Bernardin de Saint Pierre'in *Pol ve Virgini* (1873), gibi eserleri izlemiş ve birçok yazar bu romanların etkisinde kaleme almışlardır. Çeviri romanların dışında Türk edebiyatında ilk özgün (telif) roman olarak ise Arnavut asıllı gazeteci, sözlükçü, roman ve tiyatro yazarı Şemseddîn Sâmî'nin (ö. 1904) *Taaşuk-ı Tal'ât ve Fitnat*'ı (1872) gösterilmektedir. Sâmî bu romanında kadın-erkek ilişkisi, evlilik hayatı ve kadının toplumdaki yeri gibi konuları ele almıştır. Bu eseri, Ahmet Mithat Efendi'nin (ö. 1912) *Hasan Mellah*'ı (1874); Namık Kemal'in *İntibah* (1876) adlı romanları izler.³⁰⁴

XX. yüzyıla gelindiğinde nihilizm, varoluşçuluk gibi felsefi akımların etkisiyle gelişen roman, dönemin bunalımlarının dile getirildiği alan olmuştur. Kapitalizmin yükselişi ve tüketim ekonomisinin gelişimiyle birlikte bireyin toplumda nasıl bir yer edindiğini konu edinen romanlar kaleme alınmıştır. John Steinbeck'in *Gazap üzümleri*, *Bitmeyen Kavga*, *Fareler ve İnsanlar*, Mark Twain'in, *Tom Sawyer'in Maceraları*, Ernest

³⁰³ Murtad, *Fi Nazariyyeti-r'Rivaye*, 51-61.

³⁰⁴ Ahmet Kazım, Ürün, "Modern Mısır ve Türk Edebiyatlarında Öne Çıkan Kuşak Romanları", *NÜSHA*, III, 11, Güz 2003, 46.

Hemingway, *Silahlara Veda*, *Çanlar Kimin için Çalışıyor* adlı romanları bu dönemin realizm ve natüralizm ağırlıklı eserleri arasındadır.

Batı edebiyatında romandan sonra onun önemli bir türü olan tarihi romanın ne zaman ve nerede ortaya çıktığına dair ise yine farklı görüşler ortaya atılmıştır. Kimine göre XIV. yüzyılda Çinli Guanzhōng tarafından kaleme alınan ve Çin tarihinin en önemli dönemlerini yansıtan *Romance of the Three Kingdom* (Üç Krallığın Romansı) adlı eseri tarihi romanın ilk örneğidir.³⁰⁵

XVII. ve XVIII. yüzyılda tarihsel romanların varlığından söz edilse de bunların tarihsel roman olgusunu içermediğini öne sürenler de vardır. Örneğin George Lukacs, XVII. yüzyılda yazılmış *Scudery*, *Calprenede* vs. gibi romanları sözde tarihsel roman olarak nitelendirmekte ve onların sadece görünürdeki konuları ve kostüm açısından tarihsel olduğunu söylemektedir. Ayrıca ona göre XVIII. yüzyılın en önemli tarihi romanı olarak kabul edilen Walpole'un *Castle of Otranto'su* (*Otranto Kalesi*) (1764) da tarihi sadece dekor olarak kullanan romanlar arasındadır.³⁰⁶

Tarihi romanın, yukarıda bahsettiğimiz gibi daha öncelere ait örnekleri bulunsa da hatta XIV. yüzyıla kadar indirilirse de gerçek anlamda XIX. yüzyılın başlarında ortaya çıktığı genel kanaattir. Özellikle Fransız devriminden sonra burjuva kesiminin yönünü topluma ve edebiyata çevirmesiyle birlikte roman türünün gelişme gösterdiği ve yeni konulara ihtiyaç duymasından dolayı da tarihi roman türünün ortaya çıktığı söylenebilir. Walter Scottla (ö. 1832) birlikte de bu tür, yayılmaya ve gelişmeye başlar.

1771'de Edinburgh'ta doğan Walter Scott, avukat olmasına rağmen edebiyata karşı ayrı bir ilgi duymuş ve roman yazmaya başlamıştır. Yaşamı boyunca otuzdan fazla roman yazan Scott, Batı'da tarihi romanın öncüsü olarak kabul edilmiştir. Onun 1814 yılında yayınlanan *Waverly* adlı romanı da tarihi romanın ilk örneği olarak gösterilmektedir.³⁰⁷ Daha sonra bu romanı, yine aynı yazarın, *Rob Roy* (1817) ve *Ivanhoe* (1819) adlı eserleri takip eder.³⁰⁸

³⁰⁵ Sulaimanova, Aigul, *Konusunu Türk Tarihinden Alan Tarihi Romanlar (1966-1970)*, (Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2009, 5.

³⁰⁶ Lukacs, *The Historical Novel*, 19, Lukacs, *er-Rivayetu't-Tarihîyye*, 11-12.

³⁰⁷ Lukacs, *The Historical Novel*, 19; Lukacs, *er-Rivayetu't-Tarihîyye*, 11-12; Ebû Hâfîl, *Corcî Zeydân Fî'l-Mîzân*, 23; Harry Blamires, *A Short History of English Literature*, Second Edition, Methuen, London 1984, 257-260; Chris Baldick, *The Concise Oxford Dictionary of Literary Terms*, Oxford University

Walter Scott'un 1814-1819 yılları arasında yayımladığı romanların konusunu İskoçya oluşturmuştur. Yazar, İskoçya'nın tarihi yapısını, doğal güzelliklerini, halkını, onların bağımsızlık mücadelelerini okuyucuya yansıtmaya çalışmıştır. İskoç halkına ait efsane ve halk hikâyelerini derleyerek, kendi tarih bilgisiyle harmanlamıştır. İskoçya tarihinin yanı sıra Fransa, İngiltere gibi ülkelerde geçen tarihi romanlar da kaleme almıştır.³⁰⁹

Walter Scott'un, gerçek bir hadisenin içine kurgusal yapıda bir metin yerleştirerek oluşturduğu, *Waverly* adlı romanının konusunu İskoçya tarihinde yer alan "1745 Jakobben Ayaklanması" oluşturmuştur.³¹⁰ Romanda özellikle kurgusal yapı, tarih ve eğitim bir aradadır. Scott, bu romanında ayrıca tarihi mekânları okuyucunun gözlerinde canlandırmaya çalışmış, romanın kahramanlarını da özellikle ortaçağda halk tarafından saygı duyulan kişilerden seçmiştir.³¹¹

Scott, romanlarındaki başkahramanların oluşumuna büyük özen göstermiştir. Romanlarında gerçek anlamda var olmuş ya da tarihsel bir şahsı ana karakter olarak kullanmaktan kaçınmış ya da sınırlı ölçüde ve belirli bölümlerde yer vermiştir. Onun ana karakterleri, genellikle kurmaca, büyük hedefler peşinde koşmayan, kendini tarihin ritmine kaptırmış kişiler olmuştur. Bu konuda Lucaks ve Scott "gerçek tarihsel kişiliklerin ve özellikle de büyük figürlerin tarihsel romanda ön planda olmalarının, toplumsal gerçekliğin ortaya konulması açısından uygun olmayacağı" fikrini savunmuşlardır.³¹² George Lucaks, Scott'un kahraman seçimini "az ya da çok her yerde rastlanılan olağan ve orta halli bir centilmen, genellikle belli bir unvana sahip, ancak hiçbir zaman sivri bir tip olmayan, bilge, işinde pratik, çoğunlukla başkalarıyla çok konuşmayan, belli oranda ahlak ve görgü sahibi, hatta gerektiğinde kendini feda edebilecek, ancak büyük bir olay karşısında hiçbir zaman aşırı tutkusu olamayan ve bu aşırılığı göstermeyen kişi" olarak nitelendirir.³¹³

Press, 1990, 114; Murtâd, *Fi Nazariyyeti'r-Rivâye*, 30; Hindî İsmâ'îl, *er-Rivâyetu't-Târîhiyye fi'l-Edebi'l-'Arabiyyi'l-Hadîs*, 24.

³⁰⁸ Blamires, *A Short History of English Literature*, 257-260.

³⁰⁹ Muḥammed Muṣṭafâ, Heddâre, *Dirâsât fi'l-Edebi'l-'Arabiyyi'l-Hadîs*, Dâru'l-'Ulûm, Beyrût, 2000, 342.

³¹⁰ Heddâre, *Dirâsât fi'l-Edebi'l-'Arabiyyi'l-Hadîs*, 342.

³¹¹ Yalçın, *Siyasal ve sosyal Değişmeler Açısından Cumhuriyet Dönemi Türk Romanı 1920-1946*, 270.

³¹² Lukacs, *The Historical Novel*, 38-39; Gögebakan, *Tarihsel Roman Üzerine*, 43.

³¹³ İrfan Atalay, "Tarihsel Roman ve Amin Maalouf'un Semerkant'ı", *Namık Kemal Üniversitesi*, 2, 2011, 37.

Walter Scott, XII. yüzyıl İngilteresi'nde geçen olayları ele aldığı *Ivanhoe* ve Fransa'da haçlı seferlerini konu ettiği *The Talesman (Tılsım)* adlı eserlerinde ise insanların ruhsal derinliklerine inmeye çalışmıştır. Bu da onu okuyucu tarafından kolay anlaşılan ve beğenilen bir yazar haline getirmiştir. Scott'un bahsettiğimiz romanlarının dışında ayrıca XV. yüzyıl Fransa'sını konu aldığı *Quentin Durward*, İstanbul'da Bizans İmparatoru Alexius Comnenus'un sarayındaki kişileri anlattığı *Count Robert of Paris* (Paris Kontu Robert) adlı eserleri de bulunmaktadır.³¹⁴

Scott, eserleriyle, tarihsel romanın belli bir dönemde gelişen olayları ele alması gerektiğini göstermeye çalışmıştır. Onun için romanda geçen olay, ne yazarın araştırmada güçlük çekeceği çok uzak bir dönemde, ne de onun nesnel davranamayacağı yakın bir dönemde olmalıdır. Bundan dolayı, Scott, romanlarında İngiliz tarihinin büyük buhranlarını da konu olarak işlemiştir. Büyük bir titizlikle bu buhranları araştırıp incelemiş, belli bir kurmaca hikâye çerçevesinde okuyucularına sunmuştur. Scott'a göre olaylar ve vesikalar harfî harfine gerçeği aktarmasa bile bunlar güvenilir veya gerçeğe yakın değilse tarihsel bir konuyu içeren romanın konusu ve malzemesi olmamalıdır.³¹⁵

Walter Scott'tan sonra Avrupa'da tarihi roman yazımı, 1825 ve 1850 yılları arasında oldukça artış gösterirken, sonraki yıllarda da bu türe ilgi devam etmiştir. Birçok Batılı yazar bu türde eser kaleme almıştır. Bu yazarlardan bazılarını ve önemli eserlerini şöyle sıralayabiliriz:

Fransız yazarlar Alfred de Vigny (ö. 1863) *Cinq Mars* (1826); Alexandre Dumas (ö. 1870) *Üç Silahşörler* (1844), *Monte Kristo Kontu* (1844) ve *Demir Maskeli Adam* (1850)³¹⁶; Gustave Flaubert (ö.1880) *Salambo* (1862)³¹⁷; Victor Hugo (ö. 1885) *Notre Dame'ın Kamburu* (1831) ile *Sefiller* (1862); Honore de Balzac (ö. 1850) *Les Chouans* (Şuanlar, 1829) gibi tarihi romanları ile tanınmaktadırlar.

Amerikan yazarlar James Fenimore Cooper (ö. 1851) *Mohikanların Sonuncusu*; Margeret Mitchell (ö. 1949) *Rüzgâr Gibi Geçti* ; Kenneth Roberts (ö. 1957) *Kuzeybatı Geçidi*; James Michener (ö. 1997) *Alaska* adlı tarihi romanlarını kaleme almışlardır.

³¹⁴ Blamires, *A Short History of English Literature*, 260-261.

³¹⁵ Lukacs, *The Historical Novel*, 30-37.

³¹⁶ Heddâre, *Dirâsât fi'l-Edebi'l-'Arabîyyi'l-Hadîs*, 343.

³¹⁷ Flaubert'in bu romanda yer verdiği ünlü Kartacalı komutanın kızı Salammbô'nun sırf giyimi ve makayajının tasviri için 300 cilt kitap karıştırdığını söylediği tarihi romandır. Bkz. İlber, Ortaylı, "Tarihi Roman Fırtınası", *Milliyet* (24 Ocak 2001), Pazar eki, s.3.

İtalyan yazar Alexandre Manzoni (ö.1873) *Nişanlılar* (1827); Rus yazar Lev Nikolayeviç Tolstoy (ö. 1910) *Savaş ve Barış* (1865) gibi tarihi romanlarıyla öne çıkmışlardır.³¹⁸

Tarihi roman çıkışından itibaren edebiyatta olduğu kadar sosyal alanda da büyük yankı uyandırmış ve önemli mesajlar vermiştir. Örneğin, bu roman türüyle Avrupa’da Ortaçağa olan ilgi yeniden canlanmıştır. Victor Hugo’nun kaleme aldığı *Notre Dame’ın Kamburu* ile Fransa’da Gotik mimarinin korunması adına önemli adımlar atılmıştır. Ayrıca milliyetçilik akımının gelişmesine de katkıda bulunan tarihi roman, Polonyalı yazar Henryk Sienkiewicz’e (ö. 1916) 1905 Nobel ödülünü kazandırmıştır. O romanlarında, Lehler ile Germenler, isyankâr Kossaklar ve işgalci İsveçliler arasındaki mücadeleleri ele alan pek çok tarihi roman kaleme almıştır. Bunlar arasında *Ateş ve Kılıçla*, *Tufan*, *Que Vadis? (Nereye Gidiyorsun?)* gibi romanlar bulunmaktadır.³¹⁹

Rus Edebiyatı’nda tarihi romanın ilk örneği ise, Nikolay Karamzin’in (ö. 1826) *Bey Kızı Natali* (1792) eseridir. Bu eseri, Aleksandr Puşkin’in (ö. 1837) *Büyük Petro’nun Arabı* romanı izlemiştir.³²⁰ Rus Edebiyatı’nın önde gelen eleştirmenlerinden biri olan Belinsky, Puşkin’in romanını “*Rus edebiyatında tarihi romanın en güzel örneği*” olarak yorumlamıştır. Ancak o dönem okurları arasında Puşkin’in romanları değil de, Mikhaıl Zagoskin’in (ö. 1852), Yuri Miloslavski (1829), *Askoldava’nın Mezarı* (1833), *Briski Ormanı* (1845), Lajeçnikova’nın *Son Yenilik* (1831-33), *Buz Evi* (1835), *Basurman* (1838) vs. gibi romanları ilgi odağı olmuştur. Leo Tolstoy da *Savaş ve Barış* (1869) adlı eseriyle önemli dünya klasikleri arasına girmeyi başarmıştır. Bunun yanı sıra Nikolayev Gogol’un (ö. 1852) Don Kazaklarını konu edindiği *Taras Bulba* adlı eseri ile Boris Pasternak’ın (ö. 1960) *Doktor Jivago*’su ise yayınlanan diğer tarihi romanlar arasındadır.³²¹

Türk Edebiyatı’nda tarihi romanın ilk örneği ise XIX. yüzyılın ikinci yarısında yayınlanan Namık Kemal’in (ö. 1888) *Cezmi* isimli romanıdır. Ayrıca Ahmet Mithat

³¹⁸ Murtâd, *Fi Nazariyyeti’r-Rivâye*, 31, Tâbîl, *Tahvilâtü’r-Rivâyeti’t-Târîhiyye fî’l-Edebi’l-‘Arabî*, 13, Hindî İsmâ’îl, *er-Rivâyetü’t-Târîhiyye fî’l-Edebi’l-‘Arabîyi’l-‘Hadîs*, 25.

³¹⁹ Enginün, *Yeni Türk Edebiyatı Tanzimat’tan Cumhuriyete (1839-1923)*, 528, Sulaimanova, *Konusunu Türk Tarihinden Alan Tarihi Romanlar (1966-1970)*, 6

³²⁰ Bu romanda “Arap” olarak kastedilen kişi Rus İmparatoru Büyük Petro’nun Afrikalı vaftiz oğlu İbrahim Petroviç’dir.

³²¹ Sulaimanova, *Konusunu Türk Tarihinden Alan Tarihi Romanlar (1966-1970)*, 6-7, Tâbîl, *Tahvilâtü’r-Rivâyeti’t-Târîhiyye fî’l-Edebi’l-‘Arabî*, 13.

Efendi'nin (ö. 1912) Alexandre Dumas'ın tarihi macera romanlarından esinlenerek yazdığı *Yeniçeriler* ve *Hasan Mellah* gibi romanlarını bu türe örnek verebiliriz.³²² Bunları yine bu dönemde kaleme alınan birçok tarihi roman takip eder. Bu romanların içeriğini Osmanlı Devleti'nin yıkılışı, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşu gibi konular oluştururken, milli şuurun canlandırılması ve insanların kendi tarihini en iyi şekilde kavrayabilmesi, bu romanların ortaya çıkışındaki ve ilgi görmesindeki en büyük etkenlerdir.³²³

Türk edebiyatında Kemal Tahir (ö. 1973), Osmanlı'nın kuruluş dönemlerini ele aldığı *Devlet Ana*; Tarık Buğra (ö. 1994) Osman Gazi'nin yaşamını anlattığı *Osmancık* ve Kurtuluş Savaşı döneminde Türk toplumunun gösterdiği milli mücadeleyi işlediği *Küçük Ağa*; Hüseyin Nihal Atsız (ö. 1975) eski Türklerle alakalı *Bozkurtlar*; Halikarnas Balıkcısı takma adıyla tanınan Cevat Şakir Kabaağaçlı (ö. 1973) *Turgut Reis* adlı tarihi romanlarıyla öne çıkan bazı yazarlardandır.³²⁴ Bunlar, hem sanat hem ideolojik kaygılarla tarihi roman yazmışlardır. Bunların aksine Mustafa Necati Sepetçioğlu, Feridun Fazıl Tülbentçi, Turhan Tan, Oğuz Özdeş gibi isimler de tarihi sorgulamak ya da tarihle topluma mesajlar vermeyi çoğu zaman göz ardı ederek tarihi macerayı ele alan popülist zihniyetli romanlar kaleme almışlardır.³²⁵

2.7. ARAP EDEBİYATINDA TARİHİ ROMAN

Modern Arap edebiyatının önemli bir türü olan tarihi romana değinmeden önce Arap romanının ortaya çıkışı ve gelişimi hakkında genel bir bilgi vermemiz bu türün oluşumuna katkı sağlayan süreçleri görmemizde bize yarar sağlayacaktır.

Batı edebiyatında XIX. yüzyılda parlamaya başlayan roman, Arap edebiyatında bu yüzyılın ikinci yarısına kadar henüz görülüş değildi. Ondan önce köklü bir tarihe sahip olan kıssalar (hikâyeler), makameler, hikmetli sözler ve atasözleri bulunmaktaydı. Bunlar arasında Arap edebiyatında roman türünün ortaya çıkışında ve gelişiminde ilk olarak hikâye daha sonra da makame kültürünün önemli bir yeri vardır. Özellikle Cahiliye dönemindeki muallaka şiirlerinde ve Eyyâmu'l-'Arab'ta yer alan kıssalar, Kuran'da yer alan kıssalar (İsmâ'îl, İbrâhîm, Yûsuf, 'Ad, Semûd, Ehlu'l-Kehf gibi), Kitâbu'l-

³²² Kabaklı, *Türk Edebiyatı*, 528.

³²³ Hülya Argunşah, "Tarihi Romanda Post-Modern Arayışlar", *İlmi Araştırmalar*, 14, İstanbul 2002, 18.

³²⁴ Kabaklı, *Türk Edebiyatı*, 528.

³²⁵ Argunşah, "Tarihi Romanda Post-Modern Arayışlar", 18

Egânî ve Nihâyetu'l-Ereb gibi edebiyat kitaplarında bulunan hikâyeler, *Elf Leyle ve Leyle* (Binbir Gece Masalları), İbnu'l-Muğaffa'nın ahlak ve siyaset temalı *Kelîle ve Dimne* gibi fabl türündeki hikâyeleri, Câhîz'in (ö. 789) cimriler hakkında yazdığı hikâyeleri içeren *Kitâbu'l-Buḥala*'sı, dini ve peygamberlerle alakalı hikâyeleri işleyen el-Kisâi'nin *Kıyasu'l-Enbiyâi* ve es-Sa'lebî'nin *el-'Arâis*'i, İbnu't-Tufeyl'in *Hayy b. Yekzân*, el-Ma'rîrî'nin *Risâletu'l-Gufrân*, İhvânü's-Safâ'nın *el-İnsân ve'l-Hayevân*, İbn Şuheyd'in *et-Tevâbi* ve 'z-Zevâbi' gibi felsefî kıssalar, İbn Havkal, İbn Battûta ve el-Mes'ûdî'nin seyahatnameleri, es-Sindbâd maceraları ile Bedîuzzaman el-Hemedânî (ö. 1007), el-Harîrî (ö. 1122), ez-Zemaḥşerî gibi isimlerin makâmeleri de yine nesilden nesile aktararak günümüze kadar ulaşmıştır. Bunlar, Arap edebiyatının roman türüne yaklaşan en eski örnekleri olarak gösterilmektedir.³²⁶

Hikâye ve makame gibi eski edebi türlerle beraber çeviri de Arap romanı için önemli bir yer işgal etmiştir.³²⁷ Bu hususta üç önemli görüş ileri sürülmüştür; Meneham Milson, romanın, Suriyeli ve Lübnanlı yazarların Batı romanlarından yaptıkları çeviri ve uyarlamaları gazetelerde tefrika halinde yayınlamalarıyla birlikte önce Mısır ardından tüm Arap edebiyatına girdiğini söylemektedir. 'Azîze Merîdan Arap edebiyatında romanın ortaya çıkışını iki ana unsura bağlamıştır; bunlardan biri gazetecilik, diğeri ise çeviridir.³²⁸ Enîs el-Makdisî ise roman ve hikâyeciliğin varoluşunu hem makame tarzında kaleme alınan eserlere hem de Batı dillerinden yapılan çevirilere dayandırmıştır.³²⁹

Yukarıda değindiğimiz üç görüş doğrultusunda şunu söyleyebiliriz ki Arap dünyasının Batıyla tanışmasının ardından ister istemez Arap edebiyatında da bir etkileşim sürecinin başladığı, bu süreçten Arap romanının da nasibini aldığıdır. Özellikle bu dönemde Fransızca ve İngilizce gibi Avrupa dillerinden yapılan çeviriler, Arap romanının oluşumuna katkıda bulunmuştur. Ağırlıklı olarak Mısır, Suriye ve Lübnan'da yapılan bu

³²⁶ Haywood, *Modern Arabic Literature 1800-1970*, 13; 'Azîze Merîdan, *el-Kıssa ve'r-Rivâye*, Dâru'l-fîkr, Dimaşk 1980, 15; es-Sa'âfîn, *Taṭavvuru'r-Rivâyeti'l-'Arabîyyeti'l-Hadîse fî Bilâdi's- Şâm* (1870-1967), 25; Allen, "The Beginnings of The Arabic Novel", 180-181; Kazım Ürün, *Necip Mahfuz Toplumsal Gerçekçi Romanları*, Konya, Kasım, 2002, 21, 22, Hâlid Yûsuf, *Kıssatu'l-Edebi'l-'Arabî*, Beyrut 2010, 161; Zeydân, *Târîhu Âdâbi'l-Lugati'l-'Arabîyye*, 220, Mefkude, *Ebhas fî'r-Rivayeti'l-'Arabîyye*, 7, 'Abdullah İbrâhîm, *Mevsû'atu's-Serdi-l-'Arabî*, 66, 67, 93, 94, 171.

³²⁷ Modern dönemde edebi çevirilerden önce dini çeviriler yapılmıştır. Bunlar arasında Mitrân lakabıyla tanınan Halepli Hristiyan din adamı Cermânûs Ferhât, XVII. yüzyılda İncil'i Arapça'ya tercüme etmiştir. Ayrıca Nâşif el-Yâzicî (ö. 1871) ve Fâris eş-Şidyâk (ö. 1887) gibi isimler de yine mukaddes kitapların çevirilerini yapmışlardır. 'Abdullah İbrâhîm, *Mevsû'atu's-Serdi-l-'Arabî*, 133.

³²⁸ Merîdan, *el-Kıssa ve'r-Rivâye*, 76.

³²⁹ Ürün, *Necip Mahfuz Toplumsal Gerçekçi Romanları*, 23.

çeviriler, İngiltere, Fransa, Rusya, Amerika gibi ülkelere seyahat eden ve yabancı dil bilen Hristiyan Arap yazarlar tarafından yapılmıştır.³³⁰

Batılı yazarların eserlerinden tercüme ederek, bunları Arap toplumuna kazandıran yazarlardan bazıları ve çeviri eserleri arasında şunları sayabiliriz: Buṭrus el-Bustânî, İngiliz yazar Daniel Defoe'nin, dünya turu yapmak için yolculuğa çıkan bir gencin başından geçenleri anlattığı macera romanı *Robinson Crousoe* (1861); Rifââ Rafî' et-Tahtâvî, Fransız Fenelon'un *Mevâkı'u'l-Eflâk fî Veḳâi' Telîmak* (1867)³³¹; Muḥammed 'Usmân Celâl, Fransız Bernardin de Saint Pierre'nin *Pol ve Virjini* (1872); Kayşar Zeynî, Fransız Alexandre Dumas'ın *Monte Cristo Kontu* (1881); Necîb Gargur, Fransız Victor Hugo'nun *Les Miserables* (Sefiller, 1888) adlı eserlerini Arapçaya çevirmişlerdir.³³²

Modern Arap romanının oluşumuna katkı sağlayan halk hikâyeleri, makameler ve çevirilerden sonra roman şu üç evrede gelişim göstermiştir. Bunlardan ilki modern dönemin başlangıcından, 1939 yılına kadar süren dönemdir. Genelde “bireysel aşk dönemi” olarak ya da “dönüşüm ve keşfetme dönemi” olarak adlandırılmaktadır. Bu dönem, kapsam ve bütüncül olarak gerçek bir hareket düzeyinde diktatör idarenin yapılaşması, sosyal ve ekonomik adaletin yok olması, yöresel kapitalizmin gelişmesi ve burjuvazi sınıfının ortaya çıkmasıyla birlikte başlamıştır. Bir takım olumlu görüntüler ortaya çıkar çıkmaz, işçi grevleri, öğrenci gösterileri, toprak ağalarının bulunduğu köylerde köylülerin ayaklanması baş göstermiş ve siyasi parti, öğrenci vs. dernekleri arasında milli hareketler daha da artmıştır. Bu gibi olaylar, o dönemdeki romanın konusunu meydana getirmiştir.³³³ Buradan da anlaşılacağı üzere ilk dönemdeki romanı besleyen konuların çoğunluğunu sosyal ve politik olaylar oluşturmakla birlikte, dönemin şartlarına ve koşullarına göre bu konu içerikleri değişiklik göstermiştir.

Bu dönem, Rifââ Rafî' et-Tahtâvî (ö. 1873), Ali Mubârek (ö. 1893), Muhammed el-Muveylîhî (ö. 1930), Hafız İbrahim (ö. 1932), Ahmed Şevkî (ö. 1932) gibi Avrupa'da eğitim görmüş aydın şair ve yazarların büyük bir deneyim, gayret ve çabalarının bulunduğu dönemdir. Geçen asrın öncülerinden olan bu aydın kişiler romanlarını, bir roman

³³⁰ Haywood, *Modern Arabic Literature 1800-1970*, 131, 132.

³³¹ Tahtâvî bu çeviri romanının Kahire'de yayınlanamayacağını düşündüğünden dolayı 1867'de Beyrutta *Ḥadîkatu'l-Aḥbâr* gazetesinde yayınlattır. 'Abdullah İbrâhîm, *Mevsû'atu's-Serdi-l'Arabî*, 135.

³³² 'Abdullah İbrâhîm, *Mevsû'atu's-Serdi-l'Arabî*, 167, 168.

³³³ en-Nessâc, *Bânûrâmâ'r-Rivâyeti'l-'Arabiyyeti'l-Hadîse*, 44-45.

yazarı olmaktan çok, okuyucuyu bilgilendirmek veya geniş bir kitleyi kapsayan okuyucunun zihninde batı medeniyetinin şekillenmesini sağlamak için kaleme almışlardır. Bundan dolayı sağlam bir dille yazdıkları romanlarını Müslüman bir kitleye hitab edecek eserlerini, peygamberlerin, fakihlerin veya eski Arap şairlerin şiir, hikmetli sözler ve eski Arapların tarihî olaylarıyla desteklemişlerdir.³³⁴ Mesela Rifâa Râfi‘ et-Tahtâvî’nin Fransa Paris gözlemlerini anlattığı ve okuduklarını kaleme aldığı *Tahlîsu’l-İbrîz fî Telhîş-i Bâriz’i* (1834) ve ‘Ali Mubârek’in Mısırlı bir din bilgininin bir İngiliz ile yaptığı yolculuk üzerinden Doğu ve Batı toplumlarını karşılaştırdığı eseri, ‘*Alemu’d-Dîn*’i buna en güzel örnektir.³³⁵

Bu dönemde kaleme alınan romanlar, eleştirmenlere göre sanat açısından fikir ve meseleleri kavrayış bakımından gelişmiş bir düzeydedir. İçerik yönünden ise Arapların tamamen eski tarih ve kültürlerine bağlı olmasına rağmen, demokrasi, kadın hakları, siyaset konusu, bilgi vb. modern dönemin kavramlarını ele alması açısından önem arz etmekteydi.

Yine aynı dönemde Muhammed el-Muveylîhî’nin parça halinde yayınlamış olduğu *Hadîsu İsâ b. Hişâm* adlı romanı, secili edebi sanatları kullanışı, hikmet, emsâl ve vaaz konuları yanında ayet ve hadisleri de içermektedir. Bu bakımından Arap tarihi ve kültürü ile İslam kültürünü bir arada işleyen bu eser, aynı zamanda arap makemesi üslubunu da andırmaktadır.³³⁶ Ayrıca Hâfız İbrâhim de *Leyâlî Satîh* adlı eserinde tıpkı Muveylîhî gibi bu üslubu kullanmıştır.³³⁷

Sanat olarak gerçek romana dönüşümün başladığı ikinci dönem ise 1939-1967 yılları arasında gerçekleşmiştir. Konu ve sanat yönlerinin belirginleştiği bu dönemde roman yazarı, aşk ve macera konusunda sadece kendi duygu, düşünce ve hislerine dayanmaz, aksine kendinden önceki yazarların deneyimlerinden yararlanmaya, çağdaşı diğer yazarların da hareket ettiği esaslara göre hareket etmeye başlar.

³³⁴ en-Nessâc, *er-Rivâyetu’l-Arabiyye el-Hadîse*, 20.

³³⁵ Heykel, *Tatavvuru’l-Edebi’l-Hadîş fî Mısr*, 78-79; Allen, “The Beginnings of The Arabic Novel”, 183-184; Hindî İsmâ‘îl, *er-Rivâyetu’l-Târîhiyye fî’l-Edebi’l-Arabiyyi’l-Hadîş*, 31; ‘Abdullah İbrâhîm, *Mevsû’atu’s-Serdi’l-Arabî*, 136, 290-295; Fâik Muştâfâ, *Sihru’s-Serd-Dîrâsât fî’l-Kışşati ve’r-Rivâyeti’l-Arabiyye*, Dimaşk, 2015, 13.

³³⁶ en-Nessâc *Bânûrâmâ’r-Rivâyetu’l-Arabiyyeti’l-Hadîse*, 20-21; Allen, “The Beginnings of The Arabic Novel”, 185-186; Fûtîye, *el-İbdâu’r-Rivâiyu’l-Mu‘âşır fî Sûriyâ*, 34.

³³⁷ Savran, 19. Yy. *Osmanlı Döneminde Yeni Arap Edebiyatı*, 171; Allen, “The Beginnings of The Arabic Novel”, 186; Fâik Muştâfâ, *Sihru’s-Serd-Dîrâsât fî’l-Kışşati ve’r-Rivâyeti’l-Arabiyye*, 14.

Bu dönem roman yazarlarının bazıları tarihten ilham aldıkları gibi duygusal problemlere yönelik samimi duyguları, gönül ve sevgi konularını savunurlar. Bunların dışında siyasi problemleri ve ahlaki değerleri içtenlikle veya fantezi olarak tenkit eden roman yazarları da vardır. Yazarların ekonomik, sosyal veya psikolojik olaylara güçlü yaklaşımı bu dönemin sonlarında ortaya çıkmıştır.³³⁸ Bu dönem roman için “kavrama ve açılım dönemi” olarak tanımlanabilir.

1967’den sonraki dönem ise “yenilenme (reform) ve istimrâr (devam etme) dönemi” yani bir nevi roman geleneğini yenileyerek sürdürme olarak adlandırılabilir. Toplumcu gerçekçi tarzda romanlar kaleme alan yazarların artış gösterdiği bir dönemdir. Bunlar arasında Mısır’da Nobel ödüllü ilk Müslüman Arap yazar Necîb Mahfûz (ö. 2006), hikâye, roman ve tiyatro yazarı Yûsuf İdrîs (ö. 1991), XX. yüzyılın öne çıkan kadın roman ve öykü yazarı Latîfe ez-Zeyyât (ö. 1996), kısa hikâye, roman, şiir, tiyatro alanlarında eser kaleme alan ‘Abdurrahman eş-Şarkâvî (ö. 1987) öne çıkmaktadır. Suriye’de de mizah, roman ve köşe yazarı Abdusselâm el-‘Uceylî (ö. 2006), deniz ve yoksulluk hakkında kaleme aldığı romanlarla ünlenen Hannâ Mîna (ö. 2018), hikâye ve roman yazarları Şekîb el-Câbirî (ö. 1996), Fransîs Marrâş (ö. 1873), Fâris Zerzûr (ö. 2004) ve Edîb Nahvî (ö. 1998) gibi isimler bulunmaktadır.³³⁹

Yine bu dönemde kadın yazarlarının da sayısı artmış, hikâye ve roman türünde kendilerini göstermeye başlamışlardır. Bunlar arasında çoğu feminist kimlikleriyle tanınan Mısır’dan Nevâl es-Sa’dâvî (d. 1931), Selvâ Bekr (d. 1949), Elîfe Rif’at (ö. 1996); Lübnan’dan Emîly Nasrallah (ö. 2018), Hudâ Berekât (d. 1952), Leylâ Ba’albekkî (d. 1936), Hanân eş-Şeyh (d. 1945); Suriye’den Gade es-Semmân (d. 1942) gibi ileri gelen kadın yazarlar yer almaktadır.³⁴⁰

Modern Arap edebiyatında romanın ortaya çıkışına ve gelişim sürecine kısaca değindikten sonra XIX. yüzyılın ikinci yarısı ile XX. yüzyılın ilk çeyreğinde görülmeye başlayan ve geçmişte farklı dönemlerde meydana gelen olayları, maceraları, kahramanlıkları anlatan romanın bir türü olan tarihi romana geçelim.

³³⁸ en-Nessâc, *Bânûrâmâ’r-Rivâyeti’l-‘Arabiyyeti’l-Hadîse*, 44.

³³⁹ <https://souriat.com/2016/04/18461.html> 25.07.2019.

³⁴⁰ Er, “Roman (Arap Edebiyatı)”, 165.

2.7.1. Arap Tarihi Romanının Ortaya Çıkışındaki Görüşler

Arap tarihi romanının ilk olarak nasıl ve ne zaman ortaya çıktığı hakkında çeşitli görüşler bulunmaktadır. Bunlardan birincisi Batı'da yazılan tarihi romanlardan etkilendiği, ikincisi Arap edebiyatında köklü bir geçmişe sahip olan hikâye ve şiirden etkilendiği, sonuncusu ise hem birinci hem ikinci etkenin Arap tarihi romanının oluşumunda pay sahibi olduğu görüşüdür. Bunlara sırasıyla değinmeye çalışacağız.

2.7.1.1. Batı Romanından Etkilendiği Görüşü

Tarihi roman türünün ilk olarak Batıda görülmeye başladığı dönemlerde henüz Arap edebiyatında olmadığı bilinmektedir. Bu tür, Arap edebiyatına çeşitli yazarların Batı ile teması sayesinde geçmiştir. Bundan dolayı da modern Arap edebiyatında tarihi romanların yazılmaya başlanmasında ve genişlemesinde özellikle Batı tarzında tarihi tiyatro kaleme alan yazarların ve tercümanların rolü büyük olmuştur. Bunlar arasında Edîb İshâk (ö. 1885), Mârûn en-Nakḥâş (ö. 1855), Selîm en-Nakḥâş (ö. 1884), Ḥalîl Nâşîf el-Yâzîcî (ö. 1889), Ebû Ḥalîl el-Ḳabbânî (ö. 1903), Necîb el-Ḥaddâd (ö. 1899), Nîkûlâ Rızḳullah (ö. 1915), Tânyûs 'Abduh (ö. 1926) gibi isimler bulunmaktadır.³⁴¹ Bu yazarlardan Necîb el-Ḥaddâd, Alexandre Dumas, William Shakespeare, Victor Hugo, Pierre Corneille gibi isimlerin eserlerini Arapçaya tercüme etmiş ve tarihsel hikâye çevirisine önem vermiştir. Bu alanda sadece İngiliz edebiyatında değil, bütün dünya edebiyatında tarihsel hikâyenin öncüsü sayılan Walter Scott'un hikâyelerine ilgi duymuştur.³⁴²

Batı dillerinden çevrilen tarihi tiyatrolardan esinlenen Mârûn en-Nakḥâş (ö. 1855), V. Abbasi halifesi Hârûn er-Reşîd hakkında bir tiyatro kaleme alırken, Ḥalîl Nâşîf el-Yâzîcî da klasik Fransız tiyatrosundan etkilenecek kaleme aldığı ve İslam öncesi Arap tarihi olaylarına dayanan *el-Murue ve'l-Vefa* (İnsanlık ve Vefa) adlı tarihi tiyat-

³⁴¹ Bu isimler özellikle Batı edebiyatının eserlerinden etkilenecek tiyatrolarını kaleme alırken Suriyeli tiyatro yazarı Ḥalîl el-Ḳabbânî bu yazarların aksine eski Arap tarihinde yer alan kıssalardan esinlenerek tiyatrolarını yazmıştır. Özellikle de binbir gece masallarında bulunan diyalogları eserlerine kaynak olarak almıştır. Necm, *el-Ḳıssa fî'l-Edebi'l-'Arabiyyi'l-Ḥadîs*, 154.

³⁴² Necm, *el-Ḳıssa fî'l-Edebi'l-'Arabiyyi'l-Ḥadîs*, 153, 154; Heddâre, *Dırâsât fî'l-Edebi'l-'Arabiyyi'l-Ḥadîs*, 342; İsmâ'îl, *er-Rivâyetu't-Târîhiyye fî'l-Edebi'l-'Arabiyyi'l-Ḥadîs*, 28; el-Fâhûrî, *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabi*, 935-936; Rebi', *el-Ḥamdânî, Dırâsât fî'l-Edebi'l-'Arabiyyi'l-Ḥadîs*, 17.

rosunu yazmıştır.³⁴³ Bu yazarlar ve kaleme aldıkları eserleri tarihi romanın yazımına yeşil ışık yakmaya başlamıştır.

Şevkî Dayf'a göre Batı edebiyatı ile ilgili eserlerin, Arap ülkelerine anında ulaşması, bu eserlerden haz duyanların artması, bununla yetinmeyip eserlerin tercüme edilmeye başlamasıyla birlikte Arap toplumunda bir edebi değişim süreci başlamıştır. Özellikle de yabancı edebiyatıyla bağları güçlü olan Suriyeli ve Lübnanlı azınlıklar tarafından tercüme edilen Batı edebiyatı eserleri Arap halkıyla paylaşılmıştır.³⁴⁴ Bu işi yapanların başında Arap edebiyatında tarihi romanın ortaya çıkışında etkili olan ilk isim Selîm el-Bustânî gelmektedir. Amerikan konsolosluğunda tercüman olarak çalışan el-Bustânî, Avrupa edebiyatını ve Batı roman sanatını yakından inceleme fırsatı bulmuş, bu romanlardan Arapçaya çeviriler yapmıştır. Daha sonra kendi romanlarını kaleme alırken de şekil olarak Batı romanından gördüklerini Arap romanına yansıtmıştır. el-Bustânî dışında Ya'kûb Şarrûf, Farah Anî gibi isimler de yine çeviri eserleriyle tarihi romana katkıda bulunan isimler arasındadır.

Arap edebiyatı yazarlarının tarihi romana adım atma sürecinde Batılı roman yazarlarından İskoç Walter Scott ve Fransız Alexandre Dumas'ın romanlarının da etkisi büyük olmuştur.³⁴⁵ Bu gibi yazarların eserlerinin Arap yazarları tarafından alınıp elden ele yayılması, okunması, tercüme edilmesi, onlardan alıntı yapılması ile birlikte Arap edebiyatında tarihi roman kendini göstermeye başlamıştır. Dolayısıyla Batı edebiyatından etkilenmiş tarihi roman yazarlarının da eser kaleme almaya başlamasıyla birlikte de bu tür hızla yayılmıştır.

İskoç Walter Scott ve Fransız Alexandre Dumas'tan etkilenen tarihi roman yazarlarının başında Corcî Zeydân gelmektedir. Onun geniş bir kültüre sahip olması ve çeşitli dillere olan hâkimiyeti, bu yazarların eserlerinden direkt okuyup faydalanma imkânı sağlamıştır. Özellikle romantizm akımından etkilenerek romanlarını kaleme alan Alexandre Dumas'ın tarihi olayları anlatırken ilgi uyandırıcı maceralara ve duygusal öğelere yer vermesi Zeydân'ın dikkatini celp etmiştir. Bundan dolayı Zeydân'ın tarihi

³⁴³ Hindî İsmâ'îl, *er-Rivâyetu 't-Târîhiyye fî'l-Edebi'l-'Arabîyyi'l-Ḥadîs*, 28.

³⁴⁴ Dayf, *el-Edebu'l-'Arabîyyu'l-Muâsır fî Mısır*, 174-175.

³⁴⁵ Tâbil, *Tahvilâtu'r-Rivâyeti't-Târîhiyye fî'l-Edebi'l-'Arabî*, 15.

romanlarını kaleme alırken bu iki yazarın ve romantizm akımının etkisinde kaldığı aşikârdır.³⁴⁶

Corcî Zeydân gibi Scott ve Dumas'tan etkilenen ve onların eserlerini tercüme ederek okuyucuya aktaran bazı Arap yazarları ve romanlarını ise şu şekilde sıralayabiliriz: Walter Scott'un eserlerinden biri olan *Kalbu'l-Esed* (Aslanın Kalbi) Ya'kûb Şarrûf tarafından; *er-Ravdatu'n-Nâdirâ fî Eyyâmi Bombây el-Ahîra* (Son Bombay Günlerinde Aydınlık Bahçe) Ferîde Atıyye tarafından Arapçaya tercüme edilmiştir. Ayrıca 1871'de Alexandre Dumas'ın *Monte Cristo'nun Kontu* Bişâre Şedîd tarafından; *el-Fursânu's-Selâse* (Üç Silahşör) romanı da Necîb el-Haddâd tarafından 1888'de çevrilmiştir.³⁴⁷

2.7.1.2. Klasik Arap Hikâyesi ve Şiir Tarzından Etkilendiği Görüşü

Arap edebiyatı bilindiği üzere romandan çok önce hikâye türüyle tanışmıştır. Köklü bir mazisi olan hikâyenin romanın altyapısını oluşturduğu düşünülmektedir.³⁴⁸ Buna paralel olarak bazı araştırmacılar, tarihi romanın da Arap edebiyatının daha eski dönemlerinden çıkageldiğini savunmaktadırlar. Onlara göre eski Arap kültüründe görülen, örneğin; Cahiliye döneminde yaşamış muallaka şairlerinden 'Antera b. Şeddâd'ın savaşlardaki efsanevi kahramanlıklarının yer aldığı *Kışsatu 'Antera*; Bekr ve Tağlib kabileleri arasındaki m. 494'ten 534'e kadar tam kırk yıl süren Besus Savaşları'nda öne çıkan kahraman, *Zîr* lakaplı şair Muhelhil b. Rebia'nın hikâyesini ele alan *Sîret ez-Zîr Sâlim*; m. 516-574 tarihleri arasında yaşamış olan Yemen asıllı Seyf b. Zi Yezen'in, Habeşlileri Yemen'den çıkarmak için gösterdiği mücadele ve kahramanlıkların anlatıldığı *Sîret Seyf b. Zî Yezen*; m. 1260-1277 yılları arasında Mısır Bahriyye Memlukleri hükümdarı olan Melik Baybars'ın savaş ve kahramanlık hikâyelerinden oluşan *Sîret ez-Zâhir Baybars* gibi eserlerden etkilenerek doğal bir yolla ortaya çıkmıştır.³⁴⁹ Daha sonra İslami dönemle birlikte mücahitlerin İslam için çaba sarfetmesi ve kahramanlıklarını

³⁴⁶ Heddâre, *Dirâsât fî'l-Edebi'l-'Arabiyyi'l-Hadîs*, 343.

³⁴⁷ Bedr, *Tatavvuru'r-Rivâyeti'l-'Arabiyyeti'l-Hadîse fî Mısır (1870-1938)*, 134, Necm, *el-Kışsa fî'l-Edebi'l-'Arabiyyi'l-Hadîs*, 22.

³⁴⁸ Bazı Arap yazarlar, romanın eski Arap hikâyelerinden etkilenerek ortaya çıktığını, ilk olarak hikâye sanatı adı altında bilindiğini ileri sürerler. Ayrıca romanın Batı'dan etkilenerek ortaya çıktığı görüşünü de çok kabul etmezler. Ayrıntılı bilgi için bkz. 'Abdullah İbrâhîm, *Mevsû'atu's-Serdi-l-'Arabî*, 200-206.

³⁴⁹ Haywood, *Modern Arabic Literature 1800-1970*, 13; 'Azîze Merîdan, *el-Kışsa ve'r-Rivâye*, Dâru'l fikr, Dimaşk 1980, 15; es-Sa'âfin, *Tatavvuru'r-Rivâyeti'l-'Arabiyyeti'l-Hadîse fî Bilâdi's- Şâm (1870-1967)*, 25; Allen, "The Beginnings of The Arabic Novel", 180-181; Hâlid Yûsuf, *Kışsatu'l-Edebi'l-'Arabî*, Beirut 2010, 161; Zeydân, *Târîhu Âdâbi'l-Lugati'l-'Arabiyye*, 220, Mefkude, *Ebhas fî'r-Rivâyeti'l-'Arabiyye*, 7, 'Abdullah İbrâhîm, *Mevsû'atu's-Serdi-l-'Arabî*, 66, 67, 93, 94, 171

konu alan romanlarla birlikte daha da yayılmıştır.³⁵⁰ Böylece modern Arap romanının giderek gelişen bir türü haline gelmeye başlamıştır.

Klasik Arap hikâyesinin dışında tarihi roman yazımına kaynaklık eden bir türün de şiir olduğu söylenebilir. Şöyleki eserlerinde kendisinden çok başkalarının duygularına yer veren roman yazarı, şairin şiirine yansıttığı kendi duygularından etkilenip bunlardan faydalanabilir.³⁵¹ Örneğin Abbasi döneminin ünlü şahsiyetlerinden Ebû Tayyib el-Mütenebbî (ö. 965), aynı dönemin fikir adamı Ebû'l-Alâ el-Maarî (1057) gibi önemli şairlerin kaleme aldıkları şiirlerinde yer verdikleri konuları, karakterleri ve kahramanları oldukça güçlü bir üslup ile tasvir etmişlerdir. Bunun yanında onları süslü lafızlarla aktarmaları, sonraki dönemlerde tarihsel roman kaleme alacak olan bazı yazarlara ilham olmuş ve bu tür şiirlerden oldukça yararlanmışlardır. Örneğin; Selîm el-Bustânî, Corcî Zeydân, Farah Anţûn gibi tarihi roman yazarlarının, eski Arap şiirinde belirgin bir şekilde yer alan Arap milliyetçiliği, kahramanlık, cesaret, cömertlik gibi duygulardan etkilenerek, bunları kendi romanlarına yansıttığı görülmektedir.³⁵² Ayrıca Alî el-Carîm'in tarihi romanlarının çoğunda başkahraman eski şairlerdir. Mesela *Fâris benî Hamdân* romanında Ebû Firâs el-Hamdânî, *Merahu'l-Velîd* de ise el-Velîd b. Yezîd öne çıkar.

2.7.1.3. Her İki Akımın Etkisiyle Doğduğunu Savunan Görüş

Tarihi roman bu görüşü savunanlara göre, hem eski Arap kültüründeki hikâyelerden hem de Batı edebiyatındaki eserlerden etkilenecek ortaya çıkmıştır. Bu alanda her iki akımı göz önünde bulundurarak eser veren yazarlar, bir yandan tarihsel unsur içerisindeki kültürden yararlanırken, diğer yandan Batı'nın roman tekniklerinden ve şekillerinden yararlanmışlardır.³⁵³

Örneğin Corcî Zeydân, romanlarının tarihi kısmındaki olayları şekillendirirken Arap tarihi mirasından istifade eder ve Arap tarihi alanında yazılmış önemli kitapları kaynak olarak gösterir. Bunlar arasında *el-'İkdu'l-Ferîd*, *el-Beyân ve't-Tebyîn*, *Kitâbu'l-Egânî*, *Usdu'l-Gâbe* ...gibi eserler bulunmaktadır. Ayrıca romanlarındaki bazı hikâye

³⁵⁰ Necm, *el-Kışşa fî'l-Edebi'l-'Arabiyyi'l-Ĥadîs*, 153; Hindî İsmâ'îl, *er-Rivâyetu't-Târîhiyye fî'l-Edebi'l-'Arabiyyi'l-Ĥadîs*, 28.

³⁵¹ Romanda şiirin rolü için ayrıntılı bilgiye bkz. Aĥmed İbrâhîm el-Hevârî, *Naĥdu'r-Rivâye fî'l-Edebi'l-'Arabiyyi'l-Ĥadîs fî Mısır*, Mısır, 1993, 100-107.

³⁵² Necm, *el-Kışşa fî'l-Edebi'l-'Arabiyyi'l-Ĥadîs*, 155, 157.

³⁵³ Bedr, *Tatavvuru'r-Rivâyeti'l-'Arabiyyeti'l-Ĥadîse fî Mısır (1870-1938)*, 196.

unsurlarına Arap kültüründe mevcut olan toplumsal hikâyeler kaynaklık ederken, Batı edebiyatından özellikle tarihi roman kaleme alan yazarların eserlerindeki romansal şekilden yararlanır. Sonuç olarak her iki akımdan da etkilenen Zeydân'ın romanlarında içerik olarak daha çok Arap kültürü, şekil bakımından da Batı kültürü etkisini gösterir diyebiliriz.

Birçok araştırmacı bu üçüncü görüşte hemfikirdir. Çünkü Arap romancısı, kendi kültürünü ve köklü mirasını yansıtan ve kahramanlarını öven toplumsal hikâyelerden vazgeçmediği gibi Batı ülkelerinden kendilerine ulaşan tarihsel hikâyeleri de eserlerinde kullanmaktadır.

Bu üç görüşü değerlendirdiğimizde tarihi romanın Batının etkisiyle ortaya çıktığı aşikârdır. Çünkü bir romanın ortaya çıkabilmesi için öncelikle şekil ve teknik yönden her şeyinin hazır olması gerekir. İçerik sonraki iştir. Bu bağlamda Arap yazarlar tarihi romanı oluştururken bir nevi taklit yoluyla Batının şekil ve tekniklerinden yararlanarak bu roman türünü ortaya koymuşlardır. Geleneksel hikâye ve şiir tarzının etkisi de ancak tarihi roman oluştuktan sonra içerik kısmında kendini gösterebilmiştir.

Yukarıda değindiğimiz görüşler dışında bazı araştırmacılar Arap tarihi romanını sanatsal açıdan ve konu bakımından şu üç aşamaya ayırarak da inceler:

• **Birinci evre:** “Geleneksel tarihi roman” diye adlandırılan romanın büyüme ve gelişme evresidir. Eserlerini yüzeysel romantizm akımı içerisinde kaleme alan bu yazarlar özellikle romanın sanatsal yapısını oluştururken klasik romana yönelirler. Selîm el-Bustânî, Corcî Zeydân, Ma'rûf el-Arnâût, Faraḥ Anṭûn, Ya'qûb Şarrûf, Kerem Melhem Kerem, İmîl Hâbeşî el-Eşkar, İbrâhîm Remzî gibi tarihi roman yazarlarının eserleri bu grupta yer almaktadır.³⁵⁴

• **İkinci evre:** “Gerçekçi tarihi roman” olarak isimlendirilen, klasik roman türünden gerçekçi romana dönüşüm evresidir. Necîb Maḥfûz ve 'Alî Aḥmed Bâkeşîr'in tarihi romanlarını bu grupta ele alabiliriz.

• **Üçüncü evre:** Romanda yeni bir dönemin başlangıcı sayılan bu son evre “yeni tarihi roman” adı altında, yeni romanın yönelimleriyle tarihi romana ulaşma hedefinde-

³⁵⁴ es-Sa'âfîn, *Taṭavvuru'r-Rivâyeti'l-'Arabiyyeti'l-Ḥadîse fî Bilâdi's- Şâm (1870-1967)*, 140; Hindî İsmâ'îl, *er-Rivâyetu't-Târîhiyye fî'l-Edebi'l-'Arabiyyi'l-Ḥadîs*, 36.

dir.³⁵⁵ Mısırlı yazar Cemâl el-Gîtânî (ö. 2015) 1974'te kaleme aldığı ve XVI. yüzyılda Mısır'daki Memluk dönemi olaylarını anlatan *ez-Zeynî Berekât* eseriyle bu romanın öncü yazarlarından biri olurken, Mısırlı Raḍvâ 'Âşûr (ö. 2014), Endülüs devletinin çöküşünün ardından Granada şehrinde yaşananları anlattığı *Şulâsiyyetu Gırnâta* (Granada Üçlemesi, 1994), Ürdünlü yazar, 'Abdurrahman Munîf (ö. 2004) de h. 651'de Arapların Irak'ı fethini ele aldığı *Arḍu's-Sevâd* (Irak Toprakları, 1999) romanları ile bu türde tanınan isimler arasındadır.³⁵⁶

Görüldüğü gibi Arap edebiyatında tarihi romanın ortaya çıkışında ve gelişmesinde yukarıda değindiğimiz akımlar ve aşamalar bir şekilde etkili olmuştur. Özellikle Mısır, Suriye ve Lübnan, bu türün akım ve aşamalarından etkilenen öncü ülkeleridir. Çalışmamızın üçüncü bölümünde ayrıntılı olarak ele alacağımız bu ülkeler ve yazarlar dışındaki diğer Arap ülkelerinde tarihi roman alanında eser vermiş olan bazı yazarlara değinmekte yarar vardır.

Arap yarımadasında yer alan Ürdün'de romanın ortaya çıkışı Mısır, Suriye ve Lübnan'a göre daha geç olmuştur. Hemen hemen 1930-1940 lı yılların başlarında görülen roman, 1967 Arap-İsrail savaşından sonra hem şekil hem de içerik olarak gelişme göstermeye başlamıştır. Asıl gelişimini 1980'li yıllarda tamamlamıştır.³⁵⁷

Ürdün'de romanın ortaya çıkışı ve gelişmesine paralel olarak tarihi roman da kendini gösterir. Bu türde eser kaleme alan ilk yazarlardan biri Rûkes b. Sâid el-'Azîzî'dir (ö. 2004). 1937 *Ebnâu'l-Gassâsine ve İbrâhim Paşa* (Gassaniler'in Oğulları ve İbrahim Paşa) adıyla modern tarihi romanını yazmıştır. Eserde 1832 yılında Ürdün'ün doğu bölgesinde yer alan Kerek eyaletinde geçen tarihi olaylar anlatılmaktadır.³⁵⁸ Bazı araştırmacılara göre bu tarihi roman, Ürdün'de romanın ilk örneği olarak gösterilmektedir.

Irak'a baktığımızda roman, 1960'lı yılların ikinci yarısında tam anlamıyla gelişme göstermeye başlamıştır. Bunun öncesinde yazılan eserlerin daha çok taklit olduğu ve dilinin oldukça basit olduğu görülmüştür. Ancak o dönemde tarihi roman kaleme alan yazarlardan Yûsuf Rızkullah Ganîme'nin (ö. 1950), *Gâdetu Bâbil* (1927) ile Maḥmûd Aḥmed es-Seyyid'in (ö. 1937) *Celâl Hâlid* (1928) romanları bunların dışında kalıp ba-

³⁵⁵ Tâbil, *Taḥvilâtu'r-Rivâyeti't-Târîhiyye fi'l-Edebi'l-'Arabî*, 17.

³⁵⁶ Tâbil, *Taḥvilâtu'r-Rivâyeti't-Târîhiyye fi'l-Edebi'l-'Arabî*, 158.

³⁵⁷ Ahmet Bostancı, "Ürdün'de Roman Edebi Türünün Tarihi Gelişimi", *Nüşa Dergisi*, 35, 2012, 15.

³⁵⁸ Cerrâr, Şalâh, *Me'âlimu'l-Ḥayati'l-Edebiyye fi Filisṭîn ve'l-Urdun (1950-2000)*, Urdun, 2009, 463.

sitlikten sıyrılmıştır. *Celâl Hâlid* romanı 1920 yılında Irak halkının bölgede İngilizlere karşı başlattığı ayaklanmayı anlatmaktadır.³⁵⁹

Afrika kıtasının kuzeyinde Mısır'ın batısında yer alan Mağrip ülkelerinde ise tarihi roman alanında öne çıkan yazarlardan birisi Faslı siyasetçi ve yazar 'Abdulhâdî Bûtâlib'tir (ö. 2009). Yazar, 1950 yılında Lisânuddin b. el-Hatîb'in (ö. 1374)³⁶⁰ yaşamını ele aldığı *Veziru Gırnata* (Gırnata Veziri) romanını kaleme almıştır. Bu romanda İspanya'da bulunan ve Muhammed b. Ahmer tarafından yönetilen son Müslüman devleti Gırnata emirliğinin vezirliğine Lisanuddin'in getirilişi ile birlikte yaşanan tarihi olaylar işlenir.³⁶¹ Tunuslu yazar Beşir el-Hurayyif de 1961 yılında kaleme aldığı *Berğ el-Leyl* (Gecenin Şimşegi) romanıyla karşımıza çıkar. Yazar, romanında XVI. yüzyılda Tunus'da gelişen siyasi olayları ele alır.³⁶²

Tarihi roman görüldüğü gibi Ürdün, Irak ve Mağrip ülkelerinde biraz daha geriplanda kalmıştır. Bu da bu ülkelerin gerek konumlarından gerekse içerisinde bulundukları şartlardan veya çeşitli sebeplerden kaynaklanmıştır.

³⁵⁹ Roger, Allen, "The Mature Arabic Novel Outside Egypt", (*Modern Arabic Literature*, Edit: M.M. Badawi), Cambridge University Press, Cambridge 1992, 194.

³⁶⁰ Endülüslü edib ve tarihçi, Lisânuddin b. el-Hatîb diye meşhurdur. Gırnata da doğup büyüştür. Aynı zamanda vezirlik görevinde bulunmuş, vezirliği sırasında birçok sıkıntılar yaşamış, 1374 yılında öldürülmüştür. *El-İhata fî Tarihi Gırnata* eserinin sahibidir. ez-Ziriklî, *el-A' lām*, VI, 235.

³⁶¹ Tâbil, *Tahvilâtu 'r-Rivâyeti 't-Târîhiyye fî 'l-Edebi 'l-'Arabî*, 22.

³⁶² Allen, "The Mature Arabic Novel Outside Egypt", 194; Hindî İsmâ'îl, *er-Rivâyetu 't-Târîhiyye fî 'l-Edebi 'l-'Arabîyyi 'l-Hadîs*, 43.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ARAP TARİHİ ROMANININ ÖNCÜLERİ (MISIR, SURİYE, LÜBNAN)

Roman, bir önceki bölümde değindiğimiz gibi XIX. yüzyılın ortalarında Batı etkisiyle Arap coğrafyasında yayılmaya başlamıştır. Bu yayılmada bölgesel, demografik, etnik yapı ve siyasi unsurlardan dolayı diğer Arap ülkelerine göre öne çıkan yerler Mısır, Suriye ve Lübnan olmuştur. Bunlardan ilk olarak inceleyeceğimiz ülke Mısır'dır.

3.1. MISIR

XIX. yüzyılda Fransızların Mısır'ı istilasıyla birlikte Arap toplumu, hem politik, ekonomik hem de kültürel açıdan Batı etkisinin altına girmiştir. Bu etkiyle beraber Rifâ'î Râfî et-Tahtâvî ve Alî Mubarek gibi isimlerin başlattığı tercüme hareketleri ve Mehmet Ali Paşa'nın Bulak'ta matbaayı kurmasıyla edebiyatta bir canlanma olmuş, aynı doğrultuda roman kendisini göstermeye ve gelişmeye başlamıştır.³⁶³ Ayrıca XIX. yüzyılın sonlarına doğru Mısır'da ortaya çıkan gazete ve dergilerin artış göstermesiyle birlikte roman, Arap dünyasında hızlı bir yayılma göstermiştir.

Arap ülkeleri arasında önemli bir yere sahip olan Mısır, sanat, edebiyat ve düşünce yönünden Arap dünyasında öne çıktığı gibi, roman yazarlarının sayısı ve niteliği bakımından da diğer Arap ülkelerine göre daha ileride yer almaktadır.³⁶⁴

Mısır, modern roman açısından bakıldığında, Batıda İngiltere'nin konumu ile hemen hemen bir benzerlik göstermektedir. Nasıl ki İngiltere roman türünde Avrupa'da öncü olmuş ise, Doğu'da da Mısır aynı işlevi görmektedir. Özellikle bu ülke, modern Arap romancılığının, sanat şekli, içeriği, konuları ve öncüleri ile neredeyse yarım asır boyunca Arap dünyasının lideri konumunda olmayı başarmıştır. Ayrıca Mısır'da yaygınlaşmaya başlayan ve giderek diğer Arap ülkelerini etkileyen modern romanın bu etkisi, hem çeviri yoluyla hem de bu alanda yeni eserler vermek suretiyle gerçekleşmiştir.

Modern roman konusunda Mısır'ın öncülük ettiği yaygın bir kanaat halini almıştır. Mustafa Lutfî el-Menfalûtî (ö. 1924), Mahmûd Teymur (ö. 1973), 'Abdulkadir el-

³⁶³ Allen, "The Beginnings of The Arabic Novel", 182-183.

³⁶⁴ en-Nessâc, *Bânûrâmâ'r-Rivâyeti'l-'Arabiyyeti'l-Hadîse*, 19

Mâzinî (ö. 1949) ve Muhammed Huseyin Heykel (ö. 1956) gibi ünlü Mısır romancıları Avrupa’da eğitim alıp memleketlerine döndükleri gibi, Sudan gibi diğer Arap ülkelerinin ileri gelenleri de ilk olarak Mısır’a gelip aynı kültürü almaya çalışmışlardır³⁶⁵ Yani nasıl ki Mısırlı aydınlar, Avrupa edebiyatını, kültürünü yakından tanımak ve eğitim almak için oraya gitmişlerse diğer Arap ülkelerindeki yazarlar da aynı niyetle Mısır’a gelmişlerdir.

Mısır romanının gelişmesinde Mısırlı yazarların yanısıra bu ülkeye göç eden edebiyatçıların da katkısı fazla olmuştur. Bunlar arasında Selîm el-Hamevî (ö. 1913), Sa’îd el-Bustânî (ö. 1908), Selîm Taklâ (ö. 1892), Selîm en-Nakḳâş (ö. 1884), Edîb İshâk (ö. 1885), Ḥalîl el-Yâzıcı (ö. 1889), İskender Ferrûh (ö. 1916), Yakûb Şarrûf (ö. 1927), Fâris Nimr (ö. 1951), Ḥalîl Muṭrân (ö. 1949), İbrâhîm el-Yâzıcı (ö. 1906), Ḥurşîd Rıdâ, Farah Anṭûn (ö. 1922), Niḳolâ Ḥaddâd (ö. 1954) gibi isimler bulunmaktadır.³⁶⁶

Mısır’da modern roman sanatının doğuşunda Avrupa romanlarının ve özellikle de romantik romanların etkisi büyüktür. Evrensel romanın gelişmesinde gerek şekil gerekse içerik bakımından görülen değişiklikler, Arap romanında ilk defa Mısır’da başlayarak daha sonra Irak, Suriye ve Lübnan gibi diğer Arap ülkelerinde kaleme alınan romanlara yansımıştır.³⁶⁷ Bu bağlamda şunu diyebiliriz ki modern Mısır romanı, diğer ülke romanlarına hem şekil ve içerik olarak etki ederken hem de felsefi edebi akımlar açısından da merkez konumda yerini almıştır.

Modern Mısır romanı üç aşamada gelişme göstermiştir bunlar; XIX. yüzyılın ortalarından I. Dünya Savaşı’na kadar yazılmış romanlar, bu savaştan II. Dünya Savaşı’nın sonuna kadar olan romanlar ve 1950’den günümüze kadar gelen romanlardır. İlk aşamayı genelde tercüme romanlar oluşturur. Arapçaya yapılan ilk tercüme roman, 1849’da Mısırlı yazar Rifa’â Râfî et-Taḥtâvî tarafından çevrilen Fransız yazar François Fénélon’un *Les Aventures de Telemaque* adlı eseridir.³⁶⁸ Bunu Balzac, Victor Hugo, Jean

³⁶⁵ en-Nessâc, *Bânûrâmâ’r-Rivâyeti’l-‘Arabiyyeti’l-Ḥadîse*, 18

³⁶⁶ ‘Abduttevvâb, *Bevâkîr er-Rivâye: Dirâsat fî Teşkîli’r-Rivâyeti’l-‘Arabiyye*, 166.

³⁶⁷ en-Nessâc, *Bânûrâmâ’r-Rivâyeti’l-‘Arabiyyeti’l-Ḥadîse*, 18

³⁶⁸ Bedr, *Tatavvuru’r-Rivâyeti’l-‘Arabiyyeti’l-Ḥadîse fî Mısır (1870-1938)*, 58; Haywood, *Modern Arabic Literature 1800-1970*, 33; Heykel, *Tatavvuru’l-Edebi’l-Ḥadîs fî Mısır*, 40; M.M. Badawi, “The Background”, 16, Hindî İsmâ’îl, *er-Rivâyetu’t-Târîhiyye fî’l-Edebi’l-‘Arabiyyi’l-Ḥadîs*, 31, Bu eser, Fransa’nın en uzun süre tahtta kalan kralı XIV. Louis’in kontrolsüz despotluğuna karşı takınılan tavır ve eleştirileri içermektedir, makame üslubuyla kaleme alınmış bir eserdir, ‘Abduttevvâb, *Bevâkîr er-Rivâye: Dirâsat fî Teşkîli’r-Rivâyeti’l-‘Arabiyye*, 87-90; Hourani, *Çağdaş Arap Düşüncesi*, 94, ‘Abdullah İbrâhîm, *Mevsû’atu’s-Serdi-l-‘Arabî*, 135.

de La Fontaine gibi Batılı yazarların eserlerinden yapılan çeviriler izler. Sayısı günden güne artan bu romanların özelde Arap yazarları üzerinde büyük etkileri olduğu gibi genelde de okuyucu arasında büyük bir yankı uyandırdığı ve popüler olduğu görülür.

Okuyucudan ziyade şu aşamada roman yazarlarının tutumu ve nasıl bir yol izlediği bizim için daha önemlidir. Bu dönemde yazarlar tarafından kaleme alınan eserler büyük ilgi görmüş olsada bu eserlerin edebi yönden biraz zayıf kaldığı görülmektedir. Çünkü bu dönemdeki çeviriler gerçek metnin dışına çıkılarak yazılmış, hatta çevirmen eseri kendisi yazmış gibi göstermiştir. Bunun yanı sıra asıl romandaki başlıklar değiştirilirken, bazı kısımlar da atlanarak çeviri yapılmıştır.

İkinci aşamada ise tercümelerin yerini yavaş yavaş özgün eserler almaya başlar. Bu eserler her ne kadar makame tarzında olsa da edebi romanın gelişmesinde önemli katkılar sağlamışlardır. Bu romanlar arasında Mısırlı yazar el-Muveylihi'nin *Hadîs İsa b. Hişam*'ı, Muhammed Hâfız İbrâhîm'in (ö. 1932) *Leyâlî Satîh es-Seb* '(Satîh'in Yedi Gecesi) Muhammed Luţfî Cum'â'nın (ö. 1953) *Leyâlî'r-Ruĥi'l-Hâ'ir* (Şaşkın Ruhun Geceleri) adlı eserleri bulunmaktadır.³⁶⁹ Bazı araştırmacılar, bu eserlerden *Hadîs İsa b. Hişam*'ı Mısır halkının yaşamını roman tarzında ve realistik bir şekilde ele alan ilk edebi Mısır romanı olma özelliğinde kabul ederler. Hatta Honore de Balzac (ö. 1850), Charles Dickens (ö. 1870), Gustave Flaubert (ö. 1880) gibi Batılı usta romancıların, eserlerinde kullandığı gerçekçilik düzeyiyle el-Muveylihi'nin eserindeki realizmi denk tutarlar.³⁷⁰ Ancak el-Muveylihi'nin makame tarzında olmasından dolayı kaleme aldığı bu eserini, gerçekçilik ile buluşturması ona roman olma niteliğini ne kadar kattığı tartışılır. Zaten çoğu eleştirmen, yukarıda bahsettiğimiz türde eserler kaleme alan bu yazarların roman oluşumuna üslup ve teknik yönlerden bir şekilde katkıda bulunmuşlarsa da tam anlamıyla roman ortaya koymada başarılı olamadıkları düşüncesindedirler.

Kimi araştırmacılar modern Arap romanının ilk olarak Lübnanlı göçmen yazar Corcî Zeydân'ın kaleme aldığı tarihi romanlarıyla başladığını savunmuştur.³⁷¹ Ancak bu romanlar, konu bakımından tarihi içermesi ve yazarın hayal dünyasını romana tam olarak yansıtamamasından dolayı bir ders kitabı niteliğinde görülmüştür. Bundan dolayı

³⁶⁹ Heykel, *Tatavvuru'l-Edebi'l-Hadîs fî Mısır*, 183; Rubert b. Kâmbill el-Yesû'î, *A'lâmu'l-Edebi'l-'Arabiyyi'l-Muâşır* (Siyer ve Siyer *Zâtiyye*) I-II, Beyrut 2010 77; Er, *Modern Mısır Romanı*, 53-55

³⁷⁰ Er, *Modern Mısır Romanı*, 53.

³⁷¹ el-Yesû'î, *A'lâmu'l-Edebi'l-'Arabiyyi'l-Muâşır*, 2010, 77

Zeydân'ın eserleri, Arap edebiyatının ilk orijinal romanları olarak kabul edilmemektedir.

Tarihi romanların yanı sıra okuyucuyu eğlendirmeyi hedefleyen romanlar da yazılmıştır. Buna Hüseyn Riyâd'ın (ö. 1965) *el-Fetâtu 'l-Yâbâniyye (Japon Kızı)*, Maḥmûd Ḥayret'in *el-Fetâtu 'l-Rîfiyye (Köylü Kız)* ve *el-Fetâ er-Rîfi (Köylü Delikanlı)* romanlarını örnek verebiliriz. Bu romanlarda kimisinin kahramanı, toplumun adet, gelenek ve göreneklerine ters düşmek istemeyen yazarlar tarafından Mısır dışından seçilmiştir. İşlenen konular aşk ile ilgiliyse toplumun o dönemdeki bakış açısından dolayı yazarlar, kimliğini gizlemek zorunda kalmıştır. Bu gibi nedenlerden dolayı onlar da tam anlamıyla romanı şekillendirmeyi başaramamışlardır.³⁷² Ancak Maḥmûd Ḥayret'in içerisinde ilk defa Mısır köylüsünün sade, romantik duygularına yer verdiği *el-Fetâtu 'l-Rîfiyye (Köylü Kız)*'si gerçek romanın belirmesinde önemli bir alt yapı oluşturmuştur.³⁷³

Yukarıda değindiğimiz açıklamalar ışığında, modern Arap romanını başlatan ve tercüme romanlardan sonra kaleme alınan ilk orijinal eserin Muḥammed Hüseyn Heykel'in *Zeyneb (1913)* romanı olduğu kabul edilir.³⁷⁴ Çünkü bu zamana kadar adı geçen eserlerin hepsi, bir şekilde romana üslup, teknik veya konuları ele alış bakımından bir şekilde katkıda bulunmuş olsa da hiçbirisi romana Arap karakterini yerleştirmede başarılı bulunmamıştır.³⁷⁵

Başlarda *Zeyneb* romanı hem toplumun gelenek ve göreneklerine ters düşmekten hem de edebi çevrelerin eleştiri hedefi haline gelmekten çekinildiği için yazarın ismi gizlenerek *Mısrî Fellâh* takma adıyla yayınlanmış, çalışmaya roman yerine “köy ahlakı ve manzaraları” denilmiştir.³⁷⁶ 1929 ‘da romanın, ikinci baskısı gerçek adıyla yapılmıştır. Aşağı Mısır'ın sosyal yaşamının göz önüne serildiği bu romanda, İbrahim'e âşık güzel bir genç kız olan Zeynep'in ailesi tarafından Hasan adlı bir genç ile evlendirilmesi

³⁷² Bedr, *Tatavvuru 'r-Rivâyeti 'l-'Arabiyyeti 'l-Ḥadîse fî Mısır (1870-1938)*, 147.

³⁷³ Bedr, *Tatavvuru 'r-Rivâyeti 'l-'Arabiyyeti 'l-Ḥadîse fî Mısır (1870-1938)*, 161.

³⁷⁴ Haywood, *Modern Arabic Literature 1800-1970*, 136; Hilary Kilpatrick, *The Modern Egyptian Novel*, Ithaca Press, London, 1974, 20; Heykel, *Tatavvuru 'l-Edebi 'l-Ḥadîs fî Mısır*, 198; Allen, “The Beginnings of The Arabic Novel”, 190; Salma Khadra Jayyusi, *Modern Arabic Fiction*, Columbia University Press, 2005, 16.

³⁷⁵ Er, *Modern Mısır Romanı*, 77.

³⁷⁶ Rebi, el-Ḥamdânî, *Dirâsât fî 'l-Edebi 'l-'Arabiyyi 'l-Ḥadîs*, 116; Fayşal Derrâce, “el-Bidâiyâtü't-Te'sîsiyye li'l-Rivâyeti 'l-'Arabiyye”, *Es-Sekâfetu 'l-'Arabiyye fî 'l-Ḳarni 'l-'İşrîn*, Tahṛîr Abdulilah Belkeziz, Muhammed Cemâl Bârut, Beyrut 2011, 913.

anlatılır. Zeynep her ne kadar eşine sadık olsa da âşık olduğu adamın orduya katıldığını duyunca veremden ölür.³⁷⁷

İlk orijinal roman olarak kabul edilen *Zeyneb'in* ardından, 1930'lu yıllardan sonra Mısır edebiyatçılarının büyük bir çoğunluğu roman yazımına soyunmuşlardır. Örneğin, 'Abbas Maḥmūd el-'Akkād (ö.1964) *Sâre* (1938); Maḥmūd Ṭāhir Lâşîn (ö.1954) *Havvâ bilâ Âdem* (Âdemsiz Havva, 1933) adlı ilk ve tek romanlarıyla karşımıza çıkarlar.³⁷⁸ Bu isimlerin dışında Tevfîk el-Ḥakîm (ö.1987) *'Avdetu'r-Rûḥ* (Ruhun Dönüşü, 1933), *Yevmiyyât Nâib fi'l-Eryâf* (Bir Taşra Savcısının Anıları, 1937) *er-Ribâtu'l-Muḥaddes* (Kutsal Bağ), *'Usfurun mine's-Şark* (Doğudan bir Serçe); Ṭāḥâ Ḥuseyn (ö.1973) *el-Eyyâm* (Günler, 1929), *Du'â'u'l-Kerevân* (Yağmur Kuşunun Çağrısı, 1933) *Şeceretu'l-Bu's* (Ümitsizlik Ağacı); İbrâhîm 'Abdulkadir el-Mâzinî (ö. 1949) *İbrâhîm el-Kâtib* (Yazar İbrahim, 1931), *İbrâhîm eṣ-Şânî* (İkinci İbrahim, 1943); Maḥmūd Teymûr (ö. 1973), *el-Atlâl* (Kalıntılar, 1934), *Nidâu'l-Mechûl* (Bilinmeyenin Çağrısı, 1939) gibi başarılı eserler kaleme almışlardır.³⁷⁹ Bu romanların çoğu romantizm ağırlıklı olmak üzere sembolizm, realizm, rasyonalizm, natüralizm gibi çeşitli felsefi akımlardan etkilenerek yazılmıştır.

Son olarak Arap romanı, II. Dünya Savaşı'nın ardından toplumda meydana gelen köklü siyasi ve sosyal değişikliklerle birlikte olgunlaşma sürecine girmiştir. Bu dönemde meydana gelen savaşlar, yenilgiler, zaferler ve bağımsızlıkların yanı sıra eğitim-öğretimin yaygınlaşması, şehirlere yapılan göç, okur-yazar sayısının artması gibi sebeplerle roman gelişme göstermiştir. Bu dönemde romanlarda realizm ön plana çıkmış, toplumsal gerçekçi eserler kaleme alınmıştır. Mısır'da bu tarzda eserler veren en önemli isimlerin başında Necîb Maḥfûz gelmektedir. Ayrıca Abdurrahman eş-Şerḳâvî (ö.

³⁷⁷ Haywood, *Modern Arabic Literature 1800-1970*, 136; Heykel, *Tatavvuru'l-Edebi'l-Hadîs fi Mısır*, 199; Allen, "The Beginnings of The Arabic Novel", 190-191, Rebi',el-Ḥamdânî, *Dirâsât fi'l-Edebi'l-'Arabiyyi'l-Hadîs*, 117.

³⁷⁸ en-Nessâc, *Bânûrâmâ'r-Rivâyeti'l-'Arabiyyi'l-Hadîs*, 35.

³⁷⁹ Kilpatrick, *The Modern Egyptian Novel*, 35-41; en-Nessâc, *Bânûrâmâ'r-Rivâyeti'l-'Arabiyyi'l-Hadîs*, 35-44; Merîdan, *el-Kışsa ve'r-Rivâye*, 77-78; İbrâhîm 'Avd, *Fuṣûl min en-Nakdu'l-Kışas*, 1985, 3-4; Roger Allen, *An Introduction to Arabic Literature*, Cambridge, University Press, 2003, 185; Rebi',el-Ḥamdânî, *Dirâsât fi'l-Edebi'l-'Arabiyyi'l-Hadîs*, 56-57; Sabrî Hâfız, "Modern Arap Kısa Öyküsü I", *Nüşa Dergisi*, 3 (9), 2003, (çev. Azmi Yüksel), 78-96; Rebi',el-Ḥamdânî, *Dirâsât fi'l-Edebi'l-'Arabiyyi'l-Hadîs*, 115, Roger Allen "Edebiyat Tarihi ve Arap Romanı", çev. Yrd. Doç. Dr. Faruk Çiftçi, *Ksü İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 6, 2005, 131.

1987), Yûsuf İdrîs (1991), Latife ez-Zeyyât (ö. 1996) gibi isimler de toplumcu gerçekçi romanları ile tanınırlar.³⁸⁰

Mısır'da romanın gelişiminde önemli rol oynamış isimlere değindikten sonra romanın yükselen türlerinden biri olan ve çalışmamızın asıl içeriğini oluşturan tarihi romanın öne çıkmış isimlerine yer vereceğiz. Ancak bu yazarlara geçmeden önce bu alanda roman kaleme alan birkaç isim ve eserinden kısaca bahsedeceğiz. Bunlar arasında Ahmed Şevkî'nin (ö.1932) 1897 yılında yayımladığı ve II. Ramses zamanındaki Mısır tarihini ele aldığı ilk romanı '*Azrâu'l-Hind* (Hintli Bakire) bulunmaktadır. İkincisi ise Firavunlar dönemini ele aldığı romanı *Ladiyas el-Fatine* (Büyüleyici Ladiyas) dir. Yazar, 1899 yılında yayınladığı bu eserini bir aşk hikâyesiyle güçlendirip, basit geleneksel bir yapıda yazmıştır. 1905'te yayınlanan son romanı *Varakatu'l-As* (Mersin Ağacı'nın Yaprağı) ise Fars kralı Sabur döneminde geçen bir efsaneyi anlatır.³⁸¹

Şevkî'den sonra 'Âdil Kâmil (d. 1916) 1945 yılında yayınlandığı *Melik min Şua'* (Işıktan bir Kral) romanıyla karşımıza çıkar. Eserinde doğrudan Firavun tarihini okuyucuya aktaran yazar, Mısır hükümdarlarından İhnaton'un tek tanrı inancına, sevgi ve barışa yönelik çağrısına yer verir.³⁸²

Tarihi roman kaleme alan bir başka yazar da 'Abdulmun'im Muḥammed 'Umar'dır. 1945 yılında *İzis ve Osiris* adlı eserini yayınlayan 'Umar, romanının hareket noktasını eski efsanelerden (mitlerden) seçer. 'Umar'ın dışında İbrâhîm Remzî (ö. 1949) *Bâbu'l-Kamer* (Ayın Kapısı, 1936) romanıyla karşımıza çıkar. Yazar 48 bölüm, 400 sayfadan oluşan bu romanında Hz. Peygamberin hayat hikâyesine yer verirken İslamiyetin doğuşundan önce başlayan ve Mısır'ın fethine kadarki olan dönemin tarihi olaylarını anlatır. Yazar, eserini roman hakkında verdiği bilgilerin yanısıra Ezher âlimlerinin ve düşünürlerinin sözleriyle başlatır.

Necîb el-Keylânî (ö. 1995) 1248-1254 yılında Mısır'a yönelik yapılan Yedinci Haçlı Seferi'ni konu aldığı *el-Yevmu'l-Mev'ud* (Vadedilen Gün, 1961), Fransız ihtilaline karşı gösterilen direnci anlattığı *Mevâkibu'l-Ahrâr* (Bağımsızların Törenleri), Mısır'ın Reşîd şehrindeki halkın İngilizlere karşı vermiş olduğu bağımsızlık mücadelesine yer

³⁸⁰ Er, "Roman (Arap Edebiyatı), 165.

³⁸¹ Aşıl 'Abdulvehhâb Yûsuf 'At'ût, *Ahmed Şevkî Dirâsat fî Amâlihi'r-Rivâiyyeti*, Risâletu Mâcistîr, Câmiatu'n-Necâh el-Vaṭaniyye, Filistin, 2010, 32, 43, 60.

³⁸² es-Seyyid, *İtticâhâtu'r-Rivâyeti'l-'Arabiyye fî Mısr*, 28, 31; Hindî İsmâ'îl, *er-Rivâyetu't-Târîhiyye fî'l-Edebi'l-'Arabiyyi'l-Hadîs*, 40.

verdiği *Talâi 'u'l-Fecr* (Seher Vakti'nin Doğuşu), Hz. Peygamberin hayatını, Medine'ye hicretini ve bu dönemde yaşanan olayları kaleme aldığı *Nurullah* (Allah'ın Nuru) adlı Mısır İslam tarihini konu alan romanlarıyla karşımıza çıkar.³⁸³

Tarihi roman yazmaya yönelen ancak sonrasında devam ettirmeyen yazarlar da bulunmaktadır. Örneğin Muhammed 'Avd Muhammed *Senûhâ*; Cemâleddin eş-Şeyyâl, Fatimi devletinin yakılıp Eyyubilerin başa geçtiği dönemi anlatan *Mısr ve 'ş-Şâm beyne Devleteyn* (İki Devlet arasında Mısır ve Şam); İbrâhîm Celâl *el-Emîr Haydar* (Kral Haydar); Ahmed Hayrî Saîd, XVIII. yy Mısır tarihi olaylarını içeren *ed-Desâis ve 'd-Dimâ* (Entrikalar ve Kanlar) gibi tarihi romanları kaleme almışlardır.³⁸⁴

Mısır'da tarihi roman 'Alî el-Cârim, Muhammed Ferîd Ebû Hadîd, Muhammed Saîd el-Uryân, 'Alî Ahmed Bâkeşîr, Abdulhamîd Cûde es-Sehhâr ve Necîb Mahfûz gibi öncü isimlerin çalışmalarıyla tanınmış ve büyük bir gelişme göstermiştir.³⁸⁵ Bu bağlamda çalışmamızda Mısır'da tarihi roman alanında öncü konumda olan bazı yazarlarımızı ele alıp onların hayatına, eserlerine, edebi kişiliğine değinerek, özellikle tarihi romanlarında anlatmak istedikleri dönemleri ve bu romanların yazılış gayesini anlatmaya çalışacağız.

3.1.1. 'Alî el-Cârim (1881-1949)

I. Hayatı

Mısır'ın önde gelen edebiyat, dilbilim, nahiv ve şiir âlimlerinden biri olan 'Alî el-Cârim, 7 Aralık 1881 yılında Kuzey Mısır'ın Reşîd şehrinde dünyaya geldi.³⁸⁶ Babası, Ezher âlimlerinden biri olan Şeyh Muhammed Sâlih el-Cârim, şer'î mahkemelerde kadılık görevi yapan bilim ve edebiyatla uğraşan bir kişiydi.³⁸⁷ Böylesine eğitilmiş, kültürlü, aynı zamanda dindar bir aileden gelen el-Cârim, on bir yaşına kadar okuma yazmayı ve temel dini bilgileri öğrendi.

³⁸³ Hindî İsmâ'îl, *er-Rivâyetu 'l-Târîhiyye fî 'l-Edebi 'l-'Arabîyyi 'l-Hadîs*, 36, 43; Kemâl S'ad Muhammed Halîfe, *eş-Şahsiyyetu 'l-İslâmiyye fî 'r-Rivâyeti 'l-Mısriyyeti 'l-Hadîse*, Riyad, 2007, 134.

³⁸⁴ en-Nessâc, *Bânûrâmâ 'r-Rivâyeti 'l-'Arabîyyeti 'l-Hadîse*, 47-48.

³⁸⁵ en-Nessâc, *Bânûrâmâ 'r-Rivâyeti 'l-'Arabîyyeti 'l-Hadîse*, 45; Şefî' es-Seyyid, *İtticâhâtü 'r-Rivâyeti 'l-'Arabîyye fî Mısr*, Dâru'l-Fikru'l-'Arabi, Kahire 1993, 27.

³⁸⁶ Kehhâle, *Mu'cemu 'l-Muellifîn*, II, 450; Dâğır, *Maşâdiru 'd-Dırâseti 'l-Edebiyye*, 310-311, ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, IV, 294.

³⁸⁷ Hamdi es-Sakkût, *Qamusu 'l-Edebi 'l-'Arabîyyi 'l-Hadîs*, Daru's-Şark, Ürdün 2007, 377.

1892 yılında Kahire’de bulunan Ezher’e kaydolarak ortaokul, lise ve yükseköğrenimini tamamladı. Burada felsefe, mantık ve belagat derslerini okuduğu hocası Mısırlı fikir adamı Muhammed ‘Abduh’tan (ö. 1905) oldukça etkilendi. Ayrıca Ahmed Emîn (ö. 1954) ve Taha Huseyin (ö. 1973) gibi meşhur düşünür ve yazarlarla aynı ortamda eğitim aldı. Daha sonra Dâru’l-‘Ulûm Fakültesi’ne giren el-Cârim, 1908’de bu fakülteden mezun oldu. Hemen ardından pedagoji, psikoloji, mantık ve İngiliz edebiyatı üzerine eğitim almak için bir bilim heyeti ile beraber İngiltere’ye gitti.³⁸⁸ Nottingham ve Exeter üniversitelerinde gördüğü dört yıllık eğitiminin ardından 1912’de diplomasını aldı. İngiltere’de bulunduğu sürede buradaki izlenimlerini yansıttığı şiirler kaleme alan yazar, ayrıca tiyatro sahibi İngiliz bir bayanın teklifi üzerine Shakespeare tiyatrolarında başarılı bir şekilde rol aldı.³⁸⁹

İngiltere dönüşü bir süre Arap dili öğretmenliği yapan ‘Alî el-Cârim, 1914-1917 yıllarında Dâru’l-‘Ulûm’da ders verdi. Ardından Talim ve Terbiye Bakanlığı’nda müfettiş olarak görev yaptı. Bu görevi esnasında arkadaşı Mustafa Emîn ile birlikte yazdıkları sade, örnekli, açıklamalı gramer kitapları ile eğitime önemli katkılarda bulundu. 1933’te çıkartılan krallık fermanıyla kurulan Arap Dil Birliği’ne, Mısır’da Arap diline önem veren âlimlerin ve düşünürlerin önde gelenlerinden biri olarak katılmıştır. Daha sonra bu topluluğun bir üyesi olmuştur. 1940 yılında Dâru’l-‘Ulûm’un yöneticiliğini üstlenen yazar, 1943’te de el-Mecmau’l-Luğavi el-Mısrî (Mısır’da Arap dili ve Edebiyatı üzerine çalışmalar yapan kurum) ye kurucu üye olarak seçildi. 8 Şubat 1949 yılında kalp krizi sonucu yaşama Kahire’de veda etti.³⁹⁰

II. Edebi Kişiliği

‘Alî el-Cârim, Arap dili ve edebiyatının farklı alanlarında eserler kaleme almış olsa da en büyük başarıyı ve şöhreti şiir alanında yakalayan ve onunla tanınan bir şairdi. Mahmud Sâmî el-Bârûdî, Ahmed Şevkî ve Hâfız İbrâhîm gibi klasik tarzda şiir kaleme alan neoklasik şairler arasında yer almaktaydı. Aynı zamanda çok güzel şiir okuyan el-Cârim, birçok toplantı ve kutlamalarda Ahmed Şevkî gibi öne çıkan şairlerin şiirlerini seslendirmiştir. Hatta bununla alakalı Mısırlı edebiyat eleştirmeni ve şair ‘Abbâs Maḥmûd el-‘Akkâd (ö. 1964) *‘Alî el-Cârim’in Kasideleri* adlı bir kitaba yazdığı önsöz-

³⁸⁸ Dâğır, *Maşâdıru’d-Dırâseti’l-Edebiyye*, 311, es-Sakkût, *Ḳamusu’l-Edebi’l-Arabiyyi’l-Hadîs*, 377.

³⁸⁹ İsmail Durmuş, “Cârim, Ali”, *DİA*, Ankara 2016, ek-I, 250

³⁹⁰ Kehhâle, *Mu‘cemu’l-Muellifin*, II, 450; Dâğır, *Maşâdıru’d-Dırâseti’l-Edebiyye*, 311, es-Sakkût, *Ḳamusu’l-Edebi’l-Arabiyyi’l-Hadîs*, 377.

de “‘*Alî el-Cârim, edebi toplantıların süsüdür*”³⁹¹ sözüyle el-Cârim’in ne kadar önemli ve aranan bir şahsiyet olduğunu dile getirmek istemiştir.

el-Cârim, şiirin yanı sıra eğitim-öğretim ile uğraşması, dilbilimsel toplantılardaki ilmi hareketliliği ile de öne çıkmaktadır. Hatta bugüne kadar gelen ve neredeyse Arap dünyasının tamamında büyük bir ilgi gören eğitim-öğretim kitaplarının çoğunu yazan kişidir. Bu kitapların en meşhurları arasında gramer kitapları olarak bilinen, Arapça eğitim veren okul ve üniversitelerde okutulan *en-Nahvu’l-Vâdîh* ve *el-Belâğatu’l-Vâdîha* adlı eserleri bulunmaktadır.³⁹² Bunların dışında psikoloji ve tarihe de ilgi duyan el-Cârim, yazdığı tarihi hikâye ve romanlarıyla da adından söz ettiren bir edibtir.³⁹³

Ahlaki değerlere önem veren bir kişiliğe sahip olan el-Cârim, bu yönünü edebiyata da yansıtmıştır. Arap Dil Kurumu’nda kurucu üye iken düzenlenen bir roman yarışmasında Necîb Maḥfûz’un daha sonra Nobel ödülü aldığı *Zuḥâku’l-Midaḥ* romanını ahlaki erdemlere aykırı olan karakterlere yer verdiği gerekçesiyle reddetmiştir.³⁹⁴

III. Eserleri

‘Alî el-Cârim, her ne kadar klasik tarz ve düşüncelere bağlı olarak yetişse de kaleme aldığı dil, şiir ve edebiyat ile ilgili eserlerinde modern üslubun sürdürülmesinden yana olmuştur. Bu bağlamda çalışmamızda inceleyeceğimiz tarihi romanlarının dışında, edebiyatın pek çok dalında başarılı eserler veren yazar, şiir alanında bir adım daha öne çıkmıştır. Özellikle modern şiirin korunmasını ve devamını sağlayan âlimlerden biri olmuştur.

Okul Kitapları:

- *en-Nahvu’l-Vâdîh fî Kavâ’idi’l-Luğati’l-‘Arabiyyeti li’l-Medârisi’l-İbtidâiyye*: Yazarın Muştâfa Emîn ile birlikte 1943 yılında Mısır’da kaleme aldığı eser, ilköğretim, ortaöğretim ve liseler için hazırlanmıştır.
- *el-Belâğatu’l-Vâdîha*: el-Cârim’in Muştâfa Emîn ile birlikte yazdığı modern belagat öğretiminde çığır açmış bir eserdir.

³⁹¹ https://www.marefa.org/%D8%B9%D9%84%D9%8A_%D8%A7%D9%84%D8%AC%D8%A7%D8%B1%D9%85 08.12.2018.

³⁹² es-Sakkût, *Ḳamusu’l-Edebi’l-‘Arabiyyi’l-Hadîs*, 377.

³⁹³ Durmuş, “Cârim, Ali”, 250-252.

³⁹⁴ Durmuş, “Cârim, Ali”, 251.

- *‘İlmu’-n-Nefs* (Psikoloji): Yazarın yine Muştâfa Emîn ile beraber kaleme aldığı, eğitim psikolojisine yönelik Mısır’da yazılan ilk eserlerdendir.³⁹⁵

İlmi Neşirleri:

- *Şerhu’l-Mukâffa’*: 1941 yılında yayımlanan eser 224 sayfadan oluşmaktadır. Ebû Cafer Aḥmed b. Yûsuf el-Kâtib için yazılan bu eser, Aḥmed Emîn ile birlikte kaleme alınmıştır.
- *Edebu’l-İslâm* (İslam Edebiyatı)
- *Taşhîhu Kitâbi’l-Buḥalâ* (Cimriler Kitabının Tashihi)
- *Tehzîb Kitâbi’l-Fahrî fî’t-Târîh*.

Diğer Eserleri:

- *Dîvânü’l-Cârim* (el-Cârim’in Divanı): Dört ciltten oluşan eser Kahire’de yayınlanmıştır.
- *Kitâb “el-Mucmel, el-Mufaşşal fî’l-Edebi’l-‘Arabî*: Yazar, edebiyat ve dil âlimi İbn Fâris’in (ö. 1004) alfabetik bir sözlük olan *el-Mucmel fî’l-Luga’sı* ile Fars kökenli İslam bilgini Zemahşerî’nin (ö. 1144) meşhur gramer kitabı *el-Mufaşşal’ı* yeniden yayınlamıştır.³⁹⁶
- *Ḳışşatu’l-‘Arab fî Esbâniyâ* (İspanya’daki Arapların Hikâyesi) : 1946’da Kahire’de yayınlanan eser, İngiliz yazar, Stanley Lane Poole’ın *The Story of the Moors in Spain* adlı kitabını Arapçaya tercüme etmiştir..³⁹⁷

IV. Tarihi Romanları

‘Alî el-Cârim her ne kadar Arap edebiyatının şiir alanında meşhur bir isim olsa da kendinden sonraki nesle hem dilini hem tarihini iyi bir şekilde öğretebilme düşüncesi ile birçok tarihi roman kaleme almıştır. Bunun için romanlarını yazarken onların anlayacağı şekilde gayet açık bir dil ve üslup kullanmıştır. el-Cârim’in roman üslubundaki rolünü bir ölçüde Maḥmûd Sâmi el-Bârûdî’nin³⁹⁸ şiirdeki rolüne benzetenler de vardır.

³⁹⁵ Kehhâle, *Mu’cemu’l-Muellifîn*, II, 450.

³⁹⁶ en-Nessâc, *Bânûrâmâ’r-Rivâyeti’l-‘Arabîyyeti’l-Hadîse*, 45; Dâğır, *Maşâdirü’d-Dirâseti’l-Edebiyye*, 311.

³⁹⁷ ez-Ziriklî, *el-A’lâm*, IV, 294; Durmuş, “Cârim, Ali”, 251-252.

³⁹⁸ 1839’da Kahire’de dünyaya geldi. Çeşitli okullarda eğitim gördü. Genç yaşta şiire merak saldı ve kendini bu alanda geliştirdi. Şiirlerinde gayet anlaşılır, sade bir dil ve üslup kullandı. Klasik tarzda kaleme alınan şiirleri XIX. yüzyıl üslubuyla harmanlayarak Arap şiirine yeni bir boyut kazandırdı ve kendinden sonraki şairlere öncülük etti. Şairin hayatı için ayrıntılı bilgi bkz. ez-Ziriklî, *el-A’lâm*, VII, 171.

Çünkü onlar edebiyatın farklı iki türünde (şiir ve roman) yazmış olsalar da her ikisi de eskinin üstün sanatını yeniden canlandırmak için çalışmışlardır.³⁹⁹

‘Alî el-Cârim, romanlarının tamamında özellikle olayların anlatımında ve karakterlerin diyaloglarında kullandığı dile büyük bir özen gösterir. Bunu da yazarın romandaki karakterlerini akıcılık ve kalite bakımından yüksek bir seviyeye ulaşan tek bir dil ile konuşturmasından anlayabiliriz. Ayrıca bu özellik yine anlatı dili için de geçerlidir. Bunun yanında cümle terkiplerinin ve ibarelerin güzelliğine de önem veren yazar, bunları şiirlerle süslemeyi de ihmal etmez.⁴⁰⁰

Yazar, hemen hemen bütün romanlarında, modern dönemde özellikle ele alınan kadın konusuna yer vermiştir. Kadın karakterleri önemli rollere büründürürken onları güzellikleriyle ön plana çıkararak sunmuştur. Ayrıca bu karakterler, romandaki ana kahramanın aşkını kazanabilmek için diğer kadın karakter ile aşk rekabetine girmiştir.⁴⁰¹

Şairlik yönünü tarihi romanlarına da yansıtan ‘Alî el-Cârim, eserlerinde çeşitli şairlere yer verirken, romanlarının bazılarını yine bu isimlerle adlandırmıştır. Örneğin; Abbâdî emirlerinin sonuncusu el-Mu‘temid b. ‘Abbâd (ö. 1094) *Şâiru’l-Melik*; Arap kumandanı ve şairi Ebû Firâs el-Hamdânî (ö. 968) *Fâris benî Hamdân*; vezir, edip ve şair Ibn Zeydûn (ö. 1071) *Hâtif mine’l-Endelus*, şairliği ile ünlenen Emevi Halifesi el-Velîd b. Yezîd (ö. 744) *Merâhu’l-Velîd*; Abbasi döneminin önemli şairlerinden Ebû Tayyib el-Mütenebbî (ö. 965) *eş-Şâ’iru’t-Tamûh* gibi eserlerde öne çıkan isimlerdir.⁴⁰²

Yukarıda değindiğimiz bilgiler dâhilinde ‘Alî el-Cârim’in yayınlanış tarihine göre ve kısa tanıtım şekliyle ele aldığımız tarihi romanları şu şekildedir:

1) *Hâtif mine’l-Endelus* (Endülüs’ten Seslenen)

‘Ali el-Cârim’in, 1905 yılında Kahire’deki Dâru’l-Me‘ârif tarafından basılan *Hâtif mine’l-Endelus* adındaki ilk tarihi romanı, numaralandırılmış on dört bölümden ve 158 sayfadan oluşmaktadır.⁴⁰³ Romanda adı geçen kahramanlar, Endülüslü edip, şair ve aynı zamanda vezir olan İbn Zeydûn (ö. 1071), Endülüs Emevi halifesi Müstekfî Billâh (ö. 949), kızı şaire Vellâde, Kurtuba emiri Ebû’l-Hazm (ö. 1046), vezir İbn ‘Abdûs, İşbi-

³⁹⁹ Memdûh en-Nâbi, “er-Rivâye ve’t-Târîh: es-Serd ve’l-Merci’ “Ğâdetu’r-Reşîd” li ‘Ali el-Cârim ... Nemûzecen”, *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2, 2012, 105.

⁴⁰⁰ en-Nessâc, *Bânûrâmâ’r-Rivâyeti’l-‘Arabiyyeti’l-Hadîse*, 46.

⁴⁰¹ en-Nessâc, *Bânûrâmâ’r-Rivâyeti’l-‘Arabiyyeti’l-Hadîse*, 46.

⁴⁰² en-Nessâc, *Bânûrâmâ’r-Rivâyeti’l-‘Arabiyyeti’l-Hadîse*, 45, ez-Ziriklî, *el-A’lâm*, IV, 294.

⁴⁰³ Dâğır, Maşâdıru’d-Dırâseti’l-Edebiyye, 311; ‘Alî el-Cârim, *Hâtif mine’l-Endelus*, Kahire 2012, 6.

liyye (Sevilla) Emîri el-Mu‘ta‘id Billâh el-Abbâdî (ö. 1069) gibi Endülüslü idareci ve önemli şahsiyetlerden oluşmaktadır.

Yazarın, kolay ve anlaşılır bir dille kaleme aldığı bu roman, Endülüs tarihi hakkında pek çok şeyi barındırırken, İbn Zeydûn⁴⁰⁴, un hayatına da değinmektedir. Özellikle Onun, Vellâde ile gerçek hayatta yaşadığı aşk hikâyesini, dönemin tarihsel olaylarıyla bağlayarak anlatır.⁴⁰⁵

Romanda olayların geçtiği ana merkez Kurtuba şehridir. Yazar burayı, ilim, zühd ve tasavvuf şehri olarak tasvir etmesinin yanında eğlenenin, alayın ve çılgınlıkların yaşandığı bir metropol olarak tasvir eder. Hatta romanında bu şehrin güzelliklerinden ve nimetlerinden insanların yararlanmaları için şairlerin mısralarından dökülen şu dizelerle insanları teşvik eder:⁴⁰⁶

لا تتم و اغتتم ملذة يوم ان تحت تراب نوما طويلا

Uyuma! Günün zevklerini fırsat olarak değerlendir,

Zira toprağın altında uzun bir uyku vardır.

Romanın ana özeti şu şekilde geçmektedir: Kurtuba şehrinin Ebû'l-Ḥazm tarafından yönetilmeye başlamasıyla birlikte vezirlik görevine getirilen İbn Zeydûn, kısa sürede önemli işler başarıp, emirin en yakın adamlarından biri oldu. Bu durum diğer vezirlerin özellikle de İbn ‘Abdûs’un gözünden kaçmadı. Bunun sonucunda da İbn Zeydûn’a iftira atarak onu hapse gönderdiler. Ebû'l-Ḥazm’ın oğlunun yardımıyla hapishaneden kaçmayı başaran Zeydûn, İşbiliyye’ye doğru yola çıktı. Emir el-Abbâdî tarafından ılımlı bir şekilde karşılanan Zeydûn, bir süre burada ikamet etti. Sevdiklerinin ve özellikle sevgilisi Vellâde’nin hasretine dayanamayıp Ebû'l-Ḥazm’ın ölümünden sonra tekrar Kurtuba’ya döndü. Ancak kötülükler ve iftiralar peşini bırakmayınca İşbiliyye’ye geri döndü ve burada vezirlik görevini üstlendi.

⁴⁰⁴ 1004 yılında İspanya’nın Endelus eyalatine bağlı Kurtuba şehrinde doğdu. Devlet işlerinin yanı sıra şiir ve edebiyat ile uğraştı. Mersiye ve aşk şiirleriyle tanınan şair, sevgilisi Vellade için elli beyitlik bir şiir kaleme almıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Rahmi Er, “İbn Zeydun”, *DİA*, XX, İstanbul 1999, 464.

⁴⁰⁵ Hindî İsmâ‘îl, *er-Rivâyetu ‘t-Târîhiyye fî ‘l-Edebi ‘l-‘Arabiyyi ‘l-Ḥadîs*, 41;

<https://www.almrsal.com/post/489043> 09.12.2018.

⁴⁰⁶ el-Cârim, *Hâtîf mine ‘l-Endelus*, 9.

Başlarına gelen birçok talihsizlik ve olumsuzluklar nedeniyle bir türlü biraraya gelemeyen romanın iki bahtsız ana kahramanı, Ibn Zeydûn ve Vellâde aşklarını, hüznlerini ve mutluluklarını ancak birbirlerine yazdıkları şiir mısralarında yaşamışlardır.

2) *Merahu'l-Velîd* (Çocuğun Neşesi)

‘Ali el-Cârim’in *Merahu'l-Velîd* adlı romanı, 1942 yılında Dâru'l-Me‘ârif tarafından Kahire’de yayınlanmıştır.⁴⁰⁷ İsimlendirilmiş 8 bölümden meydana gelen eser, 77 sayfadan oluşmaktadır.⁴⁰⁸ Emevilerin onbirinci Halifesi el-Velîd b. Yezîd (ö. 744), anesi Ummu'l-Haccac, sevdiği kadın Selma, Selma’nın babası Saîd b. Hâlid, amcası Hişâm b. ‘Abdumelik (ö. 743), amcasının oğlu Mesleme romanda adı geçen karakterlerin başlıcalarıdır. Genel anlamda Emeviler döneminin tarihi olaylarını yansıtan bir eserdir.

Romanda, el-Velîd b. Yezîd’in (II. Velid) yaşamından kesitlere yer verilirken, onun saray ortamında rahat ve bolluk içerisinde yetişmesinden dolayı kendini eğlenceye, içkiye kadınlara verip, dini ve ahlaki değerleri göz ardı etmesi işlenir. Kısacası roman bir devlet adamı üzerinden anlatılan ahlaki olayları yansıtır. Bunun yanı sıra el-Velîd’in şairlik yönü, yöneticiliği gibi özellikleri roman kurgusu içerisinde okuyucuya aktarılır.

Romanın içeriği ise şu şekildedir: Tarihi olaylar, Emeviler’in dokuzuncu halifesi II. Yezîd’in (ö. 724) oğlu el-Velîd’in küçük olmasından dolayı yerini kardeşi Hişâm b. ‘Abdumelik’e bırakıp, el-Velîd’i de ikinci velihattı tayin etmesiyle başlar. Bu çerçevede uzun bir süre yönetim Hişâm b. ‘Abdumelik’te kalır. O, II. veliaht olan yeğenini eğlence ve sefahat hayatından vazgeçirmeye çalışsa da bunda pek başarılı olamaz. Onun bu tutumu üzerine Hişâm, yeğeninden veliahtlığı bırakmasını ve yerine kendi oğlu Mesleme’nin geçmesini ister. Ancak bu isteği kesin bir dille geri çeviren el-Velîd ile amcasının arası açılır.

Amcası Hişâm b. ‘Abdumelik’in ölümünün ardından hilafete geçen el-Velîd b. Yezîd’in yaşantısında hiçbir değişiklik olmazken günlerini içki âlemlerinde, şiir toplan- tılarında geçirmeye devam eder. Ayrıca Selma adlı bir kadına olan aşkı ve muhabbeti de

⁴⁰⁷ Dâğır, *Maşâdiru'd-Dirâseti'l-Edebiyye*, 311.

⁴⁰⁸ ‘Alî el-Cârim, *Merahu'l-Velîd*, Kahire 2012, 6.

romanda ele alınan önemli konulardan biridir. el-Velîd'in öldürülmesiyle roman son bulur.

3) *Şâ'ir Melik* (Kral bir Şair)

'Alî el-Cârim'in kaleme aldığı ve 1943 yılında Dâru'l-Me'ârif tarafından Kahire'de yayınlanan *Şâ'ir Melik* romanı, isimlendirilmiş başlıklar halinde 17 bölüm, 87 sayfadan oluşmaktadır.⁴⁰⁹ Roman, İşbîliyye'de (Sevilla) hüküm süren Abbâdîler ve Endülüs hükümdarlarının en önemlilerinden biri olan İşbîliyye Kralı el-Mu'temid b. 'Abbâd el-Endelusi (ö. 1094) hayatı ile ilgilidir.⁴¹⁰

Romanda, el-Mu'temid'in ülkesini kararlılığı, gücü ve zekâsıyla nasıl yönettiğini ve şefkati ve sevecenliği ile Endülüs halkının nasıl kalbini kazandığı anlatılmaktadır. Ayrıca onun şair ruhlu birisi olduğundan, şiirler yazıp okumayı sevdiğinden de bahsedilir. Öyleki 'Alî el-Cârim'in romanına neden *Şâ'ir Melik* ismini verdiğini el-Mu'temid'in bu özelliğinden anlamaktayız.

4) *Seyyidetu'l-Kuşûr* (Sarayların Hanımı)

'Alî el-Cârim'in, *Seyyidetu'l-Kuşûr* romanı, ilk kez 1944 yılında Mısır'daki Matbaatu'l-Mearif tarafından yayımlanmıştır. Romanın başkahramanlarından biri Seyyidetu'l-Kuşûr, diğerleri ise Arap şairi, edibi ve tarihçisi Umâre b. Zeydân el-Yemenî (ö. 1174) ve onun baş düşmanı Ebû Kâsım el-Horânî'dir. Eser, numaralandırılmış 14 bölüm ve 90 sayfadan meydana gelmektedir.⁴¹¹

Romanın içeriğini iki önemli tarihi olay oluşturur. Bunlardan ilki Mısır'da Fatımîlerin son dönemdeki durumları⁴¹², bu devletin yıkılması için kurulan çeşitli entrika ve komploları ile bunlara o dönemde sarayın hanımlarından biri olan Seyyidetu'l-Kuşûr'un zekâsı ve dehasıyla nasıl karşılık verdiğidir. İkincisi ise Umâre b. Zeydân ile Ebû Kâsım el-Horânî arasındaki düşmanlıktan dolayı meydana gelen olaylardır.

Yazar, romana adını verdiği büyüleyici bir Fatımî kadını olan Seyyidetu'l-Kuşûr'dan bahseder ancak bu başkahramanı romanın çok ilerisinde ortaya çıkarır. Daha

⁴⁰⁹ Dâğır, *Maşâdiru'd-Dirâseti'l-Edebiyye*, 311; 'Alî el-Cârim, *Şâ'ir Melik*, Kahire 2012, 6.

⁴¹⁰ Hindî İsmâ'îl, Hasan Sâlim, *er-Rivâyetu't-Târîhiyye fî'l-Edebi'l-'Arabîyyi'l-Hadîs*, 41, <https://www.noor-book.com/%D9%83%D8%AA%D8%A7%D8%A8-%D8%B4%D8%A7%D8%B9%D8%B1-%D9%85%D9%84%D9%83-pdf> 10.12.2018

⁴¹¹ Dâğır, *Maşâdiru'd-Dirâseti'l-Edebiyye*, 311; 'Alî el-Cârim, *Seyyidetu'l-Kuşûr*, Kahire 2012, 6.

⁴¹² Hindî İsmâ'îl, Hasan Sâlim, *er-Rivâyetu't-Târîhiyye fî'l-Edebi'l-'Arabîyyi'l-Hadîs*, 41.

çok Umâre b. Zeydân karakterini ve ondan 20 sene boyunca intikam almayı bekleyen Ebû Kâsım el-Horânî'yi ön planda tutar.

Romanda ayrıca Şelâhaddîn el-Eyyûbî'nin Fatımi devletine son vermesinin ardından yönetimi ele geçiren Eyyubilerin ilk zamanlarında Kahire, Mekke, Aden ve Zebîd gibi şehirlerde geçen olaylar, Şîî/Fâtîmî-Sünnî anlaşmazlıkları da yazar tarafından kısa kısa bahsedilir. Seyyidetu'l- Kuşûr'un ölümüyle roman sona erer.

5) *Fâris Benî Hamdân*

'Alî el-Cârim'in, *Fâris Benî Hamdân* eseri, 1945 yılında Kahire'de Dâru'l-Me'ârif tarafından basılmıştır.⁴¹³ Numaralandırılmış 11 bölümden ve 98 sayfadan oluşmaktadır. Ebû Firâs el-Hamdânî (ö. 968), sevdiği kadın Neclâ el-Hâlidiyye ve romanın kötü adamı ordu komutanlarından biri olan Karguye romanın ana kahramanlarıdır.⁴¹⁴

Eserde, Hamdânî hükümdarı Seyfuddevle'nin amcasının oğlu, şair el-Mutenebbî'nin rakibi, Haçlı savaşlarının kahramanı ve romana adını veren Ebû Firâs el-Hamdânî'nin hayatı ile ilgilidir. Romanda olaylar, el-Hamdânî ve Neclâ el-Hâlidiyye aşkı üzerinde dönen entrikalarla bütünleştirilerek okuyucuya aktarılır.⁴¹⁵

Romanın kısa özeti şu şekildedir: İnsanlar arasında kahramanlığı ve cesareti ile tanınıp, sevilen Ebû Firâs el-Hamdânî bir yandan savaş meydanlarında Hamdanilere karşı ayaklanan Bizanslılar ve Suriyeli bedevilerle savaşırken, diğer taraftan Necla ile olan aşkını kıskanan ve her fırsatta onları ayırmaya çalışan Karguye ile mücadele içerisindedir. Bir dönem el-Hamdânî, aşkıdan bu adamı uzak tutmayı başarır, Necla ile evlenir ve ondan bir kızı olur. Ancak bu aile üzerindeki kıskançlığı hiç bitmeyen Karguye'nin kurduğu komplo sonucunda el-Hamdânî öldürülür ve roman hüznü bir şekilde sona erer.

Yazarın romanında kullandığı dâhice üslubu, okuyucuyu kelimesi kelimesine, satırı satırına kitapla bütünleştirir.

6) *Gadetu'r-Reşîd (Reşîd'in Genç Kızı)*

'Alî el-Cârim tarafından kaleme alınan ve ilk olarak 1945 yılında Kahire'deki Dâru'l-Me'ârif'in yayınladığı *Gadetu'r-Reşîd* romanı, 140 sayfalık, 18 bölümden oluş-

⁴¹³ Dâğır, *Maşâdiru'd-Dirâseti'l-Edebiyye*, 311

⁴¹⁴ 'Alî el-Cârim, *Fâris Benî Hamdân*, Kahire 2012, 6.

⁴¹⁵ <https://www.almrsal.com/post/489043> 10.12.2018.

şan bir eserdir.⁴¹⁶ Romanda Maḥmûd el-Assâl, Zübeyde Bevvâb ve Ezher âlimleri Mısırlıları, Jacques Francois Menou Fransızları, Osman Hoca (Reşid'in Yargıcı) Türkler ve Memlukleri, Tacir Oliver Nicholson ve kızı Lora İngilizleri, Süleymân Hâlebî ve eşrafı da Arapları temsil eden karakterler arasındadır.⁴¹⁷

Bu eserin içeriğinde 'Alî el-Cârim, Mısır'ın ve doğup büyüdüğü yer olan Reşid şehrinin, 1798'de Fransız Napolyon Bonapart tarafından kuşatılmasının ardından bölge halkının gösterdiği mücadeleden ve savunmadan bahseder. Yazarın milliyetçilik ruhuyla ele aldığı bir romanıdır.⁴¹⁸

Romanın *Gadetu'r-Reşid* olarak adlandırılmasıyla kastedilen kişi de Reşid şehrinin en güzel hanımlarından biri olan Muhammed el-Bevvâb'ın kızı Zübeyde Bevvâb'dır. O, özellikle kâhin bir kadın tarafından Mısır'ın kraliçesi olacağı ve Fransa'nın hâkimi Francois Menou ile evlilik yapacağı söylentisiyle ülkesinin buhranlı günlerinde esir düşmüş bir cariyedir. Daha sonra kâhinin varsayımlarının gerçekleşmesiyle birlikte esir cariyeye Zübeyde Bevvâb ile Fransız Generali Francois Menou arasında bir âşk hikâyesi başlar ve onların evliliği ile roman sona erer.

7) eş-Şâ'iru't-Ṭamûḥ (Tamahkâr Şair)

'Alî el-Cârim'in isimlendirilmiş 11 bölüm ve 95 sayfadan oluşan *eş-Şâ'iru't-Ṭamûḥ* romanı, 1947 yılında Dâru'l-Me'ârif tarafından basılmıştır.⁴¹⁹ Romanda Arap şiirinin X. yüzyılda yaşamış, önemli şairlerinden biri olan Ebû't-Tayyib el-Mütenebbî (ö. 965) anlatılmaktadır. Eserde şairin, Halep'te Hamdani Emiri Seyfuddevle'nin, Mısır'da Kâfûr el-İhşîdî'nin saraylarındaki yaşamı ve buralarda şairin başından geçen entrikalara yer verilmektedir.

Romanın kısa özeti şu şekildedir: Oldukça gururlu bir kişiliğe sahip olan Ebû't-Tayyib el-Mütenebbî, bir dönem saray şairliğinden, burada yaşanan entrikalardan ve kendisini çekemeyen insanlardan uzaklaşarak Suriye çöllerinde inzivaya çekilir. Bir süre kendini dinletikten sonra tekrar şiirler ve methiyeler kaleme alan el-Mütenebbî, Seyfuddevle'nin sarayına davet edilir. Burada şiirleriyle oldukça takdir toplayan el-

⁴¹⁶ Dâğır, *Maşâdiru'd-Dirâseti'l-Edebiyye*, 311; 'Alî el-Cârim, *Ġadetu'r-Reşid*, Kahire 2012, 6.

⁴¹⁷ en-Nâbi, "er-Rivâye ve't-Târîḥ: es-Serd ve'l-Merci" "*Ġadetu'r-Reşid*" li 'Alî el-Cârim ... Nemûzen", 107-108.

⁴¹⁸ en-Nessâc, *Bânûrâmâ'r-Rivâyeti'l-'Arabiyyeti'l-Hadîse*, 45; es-Seyyid, *İtticâhâtü'r-Rivâyeti'l-'Arabiyye fî Mısır*, 53.

⁴¹⁹ Dâğır, *Maşâdiru'd-Dirâseti'l-Edebiyye*, 311; 'Alî el-Cârim, *eş-Şâ'iru't-Ṭamûḥ*, Kahire 2012, 6

Mütenebbî, sarayın baş şairi haline gelir ve Seyfuddevle'nin yanında seferlere katılarak savaşları tasvir ve terennüm eder. Ancak uzun bir dönem sonra el-Mütenebbî'yi tekrar ele geçiren kibir ve gurur onun başka bir şairle ciddi anlamda tartışmasına yol açar. Artık onun bu sarayda durması imkânsızdır.

Seyfuddevle'nin sarayından kaçıp Fustat'a giden el-Mütenebbî, İhşidilerin emiri Kâfur el-İhşîdî'nin himayesi altına girer. Kâfur, el-Mütenebbî'ye bir takım vaatlerde bulunur, bu vaatleri sürekli şiirlerinde ve methiyelerinde yer veren şairin iktidar hırsı ve doyumsuz olması nedeniyle Kâfur bu vaadinden vazgeçer. Bu duruma oldukça canı sıkılan el-Mütenebbî, Kâfur'a yönelik ağır bir hiciv yazarak Mısır'dan Kufe'ye doğru kaçar. Bu gibi olaylarla roman son bulur.

8) *Hâtimetu'l-Meţâf* (İşin Sonu)

'Alî el-Cârim'in yazdığı *Hâtimetu'l-Meţâf* romanı, ilk kez 1947 yılında Kahire'de Dâru'l-Me'ârif tarafından basıldı. Eser, isimlendirilmiş 7 bölüm ve 87 sayfadan oluşmaktadır.⁴²⁰ Yazarın *eş-Şâ'iru't-Tamûh* adlı romanının devamı niteliğindeki bu eserinde şair el-Mütenebbî'nin son zamanları ele alınmaktadır.

Romanın ana özeti şöyledir: Hırsları yüzünden neredeyse hiçbir sarayda tutunamayan el-Mütenebbî, en son Kâfur'un sarayında yaşadıklarından dolayı Mısır'dan Kûfe'ye kaçarak buradan Errecân'daki vezir İbnu'l-'Amîd'in himayesine girer. Burada ona yönelik methiyeler kaleme alır. Daha sonra el-Mütenebbî Şîraz'daki Büveyhi Sultanı 'Ağududdevle'nin daveti üzerine onun sarayına giderek sultana oldukça güzel ve övgü dolu şiirler yazar. Bir süre bu sarayda konaklamasının ardından dönüş yolunda aralarında Bağdatlı atlıların bulunduğu bir grup tarafından beraberindekilerle birlikte öldürülür.

Yazarın romanında okuyucusuna vermek istediği mesaj, fazla tamahın ve hırsın neler doğurabileceğini, insana nasıl zarar verebileceğini, başına neler getirebileceğini gösterebilmektir.

▪ Değerlendirme

Sonuç olarak 'Alî el-Cârim'in tarihi romanlarını değerlendirdiğimizde neredeyse eserlerinin tamamında başkahraman olsun ya da olmasın mutlaka bir şaire, şiire ya da

⁴²⁰ Dâğır, *Maşâdiru'd-Dirâseti'l-Edebiyye*, 311; 'Alî el-Cârim, *Hâtimetu'l-Meţâf*, Kahire 2012, 6.

onunla ilgili bir olaya değindiğini görebiliriz. Bu da yazarın şiir ve şaire olan ilgisinden kaynaklanmaktadır. Bir nevi el-Cârim hem şairlerin yaşamını hem de tarihi olayları harmanlayarak her iki yönden okuyucuyu bilgilendirmek ister. Bunu da okuyucunun anlayabileceği sadelikte ve akıcılıkta yapmaya özen gösterir.

‘Alî el-Cârim her ne kadar tarihi romanlarıyla önemli bir yer etse de bazı hususlarda eleştiri almıştır. Örneğin bir tarihi romanında yer verdiği ana kahramanın görüşlerini ve hükümlerini eserindeki bütün karakterler üzerinde uygulamaya kalkmıştır. Bundan dolayı bir taraftan tekrara düşerken diğer yönden karakterlerin öznelliğini ve varoluş sebebini kaybetmesine yol açmıştır. Bu da romanı, objektiflikten ve sanatsal kuralardan giderek uzaklaştırmıştır.⁴²¹ Kısacası el-Cârim, kendi duygularını ve değer yargılarını eserindeki bütün karakterler üzerine yansıtmaktan çekinmemiştir de diyebiliriz.

3.1.2. Muḥammed Ferîd Ebû Ḥadîd (1893-1967)

I. Hayatı

Arap dünyasının ve Mısır’ın önemli hikâye, roman ve tiyatro yazarlarından biri olan Muḥammed Ferîd Ebû Ḥadîd, 1893’te Mısır’ın Demenhur kasabasında dünyaya geldi.⁴²² İlköğrenimini Demenhur’da alan yazar, lise eğitimine İskenderiye’deki bir okulda başladı. Daha sonra, Kahire’deki el-‘Abbâsiye Lisesi’ne geçen Ebû Ḥadîd, 1910’da bakalorya diploması alarak buradaki eğitimini tamamladı. Hemen ardından Medresetu’l-Muallimîn el-‘Ulyâ’ya kaydolan yazar, 1914’te Aḥmed Zekî, ‘Abdulhamîd el-‘İbâdî, Şefîk Ğırbâl gibi isimlerle bu okuldan mezun oldu.⁴²³

Bir süre Mısır, Libya ve Fas’taki çeşitli okullarda, toplumsal konular ve tercüme üzerine dersler veren Muḥammed Ferîd Ebû Ḥadîd, 1924’te hukuk okullarından biri olan el-Ḳanûn’da lisans derecesini elde etti. 1937 ile 1952 yılları arasında birçok hükümet makamında görev aldı, bunlardan biri de Milli Eğitim Bakanı Yardımcılığı idi. 1952-1955 yılları arasında ise bakanlıkta sanat müsteşarı olarak çalıştı. Daha sonra 1937

⁴²¹ en-Nessâc, *Bânûrâmâ’r-Rivâyeti’l-‘Arabiyyeti’l-Hadîse*, 46.

⁴²² Dâğır, *Maşâdiru’d-Dırâseti’l-Edebiyye*, 1061; İmân ‘Alî ‘Umar ‘Abdullah, *Rivâyât Muḥammed Ferîd Ebû Ḥadîd*, Câmi’a Benhâ, 2009, 8.

⁴²³ ez-Ziriklî, *el-A’lâm*, VI, 329; es-Sakkût, *Ḳamusu’l-Edebi’l-‘Arabiyyi’l-Hadîs*, 515; el-Yesû’î, *A’lâmu’l-Edebi’l-‘Arabiyyi’l-Muâşır*, I, 179

yılında toplumsal çalışmalar için el-Cem'ıyyetu'l-Mısrıyye'ye üye olan Ebû Hâdîd, 1946'da ise Mecmau'l-Lugati'l-'Arabiyye'ye (Arap Dil Kurumu) katılmıştır.⁴²⁴

Yetenekli ve başarılı bir yazar olan Muhammed Ferîd Ebû Hâdîd, 1952'de *el-Vi'âu'l-Mermeriyyu* (*Mermer Kap*) hikâyesiyle Devlet Teşvik Ödülü'nü aldı. 1963/1964'te Devlet Takdir Ödülü'ne layık görülen yazar, Taha Huseyin, el-'Akkâd, el-Hakîm, ez-Zeyyât ve Maḥmûd Teymûr'dan sonra bu ödülü alan altıncı edebiyatçı oldu. 18 Mayıs 1967 yılında da hayata gözlerini yumdu.⁴²⁵

II. Edebi Kişiliği

Muhammed Ferîd Ebû Hâdîd, edebiyat hayatına ilk adımı, 1919 yılında ya da ondan hemen önce Medresetu'l-Muallimîn el-'Ulyâ'dan mezun olduktan sonra atmıştır. İlk yazılarını es-Sufûr, es-Siyasetu'l-'Usbu'ıyye ve el-Hilâl gibi haftalık dergilerde yayınlama fırsatı bulan yazar, daha sonra Mecelletu'r-Risâle ve es-Şekâfe dergilerinin kurucularından biri olmuştur.⁴²⁶

Muhammed Ferîd Ebû Hâdîd'i edebiyata yönlendiren ve onu bu alanda eser üretmeye hazırlayan ilk eserler arasında klasik Arap edebiyatına ait kitapların yanı sıra XVII. yüzyıldan XIX. yüzyıla kadarki İngiliz edebiyatının çalışmaları yer almıştır. Özellikle İngiliz yazar Charles Dickens'tan etkilenmiş ve eserlerini okuyup çevirmiştir. Bunun yanı sıra ünlü İngiliz oyun yazarı William Shakespeare'ın tiyatrolarıyla da yakından ilgilenmiştir.⁴²⁷

Birçok ilmi ve edebi dergide yazıları yayınlanan Ebû Hâdîd Mısır kültür hayatını canlandırmak için oldukça çaba sarf etmiştir. Arapça dilbilgisi kurallarını kolaylaştırma üzerine çalışmalar yapmıştır. Eski Arap şiiri ve Ammiceyle ilgilenmiştir.⁴²⁸

III. Eserleri

Öğretmeyi ve üretmeyi seven bir yazar olan Muhammed Ferîd Ebû Hâdîd, eserlerini fasih Arapça ile kaleme alırken, cümlelerini okuyucunun kolayca anlayacağı bir

⁴²⁴ ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, VI, 329; es-Sakkût, *Kamusu'l-Edebi'l-'Arabiyyi'l-Hadîs*, 516, el-Yesû'î, *A'lâmu'l-Edebi'l-'Arabiyyi'l-Muâşır*, I, 179

⁴²⁵ es-Sakkût, *Kamusu'l-Edebi'l-'Arabiyyi'l-Hadîs*, 516

⁴²⁶ Dâğır, *Maşâdiru'd-Dirâseti'l-Edebiyye*, 1061, <https://www.marefa.org/%D9%85%D8%AD%D9%85%D8%AF%D9%81%D8%B1%D9%8A%D8%AF%D8%A3%D8%A8%D9%88%D8%AD%D8%AF%D9%8A%D8%AF> 14.12.2018.

⁴²⁷ el-Yesû'î, *A'lâmu'l-Edebi'l-'Arabiyyi'l-Muâşır*, I, 180.

⁴²⁸ <https://www.marefa.org/%D9%85%D8%AD%D9%85%D8%AF%D9%81%D8%B1%D9%8A%D8%AF%D8%A3%D8%A8%D9%88%D8%AD%D8%AF%D9%8A%D8%AF> 14.12.2018.

şekilde oluşturur ve sadece bazı yerlerde ammice lafızlar kullanır. Ayrıca kimi eserinde tasavvuf ve duayı yüceltir.

Hedefe odaklı bir yazar olan Ebû Hâdîd'e göre hikâye türü eserler sıkıntıları, sorunların şeklini ve bir amaca yönelik yapılan çağırışı ortaya çıkarmada araçtır.⁴²⁹

Tarihsel Çalışmaları:

- *Şalâhaddîn el-Eyyûbî ve 'Aşruhu* (Selahattin el-Eyyubi ve Dönemi): 1927 yılında Kahire'de basılan eser, 203 sayfadır.
- *Sîretu's-Seyyidu 'Umar Mekrem* (Ömer Mekrem Bey'in Hayat Hikâyesi): 1937 yılında yayımlanan eser, 219 sayfadır.

Romanları:

- *Şahâif min Hayat* (Yaşamdan Sayfalar): 1924'te Kahire'de yayınlanmıştır.
- *İbnetu'l-Memlûk* (Memluk Kızı): 435 sayfa ve 2 ciltten oluşan eser, 1925 yılında Kahire'de basılmıştır.
- *Cuḥâ fî Cānbûlâd* (Canpolattaki Nasreddin Hoca)(Kahire, 1944)
- *Ḥarbu'l-Besûs* (Besûs Savaşı)
- *Ezhâru's-Şevk* (Dikenin Gülleri): 1948 yılında Kahire'de yayınlanan eser, 230 sayfadır.
- *Âlâmu'l-Cuḥâ* (Nasreddin Hoca'nın Acıları): 1948 yılında Kahire'de yayınlanan eser, 165 sayfadır.

Hikâyeleri:

- *Maa'z-Zeman* (Zaman ile): Hikâyeler topluluğundan oluşan 190 sayfalık bir eserdir. 1944 yılında Kahire'de basılmıştır.
- *Ummetina'l-'Arab* (Arap Milletimiz): Dâru'l-me'ârif tarafından 1961'de Kahire'de basılmıştır.
- *Kerîmuddîn el-Bağdâdî*: Çocuklar için yazılmış hikâyelerden oluşan eser, 1948'de Dâru'l-me'ârif tarafından Kahire'de basılmıştır.

Tercüme Eserleri:

⁴²⁹ el-Yesû'î, A'lâmu'l-Edebi'l-'Arabiyyi'l-Muâşır, I, 180-181

- *De'âimu's-Selâm* (Barışın Dayanakları): Tercüme bir eserdir. İngiliz yazar Edward Hallett Carr tarafından yazılmıştır.
- *Şeksbîr* (Shakespeare): 176 sayfadan oluşan eser, 1944 yılında Kahire'de basılmıştır.
- *Fethu'l-'Arabi li Mısır* (Arapların Mısır'ı Fethi): Tercüme bir eserdir. İngiliz tarihçi Alfred Butler tarafından kaleme alınmıştır.
- *Fennu't-Te'alîm* (Eğitim-Öğretim Sanatı): 1954 yılında Kahire'de basılan tercüme eser, 315 sayfadır.

Tiyatroları

- *'Uşmân b. 'Affân* (Osman b. Affan)
- *Kışşatu Husrev ve Şîrîn* (Hüsrev ve Şirin'in Hikâyesi)
- *'Abdu's-Şeytân* (Şeytanın Kölesi) (Kahire, 1945): 128 sayfadan oluşan sembolik bir tiyatrodur.

Diğer Eserleri

- *Muzekkîrâtü'l-Merhûm Muḥammed* (Merhum Muhammed'in Hatıraları)
- *Sehrâbu Rüstem* (Rüstem'in Sehrabı)⁴³⁰

IV. Tarihi Romanları

Arap edebiyatında tarihi roman yazarlarının öncülerinden biri olan Muḥammed Ferîd Ebû Ḥadîd, tarihi olaylar ile süslediği romanlarını yazarken kendi zevkini esere yansıtmak yerine daha büyük bir amaca hizmet eder. Bu da ülkesinin yani Mısır'ın beşeri ve maddi potansiyelini, ülkedeki önemli devlet adamlarının, sabır, dayanıklılık, fedakârlık, mal mülk, mevkiye yönelik ne kadar bir güce sahip olduğunu okuyucusuna aktarmaya çalışmasıdır.

Romanlarını İslam öncesi Arap tarihine yönelik yazmayı tercih eden Muḥammed Ferîd Ebû Ḥadîd, romanlarındaki karakterleri de yine bu dönemden seçer. Onları bahsi geçen dönemin şartları doğrultusunda şekillendirerek, ana karakterleri diğer karakterlerle mücadele içine sokar.⁴³¹ Bu tarihi romanları şöyle özetleyebiliriz:

⁴³⁰ ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, VI, 329, Dâğır, *Maşâdiru'd-Dirâseti'l-Edebiyye*, 1061-1062; es-Sakkût, *Ḳamu-su'l-Edebi'l-Arabiyyi'l-Hadîs*, 516; el-Yesû'î, *A'lâmu'l-Edebi'l-'Arabiyyi'l-Muâşır*, I, 181-182.

⁴³¹ en-Nessâc, *Bânûrâmâ'r-Rivâyeti'l-'Arabiyyi'l-Hadîse*, 46.

1) *el-Melik ed-Dıllîl: İmru'l-Kays* (Yolunu Şaşırmış Kral: İmru'l-Kays)

Muhammed Ferîd Ebû Hâdîd tarafından kaleme alınan *el-Melik ed-Dıllîl: İmru'l-Kays* romanı, 1940 yılında Kahire'de yayınlanmıştır. Romanın başlığından da anlaşılacağı üzere, İslam öncesi Cahiliye döneminde yaşamış ve muallaka şairlerinden biri olan İmru'l-Kays'a değinen bir eserdir.

Romanın içeriği kısaca şöyledir: Oldukça hareketli ve başına buyruk bir gençlik yaşayan İmru'l-Kays'ın aşk maceraları ve yazdığı şiirleriyle kabiledaki kadınlara sataşması babası Hucr'un gözünden kaçmaz. Bunun üzerine Hucr, uyarılarını ve tehditlerini dikkate almayan oğlunun gözlerini oyması için azatlı bir kölesine emir verir. Ancak o, İmru'l-Kays'a kıyamaz ve bir hayvanın gözlerini çıkartarak Hucr'a getirir. Gözyaşlarına boğulan babaya azatlı kölesi her şeyi anlatır, baba bir süre oğlunu affetse de kötü davranışlarından dolayı onu kabilesinden kovmak zorunda kalır.

Kabileden atıldıktan sonra bir süre çapulcularla yağmacılık ve bozgunculuk işine giren İmru'l-Kays, babasının öldürüldüğünü duyunca intikam alma arzusuyla yaşamaya başlar.⁴³² Babasını öldürenlerle bir savaşa girer ve kazanır, ancak yine de hincını alamayınca olaylar daha geniş kitlelere yayılır. Bunun üzerine bazı kabilelerden yardım isteyen ve aradığını bulamayan İmru'l-Kays, romanın sonunda pes ederek teslim bayrağını çeker.

2) *Zenûbiyâ Meliketu Tedmur* (Tedmur Kraliçesi Zenubiya)

Muhammed Ferîd Ebû Hâdîd'in Tedmur Kraliçesi Zenûbiyâ'nın yaşamını anlattığı ve 1941 yılında Kahire'de yayınlanan bu romanı, 355 sayfadan oluşmaktadır. Mısır devleti için önemli kararların alınmasında etken ve büyük kahramanlıklarda rol oynayan bir kadının anlatıldığı tarihi romanların ilklerindendir.

Romanda bir kraliçenin, bir annenin ve bir eşin farklı yönleriyle hayata karşı tutunuşu ve zorluklara karşı duruşu ön plana çıkmaktadır. Suikast sonucu eşi Palmira Kralı Odaenathus ve üvey oğlu Hairan'ın öldürülmesinin ardından ülke yönetiminin başına geçen Zenûbiyâ, düşmana fırsat vermemek adına her türlü cesaret örneğini gösterir. Gerektiğinde ata binip savaş alanlarında askerlerini komuta eden Zenûbiyâ, savaşçı kraliçe olarak nam salar.

⁴³² es-Seyyid, *İtticâhâtü'r-Rivâyeti'l-'Arabiyye fî Mısr*, 49.

3) *el-Muhelhil Seyyidu Rebîa* (Lider Muhelhil b. Rebîa)

Muhammed Ferîd Ebû Hâdîd'in Cahiliye dönemi şairlerinden ve kahramanlarından biri olan el-Muhelhil b. Rebîa'nın hayatı ile onun yaşadığı dönemin olaylarını anlattığı, 187 sayfadan oluşan bu eser, 1944'de Kahire'de yayınlanmıştır.

el-Muhelhil b. Rebîa romanda hoş ve yakışıklı bir delikanlı olarak tasvir edilirken, aynı zamanda onun kadınlara ve eğlence hayatına düşkünlüğüne de değinilmektedir. Ayrıca yumuşak ve güzel bir üslupla şiirlerini okuyup yazan bir şair olarak karşımıza çıkar.

el-Muhelhil b. Rebîa döneminin romanda anlatılan en önemli tarihi olayı ise Bessus Savaşları'dır. Bu savaşları fitilleyen ise el-Muhelhil'in kardeşi Kuleyb'in, kayınbiraderi tarafından öldürülmesi üzerine kardeş kabileler arasında çıkan kavgalar ve anlaşmazlıklardır. Özellikle kardeşinin intikamını almak isteyen el-Muhelhil savaşlarda önemli rol oynar.

4) *Ebû Fevâris 'Antere b. Şeddâd* (Süvarilerin Babası Antere b. Şeddad)

Muhammed Ferîd Ebû Hâdîd'in yine muallaka şairlerinden birine yer verdiği bu romanı, 1946 yılında Kahire'de basılmıştır. İsimlendirilmiş 16 bölüm ve 156 sayfadan oluşan bir eserdir.⁴³³

Romanın kahramanlarını ise İslam öncesi Cahiliye döneminde yaşayan insanlar oluşturmaktadır. Bunlar arasında başkahramanlar, 'Antere b. Şeddâd ile amcasının kızı ve aynı zamanda sevdiği kadın olan 'Able öne çıkmaktadır. Yardımcı karakterler de 'Antere'nin babası Şeddâd, amcası Mâlik, erkek kardeşi Şeybûb, kız kardeşi Merve, 'Able'nin kardeşi 'Umar b. Mâlik, Şeyban kabilesinin başı Kays b. Mesûd, onun oğlu Bestâm'dır. Yazar bu isimlerin yaşadıkları dönemdeki adetleri, gelenekleri, görenekleri ve davranışları okuyucaya aktarmaya çalışır.⁴³⁴

İslam öncesi dönemde Arapların önemli kahramanlarından ve binicilerinden biri olan 'Antere b. Şeddâd, savaş meydanlarında sergilediği cesur ve atılgan tavırlarıyla dikkat çeken bir kişilik olarak gösterilir. Bunun yanı sıra romanda 'Antere'nin küçük yaşta beri 'Able'ye karşı beslediği aşka da yer verilirken 'Antere'nin cariye bir anne-

⁴³³ Muhammed Ferîd Ebû Hâdîd, *Ebû Fevâris Antere b. Şeddâd*, Kahire 2012, 157.

⁴³⁴ Ebû Hâdîd, *Ebû Fevâris Antere b. Şeddâd*, 8.

den dünyaya geldiği için köle olarak kabul edilmesi, bu yüzden sevdiği kadın olan ‘Ab-le’yle evlenmesine izin verilmemesi anlatılır.

Ebû Hâdîd’in bu romanını, çalışmamızın ikinci bölümünde değindiğimiz tarihi romanın ortaya çıkışında özellikle içerik yönünden etkili olduğunu düşündüğümüz, eski Arap hikâyelerinden birini oluşturan Antere Kıssası’ndan ilham alarak yazdığını görmekteyiz.

5) *el-Vi’âu’l-Mermeriyyu* (Mermer Kap)

Muhammed Ferîd Ebû Hâdîd tarafından kaleme alınan ve 1951 yılında Kahire’de Dâru’l-Me’ârif tarafından basılan *el-Vi’âu’l-Mermeriyyu* romanı, Yemen hükümdarı Seyf b. Zî Yezen’in hikâyesinin anlatıldığı 336 sayfalık bir eserdir.

İslam öncesi Arap tarihindeki dönemlerin anlatıldığı romanda olaylar Yemen’de geçerken, yazar milliyetçilik ruhunu ön plana çıkararak, bu ülkenin halkını, yabancı işgaline karşı vatana sahip çıkmaya ve özgürlüğe davet eder.⁴³⁵

Habeşlilerin komutan Ebrehe’nin liderliğinde Yemen’in San’a şehrine saldırıp, burayı ele geçirmeleri ve Ebû Merre b. Zî Yezen’in karısı Reyhan’ın Ebrehe tarafından esir alınması romanda anlatılan konular arasındadır.

Yemen’deki Arap toplumuna yapılan zorbalıkları, zulümleri ve insanların yaşadığı acıyı, hüznü ve kederi romanında tasvir eden yazar, daha sonra bu baskıyı durdurma adına Yemen ‘de bulunan Arap kabilelerinin, güçlü ve genç imparator Seyf b. Zî Yezen’den yardım istemeleri ve onun yardımıyla Habeş ordusundan ülkelerini temizleyerek özgürlüklerini geri almalarıyla birlikte bu kötü ve acı günleri geride bırakışını anlattığı romanına son verir.⁴³⁶

▪ Değerlendirme

Muhammed Ferîd Ebû Hâdîd’in tarihi romanlarına genel olarak baktığımızda yazarın İslam öncesi döneme yönelik bir ilgisinin ve merakının olduğunu görürüz. Özellikle İslam öncesi dönemde yaşamış ve günümüze kadar önemini kaybetmemiş muallaka şairleri ile güçlü kadın veya erkek hükümdarları başkahraman seçerek okuyucunun ilgisini bu döneme çekmeyi başarır. Ayrıca bu dönemde gerçekleşmiş olan savaşlarda

⁴³⁵ es-Seyyid, *İtticâhâtü’r-Rivâyeti’l-‘Arabiyye fî Mısr*, 46.

⁴³⁶ es-Seyyid, *İtticâhâtü’r-Rivâyeti’l-‘Arabiyye fî Mısr*, 47.

özgürlük için gösterilen direnişi, milliyetçi ve cesur tavrı kendi dönemine yansıtarak okuyucunun içindeki milliyetçilik duygusunu kabartmak ister.

Ebû Hâdîd'in tarihi romanlarında eleştirildiği nokta ise tabiat unsuruna, sanki romanın bir karakteriymişçesine oldukça abartılı ve ayırt edici bir şekilde yer vermesidir. Özellikle *Ebû Fevâris Antera* adlı romanında bu unsura, halk efsanesine dayanan yeni bir unsur ekler.⁴³⁷ Bu da tarihi olayların inandırıcılık özelliğini kaybetmesine yol açabilir.

3.1.3. Muḥammed Sa'îd el-'Uryân (1905-1964)

I. Hayatı

Mısır'ın önde gelen yazarlarından biri olan Muḥammed Sa'îd el-'Uryân, aynı zamanda edebiyat eleştirmeni ve gazeteciydi. Mısır'ın Maḥletu Ḥasan köyünde dünyaya geldi. Küçük yaşlarda Kur'an-ı Kerîm'i ezberleyen ve eğitim hayatına Dâru'l-'Ulûm'da başlayan yazar, 1930'da buradan mezun oldu. Eğitiminin ardından ilk olarak İslâm Hayır Cemiyeti okullarında, daha sonra 1935'ten 1943 yılına kadar da bakanlık okullarında ders vermeye başladı. el-'Aşmâvî Paşa ve Taha Hüseyn döneminde de bir süre bakanlık ofisinde müdür olarak çalıştı.⁴³⁸

Muḥammed Sa'îd el-'Uryân, gazetecilik mesleğinde de aktif rol oynadı. Er-Risâle, eş-Seḳâfe ve el-Kâtibu'l-Mışrıyyu gibi birçok dergide editörlük yaptı. el-'Uryân'ın gazeteciliğe yönelmesindeki esas amaç, çocuklara ve gençlere hizmet etmektir. Bu kapsamda onların yaşamlarına, tarzlarına uygun hikâyeler yayınlamak için bir dergi çıkarmayı düşündü. Yazarın bu düşüncesi, Dâru'l-Me'ârif tarafından 1952 yılında yayınlanan "Sindibâd" adlı dergiyle gerçekleştirildi. Çocuk gazeteciliği alanındaki büyük bir boşluğu dolduran bu derginin editör başkanlığını el-'Uryân üstlendi.⁴³⁹ Edebi ve gazetecilik yaşamında önemli işlere imza atan el-'Uryân 1964 yılında hayata gözlerini yumdu.

II. Edebi Kişiliği

⁴³⁷ en-Nessâc, *Bânûrâmâ'r-Rivâyeti'l-'Arabiyyeti'l-Hadîse*, 46.

⁴³⁸ Kehhâle, *Mu'cemu'l-Muellifîn*, II, 325; ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, VI, 144-145; Dâğır, *Maşâdiru'd-Dirâseti'l-Edebiyye*, 919; es-Sakkût, *Ḳamusu'l-Edebi'l-'Arabiyyi'l-Hadîs*, 495.

⁴³⁹ Dâğır, *Maşâdiru'd-Dirâseti'l-Edebiyye*, 919,

Muhammed Sa'îd el-'Uryân, edebiyat alanında gayet cüretkâr, lafını esirgemeyen ve net bir eleştirmendir. Bu eleştirilerini gazetecilik mesleğiyle birleştirerek edebiyata önemli bir ivme kazandırmıştır. Ayrıca tarihi konulara ilgi duyan yazar, Arap İslam edebiyatını yeniden canlandırmaya yönelik çalışmalar kaleme almıştır.⁴⁴⁰

el-'Uryân, Mısır'ın ileri gelen edebiyatçı ve şairlerinden biri olan, aynı zamanda kendisine hocalık yapan Muşafâ Şâdık er-Râfî'nin (ö.1937)⁴⁴¹ düşüncelerinden ve eserlerinden oldukça etkilenmiştir.

Yaşamı boyunca neredeyse edebiyatın çoğu alanında kendini gösteren el-'Uryân, yetenekli ve üretken bir yazardı. Bunu da roman ve kısa hikâyenin yanı sıra kaleme aldığı siyasi, edebi, eğitim ve çocuklarla ilgili çok sayıda makale ile ispatlamıştır.

III. Eserleri

- *Keyfe Ehtâru Zevcetî* (Eşimi Nasıl Seçerim?): 1928'de Kahire'de yayınlanmıştır.
- *Mecmû'atu'l-Kışaşi'l-Medresiyyi* (Okul Hikâyeleri Dergisi) (1935)
- *Mecmû'atu't-Terbiyyeti'd-Dîniyyeti li'l-Medârisi'l-İbtidâiyyeti* (Başlangıç Okulları İçin Dini Eğitim Dergisi)
- *Ravdatu'l-Etfâl* (Ana Okulu) : Çeşitli hikâyelerden oluşur.
- *Hayatu'r-Râfî'î* (er-Râfî'î'nin Hayatı): 1939'da Kahire'de yayınlanan eser, 303 sayfadır. 1937 yılında ölen Muşafâ Şâdık er-Râfî'î'nin hayatını ele alır.
- *Hakîkatu's-Şuyû'îyye* (Komünizm Gerçeği): 1955'te Kahire'de yayınlanmıştır.
- *Min Havlinâ* (Çevremizden)(Kahire, 1945): 260 sayfadan oluşan eser, 1945'te Kahire'de yayınlanmıştır. Çeşitli Mısır hikâyelerinden oluşur.
- *Kışşatu'l-Kifâhi beyne'l-'Arabi ve'l-İsti'mâr* (Araplar ve Sömürge Devletleri Arasındaki Savaş Hikâyeleri): 1960'ta Kahire'de yayınlanmıştır.
- *Me'reketu'l-Hurriye* (Özgürlüğün Savaşı)
- *Ehdâfu'l-Me'reke* (Savaşın Hedefleri)
- *Kışşatu'l-'Arab* (Arapların Hikâyesi): Tercüme eserdir. Kristof Kolomb'un eseridir.

⁴⁴⁰ Dâğır, *Maşâdiru'd-Dirâseti'l-Edebiyye*, 919,

⁴⁴¹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Erol Ayyıldız, "Mustafa Sâdık er-Râfî'nin Hayatı, Edebi Cephesi ve Eserleri", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi*, 2, 2, Bursa 1987, 28-35.

- *el- 'Ikdu'l-Ferîd li İbni 'Abdi Rabbihi* (İbni Abdi Rabbihi'nin İkdul Ferid'i): 1941'de Kahire'de yayınlanmıştır.
- *el-Mu'cebu fî Telhîşi Ehbâri'l-Mağrib* (Günün Haber Özetlerindeki Çarpıcılık) 1949'da Kahire'de yayınlanmış, tercüme bir eserdir. el-'Abdulvâhid el-Merrâkuşi'nin kitabıdır.
- “*el-Emşâr ve 'l-'Umrân*” (Ülkeler ve Medeniyet)⁴⁴²

IV. Tarihi Romanları

Arap tarihi romanının önde gelen isimlerinden biri olan Muḥammed Sa'îd el-'Uryân, romanlarını Emeviler, Abbasiler, Eyyubiler ve Memlukler dönemindeki Mısır İslam tarihi üzerine yazmıştır. Bu romanların yayınlanış sırasına göre kısa özeti şu şekildedir:

1) *Ḳatru'n-Nedâ* (Katrunnedâ):

Muḥammed Sa'îd el-'Uryân'ın 1945 yılında Dâru'l-Me'ârif tarafından Kahire'de basılan *Ḳatru'n-Nedâ* romanı, isimlendirilmiş üç bölümden oluşmaktadır. İlk bölüm Ahmed b. Tolûn, ikincisi Humâraveyh İbn Tolûn, sonuncusu ise 'Arus mine'l-Ḳâhire olarak adlandırılmıştır.

Bu romanda olaylar, Tolunoğulları'nın kurucusu Ahmed b. Tolûn döneminde Mısır'da yeni bir tarihin başlamasıyla birlikte vuku bulur. Büyük İslam devletinin ihtişamını gözler önüne serer. Bu devletin Hint, Çin, Türkistan, Acem, Bulgar, Rum, Berberi kökenli çeşitli toplulukları da içinde barındırdığından bahseder. Ayrıca eserde siyasi, iktisadi ve beşeri etkenler ağır basarken, tarihi olayların bir kısmında öne çıkan kişilerin ve malın, mülkün etkisi anlatılmaya çalışılır.

Yazarın romana adını verdiği *Ḳatru'n-Nedâ*, Humâraveyh b. Ahmed b. Tolun'un gerçek kızıdır.⁴⁴³ Eserin genelinde onun yaşamından kesitler bulunmaktadır. O, 11. asırdan beri Mısır'ın topraklarında büyüyen bir kızıdır. Dedesi, babası ve erkek kardeşi, Mısır'ın krallarından olup kendisi de Bağdat tahtının kraliçesidir.⁴⁴⁴

⁴⁴² Kehhâle, *Mu'cemu'l-Muelliḥin*, II, 325; Dâğır, *Maşâdiru'd-Dirâseti'l-Edebiyye*, 920, es-Sakkût, *Ḳamusu'l-Edebi'l-Arabiyyi'l-Hadîs*, 496

⁴⁴³ Ayrıntılı bilgi için bkz. Ahmet Ağırakça “Humâraveyh b. Ahmed b. Tolun” *DİA*, 18, İstanbul 1998, 348-349.

⁴⁴⁴ Muḥammed Sa'îd el-'Uryân, *Ḳatru'n-Nedâ*, Kahire 2015, 7.

Romanda öne çıkan ve olayların büyük çoğunluğunun geçtiği iki şehir Bağdat ve Mısır'dır. O dönemlerde, şimdi olduğu gibi Bağdat ve Mısır siyasi sınırlarla ayrı değil, büyük bir devlet içinde yönetilen iki şehirdir. Yani o dönemlerde Bağdat bu büyük devletin başkenti, Mısır ise onun incisi olarak nitelendirilir.

Muhammed Sa'îd el-'Uryân, bu eserinde ele aldığı olayları romanının önsözünde yer alan şu sözleriyle özetler: Tarihten bir dönem, hayattan bir hikâye, uzak geçmişteki İslam toplumlarının resmi, Bir kızın, bir cariyenin hikâyesidir.⁴⁴⁵

2) *Şeceretu'd-Durr* (Şeceruddur):

Muhammed Sa'îd el-'Uryân tarafından kaleme alınan *Şeceretu'd-Durr* romanı, 1947 yılında Dâru'l-Me'ârif tarafından basılarak okuyucaya sunulmuştur. Eser, isimlendirilmiş, 28 bölümden oluşmaktadır. Romanın öne çıkan karakterleri *Şeceretu'd-Durr*, eşi Kral Salih Necmeddin Eyyubi, kralın oğulları Kâmil, Adil, Turan Şah, kardeşi Selahaddin Eyyubi, Memluk Emiri Emir İzzeddin Aybek'tir.⁴⁴⁶

Yazar, romana adını verdiği, hicri yedinci yüzyılın yarısında (miladi on üçüncü yüzyılda) Mısır'ı yöneten tarihin meşhur kraliçesi ve Memluklerin ilk kadın sultanı olan *Şeceretu'd-Durr*'un hayatını anlatmaktadır.⁴⁴⁷ Bunun yanı sıra romanda Eyyubilerin son dönemi ile Memluklerin ilk dönemindeki Mısır'ın durumu ele alınır.⁴⁴⁸

Güzelliği, zekâsı ve güçlü duruşuyla tasvir edilen *Şeceretu'd-Durr*, kral Salih Necmeddin Eyyubi ile evlenen bir Memluk cariyesidir. Kocasının rahatsızlığından dolayı ordugâhta öldüğünü bir süre etraftan gizleyip, o varmış gibi davranarak, devletin yönetimini, karalın tek oğlu Turan Şah başa gelene kadar, elinde tutmaya çalışır. Ancak Turan Şah başa geçince ondan beklediği itaati ve saygıyı göremeyen *Şeceretu'd-Durr*, Memluklü bazı emirlerin yardımıyla onu tahttan indirir ve yerine geçer. Kısa bir süre yönetimin başında kalan *Şeceretu'd-Durr*, Suriye ve Mısır'da çıkan isyanlar yüzünden idareyi tek başına yönetemez hale gelir. Bunun üzerine İzzetin Aybek ile evlenip, sultanlığı ona bırakır, ancak yönetimde yine etkili bir isim olarak kalır. Bu gibi tarihi olaylardan sonra *Şeceretu'd-Durr*'un ölümüyle roman sona erer.⁴⁴⁹

⁴⁴⁵ el-'Uryân, *Katru'n-Nedâ*, 8.

⁴⁴⁶ Muhammed Sa'îd el-'Uryân, *Şeceretu'd-Durr*, 2014, 3-4.

⁴⁴⁷ Ayrıntılı bilgi için bkz. Cengiz Tomar "Şecereddür" *DİA*, 38, İstanbul 2010, 404-405.

⁴⁴⁸ el-'Uryân, *Şeceretu'd-Durr*, 3.

⁴⁴⁹ el-'Uryân, *Şeceretu'd-Durr*, 174.

3) *Bintu Kostañîn* (Kostantin'in Kızı):

Muhammed Sa'îd el-'Uryân'ın, 1948 yılında Kahire'de basılan *Bintu Kostañîn* romanı, numaralandırılmış 19 bölümden oluşmaktadır.

Hicretten sonra ilk yüzyılın ikinci yarısında geçen olayları ele alan romanda Emevilerin Halifesi ve meşhur kumandanı 'Abdumelik b. Mervân'ın oğlu Mesleme b. 'Abdumelik dönemindeki Emeviler'in mücadeleleri anlatılmaktadır.⁴⁵⁰

Romanda Mesleme b. 'Abdumelik'in, kardeşi Halife Süleyman b. 'Abdumelik döneminde Konstantiniye olarak adlandırılan İstanbul'un fethi için görevlendirilmesini ve bu şehri kuşatması sonucunda yaşanan olaylar ön plana çıkar. Ayrıca romana adını veren Patrik Konstantin'in kızı da kurgusal olaylarda önemli bir rol oynar. Güçlü ve cesur bir kadını simgeler.

▪ Değerlendirme

Muhammed Sa'îd el-'Uryân'ın üç tarihi romanının ana başlığının da bir bayana işaret etmesi dikkat çekicidir. Yazar bununla kadının gücünü, önemini vurgulamak ister gibidir. Özellikle İslami dönemde yaşayan kadınların tıpkı bir erkek gibi gözü kara, savaşçı, cesur ve lider yönünün olduğunu okuyucuya gösterir.

el-'Uryân'ın tarihi romanlarında karakterler arası diyaloglara fazlasıyla yer vermesi eserlerini roman havasından biraz uzaklaştırır. Ayrıca 'Alî el-Cârîm'in sanatının etkisi altında kalan yazar, zaman zaman onu taklit eder.⁴⁵¹ Tıpkı el-Cârîm gibi romanlarında yer yer şiir mısralarına yer verir.

3.1.4. 'Alî Aḥmed Bâkeşîr (1910-1969)

I. Hayatı

Mısır'da hikâye, roman, tiyatro yazarlarının öncülerinden, edebiyatçı ve aynı zamanda şair olan 'Alî Aḥmed Bâkeşîr, 1910'da Endonezya'nın ikinci büyük şehri olan Surabaya'da dünyaya geldi. Annesi Endonezyalı, babası ise Güney Yemen'in Hadramut şehrinde gelme bir göçmendi.⁴⁵² Ailesi, Bâkeşîr'i 8-10 yaşlarındayken kavminin

⁴⁵⁰ Muhammed Sa'îd el-'Uryân, *Bintu Kostañîn*, Kahire 2014, 7.

⁴⁵¹ es-Seyyid, *İtticâhâtü'r-Rivâyeti'l-'Arabiyye fî Mısır*, 49; Dâğır, *Maşâdırü'd-Dırâseti'l-Edebiyye*, 919.

⁴⁵² Kehhâle, *Mu'cemu'l-Muellifîn*, II, 388; ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, IV, 262-263; Dâğır, *Maşâdırü'd-Dırâseti'l-Edebiyye*, 653; es-Sakkût, *Kamusu'l-Edebi'l-'Arabiyyi'l-Hadîs*, 372.

gelenek ve göreneklerine göre yetişmesi için Hadramevt'in Seyun bölgesine gönderdi.⁴⁵³ Burada Kur'an-ı Kerîm'i ezberleyen yazar, çeşitli dini ilimleri öğrenerek İslami kültürü yakından tanıma fırsatı buldu.

Hadramevtte bulunduğu süre içerisinde bir evlilik yapan 'Alî Aḥmed Bâkeşîr, eşini genç yaşta kaybetti. Bunun etkisiyle psikolojik sorunlar yaşayan yazar, çareyi yaşadığı şehirden uzaklaşmakta buldu. Hadramevt'ten ayrılarak, Aden, Somali ve Habeşistan gibi şehirleri dolaşan yazar, buradan Hicaz'a geçerek Mekke, Medine ve Taif gibi şehirlerde yaşadı.⁴⁵⁴

1934 yılında Mısır'a giden 'Alî Aḥmed Bâkeşîr, I. Fuad Üniversitesi (Kahire Üniversitesi) Edebiyat Fakültesi, İngiliz Dili ve Edebiyatı bölümüne kaydoldu. Üniversite eğitimi sırasında bir kadınla evlenip Mısır vatandaşlığına geçti. 1939'da üniversiteden mezun olmasının ardından Mısır'daki liselerde, İngilizce öğretmenliği yapan Bâkeşîr, bir süre de Milli Kültür ve İrşad Bakanlığı'nda çalıştı.⁴⁵⁵

1945 yılında Fransa'ya seyahat eden yazar, burada Fransız edebiyatını yakından tanıma fırsatı buldu. 1949 yılında Mısır'da yayımlanan "et-Tezhip" dergisinde, "Sâhibu'l-İmzâ ve Nasîru'l-İlm" gibi takma adlarla çeşitli konularda şiir ve makaleler kaleme aldı.⁴⁵⁶ Mısır Yazarlar Birliği'ne de üye olan Bâkeşîr, böylece birçok edebiyatçıyla tanışma fırsatı yakaladı. Hatta Necîb Mahfûz, 'Âdil Kâmil, Emîn Yûsuf Gurâb gibi isimlerle hikâye kulübü kurdu. Kulübün en üretken yazarlarından biri olan Bâkeşîr, tiyatro alanında birçok başarılı eser verdi. *es-Silsile ve'l-Ğufrân* tiyatrosuyla 1949'da Milli Eğitim Bakanlığı tarafından verilen bir ödül alan yazar, *Hârût ve Mârût* tiyatrosu ile de 1962'de Devlet Teşvik Ödülü'nü kazandı.⁴⁵⁷ 10 Kasım 1969'da Kahire'de öldü.

II. Edebi Kişiliği

⁴⁵³ ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, IV, 262; Sait Uylaş, *'Alî Ahmed Bâkeşîr ve Kabul Edilen Dua*, Atatürk Üniversitesi F.E.F Yayınları, Erzurum 2002, 15.

⁴⁵⁴ ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, IV, 262; es-Sakkût, *Ḳamusu'l-Edebi'l-Arabiyyi'l-Hadîs*, 373, Ahmet Kazım Ürün, *Modern Arap Edebiyatı*, Çizgi Kitabevi, Konya 2015, 127.

⁴⁵⁵ Kehhâle, *Mu'cemu'l-Muellifîn*, II, 388; ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, IV, 262; el-Yesû'î, *A'lâmu'l-Edebi'l-Arabiyyi'l-Muâşır*, I, 288-289.

⁴⁵⁶ Uylaş, *'Alî Ahmed Bâkeşîr ve Kabul Edilen Dua*, 22; el-Yesû'î, *A'lâmu'l-Edebi'l-Arabiyyi'l-Muâşır*, I, 288.

⁴⁵⁷ es-Sakkût, *Ḳamusu'l-Edebi'l-Arabiyyi'l-Hadîs*, 374; el-Yesû'î, *A'lâmu'l-Edebi'l-Arabiyyi'l-Muâşır*, I, 289; Sait Uylaş, *'Alî Aḥmed Bâkeşîr ve Şal Günü Adlı Piyesinin Tematik Açından İncelenmesi*, *Sobider Sosyal Bilimler Dergisi*, 6, 2016, 130.

‘Alî Aḥmed Bâkeşîr, edebiyata düşkün bir yazardı, bu da onu ilk olarak şiir okumaya ve yazmaya yönlendirdi. Daha çocuk yaşlarda iken çeşitli şiir divanlarını okumaya başlayan Bâkeşîr, 13 yaşındayken şiir yazmaya başladı. 25 yaşına vardığında *Zikra Muhammed* (Hz. Muhammed’in Anısına) adlı uzun bir kaside kaleme aldı. Şiir yazdığı dönemde özellikle klasik dönem şairi el-Mütenebbî (ö. 965) başta olmak üzere kendi dönem şairlerinden Ahmed Şevkî (ö. 1932), Hâfız İbrâhim (ö. 1932) ve Ḥalîl Mutrân (ö. 1949) gibi şairlerden okuyup, etkilendi.⁴⁵⁸

Şiirin ardından tiyatroya merak salan Bâkeşîr, Batılı tiyatro yazarlarının eserlerinden özellikle de Shakespeare’in tiyatrolarından okuyup yararlanmıştır. Arap edebiyatında ise Aḥmed Şevkî’nin yazdığı şiirsel tiyatro eserleri dikkatini çeken yazar tıpkı onun gibi tiyatroyu şiirsel olarak yazmaya başladı. Ancak bir süre sonra tiyatronun nesirle daha anlamlı olduğu kanısına vardı. Bu türde birçok eser kaleme alan ve gerçek hayatın sorunlarını eserlerinde işleyen Bâkeşîr, Mısır tiyatrosunun önde gelen isimlerinden biri olarak gösterilmektedir.⁴⁵⁹

Şiir ve tiyatronun yanı sıra hikâye ve roman türünde kaleme aldığı eserlerle de adından söz ettiren Bâkeşîr, Arap edebiyatının çok yönlü ve yetenekli yazarları arasında yerini almıştır.

III. Eserleri

‘Alî Aḥmed Bâkeşîr, Arap edebiyatına şiir, tiyatro, hikâye ve roman türünde birçok eser kazandırmıştır. Bunlar arasında;

- *İbrâhîm Pâşâ* (İbrahim Paşa) (Kahire): 157 sayfadır. Üç bölümden oluşan bir tiyatro eseridir.
- *İhnâton ve Nefertîti* (İhnaton ve Nefertiti)(Mısır, 1943): Şiirsel bir tiyatrodur.
- *Cihâd* (Savaş): Mısır Milli Eğitim Bakanlığı ödülünü almıştır.
- *Culfidân Hânım* (Gülfidan Hanım) (Kahire): Komedi türünde bir tiyatrodur.
- *Ebû Dulâme* (Ebu Dulame): Komedi tarzında bir tiyatrodur.
- *Rûmiyû ve Cûliyet* (Romeo ve Juliet) (Kahire): Tercüme eserdir.
- *Ḥarbu’l-Besûs* (Besus Savaşı) (Kahire)
- *Sırru’l-Ḥâkim bi Emrillah* (Allah’ın Emriyle Hâkimin Sırrı)

⁴⁵⁸ Uylaş, ‘Alî Ahmed Bâkeşîr ve Kabul Edilen Dua, 21.

⁴⁵⁹ <https://www.aqlamalhind.com/?p=63> 05.08.2019

- *es-Silsile ve 'l-Ğufrân* (Silsile ve Bağışlama) (Kahire, 1949): 132 sayfadır. Yazar, bu eseriyle, Eğitim Bakanlığı ödülünü almıştır.
- *Şeylûk el-Cedîd* (Kahire, 1945): 163 sayfadır. Filistin sorununu anlatan bir eserdir.
- *ed-Dûktûr Hâzım* (Doktor Hazım): 142 sayfadır. 5 sahnelik, toplumsal bir tiyatrodur.
- *Selâmetu 'l-Kıss* (Rahibin Güvenliği) (Kahire, 1944): 132 sayfadır. Dindar bir adama âşık olan şarkıcı bir kadının hikâyesini anlatır.
- *'Umar b. el-Hattâb* (Ömer b. Hattab) (Kahire) : Yazarın, 1961-1963 yılları arasında yazdığı destansı eseridir.
- *Qasru 'l-Hevdec* (Hevdecin Sarayı) (Mısır, 1944): Opera türünde bir tiyatrodur.
- *'Avdetu 'l-Firdevs ev İstiqlâl Endûnîsiyâ* (Cennete Dönüş veya Endonezya'nın Bağımsızlığı) (Kahire): Endonezya'nın Hollanda'ya karşı verdiği bağımsızlık mücadelesini işler.
- *el-Fir'avnu 'l-Mev'ûd* (Vaadedilmiş Firavunluk) (Mısır): 95 sayfadır. 6 sahneden oluşan efsanevi tiyatrodur.
- *Me'sâtu Udîb* (Oidipus'un Dramı)(Kahire, 1955)
- *Mesrahu 's-Siyâsiyye* (Siyasi Tiyatro) (Kahire): 151 sayfadır.
- *Leyletu 'n-Nehr* (Nehrin Gecesi): Sanatçı olan bir adamın, varlıklı bir ailenin kızına olan aşkını ve kızın ailesinin bu aşka karşı çıkışını anlatır.
- *Sîretu Şucâ'* (Cesur Bir Hayat Hikâyesi)(1956)
- *Hârut ve Mârût* (Harut ve Marut)(1959): Yönetime karşı isyanı içeren bir eserdir.⁴⁶⁰

IV. Tarihi Romanları

İslam tarihi üzerine yoğunlaşan 'Alî Aḥmed Bâkeşîr, romanlarının konusunu da yine bu tarih üzerinden seçer. İlk romanı *Vâ İslâmâh* ile sadece yerel manada değil ulu-

⁴⁶⁰ Kehhâle, *Mu'cemu 'l-Muellifîn*, II, 388; ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, IV, 262-263; Dâğır, *Maşâdiru'd-Dirâseti 'l-Edebiyye*, 653; el-Yesûiyye, *A'lâmu 'l-Edebi 'l-Arabiyyi 'l-Muâşır*, I, 291-292; 'Alî Aḥmed Bâkeşîr, *Vâ İslâmâh*, Dâru'l-Mısr, 283-284.

sal anlamda İslam adına cihad ve mücadele düşüncesine yer verirken, bunu yazdığı ikinci ve üçüncü romanıyla da desteklemeye devam eder.⁴⁶¹

‘Alî Aḥmed Bâkeşîr, tarihi romanlarını özellikle Mısır’daki sosyalistlere ve Cemâl ‘Abdunnâsir yönetimine karşı olan tepkisini ortaya koymak üzere kaleme almıştır. Hatta yazarın bundan dolayı sol görüşlü yazarlar tarafından oldukça sert eleştirildiği söylenmektedir.⁴⁶²

Vâ İslâmâh ve es-Şâi’ru’l-Ahmer gibi siyasi ve tarih içerikli romanlarında Bâkeşîr, yukarıda değindiğimiz tepkilerinin yanında Arap-İsrail ilişkilerini sıkıntıya sokan düşünce ayrılıklarını ve Filistin sorununu da ele almaya çalışmıştır.⁴⁶³

Bâkeşîr, İslam tarihi üzerine yazdığı romanlarında özellikle Kur’an-ı Kerim’den ayetlere, peygamber hadislerine ve eski Arap şiirinden örneklerle oldukça yer verir. Bunlar yazara, her romanında güçlü ve sağlam hitabet üslubunu kullanmasında yardımcı kaynaklardır.⁴⁶⁴ Değindiğimiz bu bilgiler çerçevesinde Bâkeşîr’in tarihi romanlarını yayınlanış önceliğine göre şöyle sıralayabiliriz:

1) *Vâ İslâmâh* (Vay İslam !)

Şiir ve tiyatro kadar roman alanında da yetenekli bir yazar olan ‘Alî Aḥmed Bâkeşîr’in kaleme aldığı tarihi romanları arasında akıllara yer eden en önemli eseri *Vâ İslâmâh*, ilk olarak 1945 yılında yayınlanmıştır. Eğitim bakanlığı ödülü almış olan bu eser, numaralandırılmış 16 bölüm ve 282 sayfadan oluşmaktadır.⁴⁶⁵ Romanın öne çıkan karakterleri arasında Harzemşahlıların son hükümdarı Celâleddin Harzemşâh, onun kızı Gülnâr (gerçek ismi Cihâd), amcaoglu Prens Memdûd, prensin oğlu Kûṭuz (asıl adı Mahmûd), Kıpçak kökenli dördüncü Memlûk Sultanı Rukneddin Baybars el-Bundukdâri, Memlûk Sultanı Şecerüddür ve hizmetkâr Selâme bulunmaktadır.

Vâ İslâmâh romanı, XII. yüzyılda Türkistan’dan Afganistan’a kadar geniş bir bölgeyi hâkimiyeti altında tutan Harzemşahlılar’ın, zayıflamaya başladığı dönem ile bu devletin Moğol saldırıları karşısında diğer İslam devletlerinden beklediği desteği göremeyerek yıkılması ve Moğol Devleti’nin Hilafet makamına ve Bağdat yollarına sahip

⁴⁶¹ en-Nessâc, *Bânûrâmâ’r-Rivâyeti’l-‘Arabiyyeti’l-Hadîse*, 47; es-Seyyid, *İtticâhâtı’r-Rivâyetu’l-‘Arabiyye fî Mısır*, 30.

⁴⁶² Uylaş, *‘Alî Aḥmed Bâkeşîr ve Kabul Edilen Dua*, 23.

⁴⁶³ Uylaş, ‘Alî Aḥmed Bâkeşîr ve Şal Günü Adlı Piyesinin Tematik Açından İncelenmesi, 135.

⁴⁶⁴ en-Nessâc, *Bânûrâmâ’r-Rivâyeti’l-‘Arabiyyeti’l-Hadîse*, 47.

⁴⁶⁵ ‘Alî Aḥmed Bâkeşîr, *Vâ İslâmâ, Dâru’l-Mısır Matbaası*, ty., 4-282.

oluşuna değinmektedir. Romanda ayrıca Moğol hükümdarı Cengizhan'ın torunu Hülâgu'nun Mısır'a yönelik saldırıya geçmesi üzerine burada hükümdar Ẓuṭuz'a Ayn-ı Calût savaşında yenilmesi ve İslam bölgelerinin Moğollardan temizlenmesi romanın genelini etkileyen tarihi olaylar arasında yerini almaktadır.⁴⁶⁶

Romanın kısa özeti şöyledir: Moğollarla savaş hazırlığına girişen Celâleddîn Harzemşâh, bu savaşın sonucunu bir kâhine danışır. Kâhin ona ismini bilmediği ancak onun soyundan gelecek bir çocuğun Moğolları ağır bir hezimete uğratacağını söyler. Kendisinin Cihad isminde bir kızı, amcaoğlu ve aynı zamanda kız kardeşinin kocası Prens Memdûd'un da Mahmûd adında bir oğlu bulunmaktadır. Memdûd, Moğollarla yapılan bir savaşta ölünce oğlu Mahmûd, Celâleddîn'in yanında kalır ve Cihâd ile beraber büyürler. Daha sonra Moğollarla devam eden savaşın kötüye gitmesinden dolayı ailesinin esir düşmesini istemeyen Celâleddîn, hepsini bir nehre atar. Ancak Cihâd ve Mahmûd buradan sağ kurtulur, hizmetkârları Selâme onları kendi köyüne götürerek Celâleddîn'e haber gönderir. Onların yaşadığına çok sevinen Celâleddîn gider çocukları yanına alır ve savaşa devam eder. Bu savaş sırasında çocuklar esir düşer ve bir tacir tarafından isimleri Ẓuṭuz ve Gülnâr olarak değiştirilir. Ẓuṭuz ile Gülnâr köle pazarında Kıpçak çocuk Baybars ile tanışır ve arkadaş olurlar.⁴⁶⁷ Roman bu gibi silsilelerle devam ederken Ẓuṭuz hükümdar olarak başa geçer, Moğolları yenilgiye uğratır. Eşi Gülnâr, bu savaş sırasında onu korumak isterken öldürülür. "Vâ İslâmâh" diyerek son nefesini verir.⁴⁶⁸ (Romanın ismi de buradan gelmektedir.) Ẓuṭuz bundan sonraki savaşlarını hep bu sözden güç alarak, İslam ve özgürlük için savaşır. Daha sonra Ẓuṭuz'un Baybars tarafından hazırlanan suikast sonucu öldürülmesiyle de roman son bulur.

2) *es-Şâi'ru'l-Ahmer* (Kızıl Devrimci)

'Alî Ahmed Bâkeşîr tarafından kaleme alınan ikinci tarihi roman *es-Şâi'ru'l-Ahmer* 1949 yılında Kahire'de basılmıştır. Romanın öne çıkan karakterleri arasında; ana kahraman, kızıl devrimci Hamdân Ẓarmat, amcasının oğlu 'Abdân, Kufe'nin ileri gelenlerinden İbn el-Hatîm ve onun kız kardeşi 'Âliye bulunmaktadır.⁴⁶⁹

⁴⁶⁶ Ahmed Ali Bâkeşîr, *Cihada Çağrı*, Elif Yayınları, İstanbul 2002, 285, 286.

⁴⁶⁷ es-Seyyid, *İtticâhâtü'r-Rivâyeti'l-'Arabiyye fî Mısır*, 41-42.

⁴⁶⁸ Bâkeşîr, *Vâ İslâmâh*, 277.

⁴⁶⁹ es-Seyyid, *İtticâhâtü'r-Rivâyeti'l-'Arabiyye fî Mısır*, 43.

Dört kısma ayrılmış olan romanın ilki 11, ikincisi 5, üçüncüsü 12, dördüncüsü de 23'e kadar numaralandırılmış bölümlerden oluşur. Yazar romanın dört kısmına da Kur'an'dan seçtiği bir ayet ile başlar. Komünizmin tenkit edildiği, Mısırın sosyal yapısını ele alan 320 sayfalık siyasi içerikli bir romandır.⁴⁷⁰

Romanda olaylar, hicri III. ve IV. yüzyılın ikinci yarısında Abbasi Devleti'nin ekonomik ve sosyal sorunlar yaşamaya başladığı dönemde geçer. Devletin başındaki halifelerin nüfuzu ve gücünün giderek azalmasıyla birlikte yönetime karşı olan bir takım hareketlenmeler ortaya çıkar. Bunlardan biri de Hamdân Karmat ve amcasının oğlu 'Abdân tarafından oluşturulan Karmati hareketidir.⁴⁷¹ Komünist fikirleri benimseyen bu hareket, ilk olarak ekonomik gücü zayıf ve mevcut yönetimden memnun olmayan insanlar arasında yayılmaya başlar. Böylece bu hareketi başlatanlar, milletin zaafılarını kullanarak onların kalplerini isyan ve intikam alma duygusuyla doldurmaya başlar. Bunun sonucunda toplumlar arasında isyancıların başlattığı kanlı saldırılar meydana gelir. Yazarın büyük ihtimal romanına bu başlığı vermesindeki amaç da bu kanlı saldırılara ve isyancılara dikkat çekmektir.

Yazar, dört bölümden oluşan romanının ilk kısmında olayların geçtiği çevrenin, ana karakterlerin, o dönemdeki yaşamın uzun bir tasvirini yapar. Ayrıca romanda geçen zamana işaret eder. İkinci bölümde, Karmati hareketinin ikinci önemli şahsı 'Abdân'ın yeni bir çevreye yani Bağdat'a gidişini anlatır. Üçüncü kısımda Irak'ın güneyindeki Karmati memleketlerinde gerçekleşen mücadelelere yer verir. Son bölümde ise Karmati oluşumunun trajik sonunu ve onlara karşı İslam birliğinin galip gelişini ele alır.

Yazar, okuyucunun dikkatini romana çekmek ve ilgisini canlı tutabilmek için tarihi olayları, 'Abdân ve nişanlısı 'Âliye'nin başından geçen olaylarla süsleyerek anlatmaktadır.

⁴⁷⁰ 'Alî Aḥmed Bâkeşîr, *eş-Şâi'ru'l-Ahmer*, Daru Mısır, ty., 4-320.

⁴⁷¹ es-Seyyid, *İtticâhâtü'r-Rivâyeti'l-'Arabiyye fî Mısır*, 43.

3. *Sîretu Şucâ‘* (Cesur Bir Hayat Hikâyesi)

‘Alî Aḥmed Bâkeşîr’in 1952 yılında kaleme aldığı son tarihi romanı üç kısma ayrılmıştır, ilk bölüm numaralandırılmış 23, ikincisi 18, üçüncüsü ise yine 23 bölümden ve 303 sayfadan oluşmaktadır. Fatımilerin son dönemleri ile Eyyubilerin ilk dönemlerini kapsayan romanda öne çıkan tarihi kahramanlar arasında Fatîmî Devleti’nin iki veziri Şâver ve Dırğam, Eyyubi Devleti’nin kurucusu Selâhaddîn Eyyûbi yer almaktadır.⁴⁷²

Romanın ana özeti şu şekildedir: Fatımilerin son dönemindeki Mısır’ın iç karışıklıklarla çalkalanması işlenir. Özellikle Mısır yönetimine hâkim olmaya çalışan iki vezir arasındaki mücadeleler ön plana çıkar. Bu vezirlerden Şâver’in diğer vezir Dırğam tarafından saray darbesi sonucu mağlup olup vezirlikten olması olayların başlama noktasıdır. Mağlubiyeti kabullenemeyen Şâver, Şam’a giderek Büyük Selçuklular’ın Halep Atabeyi Nureddîn Zengi’den yardım ister. O da Mısır’ın dış güçlerden korunması hem de yönetimi çift başlılıktan kurtarma adına onun bu isteğini kabul eder. Bu iş için Esedüddîn Şirkuh’a görev verir, o da kardeşinin oğlu Selâhaddîn ile beraber Mısır’a gider. Şirkuh ve Selâhaddîn gelmeden Dırğam’ı mağlup etmeyi başaran Şâver’in yardıma ihtiyacı kalmayınca onları bir şekilde kendisinden uzaklaştırmak ister. Ancak bunda başarılı olamayınca Şirkuh ve ordusuyla anlaşmaya oturur.

Mısır’daki siyasi karışıklığın oldukça ileri safhada olduğunu öğrenen Nureddîn, Mısır’ın kolay fethedilebileceğini anlar ve tekrar Şirkuh ile Selâhaddîn’i bu şehre gönderir. Yaşanan birçok siyasi ve tarihi olaylardan sonra Fatımilerin başındaki Şâver, Selâhaddîn tarafından öldürülür. Yönetimin başına Şirkuh getirilse de bir süre sonra ölünce yerine Selâhaddîn geçer ve Eyyubi Devleti’ni kurar.

Roman’da olaylar Şâver’in küçük oğlu olarak gösterilen ve romana adını veren Şuca‘ karakterine bağlanarak anlatılır. Bu karakterin ölümüyle de roman sona erer.

▪ Değerlendirme

‘Alî Aḥmed Bâkeşîr’in tarihi romanlarına baktığımızda bunları objektif bir bakış açısıyla değil de kendi benimsediği inanç ve düşünceler doğrultusunda kaleme aldığını görmekteyiz. İslam inancını savunan yazar, romandaki karakterlerini de İslam’a uygun seçerek bunlar üzerinden fikirlerini okuyucuya sunar. Ayrıca kendi düşüncesine ve

⁴⁷² ‘Alî Aḥmed Bâkeşîr, *Sîretu Şucâ‘*, Mektebetu Mısır, ty., 6-303.

inancına aykırı olan görüşleri eleştirel bir tavır içerisinde yine romandaki karakterlere yansıtır. Buradan anlaşılacağı üzere Bâkeşîr'in tarihi roman yazmasındaki amacı kuru kuruya tarihi anlatmak ya da öğretmek değil, karşısındaki kişinin düşüncesine uysun ya da uymasın kendi savunduğu değer yargıları ile tarihi olayları değerlendirip aktarmaktır.

3.1.5. Necîb Maḥfûz (1911-2006)

I. Hayatı

Mısır'ın Nobel ödüllü meşhur roman yazarı Necîb Maḥfûz, 11 Aralık 1911 yılında Kahire'nin Cemâliyye semtinde, orta halli bir ailenin çocuğu olarak dünyaya geldi.⁴⁷³ 1920 yılında ailesiyle birlikte el-‘Abbâsiye semtine taşınan Maḥfûz, ilk ve orta öğrenimini burada tamamladı. Önceleri matematik ve tıp alanında eğitimine devam etmek isteyen yazar, felsefe de karar kılınca ailesinin, hocalarının ve dostlarının itirazlarıyla karşılaştı.⁴⁷⁴

Bütün karşı çıkışlara rağmen Necîb Maḥfûz, 1930 yılında I. Fuad (Kahire) Üniversitesi Felsefe bölümüne kaydoldu. Felsefe bölümünü seçmesinde ve bu alana ilgi duymasında Ebû'l-‘Alâ el-Ma’arrî, el-Mutenebbî ve İbnu'r-Rûmî gibi isimlerin eserlerinden okuyup etkilenmesinin yanı sıra Ṭaha Huseyn, ‘Abbâs Mahmûd el-‘Akkâd ve Selâme Mûsâ'yı kendisine örnek alması etkili olan yazar, 1934 yılında bu bölümünden mezun olmuştur. Daha sonra yine bu alanda yüksek lisansa başlayan yazar, Muştafa ‘Abdurrazık yönetiminde İslam Felsefesi'nde cümle mefhumları üzerine çalışma konusu seçse de 1936 yılında yüksek lisans eğitimini yarıda bırakmıştır.⁴⁷⁵

Necîb Maḥfûz, her ne kadar felsefeye düşkün bir yazar olsa da üniversite eğitiminin ilerleyen yıllarında onun edebiyata meyil etmeye başladığı ve hatta kafasında felsefe mi? edebiyat mı? gibi soruların belirdiği aktarılır. Öyle ki üniversite üçüncü sınıfa geldiğinde edebiyatın onun için vazgeçilmez olduğunu fark eden yazar, hem felsefe hem de edebiyat alanında akademik çalışma yapmak ister. Üniversiteyi bitirdikten sonra bu ta-

⁴⁷³ İbrâhîm ‘Abdulazîz, *Ene Necîb Maḥfûz*, Mısır 2006, 10; es-Sakkût, *Ḳamusu'l-Edebi'l-'Arabiyyi'l-Hadîs*, 592.

⁴⁷⁴ es-Sakkût, *Ḳamusu'l-Edebi'l-'Arabiyyi'l-Hadîs*, 592; el-Yesû'î, *A'lâmu'l-Edebi'l-'Arabiyyi'l-Muâşır*, II, 1181.

⁴⁷⁵ Fu'âd Devvâre, *Necîb Maḥfûz mine'l-Ḳavmiyye ile'l-Âlemiyye*, Kahire 1989, 224; İbrâhîm ‘Abdulazîz, *Ene Necîb Maḥfûz*, 29; es-Sakkût, *Ḳamusu'l-Edebi'l-'Arabiyyi'l-Hadîs*, 592; el-Yesû'î, *A'lâmu'l-Edebi'l-'Arabiyyi'l-Muâşır*, II, 1181.

lebini fakülte yönetimine iletir, ancak o dönemki yönetmeliğe aykırı olduğu gerekçesiyle buna izin verilmez.⁴⁷⁶ Bunun üzerine edebiyat yönünde seçimini yapan yazar, kendini bu alanda yetiştirmeye çalışır. Arap dili ve edebiyatının yanı sıra dünya edebiyatından çeşitli isimleri okuyup etkilenir. Bunlar arasında Dickens, Lawrence, Stendhal, Flaubert, Balzac, Zola ve Walter Scott gibi yazarlar bulunmaktadır.⁴⁷⁷

Üniversite eğitiminin ardından ilk olarak Kahire Üniversitesi'nde sekreter olarak çalışan Necîb Maḥfûz, 1954 yılına kadar görev yaptığı, Vakıflar Bakanlığı'na geçti. Daha sonra Kültür Bakanlığı'nda yer alan Sinema Eserlerini İnceleme Müdürlüğü'ne atandı. Bu görevinin ardından yine aynı bakanlıkta, Sinemadan Sorumlu Müsteşar olarak 1972 yılında emekli olana kadar çalıştı.⁴⁷⁸

Necîb Maḥfûz, iş hayatından sonra kendisini tamamen yazmaya adanmıştı. Özellikle kısa hikâye ve roman türünde yazdığı eserlerini çeşitli gazete ve dergilerde yayınladı. Ayrıca 1971'de "el-Ahrâm" gazetesinde köşe yazarlığı yapmaya başlayan ve oldukça üretken bir yazar olan Maḥfûz, eserlerini birçok ödülle taçlandırdı. 13 Ekim 1988'de İsveç Akademisi tarafından verilen Nobel Edebiyat Ödülü'ne layık görüldü.⁴⁷⁹

14 Ekim 1994'te Nil kenarında yürüyüş yaparken bir genç tarafından bıçaklanarak ağır yaralanan Necîb Maḥfûz, birçok ameliyat geçirdikten sonra sağ tarafı felçli kaldığı için artık yazı yazamaz hale geldi. Bu durumuna rağmen sıkı güvenlik tedbirleri altında çeşitli yerlerde edebiyatseverlerle buluştu. 19 Temmuz 2006'da çıktığı bir yürüyüş sırasında düşerek başından ağır yaralanan Maḥfûz, 30 Ağustos 2006'da hayata veda etti.⁴⁸⁰

II. Edebi Kişiliği

Necîb Maḥfûz'un edebiyata düşkünlüğü ve yazmaya olan hevesi eğitim hayatının ilk yıllarında başlamıştır. Çeşitli çocuk romanlarını okuyup onları yeniden yazmaya çalışmıştır. Ayrıca romanlara kendi yaşamından, arkadaşlarıyla olan dostluk ve düşmanlıklarından da ilaveler yapmıştır.⁴⁸¹ Lise dönemine geldiğinde Câhiz'in (ö. 868) *el-*

⁴⁷⁶ el-Yesû'î, *A'lâmu'l-Edebi'l-'Arabiyyi'l-Muâşır*, II, 1181.

⁴⁷⁷ Ürün, *Necip Mahfuz Toplumsal Gerçekçi Romanları*, 102-104.

⁴⁷⁸ es-Sakkût, *Ḳamusu'l-Edebi'l-'Arabiyyi'l-Hadîs*, 592; el-Yesû'î, *A'lâmu'l-Edebi'l-'Arabiyyi'l-Muâşır*, II, 1179.

⁴⁷⁹ Nurullah, Yılmaz, "Nil'in Üç Çocuğu ile Yaprak Dökümü Romanlarında İşlenen Ortak Motifler", *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 21, Erzurum 2003, 100; es-Sakkût, *Ḳamusu'l-Edebi'l-'Arabiyyi'l-Hadîs*, 593, Fâik Muştafâ, *Sihru's-Serd-Dirâsât fî'l-Kışşati ve'r-Rivâyeti'l-'Arabiyye*, 195.

⁴⁸⁰ es-Sakkût, *Ḳamusu'l-Edebi'l-'Arabiyyi'l-Hadîs*, 593.

⁴⁸¹ Ürün, *Necip Mahfuz Toplumsal Gerçekçi Romanları*, 198.

Beyân ve 'Tebyîn'i, Ebû 'Ali el-Ğâlî'nin (ö. 976) *el-Emâli*'si ve İbn 'Abdi Rabbih'in (ö. 940) *el-'İkdu'l-Ferîd*'i gibi çeşitli eserlerden okumuştur. Bir dönem sonra eski Arap edebiyatı şiirine merak salan yazar, özellikle Ebû'l-'Alâ el-Maarrî (ö. 1058), el-Mutenebbî (ö. 965) ve İbnu'r-Rûmî (ö. 896) gibi isimlerin şiirlerine yoğunlaşmıştır.⁴⁸² Yazarın küçük yaşına rağmen bunlarla ilgilenmesi onun yazmaya ve okumaya karşı merakının ne denli büyük olduğuna işarettir.

Necîb Maḥfûz'un, gerçek anlamda yazın hayatına ne zaman başladığı tam olarak bilinmese de yazarın on dokuz yaşlarında, Kahire Üniversitesi felsefe bölümünde öğrenciyken çeşitli makaleler kaleme aldığı söylenmektedir. Hatta sosyal, siyasi, felsefî konularda yazdığı bu makaleleri çeşitli gazete ve dergilerde yayınladığı bilinmektedir.⁴⁸³ Ancak üniversite eğitiminin ardından yazarın edebiyat-felsefe ikileminde kalması ve tercihini edebiyat yönünde yapması üzerine onun ilk makale yazarlığı dönemi son bulur.⁴⁸⁴ Yazar bu dönemde yaşadıklarını şöyle anlatır: “ *Bir elimde felsefe kitabını, diğer elimde Tevfiku'l-Hâkim veya Yahya Hakki ya da Taha Huseyn'in bir romanını tutuyordum. Bir yandan felsefî ekoller zihnimi kurcalarken aynı aynada diğer taraftan roman kahramanları boy göstermekteydi. Bu ikilemi ancak yaşayan bilir. Karar veremeliydim. Yoksa çıldırabilirdim. Bir keresinde, zihnimde Tevfiku'l-Hâkim'in tasvir ettiği Ehlu'l-Kehf kahramanları, Yahya Hakki'nin resmettiği Postacı, Taha Huseyn'in el-Eyyam adlı eserindeki küçük çiftçi ve Mahmud Teymur'un hikâyelerindeki birçok kahraman, birlikte bir yürüyüş yaptılar. Ben de felsefeyi bırakıp onlarla birlikte yürümeye başladım.*”⁴⁸⁵

Her ne kadar eğitimini felsefe alanında alsada ilgisini edebiyata yönelten Necîb Maḥfûz, makalenin ardından kısa hikâyeye yazıp yayınlamaya başlar. Maḥfûz, özellikle Maḥmûd Teymûr ve 'Abdulğâdir el-Mâzinî gibi yazarların kısa hikâyelerinden etkilenip bu türde eser kaleme alır.⁴⁸⁶ 1935'ten itibaren kendisini roman alanında denemeye karar veren yazar, bu türe yönelmesinin sebeplerini şu sözleriyle ifade eder: “*Bunun birden fazla sebebi olabilir. Herhangi bir yazarın tecrübelerini kısa zamanda sonuçlandırabi-*

⁴⁸² Devvâre, *Necîb Maḥfûz mine'l-Ğavmiyye ile'l-'Âlemiyye*, 212; İbrâhîm 'Abdulazîz, *Ene Necîb Maḥfûz*, 30-31.

⁴⁸³ Ürün, *Necip Mahfuz Toplumsal Gerçekçi Romanları*, 199

⁴⁸⁴ Musa Yıldız, *Necip Mahfuz'un Sembolik Romanları*, (Doktora Tezi), Gazi Üniversitesi, Ankara 1998, 25.

⁴⁸⁵ Ürün, *Necip Mahfuz Toplumsal Gerçekçi Romanları*, 77

⁴⁸⁶ İbrâhîm 'Abdulazîz, *Ene Necîb Maḥfûz*, 50.

lecek dergi ve gazetelerde de olsa yayını kolay olabilecek türlerle yazı hayatına başlaması normal bir durumdur. Bunda kişinin kendisini ancak bazı tecrübelerden sonra tanıyabilmesi ve romanın kendine özgü sanatsal özellikleri olabilir. Gerçekte roman türü kısa hikâye, makale, tiyatro ve şiir gibi pek çok türü bir arada bulundurabilme imkânına sahiptir. Romanın herhangi bir yerinde hikâye kokan bir vaka, makalede kullanılan bir analiz veya eleştiri ya da tiyatrodaki kullanılan diyalog veya dramatik bir sahne bulunabilir. Romanda yazarın yeteneği varsa şiirde olduğu gibi şiirsel ifade veya şiirsel hayalle de karşılaşabilirsiniz. Romanda radyo ve sinema gibi modern ifade araçlarının da kullanabilme imkânı vardır. Her sanatsal türün aşamayacağı sınırlı bir ifade alanı varken, romanda böyle bir sınır yoktur. Bu özellikleriyle roman benzeri olmayan bir sanattır.”⁴⁸⁷

Necîb Maḥfûz, kendi roman türünü oluştururken Batılı yazarların eserlerinden de okuyup etkilenmiştir. Örneğin İngiliz edebiyatçı John Drinkwater’ın *The Outline of Literature* (Edebiyatın Anaçizgisi)⁴⁸⁸ adlı başlangıç eserini, bunun yanında İngilizce ya da çeviri eserleri okuyarak kendisini roman yazmaya hazırlamıştır.⁴⁸⁹ Bu eserin dışında diğer dünya edebiyatçılarının da romanlarına merak salan yazar, özellikle Dostoyevski’nin *Suç ve Ceza*, *Karamazov Kardeşler*, Tolstoy’un *Savaş ve Barış* eserlerini okumuştur. Maḥfûz, özellikle roman yazımında Tolstoy ve Dostoyevski’den, kısa hikâye yazımında ise Maupassant ve Çehov’dan etkilendiğini dile getirmiştir.⁴⁹⁰

III. Eserleri

Necîb Maḥfûz, diyalog ve tercüme kitaplarının dışında birçok özgün roman ve kısa hikâye kaleme almıştır. Bu eserlerin ana temalarını aşk, cinsellik, erkek-kadın ilişkisi, felsefe, psikoloji, akıl, sanat, kültür ve değişik duygular oluşturmuştur. Yazarın ilgilendiği en temel konu ise sosyal problemler ve yoksulluktur. Özellikle yoksulluğu sadece toplumda bilinen haliyle değil, farklı boyutlarıyla işlemiştir.⁴⁹¹

⁴⁸⁷ Ürün, *Necip Mahfuz Toplumsal Gerçekçi Romanları*, 205-206

⁴⁸⁸ Eski Yunanlılar zamanından 1930’a kadarki edebiyat tarihini ve edebi akımları bir bütün olarak inceleyen bir kitaptır. Yıldız, *Necip Mahfuz’un Sembolik Romanları*, 28.

⁴⁸⁹ Allen, “Edebiyat Tarihi ve Arap Romanı”, 131

⁴⁹⁰ es-Sakkût, *Ḳamusu’l-Edebi’l-Arabiyyi’l-Hadîs*, 593; Yıldız, *Necip Mahfuz’un Sembolik Romanları*, 28.

⁴⁹¹ Ürün, *Necip Mahfuz Toplumsal Gerçekçi Romanları*, 133.

Necîb Maḥfûz, eserlerinde kullandığı kahramanları, gerçek yaşamdan seçerek bu karakterleri hem psikolojik hem de fizyolojik açıdan tamamen bilimsel ve objektif bir şekilde incelemiştir. Bunları okuyucuya fasih bir dil ile aktarmıştır.

1936 yılında roman yazmaya başlayan Necîb Maḥfûz, 1939'da ilk romanlarını yayınlamaya başlamıştır. 1997 yılına kadar toplam otuz dört roman kaleme alan yazarın eserlerini, tarihsel, toplumcu gerçekçi ve sembolik romanlar oluşturmuştur. Bunlar yayınlanış sırasına göre şöyledir⁴⁹²:

- *el-Kâhiretu 'l-Cedîde* (Yeni Kahire) (Mısır, 1945): Toplumsal gerçekçi roman.
- *Hânu 'l-Halîlî* (Kahire, 1946): Toplumsal gerçekçi roman.
- *Zukâku 'l-Midaḳ* (Midak Sokağı) (Kahire, 1947): Toplumsal gerçekçi roman.
- *es-Serâb* (Serap) (Kahire, 1948): Psikanalitik kuramda yazılmış bir romandır.
- *Bidâye ve Nihâye* (Başlangıç ve Son) (Mısır, 1949): Toplumsal gerçekçi roman.
- *Beyne 'l-Ḳasreyn* (İki Saray Arasında) (Kahire, 1956): Toplumsal gerçekçi roman.
- *Ḳasru 'ş-Şevḳ* (Özlem Sarayı) (Kahire, 1957): Toplumsal gerçekçi roman.
- *es-Sukkeriyye* (Mısır, 1957): Toplumsal gerçekçi roman.
- *el-Liṣṣ ve 'l-Kilâb* (Hırsız ve Köpekler) (Mısır, 1961): Sembolik Roman.
- *es-Summân ve 'l-Harîf* (Kırlangıçlar ve Sonbahar) (Mısır, 1962): Sembolik Roman.
- *et-Ṭarîḳ* (Yol) (Mısır, 1964): Sembolik Roman.
- *eş-Şahhâz* (Dilenci) (Mısır, 1965): Sembolik Roman.
- *Şerşerat Fevḳa 'n-Nîl* (Nil'de Gevezelikler) (1966): Sembolik Roman.
- *Mîrâmâr* (Miramar) (Mısır, 1967): Sembolik Roman.
- *Evlâdu Ḥâratinâ* (Semtimizin Çocukları) (Beyrut, 1967): Sembolik Roman.
- *el-Merâyâ* (Mısır, 1972)
- *el-Ḥubb Taḥte 'l-Matar* (Yağmur Altında Aşk) (Kahire, 1973)
- *el-Karnak* (Karnak) (Mısır, 1974)
- *Hikâyât Ḥâratinâ* (Semtimizin Hikâyeleri) (Mısır, 1975)

⁴⁹² Kilpatrick, *The Modern Egyptian Novel*, 72; el-Makdisî, *el-Funûnu 'l-Edebiyye ve A'lâmuḥâ*, 520-521; el-Yesû'î, *A'lâmu 'l-Edebi 'l-'Arabîyyi 'l-Muâşır*, II, 1183-1184; Ürün, *Necip Mahfuz Toplumsal Gerçekçi Romanları*, 208-211; Muḥammed Kâmil el-Ḥaṭîb, “ ‘Âlim Necîb Maḥfûz er-Rivâi: el-Mevdû'ât ve Tekniyyete 'l-Kitabe”, *eş-Sekâfetu 'l-'Arabîyye fî 'l-Ḳarni 'l-'İşrîn*, Tahrîr Abdullah Belkezîz, Muhammed Cemâl Bârut, Beyrut 2011, 933-937.

- *Qalbu 'l-Leyl* (Gecenin Kalbi) (Mısır, 1975)
- *Haqdratu 'l-Muhterem* (Mısır, 1976)
- *Melhametu 'l-Harâfiş* (Sefiller Destanı) (Mısır, 1977)
- *'Aşru 'l-Hubb* (Aşk Çağı) (Mısır, 1980)
- *Efrâhu 'l-Kubbe* (Kubbe'nin Sevinçleri)(Mısır, 1981)
- *Leyâlî Elf Leyle* (Binbirgece) (Mısır, 1982)
- *Rihle İbn Faṭṭûme* (İbn Fetûma'nın Yolculuğu) (Mısır, 1983)
- *el- 'Â 'iş fî 'l-Hakîka* (Gerçekte Yaşayan) (Kahire, 1985)
- *Yevme Kutile 'z-Za 'im* (Başkanın Öldürüldüğü Gün) (Mısır, 1985)
- *Hadîsu 'ş-Şabâh ve 'l-Mesâ'* (Sabah Akşam Sohbetleri) (Mısır, 1987)
- *Kuştumur* (Kuştumur) (Mısır, 1988)

Necîb Maḥfûz, her ne kadar romanlarıyla ün kazanmış olsa da yazın hayatı boyunca pek çok hikâye de yayınlamıştır. Bunlar:

- *Hemsu 'l-Cunûn* (Mısır, 1938): Yirmi sekiz hikâyeden oluşan bir eserdir.
- *Dunyâ Allâh* (Allah'ın Dünyası) (Mısır, 1963): On dört kısa hikâye içeren bir eserdir.
- *Hammâretu 'l-Kiṭṭi 'l-Esved* (Mısır, 1968): On dokuz kısa hikâye içeren bir eserdir.
- *Taḥte 'l-Mizalle* (Mısır, 1969): Altı kısa hikâye, beş tiyatrodan oluşan bir eserdir.
- *Hikâye bi-lâ Bidâye ve-lâ Nihâye* (Başı ve Sonu Olmayan Hikâye)(Mısır, 1971): Beş seçme kısa hikâye içeren bir eserdir.
- *Şehru 'l- 'Asel* (Mısır, 1971): Yedi seçme kısa hikâyeden oluşan bir eserdir.
- *el-Cerîme* (Mısır, 1973): Sekiz kısa hikâye ve bir tiyatro içeren bir eserdir.
- *el-Hubb Fevka Hedabeti 'l-Herem* (Hedbe Tepe'de Aşk)(Mısır, 1979): Sekiz kısa hikâyeden oluşan bir eserdir.
- *eş-Şeytân Ya 'iz* (Şeytan Vaaz Ediyor) (Mısır, 1979): On iki hikâye ve iki tiyatro içeren bir eserdir.
- *Ra'eytu fîmâ Yerâ 'n-Nâ'im* (Uyuyanın Gördüklerini Gördüm)(Mısır, 1982): Altı hikâyeden oluşan bir eserdir.
- *et-Tanzîmu 's-Sirrî* (Gizli Örgüt) (Mısır, 1984): On sekiz hikâye içeren bir eserdir.

- *Şabâhu 'l-Verd* (Günaydın) (Mısır, 1987): Üç hikâyeden oluşan bir eserdir.
- *el-Fecru 'l-Kâzib* (Yalancı Şafak) (Mısır, 1989): Otuz iki hikâyeye içeren bir eserdir.⁴⁹³

Yazarın roman ve hikâye dışındaki diğer eserleri ise şöyledir:

- *Emâme 'l-'Arş* (Arşın Önünde) (Mısır, 1983): Firavunlar dönemi Mısır'ından Enver Sedat dönemine kadar ki yaşamış hükümdarların hayali diyaloglarından oluşur.
- *Mışru 'l-Kadîme* (Eski Mısır) (1932): James Bake'in eserinin tercümesidir.⁴⁹⁴

IV. Tarihi Romanları

Necîb Maḥfûz, romana ilk adımını tarihi türlerle atmıştır. Bunun sebebi hakkında eleştirmenler farklı düşünceler sunmaktadır: Bazısı bu sebepleri Maḥfûz'un, düşünce hayatında Selâme Mûsâ'nın etkisi altında bulunmasına, kimi tarihi roman türünün, o dönemki Mısır düşüncesinin sanatsal bir ifadesi olmasına, bir diğeri de yazarın mevcut problemlere, tarihten esinlenerek, sembollerle çözüm bulma amacı gütmesine bağlar. Maḥfûz, ileri sürülen bu faktörlerin hepsinin de onu tarihi roman yazmaya ittiğini doğrular.⁴⁹⁵

Aslında Necîb Maḥfûz'u tarihi roman yazmaya iten en önemli neden, o dönemde birçok Mısırlının İngiliz kuşatmasına karşı bir başkaldırı olarak yöneldiği Firavun milliyetçiliği olabilir. XIX. yüzyılın başlarında Mısır'da görülmeye başlayan bu firavunculuk hareketi, 1922 yılının kasım ayında yapılan bir kazı sonucunda Mısır Firavun'u Tutankhamun'un (MÖ 1332- MÖ 1323) mezarının ve hazinesinin gün yüzüne çıkartılmasıyla daha da alevlenmiştir. Çünkü bu hazinelerle birlikte Mısır'ın aydınları kendilerini eski Mısır medeniyetinin ihtişamına kaptırmışlardır. Özellikle Tevfik el-Hakîm (ö. 1987) , Selâme Mûsâ (ö. 1958), Muhammed Huseyin Heykel (ö. 1956) gibi isimler, edebi çalışmalarında bu döneme yer vermeye başlamışlardır.⁴⁹⁶ Bu yüzden Necîb Maḥfûz'un romanlarını kaleme alırken Firavun dönemini seçmesi yadırganamaz.

Neden eski Mısır edebiyatına ilgi duyduğu konusunda yazar şunları söyler: “Çocukluk yıllarımdan kalma bir şey ve galiba annemin etkisi; annem çok okurdu. Her şey-

⁴⁹³ el-Yesû'î, *A 'lâmu 'l-Edebi 'l-'Arabîyyi 'l-Muâşır*, II, 1183.

⁴⁹⁴ el-Yesû'î, *A 'lâmu 'l-Edebi 'l-'Arabîyyi 'l-Muâşır*, II, 1185.

⁴⁹⁵ Ürün, *Necip Mahfuz Toplumsal Gerçekçi Romanları*, 207.

⁴⁹⁶ Rahmi Er, “*Modern Mısır Romanı (1914-1944)*”, Ankara 1997, 38-39.

den önce Firavunlar dönemini severdi. Birlikte tarihi yerlere ziyarete giderdik. Annemin bu merakı benim eski Mısır'la tanışmamı sağladı. Çocukluğumda hem Firavun, hem de Kıbtî uygarlığı ile iç içe oldum."⁴⁹⁷

Maḥfûz, Batı'da tarihi romanın öncüsü olan Walter Scott'un İngiltere tarihini konu edindiği romanlarını inceleyerek, Mısır tarihi ile ilgili kırka yakın roman konusu belirler. Yaşamının sonuna dek bu konuların hepsini romana dönüştürmeyi planlayan yazarın işleri düşündüğü gibi gitmeyince sadece üç tarihi romanı yayınlanma fırsatı bulmuştur. Bunu da şu sözleriyle ifade eder: "*Walter Scott'un kendi ülkesinin tarihi için yaptığı gibi, ben de eski Mısır tarihinin tamamını roman şeklinde yazmak için kendimi hazırladım. Ömrüm yeterse tamamlamayı arzu ettiğim tarihi romanlar için kırk konu düzenledim. Bunlardan üç tanesini kaleme aldım, geriye yazmaya hazır otuz yedi konu kaldı. Aniden içimdeki romantik tarihi tarzda yazma hevesi yok oldu ve kendimi ön sözü olmaksızın "el-Kahiretü'l-Cedide" (Yeni Kahire) deki gerçekçiliğe yönelirken buldum.*"⁴⁹⁸

Yayınlanmayan birçok tarihi roman kaleme alan Maḥfûz'un edebi hayatında onu yönlendiren ve onun bir nevi akıl hocalığını yapan kişi Hristiyan asıllı Mısırlı gazeteci-yazar Selâme Mûsâ olmuştur. Ayrıca onun bir dergi ve matbaa sahibi olması, Maḥfûz'un hangi eserinin yayınlanıp hangi eserinin yayınlanmayacağı hususunda yetkili isim kılmıştır. Öyle ki yazarın kırka yakın romanı içerisinde yayınlanacak olan üç romanı da seçen yine odur.⁴⁹⁹ Bu romanlar yayınlanış sırasına göre şöyledir:

1) *Abeşu'l-Akdâr* (Kaderin Anlamsızlığı)

Eski Arap tarihine ilgi duyan Necîb Maḥfûz'un bu alandaki ilk eseri '*Abeşu'l-Akdâr* 1939 yılında Kahire'de Selâme Mûsâ tarafından el-Mecelletu'l-Cedîde dergisinde yayınlanmıştır. Yazar ilk başta bu tarihi romanını, Hikmet Hûfû (Keops'un Hikmeti) ismiyle yayınlamayı düşünse de hocası Selâme Mûsâ bu ismi ona uygun görmemiştir.⁵⁰⁰

⁴⁹⁷ Yıldız, *Necip Mahfuz'un Sembolik Romanları*, 33-34

⁴⁹⁸ İbrâhîm 'Abdulazîz, *Ene Necîb Maḥfûz*, 40; Devvâre, *Necîb Maḥfûz mine'l-Kavmiyye ile'l-Âlemiyye*, 18

⁴⁹⁹ es-Seyyid, *İtticâhâtü'r-Rivâyeti'l-'Arabiyye fî Mısır*, 29; Ürün, *Necip Mahfuz Toplumsal Gerçekçi Romanları*, 207.

⁵⁰⁰ <https://www.almodon.com/culture/2019/8/4/%D9%86%D8%AC%D9%8A%D8%A8-%D9%85%D8%AD%D9%81%D9%88%D8%B8-%D8%B9%D8%A8%D8%AB-%D8%A7%D9%84%D8%A3%D9%82%D8%AF%D8%A7%D8%B1-%D9%88%D8%B9%D8%AC%D8%A7%D8%A6%D8%A8%D9%87%D8%A7> 07.08.2019

Numaralandırılmış bölümlerden oluşan romanın karakterleri arasında Firavun Hikmet Hûfû, oğlu Ra'hauf, kızı Meri Si Ank, Firavun'dan sonra tahta geçecek olan Dedef, Kâhin Mun Ra, hizmetçisi Zaya, Müfettiş Bişaru, oğulları Nafa ve Hina yer almaktadır.

Mısır milli tarihi romanının gerçek başlangıcı olarak görülen bu roman, Eski Mısır ve Firavunlar tarihini kapsar.⁵⁰¹ Romanın ana özeti şöyledir: Bir kâhinin Firavun'a gelip Dedef adlı bir bebeğin dünyaya geleceğini ve onun Firavun'dan sonra tahta geçecek kişi olduğunu haber vermesiyle olaylar başlar. Buna fırsat vermek istemeyen Firavun, Dedef'i doğduktan sonra hemen öldürmek ister. Dedef dünyaya gelir gelmez babası kâhin Mun Ra hemen oğlunu annesi ve hizmetçisi Zaya ile birlikte başka bir yere gönderir. Firavun kâhinin sarayına gelir ve Dedef diye başka bir bebeği öldürür. Bu sırada anne ve bebeğin Firavundan kaçmasına yardım eden hizmetçi Zaya, kısır olduğundan dolayı evlat sahibi olamadığı için Dedef'i, annesi uyurken kaçırıp, kocasının yanına gider. Ancak piramitlerin yapımında kocasının öldüğünü öğrenen Zaya, müfettiş Bişaru ile evlenir. Bu aile içerisinde büyüyüp, yetişen Dedef, askeri bir okulda okur ve iyi bir komutan olur. Bir süre sonra Dedef, komutan olarak Firavun'un oğlu Ra'hauf'un sarayında görev yapmaya başlar. Ra'hauf babası Firavun'un yönetiminden hoşlanmadığı gerekçesiyle onu öldürüp yerine geçmek ister. Ansızın babasına yönelik bir saldırı düzenlese de Dedef, Firavun'u bu saldırıdan kurtararak, Ra'hauf'u öldürür. Bunun üzerine Firavun kendi çocuklarındansa kendini kurtaran bu adama tahtını bırakmak ister ve Dedef ile ilgili bütün gerçeği öğrenmesine rağmen bu kararını hiçbir şekilde değiştirmez.⁵⁰² Sonuç olarak kâhinin Dedef hakkında söyledikleri gerçek olurken, aslında kader gibi bir gerçeğin olduğu ve onun önüne geçilemeyeceği romanda anlatılmak istenir. Ayrıca romanın içeriğinin *Kaderin Cilvesi* başlığı ile ne kadar uyumlu olduğu da görülmektedir.

2) *Râdûbîs* (Radobis)

Necîb Maḥfûz'un Firavunlar dönemi ile ilgili kaleme aldığı ikinci tarihi romanı ise 1943 yılında Kahire'de basılan *Râdûbîs* 'tir. İsimlendirilmiş bölümlerden oluşan 229 sayfalık bir romandır.⁵⁰³

⁵⁰¹ el-Yesû'î, *A 'lâmu 'l-Edebi 'l- 'Arabîyyi 'l-Muâşır*, I, 78.

⁵⁰² Necîb Maḥfûz, *Abesü 'l-Akdâr*, tsz., 226.

⁵⁰³ Necîb Maḥfûz, *Râdûbîs*, Dâru'ş-Şûruk, Kahire 2006, 5-6.

Romanın konusunu Firavun II. Merenre ile kilise papazları arasında geçen siyasi mücadeleler oluşturur.⁵⁰⁴ Bu siyasi olaylar, klişe olarak adlandırılan bir hikâyeye süslenerek okuyucuya aktarılır. Hikâyede Eski Mısır'ın büyüleyici ve etkileyici kızlarından biri olan Radobis'in genç bir adama âşık olmasına rağmen yaşlı ve zengin bir adamla evlenip, kocası ölünce bütün mal varlığının ona kalması ve zengin olması anlatılır.

Romana adını veren ana kahraman Radobis, özgürlüğüne ve eğlenceye düşkün bir karakter olarak karşımıza çıkar. Öyleki kendisine âşık olan Merenre'nin sarayına gelip onunla yaşaması teklifini reddeder. Çünkü o Merenre'nin haremindeki kadınlardan biri olamayacak kadar özgür ruhlu bir kadındır. Hayatını son derece hızlı yaşayan Radobis, romanın sonunda zehir içerek yaşamına son verir.⁵⁰⁵

3) *Kifâh Tîbe* (Tîbe'nin Mücadelesi)

M.Ö 1550-1620 yıllarında Filistin üzerinden gelen Hint-Avrupa kökenli bir kavim olan Hiksosların Mısır'ı işgalini ve Mısır halkının bu işgale karşı mücadelesini konu edinir.⁵⁰⁶

Romanda genç Kral Ahmes'in güçlü ordusuyla Tîbe şehrini Hiksoslara karşı koruması ve Kral Ebû Fays'ın kızı Eminoridis'e olan aşk hikâyesi anlatılır.⁵⁰⁷

Yazar, bu romanıyla I. Fuad akademisinin düzenlediği bir yarışmada 'Adil Kâmil ve 'Ali Aḥmed Bâkeşîr'in ardından üçüncülük derecesini elde etmiştir. Ayrıca Mısır Milli Eğitim Bakanlığı Hikâye Ödülü almıştır.⁵⁰⁸

▪ Değerlendirme

Necîb Maḥfûz'un üç tarihi romanını da Firavunlar döneminden seçtiğini görmekteyiz. Bunun sebebi de Maḥfûz'un bu dönemi gelişmişliğin zirvesinde görmesi ve ülkesinin içinde bulunduğu kötü şartların bundan örnek alınarak düzeltilebileceği düşüncesinde olmasıdır.⁵⁰⁹ Ayrıca insanların yine bu dönemdeki sıkı milliyetçilik bağlarından feyz alarak vatanını, milletini, özgürlüğünü her durumda güçlü ve sağlam bir şekilde koruyabileceğini gösterme isteğindedir.

⁵⁰⁴ es-Seyyid, *İtticâhâtü'r-Rivâyeti'l-'Arabiyye fî Mısr*, 33.

⁵⁰⁵ es-Seyyid, *İtticâhâtü'r-Rivâyeti'l-'Arabiyye fî Mısr*, 34.

⁵⁰⁶ Devvâre, *Necîb Maḥfûz mine'l-Ḳavmiyye ile'l-'Âlemiyye*, 20; es-Seyyid, *İtticâhâtü'r-Rivâyeti'l-'Arabiyye fî Mısr*, 35.

⁵⁰⁷ es-Seyyid, *İtticâhâtü'r-Rivâyeti'l-'Arabiyye fî Mısr*, 36.

⁵⁰⁸ Ürün, *Necip Maḥfuz Toplumsal Gerçekçi Romanları*, 165.

⁵⁰⁹ Ürün, *Necip Maḥfuz Toplumsal Gerçekçi Romanları*, 208.

3.1.6. ‘Abdulhamîd Cûde es-Saḥḥâr (1913-1974)

I. Hayatı

Arap dünyasının önemli hikâye ve roman yazarları arasında yer alan Mısırlı edebiyatçı, ‘Abdulhamîd Cûde es-Saḥḥâr, 1913 yılında Kahire’de doğdu.⁵¹⁰ Ticaretle uğraşan varlıklı bir aileden gelen es-Saḥḥâr, ilk eğitimini iki erkek kardeşiyle beraber 1921 yılında el-Cemâliyye okulunda aldı. Henüz on yaşlarında iken futbol, sinema ve tiyatroya ilgi duymaya başladı. Lise eğitimini 1930’da, el-‘Abbasiye’de bulunan I. Fuad Lisesi’nde tamamlayan es-Saḥḥâr, hemen ardından Ticaret Yüksek Okulu’na kaydoldu. 1935’te Bakalorya diploması alarak buradan mezun oldu. Öğrenciliğinin son döneminde evlenerek Doğu Abbasiye’ye taşındı.⁵¹¹

1940’lı yılların ortalarında üniversite yayın evinin kurulmasında önemli katkısı oldu. Bu yayın evinde Necîb Maḥfûz, Âdil Kâmil ve Alî Aḥmed Bâkeşîr gibi yazarların çalışmaları yayınlandı. Ayrıca arkadaşı Saîd ile beraber Mısır bürosunu da kurarak burada, Maḥmûd el-Bedevî ve Muḥammed ‘Abdulḥalîm ‘Abdullah ve İbrâhîm el-Mıṣriyyi gibi birçok yazarın çalışmalarının yayınlanmasına vesile oldu.⁵¹²

‘Abdulhamîd Cûde es-Saḥḥâr, bir dönem Krallık Hava Kuvvetleri Komutanlığı’nda tercüman olarak çalıştı. Bunun yanı sıra birçok kamu görevinde bulundu. Ayrıca sinema ve tiyatro dünyasına da büyük bir ilgi duyan es-Saḥḥâr, 1966 yılından vefatına kadar sinema kurumunun genel müdürlüğünü yaptı. 1974 yılında da yaşama veda etti.⁵¹³

II. Edebi Kişiliği

‘Abdulhamîd Cûde es-Saḥḥâr, edebi hayatına hikâye yazarak başlamıştır. Bu sürece Batılı yazarlardan yapılmış olan tercüme romanları, Mısır’ın önemli hikâye ve roman yazarlarının eserlerini, lise ve üniversite müfredatında bulunan yabancı romanları okuyarak hazırlanmıştır.⁵¹⁴

⁵¹⁰ Dâğır, *Maṣâdiru’d-Dirâseti’l-Edebiyye*, 1401.

⁵¹¹ ez-Ziriklî, *el-A’lâm*, III, 285, Ahmet Kazım Ürün, “Abdu’l-Hamîd Cûde Es-Saḥḥâr Ve Eş-Şârî’u’l-Cedîd Adlı Romanı”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 10, Konya, 2003, 339; es-Sakkût, *Ḳamusu’l-Edebi’l-Arabiyyi’l-Hadîs*, 316.

⁵¹² Dâğır, *Maṣâdiru’d-Dirâseti’l-Edebiyye*, 1401; es-Sakkût, *Ḳamusu’l-Edebi’l-Arabiyyi’l-Hadîs*, 316.

⁵¹³ ez-Ziriklî, *el-A’lâm*, III, 285; es-Sakkût, *Ḳamusu’l-Edebi’l-Arabiyyi’l-Hadîs*, 316.

⁵¹⁴ Abdu’l-Hamîd Cûde es-Saḥḥâr, *Suver ve Zikrayât*, Mektebet Mısır, Kahire 1989, 178-180.

Necîb Maḥfûz başta olmak üzere birçok yazar üzerinde büyük bir iz bırakan Muştafa Luţfi el-Menfalûtî'den oldukça etkilenen es-Saḥḥâr, Maḥmûd Teymûr ve 'Abdulkâdir el- Mâzini gibi isimlerden de istifade eder. Hatta yazar, hikâye içerikli dergilerin birinde Teymur'un *Yuhfazu fî Şubbâki'l-Busta* (Posta Kutusunda Korunur) adlı hikâyesini okuduğunu ve yazarın düşüncelerinin onu cezbedtiğini dile getirir.⁵¹⁵

'Abdulḥamîd Cûde es-Saḥḥâr, Necîb Maḥfûz, Yûsuf es-Sibâ'î, eş-Şarkavî, 'Âdil Kâmil, Muḥammed 'Abdulhalîm 'Abdullah, İhsân 'Abdulkuddûs gibi isimlerin bulunduğu ikinci kuşak roman yazarları arasında yer almaktadır. Bunlar da özellikle ilk kuşak yazarlarından olan 'Abbâs Maḥmûd el-Akkâd, Huseyin Heykel, Taha Hüseyin gibi yazarlardan etkilenmişlerdir.⁵¹⁶

es-Saḥḥâr'ın, Necîb Maḥfûzla olan hem yakın arkadaşlığı hem de aralarındaki edebi muhabbetleri birbirlerine birçok şey katmıştır. es-Saḥḥâr, onunla olan bağıı şu şekilde anlatır: *"Ben Birinci Fuad Lisesinde öğrenciydim. Necîb de aynı okulda öğrenciydi. Futbol takımındaydım, Necîb de futbola düşküdü. İkimiz de el-Abbasiye'de ikamet ediyorduk. Benim arkadaşlarım aynı zamanda onun arkadaşlarıydı ama birbirimizle hiç karşılaşmamıştık. Bir arkadaşımın akrabasının cenazesine katıldım, mezarlığa giderken yolda arkadaşım beni Necîble tanıştırdı. O esnada cenazeyi unutup, edebiyat eğilimlerimiz hakkında konuşmaya başladık."*⁵¹⁷ Yaşamlarında pek çok ortak noktada birleşen bu iki yazar, edebi anlamda da benzer özellikler gösterir. Mesela es-Saḥḥâr da tıpkı Necîb Maḥfûz gibi ilk olarak tarihi daha sonra toplumsal gerçekçi romanlar kaleme almıştır.⁵¹⁸

III. Eserleri

Hikâyeleri:

- *Ebû Zer el-Gifârî* (Abuzer Gifari) (Kahire, 1943) el-Gifârî'nin hayat hikâyesini ele alır.
- *Bilâl Müezzînu'r-Rasûl* (Resulullah'ın Müezzini Bilal) (Kahire, 1945): Resulullah'ın müezzini Bilal'in hayat hikâyesini anlatır.
- *Fî'l-Vazîfe* (Görevde) (Kahire, 1944): Çeşitli hikâyelerden oluşur.

⁵¹⁵ es-Saḥḥâr, *Suver ve Zikrayât*, 178,

⁵¹⁶ Ürün, "Abdu'l-Hamîd Cûde Es-Saḥḥâr", 340.

⁵¹⁷ es-Saḥḥâr, *Suver ve Zikrayât*, 184.

⁵¹⁸ Ürün, "Abdu'l-Hamîd Cûde Es-Saḥḥâr", 341.

- *Hemezâtu 'ş-Şeyâfîn* (Şeytanların Vesveseleri) (Kahire, 1946): Çeşitli hikâyelerden oluşur.
- *Ebnâu Ebî Bekr eş-Şiddık* (Ebu Bekir Sıddık'ın Oğulları) (Kahire, 1946)
- *Ehlu Beyti 'n-Nebiyyi* (Peygamberin Ehlibeyti) (Kahire, 1948)
- *en-Nikâbu 'l-Azrak* (Mavi Peçe) (Kahire, 1950)
- *el-Mesîh 'Îsâ b. Meryem* (Meryem'in Oğlu Mesih İsa) (Kahire, 1951): Mesih İsa b. Meryem'in hayat hikâyesini anlatır.
- *Ğışaş mine 'l-Kutubi 'l-Muğaddise* (Kutsal Kitaplardan Hikâyeler)(Kahire, 1952): Kutsal kitaplardan hikâyeleri ele alır.
- *Şadâ 's-Sinîn* (Senelerin Yankısı) (Kahire, 1952): Çeşitli hikâyelerden oluşur.
- *Ğayâtu 'l-Ğuseyn* (Hüseyin'in Hayatı) (Kahire, 1954)
- *el-Mustanka* ' (Bataklık) (Kahire, 1957)
- *Ummu 'l-'Arûseti* (Gelinin Annesi) (Kahire, 1958)
- *Ve Kâne Mesâ* '(Ve Sonunda Akşam Oldu) (Kahire, 1958)
- *Ezru ' ve Sîkân* (Kollar ve Bacaklar) (1958)
- *el-Ğışşatu min Ğılâl Tecâribi 'z-Zâtiye* (Kişisel Deneyimlerim Çerçevesindeki Hikâyeler) (Kahire, 1961)
- *Cisru 'ş-Şeytân* (Şeytan'ın Köprüsü) (Kahire, 1962)
- *Leyle Âşıfa* (Fırtınalı bir Gece) (Kahire, 1963): Çeşitli hikâyelerden oluşur.
- *en-Nısfu 'l-Âher* (Diğer Yarısı) (Kahire, 1964)
- *es-Sîretu 'n-Nebeviyye* (Peygamberin Hayat Hikâyesi) (Siyer): İlk olarak 17 cilt yayınlanmış, daha sonra 20 cilde tamamlanmıştır.
- *el-Ğışaşu 'd-Dînî li 'l-Etfâl* (Çocuklar İçin Dini Hikâyeler)
- *el-Ğafîd* (Torun) (1974)⁵¹⁹

Romanları

- *Fî Ğâfileti 'z-Zamân* (Zamanın Kervanında) (Kahire, 1947)
- *eş-Şâ 'ri 'ul-Cedîd* (Yeni Cadde) (Kahire, 1952)
- *el-Ğaşâd* (Harman) (Kahire, 1959)

I. Tarihi Romanları

⁵¹⁹ Dâğır, *Maşâdiru 'd-Dirâseti 'l-Edebiyye*, 1401-1402,

Arap edebiyatına hikâye ve romanlarıyla katkıda bulunan ‘Abdulhamîd Cûde es-Saḥḥâr, tarihi roman türünde de birkaç eser kaleme almıştır. Bu romanlarının konusunu genelde eski Mısır, Endülüs ve modern Mısır tarihinden seçmiştir.⁵²⁰ Yayınlanış sırasına göre bunları şöyle sıralayabiliriz:

1) *Aḥmes Baṭalı'l-İstiklâl* (Aḥmes, İstiklâl Komutanı)

‘Abdulhamîd Cûde es-Saḥḥâr tarafından kaleme alınan *Aḥmes Baṭalı'l-İstiklâl* romanı 1942 yılında Kahire’de yayınlanmıştır. Eser numaralandırılmış ve isimlendirilmiş 14 bölüm, 165 sayfadan meydana gelmektedir.⁵²¹ Roman genel olarak eski Mısır’ın Firavun döneminde gerçekleşen tarihi olaylarını ele almaktadır.⁵²²

Yazar, bu romanında eski Mısır tarihinin ilk bağımsızlık kahramanı Aḥmes’in döneminde meydana gelen olayları ve Aḥmes’in, Sami kökenli Asyalılar olarak tanınan Hiksoslara (Yabancı Hükümdarlar) karşı zaferini ele alır. Roman içinde yaşadığımız dönem ile Firavun medeniyetini bağlayan en güçlü bağdır. Ayrıca yazar, bu romanıyla yabancı işgaline karşı bağımsızlık ve direniş açısından Mısır’ın güçlü iradesini tasvir eder.⁵²³

2) *Sa’d b. Ebî Vaḳḳâs* (Sad b. Ebî Vakkas)

‘Abdulhamîd Cûde es-Saḥḥâr’ın *Sa’d b. Ebî Vaḳḳâs* romanı ilk olarak 1945 yılında Kahire’de basılmıştır. Numaralandırılmış ve isimlendirilmiş 37 bölümden oluşan eser, 237 sayfadır. Yazar, her bölüme Kur’an-ı Kerim’den bir ayet ya da hadis ile başlar.⁵²⁴ İslami dönemin tarihi olaylarını yansıtan bir eserdir.

Yazar, romanında İslam’ı ilk kabul edenlerden ve cennetle müjdelenen on sahabi-den biri olan Sa’d b. Ebî Vaḳḳâs’ın yaşamından ve Kadisiye Savaşı⁵²⁵ kahramanlarından bahseder. Güçlü bir cüsseye, usta bir biniciliğe ve haksızlığa karşı duran karakteriyle göz dolduran Sa’d b. Ebî Vaḳḳâs, Müslümanlığı kabul ettikten sonra her zaman Hz.

⁵²⁰ es-Seyyid, *İtticâhâtü'r-Rivâyeti'l-'Arabiyye fî Mısr*, 29.

⁵²¹ ‘Abdu'l-Hamîd Cûde es-Saḥḥâr, *Aḥmes Baṭalı'l-İstiklâl*, Mektebetu Mısır, 2007, 1-165.

⁵²² Halîfe, *eş-Şaḥsiyyetu'l-İslâmiyye fî'r-Rivâyeti'l-Mısıriyyeti'l-Hadîse*, 158.

⁵²³ Hindî İsmâ'îl, *er-Rivâyetü't-Târîhiyye fî'l-Edebi'l-'Arabiyyi'l-Hadîs*, 40.

⁵²⁴ ‘Abdulhamîd Cûde es-Saḥḥâr, *Sa’d b. Ebî Vaḳḳâs*, Mektebetu Mısır, tsz., 1-237.

⁵²⁵ Hz. Ömer’in halifeliği döneminde 636 yılında İslam orduları ile Sasaniler arasında gerçekleşen ve Müslümanların zaferiyle sonuçlanan savaştır. Bunun sonucunda Kuzey Irak ve İran fethedilmiştir. <https://mawdoo3.com/%D9%85%D8%AA%D9%89%D9%83%D8%A7%D9%86%D8%AA%D8%AD%D8%B1%D8%A8%D8%A7%D9%84%D9%82%D8%A7%D8%AF%D8%B3%D9%8A%D8%A9> 08.08.2019

Muhammed'in yanında yer alışı ve daima İslamın ve Müslümanların yararına savaşması romanda bahsedilen konular arasındadır. Ayrıca Vakḥās'ın Arapların kumandanı olarak Hz. Ömer döneminde önemli görevlere getirilmesi de eserde öne çıkan konular içerisindedir. Irak cephesinin başkomutanı olarak bu cephede başarılı işlere imza atan Vakḥās, özellikle Kadisiye Savaşı'nda Sasaniler'i büyük bir hezimete uğratan isimdir. Bu savaşta elde edilen zafer ve yapılan kahramanlıklar romanda tasvir edilir.

3) *Emîret Kurtuba* (Kurtuba Prensesi)

'Abdulḥamîd Cûde es-Saḥḥâr'ın 1949 yılında Kahire'de yayınlanan *Emîret Kurtuba* romanı Endülüs'teki Emevioğulları döneminde yaşanan tarihi olayları ele alır.

Romanda Emevi Halifesi Mervân b. el-Ḥakem'in bu dönemde oynadığı siyasi rol ile Kurtuba prensesi Sabiha'ya duyduğu karşılıksız aşkı anlatılır. Ayrıca Prenses Sabiha'nın sarayın karşısında küçük bir dükkanda katiplik yapan Muhammed b. Ebî 'Âmir'e karşı hislerinin olması ve sarayın ihtişamına kapılan Ebî 'Âmir'in buraya girebilmek için Sabiha'yı basamak olarak kullanmasından bahseder. Bunun üzerine Sabiha'nın bu sevgiden pişmanlık duyması, Ebî 'Âmir'in hastalanmasından dolayı Sabiha'nın onu affetmesi ve bu çiftin son görüşmelerinde yaşananlar eserde anlatılmaktadır.

Yazar, bu eserinde sade, akıcı bir dil ve hoş bir üslup kullanır. Roman 2015 yılında Meryem Solmaz tarafından "Kurtuba Prensesi" olarak Türkçe'ye çevrilmiştir.

▪ Değerlendirme

'Abdulḥamîd Cûde es-Saḥḥâr'ın tarihi romanlarını Firavun, İslami ve Emevi dönemlerinin en güçlü ve parlak zamanları ile cesur, atılgan, milliyetçi kahramanlarından seçmiştir. Yazarın bundaki amacı da hem o dönemdeki Mısır tarihini yüceltmek hem de insanları bu dönemlerden ve kahramanlardan örnek almalarını sağlamaktır.

3.2. SURİYE

Mısır'da başlayıp diğer Arap ülkelerine yayılan Arap romanının sanat, etkilendiği kaynak, etki, hedef vs. yönünden aynı özellikte olduğu görülür. Bu bağlamda Suriye romanının da ilk evresini Batı edebiyatından yapılan çeviriler oluşturmuştur. Özellikle ülkede yabancı dile hâkim olan gayrimüslim yazarların çoğunlukta olması ve yabancı işgali ile başlayan kültürel hareketlilik bu çevirilerin artmasında etkili olmuştur.

XIX. yüzyılın ortalarında bu tercüme faaliyetlerinin giderek artış göstermesinde modern okulların ve misyoner okullarının açılmasının da büyük katkısı bulunmaktadır. Çünkü bu okullarda alınan yabancı dil eğitimi sayesinde çeviri işi hız kazanmıştır. Özellikle Batı dillerinden, en çok da Fransızca'dan birçok roman tercüme edilerek çeşitli gazete ve dergilerde yayınlanmıştır. Suriyeli yazarlar, bu çevirilerini genelde Alexandre Dumas, Maupassant, Andre Gide, Proust gibi Fransız yazarların eserlerinden yapmışlardır.⁵²⁶ Özellikle kendilerine hitap eden konular içeren romanları çeviren yazarların kimisi tarihi, toplumsal eleştirel ağırlıklı konuları tercih ederken, kimisi de realist tasvirleri veya romantizm yüklü hayal ürünlerini seçmişlerdir.

Bu dönemde Halepli Corcî Cebrâil Balît, Fransız Racine'nin *Phaidra*; Hannâ 'Anhûrî (ö. 1890) *Angelina* ve *el-Usretu'l-Meftûne* (Tutkun Aile); Halepli Mihâîl ed-Dellâl (ö. 1894) *İhsânu'l-İnsan* (İnsanın İyiliği), *en-Nefhu'l-Âtır fî'l-Fetâ'l-Muhâcir* (Göçmen Gençten Yayılan Hoş Esinti), *el-Fetâtu'l-Harsâ* (Dilsiz Kız).⁵²⁷ gibi tercüme romanlarıyla öne çıkan bazı yazarlar arasında yer almaktadır. Zamanla tercüme romanların yerini, orijinal romanlar almaya başlamıştır. 1865-1914 yılları arasında roman yazımı konusunda, yazarların aktif rol oynaması özgün romanın ortaya çıkışını da hızlandırmıştır. Ülkede ilk özgün roman yazarı olarak Anţûn es-Sakkâl (ö.1885) ismi öne çıkmaktadır. Halep doğumlu es-Sakkâl'ın en önemli romanlarından biri *el-Eshumu'n-Nâriyye* (Ateş Okları) dir.⁵²⁸ Bu yazarı, Fransîs el-Marrâş (ö. 1873) *Gâbetu'l-Hakık* (Adalet Mağarası, 1862) ve *Durru's-Şadef fî Garâibi's-Şadef* (1870)⁵²⁹; Mihâîl es-Sakkâl *Letâ'ifu's-Semer fî Sukkâni'z-Zuhreti ve'l-Kamer* adlı romanları ile takip eder. Daha sonra Nu'mân el-Kasâtîlî (ö. 1920) *el-Fetâtu'l-Emîne ve Ummuhâ, Murşîd ve Fitne* ve *Enîs ve Enîse*; Şükrî b. Alî el-Asalî (ö. 1916) *Fecâi'u'l-Bâisîn* (Sefillerin Talihsizliği) ve *Netâicu'l-İhmâl* (İhmalin Sonuçları) adlı sosyal içerikli romanlarıyla Suriye edebiyatının roman yazarları arasında yer alırlar.⁵³⁰

Suriyeli roman yazarları sadece Batı'dan değil, aynı zamanda Mısırlı yazarların eserlerinden de okuyup etkilenmiştir. Öyle ki bu yazarlar, roman sanatıyla ilgili çalış-

⁵²⁶ İshakoğlu Suriye Tarihi - Osmanlı Dönemi Suriyesi'nde Edebi ve Kültürel Hayat (1800-1918), 132-133.

⁵²⁷ Kehhâle, *Mu'cemu'l-Muellifîn*, III, 945, İshakoğlu Suriye Tarihi - Osmanlı Dönemi Suriyesi'nde Edebi ve Kültürel Hayat (1800-1918), 133-134.

⁵²⁸ Dâğır, *Maşâdiru'd-Dirâseti'l-Edebiyye*, 1437.

⁵²⁹ Zeydân, *Târîhu Âdâbi'l-Lugati'l-'Arabiyye*, 228.

⁵³⁰ Savran, 19. Yy. Osmanlı Döneminde Yeni Arap Edebiyatı, , 164-165. İshakoğlu Suriye Tarihi - Osmanlı Dönemi Suriyesi'nde Edebi ve Kültürel Hayat (1800-1918), 213-240.

malarına Mısır'ın önde gelen yazarların eserlerini okuyarak ve onları örnek alarak başlamışlardır. Hatta bazı eleştirmenler, Suriyeli yazar, Şekîb el-Câbirî'nin 1937'de yayımladığı *Nehm* (Tutku) romanının Mısırlı Muhammed Huseyn Heykel'in *Zeynep* romanıyla birebir benzerlik içinde olduğunu savunmuşlardır.⁵³¹

Suriye'nin bağımsızlığını ilan etmesinin ardından doğal olarak Suriye edebiyatı ve roman türü de gelişme göstermeye başlamıştır. Özellikle romanlar daha önceki dönemde romantizm çerçevesinde kaleme alınırken, daha sonra bunların yerini realizm ve sosyalizm ağırlıklı romanlar almıştır. Bu kapsamda, Vidâd es-Sekâkinî (ö. 1991), Fâdıl es-Sibâ'î (d. 1929) ve Hasîb el-Kiyâlî (ö. 1993) gibi yazarlar eserlerindeki kahramanları toplumsal sorunlardan fazla uzaklaştırmadan gerçekleri anlatmaya çalışan realistik romanlar yazmışlardır. Ülkedeki diğer sosyalist ve realist yazarlar arasında Hannâ Mîne (ö. 2018), Halîm Berekat (d. 1933), Nebîl Süleymân (d. 1945), Edîb en-Nahvî (ö. 1998) ve Fâris Zerkûr (ö. 2004) gibi yazarlar bulunmaktadır. Özellikle bu isimlerden Hannâ Mîne *el-Meşâbiḥu'z-Zurḥ* (Mavi Lambalar, 1954) ve Edîb en-Nahvî *Metâ Ye'ûdu'l-Maṭar* (Yağmur Ne Zaman Döner, 1958) gibi eserleriyle modern Suriye romanında daha çok öne çıkmaktadırlar.⁵³²

Modern Suriye romancılığı üzerinde siyasi olayların etkisi de büyük olmuştur. Birinci Dünya Savaşı, Arap isyanı, Fransız işgali, bağımsızlık mücadeleleri gibi yaşanan tarihi olaylar, romanda milliyetçilik olgusunu ortaya çıkarmıştır. Bu da okurun tarihi konulara ilgi duymasını sağlamış ve onları tarihi romanlara yöneltmiştir. Her ne kadar Birinci Dünya Savaşı öncesinde 'Abdulhamîd ez-Zehrâvî (ö.1916) Hz. Hatice'nin soylu nesebini okuyucuya aktarmak için Cahiliye döneminden, Hz. İsmail'in doğumundan, Arap göçlerinden bahsettiği eseri *Hadîcetu Ummu'l-Mu'minîn*⁵³³ ve 'Abdulmesih ise *Meydân İsrâîl* adlı tarihi konulara yönelik romanlar yazmışlar⁵³⁴ ise de ülkede tarihi roman gerçek kimliğine Ma'rûf Ahmed el-Arnâ'ût ile kavuşmuştur.

el-Arnâ'ût'un ardından tarihi roman kaleme alan yazarlardan biri Fâris Zerkûr'dur (ö. 2004). Yazar, 1969 yılında kaleme aldığı Birinci Dünya Savaşı'nda geçen olayların

⁵³¹ en-Nessâc, *Bânûrâmâ'r-Rivâyeti'l-'Arabîyyeti'l-Hadîse*, 110.

⁵³² İlknur Emekli, *Çağdaş Suriye Romancılığında Halîm Berekat ve Toplumcu Gerçekçi Romanlarının Çözümlemesi*, (Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2013, 31, 39.

⁵³³ Dâğır, *Maşâdiru'd-Dîrâseti'l-Edebiyye*, 389, İshakoğlu *Suriye Tarihi - Osmanlı Dönemi Suriyesi'nde Edebi ve Kültürel Hayat (1800-1918)*, 244.

⁵³⁴ Bu romanlar Beyrut gazete ve dergilerinde tefrika halinde ve her kesimin anlayacağı bir dil ile yazılmıştır. Savran, *19. Yy. Osmanlı Döneminde Yeni Arap Edebiyatı*, 165.

anlatıldığı *Len Teskuf el-Medine* (Şehir Düşmeyecek) ve 1920- 1930 lu yıllarda Fransız işgalcilere karşı direnen Suriye halkına yer verdiği *Hasân Cebel* romanı ile karşımıza çıkar.⁵³⁵ Realistik bir çerçevede eserlerini kaleme alan ve Suriye'nin yeni dönem tarihi roman yazarlarından biri olan Zerkûr'un dışında Selâme 'Ubeyd, Şalâh Mezhûr ve 'Âşım el-Cundî gibi isimler de bu yazarla aynı yöntemi izler. Halîl es-Sibai, Muḥammed İbrâhîm el-Mercânî ve 'Abdurrahman el-Paşa'da romantizm akımından etkilenerek yeni dönemde tarihi roman kaleme alan yazarlar arasında gelmektedir.⁵³⁶

Suriye'de tarihi roman kaleme alan yazarlardan kısaca bahsettikten sonra bu türün öncüsü olan Ma'rûf Aḥmed el-Arnâ'ût'a ve tarihi romanlarına ayrıntılı olarak değineceğiz.

3.2.1. Ma'rûf Aḥmed el-Arnâ'ût (1893-1948)

I. Hayatı

Modern Arap edebiyatının usta kalemlerinden Ma'rûf Aḥmed el-Arnâ'ût, Arnavut kökenli bir baba ile Şam kökenli bir annenin çocuğu olarak 1893 yılında Beyrut'ta doğdu. Hayatının büyük bir kısmını Şam'da geçirmesinden dolayı Suriyeli edebiyat yazarı olarak tanındı. Eğitimine, Şeyḥ Aḥmed 'Abbâs el-Ezherî'nin başkanlığını yaptığı Osmanlı İslâm Külliyesi'nde başladı. Burada İslami ilimler, edebiyat ve şiir üzerine dersler alan yazar, Fransızca'yı da öğrendi.⁵³⁷

Ma'rûf Aḥmed el-Arnâ'ût, Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasının ardından Osmanlı ordusunda yer almak için İstanbul'a gitti. Buradaki savaşın sona ermesinden sonra Şam'a yerleşen el-Arnâ'ût, 1918'de 'Uşmân Kâsım ve Rüşdî Melḥas ile birlikte "el-İstiklâlul-'Arabî" gazetesini kursa da bu gazetenin yayın hayatı birkaç ay sürdü. Daha sonra edebiyat ve şiir üzerine kurulu "el-'İlmul-'Arabî" dergisini çıkartan yazar, bunda da istediği başarıyı yakalayamadı. Ancak 1920'de yayınlamaya başladığı "el-Feta'l-'Arab" gazetesi diğer yayınların aksine büyük beğeni topladı.⁵³⁸ Siyasi ve sosyal haber-

⁵³⁵ Allen, "The Mature Arabic Novel Outside Egypt", 194.

⁵³⁶ 'Abdullah Ebû Hayf, *İtticâhât en-Nakdi'r-Rivâi fî Sûriya*, Dımaşk 2006, 53.

⁵³⁷ Dâğır, *Maşâdiru'd-Dirâseti'l-Edebiyye*, 248; Nizâr Abâza, *Ma'rûf Aḥmed el-Arnâ'ût*, Şam 2011, 27-29.

⁵³⁸ Kehhâle, *Mu'cemu'l-Muellifîn*, III, 897, Dâğır, *Maşâdiru'd-Dirâseti'l-Edebiyye*, 248, ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, VII, 268.

lere yer veren gazetede, yazarın tarihi romanları da yayınlandı. Ayrıca “el-Arnâ’ût”, bu gazeteyle aynı adı taşıyan ve eserlerini burada yayınladığı bir matbaa kurdu.

Hayatı boyunca Mekke, Bağdat, İstanbul gibi pek çok şehre seyahat eden Ma’rûf Ahmed el-Arnâ’ût, farklı medeniyetlere tanıklık etme fırsatı buldu. Başarılı bir gazetecilik ve yazarlık hayatı geçiren el-Arnâ’ût, 30 Ocak 1948 yılında yakalandığı bir hastalık sonucunda hayata veda etti.⁵³⁹

II. Edebi Kişiliği

Ma’rûf Ahmed el-Arnâ’ût’un edebi kişiliğinin oluşmasında etkili olan ilk isim annesidir. İlmi ve sanatsal birikiminin annesinin sayesinde olduğunu yazar şu sözleriyle dile getirmektedir: “Allah anneme rahmet etsin, O, benim gözümlü açtı, bana Hz. Muhammed’in (S.a.v) ve sahabelerinin dünyasını gösterdi. İçinde bulunduğum bu günün şerefini bana bağışladı.” Bir başka söyleminde ise el-Arnâ’ût annesi hakkında şunları söyler: “Annem, Kureyş’in Efendisi Hz. Muhammed (S.a.v) ve sahabelerinin hayatı hakkında bildiği şeyleri daha iyi anlatabilmek için uzun kış geceleri karşıma geçer oturdu.”⁵⁴⁰

Ma’rûf Ahmed el-Arnâ’ût, yazın hayatına hem Arap hem de Fransız edebiyatına yönelerek başlar. Her iki edebiyatı da yakından inceleme fırsatı bulan yazar, ilk olarak deneme ve çeviri alanında eserler kaleme alarak bunları, “Belâğ”, “er-Re’yu’l-‘âm” ve “el-İkbâl” gibi gazetelerde yayınlama fırsatı bulur. 1914 yılında ise ilk telif eseri olan *Firdevsu’l-Ma’arrî’yi* (Ma’arrî’nin Cenneti) okuyucuya sunar.⁵⁴¹ Edebiyatın yanı sıra Fransız şiirine de meraklı olan yazar Lamartine’in şiirlerinden okuyup etkilenir.⁵⁴²

Savaş nedeniyle bir süre İstanbul’a gelen yazar, burada Türk edebiyatı ile yakından ilgilenirken etkilendiği isimler arasında Abdülhakhamit gibi edebiyatçıları bulmuştur. Bu dönemdeki izlenimleri ve etkileşimleriyle ‘*Alâ Difâfi’l-Busfûr* (Boğaziçi Kıyısında) adlı hikâyesini yazmıştır.⁵⁴³

⁵³⁹ Kehhâle, *Mu’cemu’l-Muellifîn*, III, 897.

⁵⁴⁰ Abâza, *Ma’rûf Ahmed el-Arnâ’ût*, 32.

⁵⁴¹ ez-Ziriklî, *el-A’lâm*, VII, 268.

⁵⁴² Abâza, *Ma’rûf Ahmed el-Arnâ’ût*, 31.

⁵⁴³ İshakoğlu, *Suriye Tarihi - Osmanlı Dönemi Suriyesi’nde Edebi ve Kültürel Hayat (1800-1918)*, 246.

Suriyeli âlim ve edebiyatçı Ali et-Tantavi, Ma'rûf Aḥmed el-Arnâ'ût'un edebi hayatını şu iki kelimeyle özetler: “*Ma'rûf nargilesini yakar, kalemmini hazırlar sonra da nargilesinden zehir alır, kaleminden bal verirdi.*”⁵⁴⁴

III. Eserleri

Ma'rûf Aḥmed el-Arnâ'ût, Arapça'nın dil, kültür ve edebiyatının anlaşılmasında, yeni nesillere aktarılmasında büyük bir çaba sarf etmiştir. Daha sonra inceleyeceğimiz tarihi romanları dışında çeviri, tiyatro vs. türünde çeşitli eserler kaleme almıştır. Özellikle Arap tarihinin öne çıkan isimlerine yer verdiği tarihi romanlarıyla büyük bir üne kavuşmuştur.

Yazarın eserleri:

- *'Amr b. el-'As fî Trâblusi'l-Ğarb* (Trablusgarp'da Amr b. As)
- *er-Rucû' ilâ Edirne* (Edirne'ye Dönüş)
- *es-Sitâru'l-Esved* (Siyah Örtü)
- *eş-Şîkalî's-Şerîf* (Sakalı Şerif)
- *Dayânâ* (Diana)
- *eş-Tıflânu's-Şerîdân* (Firari İki Çocuk)⁵⁴⁵, yazarın tercüme tiyatrolarıdır.
- *el-Câsûsu'l-Yâbânî* (Japon Casus)
- *el-Eḥrasu'l-Kâtil* (Hırsız Dilsiz)
- *Edirne fî'n-Nâr* (Ateşteki Edirne)
- *el-Cerîmetu's-Sûriye* (Suriyeli Suçlu)
- *'Azebu'd-Damîr* (Kalbin Acısı)
- *el-İbnetu'l-Mel'ûne* (Lanetli Kız)⁵⁴⁶

III. Tarihi Romanları

Suriye'de modern Arap edebiyatının öncü âlimlerinden biri olan Ma'rûf Aḥmed el-Arnâ'ût, Cahiliye, İslâmi ve Emeviler dönemlerinde geçen tarihi romanlarıyla adından söz ettiren bir isimdir.

⁵⁴⁴ Abâza, *Ma'rûf Aḥmed el-Arnâ'ût*, 69.

⁵⁴⁵ Dâğır, *Maşâdiru'd-Dirâseti'l-Edebiyye*, 249.

⁵⁴⁶ Dâğır, *Maşâdiru'd-Dirâseti'l-Edebiyye*, 249

el-Arnâ'ût tarihi romanlarının olaylarını şekillendirirken geleneksel roman özelliklerinden yararlanmıştır. Ayrıca yine romanlarının sanatsal yapısında da bunu yansıtmaktadır.⁵⁴⁷ Bunların dışında romanlarını eğitici ve eğlendirici eğilimden biraz uzaklaşarak daha çok milliyetçilik ve vatanseverlik eğilimi üzerine kaleme alır.⁵⁴⁸

Yazarın romanlarında kullandığı üslup, şeffaf ve çekici iken beyanları da oldukça güzeldir. Derin duygular ve hisler üzerine eserlerini kaleme alan el-Arnâ'ût'un üslubu, Mısır'da Arap romanının gelişmesinde katkısı olan Muştafâ Luţfî el-Menfalûtî'nin⁵⁴⁹ üslubuna benzetilmektedir. Bunun dışında yazar, romandaki kahramanları genelde tiyatral hitaba benzer bir dille konuşturur.⁵⁵⁰ el-Arnâ'ût'un bu tarihi romanlarını yayınlanış sırasına göre şöyle sıralayabiliriz:

1) *Seyyîdu Kureyş* (Kureyş'in Efendisi)

Ma'rûf Aḥmed el-Arnâ'ût tarafından kaleme alınan *Seyyîdu Kureyş*, yazarın ilk tarihi romanı olup, 1929 yılında Şam'daki Fetâ'l-'Arab matbaasında basılmıştır. Arap edebiyatının en uzun romanlarından biri olan bu eser yaklaşık bin sayfadan oluşmaktadır. Romanda genel olarak Cahiliye devrinden İslami dönemin ortaya çıkışına kadarki zamanda özellikle Şam ve Irak bölgesinde yaşayan Arapların sosyal ve siyasi yaşantısı ele alınmıştır.⁵⁵¹

Üç cilt halinde yayınlanan bu tarihi romanın 22 bölümden oluşan birinci cildinde, Hz. Muhammed dönemi öncesinde, Gassânilerin ve Farsların, Araplar üzerindeki emelleri anlatılır. Bu bölümün kahramanları arasında İmruu'l-Kays, en-Nâbiğa ez-Zubyânî ve Hassân b. Şâbit gibi dönemin meşhur şairleri bulunmaktadır. Onların dışında İmruu'l-Kays'ın kızları Hind ve Mariye ile halası büyücü Leylâ el-Kindîye'den de bahsedilir.⁵⁵² 23 kısımdan oluşan ikinci ciltte, Arapları bir arada toplayabilmek ve onların birlik olabilmesi için şairlerin üstlendiği roller ele alınır. 40 bölümden oluşan son ciltte ise Hz. Muhammed'in peygamberliğe gelişinden sonra yaşananlar ve Medine'ye hicreti ele alınan konular arasındadır.

⁵⁴⁷ es-Sa'âfîn, *Taṭavvuru'r-Rivâyeti'l-'Arabîyyeti'l-Hadîse fî Bilâdi's-Şâm* (1870-1967), 170.

⁵⁴⁸ Hindî İsmâ'îl, *er-Rivâyetu't-Târîhiyye fî'l-Edebi'l-'Arabîyyi'l-Hadîs*, 38.

⁵⁴⁹ 1876'da Menfalût'da doğdu. Ezher'de eğitim gördü. Arap edebiyatının farklı alanlarında eser verdi. Klasik ile modern tarz arasında kendine has üslubuyla eser kaleme aldı. Yazarın hayatı için bkz. ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, VII, 239-240.

⁵⁵⁰ es-Sa'âfîn, *Taṭavvuru'r-Rivâyeti'l-'Arabîyyeti'l-Hadîse fî Bilâdi's-Şâm* (1870-1967), 186, 187.

⁵⁵¹ es-Sa'âfîn, *Taṭavvuru'r-Rivâyeti'l-'Arabîyyeti'l-Hadîse fî Bilâdi's-Şâm* (1870-1967), 165, 166.

⁵⁵² es-Sa'âfîn, *Taṭavvuru'r-Rivâyeti'l-'Arabîyyeti'l-Hadîse fî Bilâdi's-Şâm* (1870-1967), 167.

el-Arnâ'ût, romanında tarihi olayları dipnotları ile birlikte ele almıştır. Ayrıca okuyucuyu hikâyeye sürüklemek adına romana hareketlilik katmak için olaylara bazı dokunuşlarda bulunmuştur. Sadece Hz. Muhammed'in hayatını doğrudan doğruya aktarmıştır. Bu eseri ile büyük bir beğeni toplayan ve dikkatleri üzerine çeken yazar, Şam Dil Akademisi'ne üye olarak seçilmiştir.⁵⁵³

Yazarın, eserini kaleme alırken yararlandığı kaynaklar arasında İbnu'l-Kelbî'nin *Kitûbu'l-Esnâm*, *Sıret 'Amr b. el-Hattâb*, Yâkût el-Ĥamavî'nin *Mu'cemu'l-Buldân*, İsfahânî'nin *el-Eğâni* vs. bulunmaktadır.⁵⁵⁴

2) 'Umar b. el-Ĥattâb (Ömer b. Hattab)

Ma'rûf Ahmed el-Arnâ'ût'un 1936'da yayınlanan ikinci tarihi romanı *Ömer b. Hattab'tır*. *Seyyîdu Ĥureyş* romanının devamı niteliğindeki bu eser, 427 sayfa ve iki ciltten oluşmaktadır. Romanın ilk cildi *Leyâlî Şâir*, ikincisi ise *Fursân Seyyidu Ĥureyş* adı altında yayınlanmıştır. Romanın 3. ve 4. cildinin bulunduğu söylense de bunlar yayınlanmamıştır.⁵⁵⁵ Ayrıca yazar, romanına adını verdiği dört halifeden biri olan Ömer b. Hattab'a sadece bir bölümde yer verir, o da Rumların bulunduğu dönemde Hz. Ömer'in Şam'a yaptığı seferdir. Romanın öne çıkan gerçek karakterleri ise İslami dönemin meşhur vahiy kâtibi Zeyd b. Şâbit, Hz. Muhammed'in sahabelerinden 'Abdullâh b. Revâha (Şair-i Resulullah), Hz. Muhammed'e iman edenlerden biri olan Fervâ b. 'Umar el-Cezzâmî'dir.

Romanda genel olarak İslâm'ın doğuşunu hazırlayan sosyal ve siyasi koşullardan bahsedilirken, özellikle Suriye ve Irak'ta yayılmaya başlayan İslamiyete karşı çıkan Fars ve Bizans İmparatorluğu'nun tutumu ele alınır. Kısacası roman, Farslar ve Irak'taki Araplar ile Rumlar ve Şam'daki Araplar arasında geçen özgürlük mücadelelerini anlatır.

Romanın arka planı ise bir aşk hikâyesine dayanmaktadır. Bu hikâyede Christian adlı bir genç adamın Samiriyye isimli kıza duyduğu aşk ile Christian'ın kız kardeşi Sâfu'nun Fervâ b. 'Umar'a olan aşkı ve evliliği anlatılmaktadır.⁵⁵⁶ Yazar, her ne kadar

⁵⁵³ Dâğır, *Maşâdiru'd-Dırâseti'l-Edebiyye*, 248, İshakoğlu *Suriye Tarihi-Osmanlı Dönemi Suriyesi'nde Edebi ve Kültürel Hayat (1800-1918)*, 247-249.

⁵⁵⁴ es-Sa'âfin, *Taṭavvuru'r-Rivâyeti'l-'Arabîyyeti'l-Ĥadîse fî Bilâdi's-Şâm (1870-1967)*, 167.

⁵⁵⁵ Abâza, *Ma'rûf Ahmed el-Arnâ'ût*, 79.

⁵⁵⁶ es-Sa'âfin, *Taṭavvuru'r-Rivâyeti'l-'Arabîyyeti'l-Ĥadîse fî Bilâdi's-Şâm (1870-1967)*, 170.

kendi toplumunda yadırgansa da kaleme aldığı bu aşk hikâyeleriyle, Fransız romantizm eğiliminin etkisi altına girdiğini göstermektedir.

Yazar, eserinde bir yandan Şam şehrinin coğrafyasını tasvir ederken, diğer taraftan buradaki tarihi olayları tahlil eder. Bunun yanısıra özgürlük yolunda mücadele veren mekânları inceler, kâh Ürdünün derelerini tepelerini, Filistin'in dağlarını aşar kâh da Sina çölünün derinliklerini ziyaret eder.

Yazar, romanını sade ve akıcı bir dil ile kaleme almıştır. Bazı bölümlerde tarihi roman olmasından dolayı klasik kelimelere yer verse de bu, romanın anlaşılabilirliğine engel olmamıştır. Bazen okuyucunun ilgisini romana çekebilmek için tarihi olayları anlatırken gerçeklerden uzaklaşıp tasvire ve mübalağaya yönelmiştir.⁵⁵⁷

3) *Ṭârîk b. Ziyâd* (Tarık b. Ziyad)

Ma'rûf Aḥmed el-Arnâ'ût'un üçüncü tarihi romanı olan *Ṭârîk b. Ziyâd*, 1941 yılında Şam'da Matbaat Feta'l-'Arab tarafından yayınlanmıştır. Başlangıçta iki cilt halinde olması planlanan eser, tek cilt olarak kalmıştır. 223 sayfadan oluşan bu eser, yazarın diğer tarihi romanlarına göre en kısa olanıdır.⁵⁵⁸ Roman üslubuna biraz daha yaklaştığı bu eserinde yazar, genel olarak Müslüman Arapların Afrika ve İspanya'ya yaptıkları fetih girişimlerini ele almaktadır.

Romanda olaylar iki bölümde anlatılmaktadır, ilkinde Afrika'nın fethine yer verilirken bu bölümde öne çıkan tarihi kahraman, Emevi valisi ve generali 'Uḳbe b. Nâfi'dir. Onun yanısıra yine bu bölümde romana adını verdiği Endülüs'ü fetheden Emevi komutan Ṭârîk b. Ziyâd'dan da bahseder, ancak tıpkı bundan bir önceki romanında yaptığı gibi bu isme fazla yer vermez. İkinci bölümde ise Endülüs'ün fethedilişinden bahsedilirken, buradaki ana kahramanımız, Ziyâd'ın kumandanlarından biri olan Muḡis er-Rûmî'dir.⁵⁵⁹

Romanın ikinci bölümünde tarihi olayların yanı sıra aşk hikâyesine de yer verilir. Bu aşk Muḡis er-Rûmî ve kralın kızı Florineda arasında geçmektedir. Er-Rûmî'nin fetih

⁵⁵⁷ İshakoğlu Suriye Tarihi - Osmanlı Dönemi Suriyesi'nde Edebi ve Kültürel Hayat (1800-1918), 250.

⁵⁵⁸ Abâza, *Ma'rûf Aḥmed el-Arnâ'ût*, 83.

⁵⁵⁹ Abâza, *Ma'rûf Aḥmed el-Arnâ'ût*, 82.

yapmak üzere yola çıkmasıyla yarım kalan aşk, sevgilisine geri döneceğine dair verilen söz ile kalplerinde yaşamaya devam eder.⁵⁶⁰

Romanın birinci bölümü daha çok tarihi olaylarla doluyken ve tarihi gerçekleri yansıtırken el-Arnâ'ût, okuyucuya fetihlerin anlam ve önemini göstererek bunu içinde yaşadığı topluma yansıtma peşindedir. İkinci bölümde ise roman sanatı ortaya çıkarken tarihi gerçeklerden biraz uzaklaşmaktadır yazarın bundaki amacı da okuyucuyu esere çekme isteğidir.

4) *Fâtîmetu'l-Betûl* (Fatimetül Betül):

Ma'rûf Aḥmed el-Arnâ'ût tarafından yazılan ve 1942 yılında Şam'da basılan *Fâtîmetu'l-Betûl* toplumsal tarihi bir romandır.⁵⁶¹ Yazarın modern roman sanatına yaklaştığı bu eser, 24 bölüm ve 376 sayfadan oluşmaktadır.⁵⁶²

Roman her ne kadar *Fâtîmetu'l-Betûl* olarak adlandırılmış ve sanki Hz. Fatıma'nın esas kahraman olacağı izlenimi uyandırsada, eserde başrol, onun oğlu Hz. Hüseyin'indir. Roman'da Hz. Hüseyin'in Yezîd b. Mu'aviye ile olan mücadelesi ve Kerbelâ olayı tarihi kaynaklar ışığında anlatılır.⁵⁶³

Yazar, romanın bir tarafında aile, anne, baba gibi kavramları, özlem, aşk, acı veda gibi duyguları tasvir ederken, diğer taraftan Hz. Hüseyin'in ordusu ile düşmanı Şimr b. Zîlceşen'in ordusunun arasındaki savaşı tasvir eder.

Yazar, romanındaki tarihi olayları aktarırken çeşitli tarih, otobiyografi kitaplarına, hadislere, Ebû'l-Ferec el-İsfehânî'nin el-Eğânî, Ebû 'Alî el-Kâlî'nin el-Emâli gibi önemli edebiyat kitaplarına müracaat etmiştir. Bu kaynaklardan aldığı bilgileri dipnot olarak eserinde göstermiştir.⁵⁶⁴ Ayrıca yazarın romandaki olayları mübalağa katarak ve romantizm üslubuyla anlatması, genç neslin dikkatini bu tarz romanlara yöneltmesini sağlamıştır.

▪ Değerlendirme

⁵⁶⁰ İshakoğlu, *Suriye Tarihi-Osmanlı Dönemi Suriyesi'nde Edebi ve Kültürel Hayat (1800-1918)*, 251-252.

⁵⁶¹ Dâğır, *Maşâdiru'd-Dirâseti'l-Edebiyye*, 248-249.

⁵⁶² Abâza, *Ma'rûf Aḥmed el-Arnâ'ût*, 84.

⁵⁶³ es-Sa'âfîn, *Taṭavvuru'r-Rivâyeti'l-'Arabîyyeti'l-Hadîse fî Bilâdi's-Şâm (1870-1967)*, 176.

⁵⁶⁴ Abâza, *Ma'rûf Aḥmed el-Arnâ'ût*, 83.

Ma'rûf Aḥmed el-Arnâ'ût da tıpkı Mısır'daki çoğu tarihi roman yazarının yaptığı gibi eserlerini geçmişteki tarihinden örnek almak, ders çıkarmak ya da o dönemlerde bağımsızlık için verilen mücadele ve çabayı kendi dönemindeki insanlara yansıtabilmek adına kaleme almıştır. Bunların dışında el-Arnâ'ût'un bu romanlarını yazmasındaki en büyük amacı Batı dünyasının İslam dünyasından üstün olmadığını ispatlama arzusudur.

Ma'rûf Aḥmed el-Arnâ'ût, tarihi romanlarını adlandırma konusunda oldukça eleştirilmiştir. Çünkü bu isimleri romanda öne çıkan veya baskın olan kişilerden ziyade daha pasif kalmış karakterlerden seçmiştir. Örneğin *Seyyîdu Kureyş* romanında İmrûul'l-Ḳays'ın halası Leylâ el-Kindîye karakteri romanın hâkimi iken onun yerine ikinci planda kalmış bir erile işaret eder. Yine yazarın *Fâtîmetu'l-Betûl* romanında da aynı durum söz konusudur.⁵⁶⁵

3.3. LÜBNAN

XIX. yüzyıldan itibaren tıpkı Mısır ve Suriye 'de olduğu gibi Lübnan'da da edebiyat üzerinde Fransız etkisi hâkim olmuştur. Bu ülkede Fransa ya da diğer Batı ülkelerinde eğitim görmüş aydın gruplar, çeviri veya iktibas yoluyla, Batı edebiyatıyla ilgilenmiş ve onların roman tarzını buraya taşımışlardır.

Mısır'dan sonra Arap romanı, aynı coğrafyada bulunmalarına rağmen Suriye'den önce Lübnan'da ortaya çıkmıştır. Hatta Mısır'daki yazarlardan ilk etkilenenler de yine Lübnanlılar olmuştur. Burada ortaya konan roman sayısı Suriye'den oldukça fazladır. Ayrıca her iki ülkenin sosyal, siyasi ve ekonomik gelişimi farklı yönlerde olmuştur.⁵⁶⁶ Bundan dolayı romanların konusu ve içeriği de farklılık göstermiştir. Örneğin Lübnan'da mücadele içerikli romanlar öne çıkarken, Suriye'de daha farklı romanlar kaleme alınmıştır. Bunun yanı sıra Lübnan, Fransız yazarlardan ve romanlarından derinden etkilenirken, Suriye için bu durum tam tersine yüzeysel kalmıştır.

Lübnan'ın Mısır ile birlikte hikâye ve roman türünde büyük bir ilerleme kayderek diğer Arap ülkelerini de etkilemesi çeşitli araştırmacı, yazar ve edipler tarafından da kabul edilmiştir. Örneğin Dr. 'Umar et-Tâlib "*Mısır ve Lübnan'daki çevirilerin, Irak'ta yeni yetişen ve Tolstoy, Alexandere Dumas gibi Avrupalı yazarları yeni tanıyan hikâyeci*

⁵⁶⁵ es-Sa'âfîn, *Taṭavvuru'r-Rivâyeti'l-'Arabîyyeti'l-Hadîse fî Bilâdi's-Şâm (1870-1967)*, 173, 174.

⁵⁶⁶ Ahmed Heykel, *Mûcezu'l-Edebi'l-Hadîş fî Mısır ilâ Kıyâmi'l-Harbi'l-Âlemiyye Es-Sâniye*, 2010, 88.

ve romancılara büyük etkisi olmuştur” ifadesiyle bunu onaylamaktadır.⁵⁶⁷ Şâkir Mustafa ise, “Mısır ve Lübnan’da başlayan hikâye ve roman hareketinin Suriye’de genelde hikâye ve özelde ise romana özel bir önem verilmesine ve gelişmesine büyük ölçüde etki etmiştir” sözleriyle bunu desteklemektedir. Ayrıca yine Suriyeli birçok araştırmacı ve yazar, Suriye’deki romanın başlamasında ve gelişmesinde Mısır ve Lübnan’daki roman ve hikâye hareketinin büyük bir etkisi olduğu konusunda hemfikirdir. Bu durum Fas, Tunus ve Cezayir gibi Mağrip ülkelerinin yanı sıra Sudan için de geçerlidir.⁵⁶⁸

Lübnan her ne kadar Mısır’dan sonra roman sanatını tanıyan ve bu alanda yapılan çalışmalara katkı sağlayan bir ülke olsa da Birinci Dünya Savaşı sırasında ve sonrasında edebi çalışmaları sekteye uğramıştır. Özellikle savaşın sürdüğü altmışlı yıllarda kayda değer hiçbir çalışmanın yayınlanmadığı gibi aynı durum, II. Dünya Savaşı’nda da devam etmiştir. Daha sonra Lübnan, roman alanında yeni bir döneme kapılarını açmaya çaba gösterse de secili nesre ilgi duyan halkın isteklerine cevap vermeye çalışan bazı yazarlar, sanat değeri olan bir roman ortaya koymayı başaramamışlardır.⁵⁶⁹ Örneğin kaleme aldıkları romanlar, Arap makamesini taklit etmekten öteye geçemeyen Nâşif el-Yâzıcî (1800-1871), Ahmed Fâris eş-Şidyâk (1805-1887) gibi isimler romanlarını, Harizmi ve Hariri’nin makamelerinden ilham alarak yazmışlardır.⁵⁷⁰

Lübnan’da romanı, modern şekilde ve konularda yazma eğiliminin başlamasıyla birlikte yazarlar için makameler artık yeterince bir dayanak ve örnek oluşturmamıştır. Ayrıca XX. yüzyılın başlarında henüz bir akım veya sanatsal ekol ile tanışmayan romanlar, yavaş yavaş yeniliklerle buluşmaya başlamıştır. Bu bağlamda Mehcer edebiyyatının önemli isimlerinin modern roman üzerinde önemli etkileri olmuştur. Örneğin Cibrân Halîl Cibrân (ö. 1931), fakir bir genç olan Cibrân ile zengin aile kızı Selmâ Kerâme’nin sınıf farklılığına takılan imkânsız aşkını ele aldığı *el-Ecnihatu’l-Mutekessira* (Kırık Kanatlar, 1918), Mîhâîl Nu‘ayme (ö. 1988) *Liķâ* (Kavuşma, 1946) adlı romantizm akımıyla yazılmış sosyal romanlarıyla karşımıza çıkar.⁵⁷¹

Yukarıda değindiğimiz yazarların dışında roman türünde eser kaleme alan bazı yazarlar ve eserlerini şu şekilde sıralayabiliriz; Niķûlâ Haddâd (ö. 1954) toplumsal cin-

⁵⁶⁷ en-Nessâc, *Bânûrâmâ’r-Rivâyeti’l-‘Arabiyyeti’l-Hadîse*, 16

⁵⁶⁸ en-Nessâc, *Bânûrâmâ’r-Rivâyeti’l-‘Arabiyyeti’l-Hadîse*, 18

⁵⁶⁹ en-Nessâc, *Bânûrâmâ’r-Rivâyeti’l-‘Arabiyyeti’l-Hadîse*, 89,

⁵⁷⁰ Heykel, *Mûcezu’l-Edebi’l-Hadîs fî Mısır ilâ Kıyâmi’l-Harbi’l-Âlemiyye Es-Sâniye*, 90.

⁵⁷¹ Necm, *el-Kışşa fî’l-Edebi’l-‘Arabiyyi’l-Hadîs*, 140-149, 300-311.

siyeti ele aldığı *Havvâu'l-Cedîde* (Yeni Havva, 1906) ⁵⁷²; Lebîbe Hâşim (ö. 1947) bir aşk hikâyesi çerçevesinde kadın haklarını ve Lübnan iç savaşı nedeniyle ülkesini terk etmek zorunda kalan insanların yaşadıklarını işlediği *Kalbu'r-Racul* (Erkek Kalbi) ⁵⁷³; Zeyneb Fevvâz (ö. 1914) Dürzî lider Emîr Şekîb ile amcaoğlu Emîr Tâmir arasında geçen mücadele ve entrikaları anlatan *Husnû'l-'Avâkıb ev Ğâdetu'z-Zâhira* (İyi Sonuçlar veya Zâhiralı bir Genç Kız) ⁵⁷⁴; Süheyl İdrîs (ö. 2008) *el-Hayyu'l-Lâtînî* (Latin Mahallesi, 1953) ⁵⁷⁵; Emîly Naşrallah (ö. 2018) *Tuyûru Eylûl* (Eylül Kuşları, 1962) ⁵⁷⁶ adlı tanınmış eserlerini kaleme almışlardır.

Lübnan'da tarihi roman ise 1870'li yıllarda Selîm Butrus el-Bustânî'nin el-Cinân dergisinde kaleme almaya başladığı bir takım tarihi içerikli romanlarla başlamıştır. Yazarın tarih ve romantizmle harmanlayıp sunduğu bu eserler, Arap tarihi romanının ilk örnekleri arasında yer almıştır. Ancak sadece Lübnan'da değil bütün Arap ülkelerinde tarihi roman denilince ilk akla gelen isim, Lübnan'da doğan ve ülkesindeki savaşlar nedeniyle Mısır'a göç eden Corcî Zeydân'dır. O, tarihi romanlarını, romanın eğitici rolüne önem vererek ve toplumun isteklerine yanıt vermeyi amaç edinerek kaleme almıştır. Ayrıca yazarın tarihi bilgileri okuyucunun daha kalıcı bir şekilde öğrenebilmesi için roman çatısı altında sunması, Zeydân'ın okurlar arasında popülaritesini arttırmıştır. Aynı zamanda Arap romanının doğuşunda ve gelişmesinde, yazarın Arap ve İslam tarihinin çeşitli dönemlerini içeren romanları, önemli bir yer tutmuştur. Yazarın edebiyatçı yönünden çok tarihçi yönünü ortaya çıkararak yazdığı bu eserler, roman türüne değer kazandıran ilk ürünler olmuştur.

Corcî Zeydân'dan sonra tıpkı onun gibi Lübnan'da doğup Mısır'a göç eden tarihi romancılardan biri de Hristiyan asıllı Faraḥ Anṭûn'dur. Romanlarında Batı medeniyeti ve kültüründen izler taşıyan Anṭûn, eserlerinde Marksist düşünceleri dile getiren ilk isimdir. Mısır romanının gelişmesinde önemli katkılar sağlayan başka bir yazar da Ya'kûb Sarrûf'dur. Arap edebiyatında tarihi romana parlak bir dönem yaşatan bu isimlere çalışmamızda ayrıntılı olarak yer vereceğiz.

⁵⁷² Necm, *el-Kıṣṣa fî'l-Edebi'l-'Arabiyyi'l-Ḥadîs*, 110-117.

⁵⁷³ Necm, *el-Kıṣṣa fî'l-Edebi'l-'Arabiyyi'l-Ḥadîs*, 131-132.

⁵⁷⁴ Zeyneb Fevvâz'ın bu eserini kaleme alırken Selîm el-Buṭrus el-Bustânî'den etkilendiği söylenmektedir. Necm, *el-Kıṣṣa fî'l-Edebi'l-'Arabiyyi'l-Ḥadîs*, 133-137, Ömer İshakoğlu, "19. Yüzyıl Arap Nahda Hareketinde Kadın Yazarların Rolü", *İstanbul Üniversitesi Şarkiyat Mecmuası*, 21, 2012, 50.

⁵⁷⁵ es-Sakkût, *Ḳamusu'l-Edebi'l-'Arabiyyi'l-Ḥadîs*, 257.

⁵⁷⁶ el-Yesû'î, *A'lâmu'l-Edebi'l-'Arabiyyi'l-Muâşır* (Siyer ve Siyer *Zâtiyye*) C.II, 1328.

Lübnan tarihi romanında öne çıkan isimlerden sonra yine bu türde eser kaleme almış olan bazı yazarlardan bahsedecek olursak bu yazarlar arasında değineceğimiz ilk isim Tevfik Yûsuf ‘Avvâd’dır (ö. 1911). Onun sosyalist realizm akımıyla kaleme aldığı tarihi romanı *er-Ragîf* (Somun Ekmek, 1939)⁵⁷⁷, Birinci Dünya Savaşı esnasında Arapların bağımsız devlet kurma mücadelelerini anlatır.⁵⁷⁸ Tarihi roman kaleme alan bir diğer isim Kerem Melhem Kerem’dir (ö. 1959). Çoğu romanın konusunu İslam tarihi üzerine kaleme alan Kerem’in romanları arasında 1942 yılında Yezîd ve Halife Muaviye hakkında olan *Demiatu Yezîd* (Yezid’in Gözyaşları); 1948’de de Süleymân b. ‘Abdûlmelîk döneminde Haşimiler ve Emevîler arasında geçen mücadeleleri bir aşk hikâyesiyle anlattığı *Sagr Kureyş* (Kureyş’in Şahin’i) bulunmaktadır. Bu romanların dışında yazarın *Ebû Ca’fer el-Manşûr* ve *Ummu’l-Benîn gibi* romanları da mevcuttur. İmîl Hâbeşî el-Eşkar, İslam öncesi Arap tarihini anlatan birçok roman kaleme almıştır, bunlar arasında *Belkîs Meliketu’l-Yemen* (Yemen Kraliçesi Belkıs), *Hasnâ el-Hicâz* (Hicaz’ın Dilberi), *Zeynep Meliketu Tedmur* (Tedmur Kraliçesi Zeynep), *en-Nu‘man es-Şaliş* (Üçüncü Numan), *el-Hârişu’l-Ekberu’l-Gassânî*, *el-Hariş Meliku’l-İnbât vs. bulunmaktadır.*⁵⁷⁹ Sa’îd ‘Akl’ (ö. 2014) ise Yunan mitolojisinde yer alan bir kahramanı anlattığı Nobel ödüllü eseri *Qadmûs* ve Hz. İsa’nın ölümünden sonra dirilişini ilk görenlerden biri olan Mecdelli Meryem’in hayatını konu edindiği *Meryem el-Mecdeliyye* adlı tarihi romanlarıyla karşımıza çıkar.⁵⁸⁰

Bu yazarların ardından yukarıda kısaca bahsettiğimiz modern Lübnan tarihi romanına katkıda bulunan öncü yazarları, hayatı, edebi kişiliği, eserleri ve tarihi romanlarından oluşan alt başlıklar altında incelemeye çalışacağız:

3.3.1. Selîm Buṭrus el-Bustânî (1848-1884)

I. Hayatı

Modern Arap edebiyatının gelişmesinde toplumsal ve tarihi hikâyeleriyle öncü olan gazeteci-yazar, Selîm Buṭrus el-Bustânî, 1848 yılında Lübnan’da dünyaya geldi.⁵⁸¹

⁵⁷⁷ Yemnâ el-‘îd, *er-Rivâyetu’l-‘Arabiyye (el-Muteḥayyel ve Beniyyetehu’l-Fenniyye)*, Dâru’l-Fârâbî, Beyrut 2011, 80.

⁵⁷⁸ Allen, “The Mature Arabic Novel Outside Egypt”, 194; Allen, *An Introduction to Arabic Literature*, 185, Jayyusi, *Modern Arabic Fiction*, 196.

⁵⁷⁹ es-Sa’âfîn, *Taṭavvuru’r-Rivâyeti’l-‘Arabiyyeti’l-Ḥadîse fî Bilâdi’s- Şâm (1870-1967)*, 141, 143; Hindî İsmâ’îl, *er-Rivâyetu’t-Târîhiyye fî’l-Edebi’l-‘Arabiyyi’l-Ḥadîs*, 36.

⁵⁸⁰ Necm, *el-Kıssa fî’l-Edebi’l-‘Arabiyyi’l-Ḥadîs*, 157.

⁵⁸¹ Kehhâle, *Mu‘cemu’l-Muellifîn*, I, 777; ez-Ziriklî, *el-A‘lâm*, III, 116.

Döneminin önemli âlimlerini yetiştiren büyük hocalarından, Buṭrus el-Bustânî'nin (ö. 1883) oğlu idi. Lübnan'ın güçlü, tecrübeli ve kültürlü yazarlarından olan Selîm Buṭrus el-Bustânî, modern edebiyat tarihinde hak ettiği yeri bulamayan yazarlardan biriydi.⁵⁸²

Selîm Buṭrus el-Bustânî, her ne kadar hak ettiği yere getirilmemiş olsa da o, Arap gazete ve dergiciliğinin en önemli mimarlarından biriydi. Babası Buṭrus el-Bustânî ile birlikte Beyrut'ta, önce ilk gayri resmi gazete olan *Nefîru Sûriye*'yi (1860), onun ardından, "vatan sevgisi imandandır" şiarıyla *el-Cinân* dergisini çıkarttı. Bu derginin editörleri arasında o dönemin çeşitli edebiyatçı ve gazetecilerinden, İbrahim el-Yazıcı, Süleymân el-Bustânî, Edîb İshâk gibi isimler yer aldı. *el-Cinân* dergisini daha sonra *el-Cenne* (1870) ve *el-Cüneyne* (1871) gazeteleri izledi.⁵⁸³ Bu gazete ve dergilerde ülkenin sosyal, kültürel ve eğitim alanlarıyla ilgili makaleler kaleme alındı. Yazarlar, özellikle bunlarla halkı ve aydın kesimi, birliğe, beraberliğe, hoşgörüye, bilime, eğitim ve öğretime davet ettiler.

Çocukluğundan beri aldığı yabancı dil eğitimiyle, Türkçe, İngilizce ve Fransızca gibi yabancı dillere hâkim olan Selîm Buṭrus el-Bustânî, Arapçayı, babasının yakın arkadaşı ve edebiyat dünyasındaki yoldaşı Nasif el-Yazıcı'dan aldığı derslerle ilerletti.⁵⁸⁴ 1862'de Beyrut Amerikan Konsolosluğu'nda tercüman olarak çalıştı. 1863'te babasının Beyrut'ta kurduğu Medresetu'l-Vataniyye adlı yüksekokulda İngilizce öğretmenliği yaptı. Ayrıca Doğu Bilimleri Akademisi ve Suriye İlim Cemiyeti'nin aktif üyeliğine seçildi⁵⁸⁵ Çevresinde ciddiliği, zekâsı, temiz ahlakı, yumuşak huyluluğu ve hoş tavırlarıyla tanınıp sevildi. İşindeki azmi, kararlılığı, gayreti ve içtenliğiyle de bu davranışlarını tamamladı. Babasının ölümünden bir yıl sonra genç yaşta geçirdiği kalp krizi sonucu 1884'te Lübnan'ın köyü Bevâric'de hayata gözlerini kapadı.⁵⁸⁶

II. Edebi Kişiliği

⁵⁸² Fuâd el-Mer'î, *Fî Târîhi'l-Edebi'l-Hadîs*, Halep 1982, 30; Dâğır, *Maşâdiru'd-Dirâseti'l-Edebiyye*, 284.

⁵⁸³ el-Mer'î, *Fî Târîhi'l-Edebi'l-Hadîs*, 30; ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, III, 116; Sa'd Sa'dî, *Mu'cemu's-Şarkî'l-Evsaf*, Dâru'l-Ceyl, Beyrut 1998, 77; es-Sakkût, *Ḳamusu'l-Edebi'l-Arabiyyi'l-Hadîs*, 248.

⁵⁸⁴ Necm, *el-Ḳıssa fî'l-Edebi'l-Arabiyyi'l-Hadîs*, 41; el-Mer'î, *Fî Târîhi'l-Edebi'l-Hadîs*, 29; Kehhâle, *Mu'cemu'l-Muellifîn*, I, 777.

⁵⁸⁵ Necm, *el-Ḳıssa fî'l-Edebi'l-Arabiyyi'l-Hadîs*, 41; el-Mer'î, *Fî Târîhi'l-Edebi'l-Hadîs*, 29; Kehhâle, *Mu'cemu'l-Muellifîn*, I, 777; Dâğır, *Maşâdiru'd-Dirâseti'l-Edebiyye*, 284; es-Sakkût, *Ḳamusu'l-Edebi'l-Arabiyyi'l-Hadîs*, 248.

⁵⁸⁶ Necm, *el-Ḳıssa fî'l-Edebi'l-Arabiyyi'l-Hadîs*, 42; el-Mer'î, *Fî Târîhi'l-Edebi'l-Hadîs*, 30; Kehhâle, *Mu'cemu'l-Muellifîn*, I, 777; ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, III, 116.

Selîm el-Bustânî'nin edebi kişiliğinin oluşmasında öncelikle babası Buṭrus el-Bustânî'nin, sonrasında hocası Nasîf el-Yazıcı'nın katkısı büyüktür. Bu iki isim sayesinde edebiyat dünyasıyla tanışan el-Bustânî onların verdiği eğitim ile kalemini daha da güçlendirmiştir.

Çocukluğundan beri iyi bir eğitim alarak yetişen yazar, babasıyla birlikte çıkartıkları dergi ve gazetelerde tercüme ettiği eserleri ve kaleme aldığı yazıları yayınlama fırsatı bularak edebi yöndeki cesaretini iyiden iyiye arttırmıştır. Hikâye ve romanlarında tek bir alana bağlı kalmak yerine farklı alanlardaki konulara değinmiştir. Bunda da yazarın gazete ve dergicilik mesleği ile uğraşması etkili olmuştur.

Arap edebiyatının çok yönlü yazarları arasında yerini alan yetenekli, zeki, açık fikirli bir yazar olan el-Bustânî hikâye, roman, tiyatro yazarlığı ve şair kimliğinin yanında iyi bir tercüman olarak tanınmaktadır.

III. Eserleri

Modern dönemin edebi ve siyasi makale yazarlarının önde gelenlerinden biri olan Selîm el-Bustânî, *el-Cinân* dergisinde “siyasi topluluk” adı altında onlarca makale yayımlamıştır. Hikâye ve gazetecilik sanatına çeşitli güzellikler katmış, hikâye ve romanlarını şekil ve resimlerle süsleyerek neşretmiştir. Eserlerinde genelde tarih, coğrafya, felsefe, sosyoloji, seyahat vs. gibi çeşitli konuları ele almıştır. Bu konuları gayet hoş, sade bir dille ve okuyucunun anlayabileceği bir üslupla aktarmaya çalışmıştır.

Toplumsal Romanları:

Eserlerinde genelde toplumsal içerikli konulara yer veren Bustânî'nin bu romanlarını şöyle sıralayabiliriz:

- *el-Hıyâm fî Cinâni ş-Şâm* (Şam'ın Bahçelerinde Kara Sevdalılar) (1860)⁵⁸⁷
- *Esmâ* (Esma) (1873)
- *Bintu'l-'Asr* (Çağın Kızı) (1875)
- *Fâtine* (Büyüleyen) (1877)
- *Selmâ* (Selma) (1878-1879)
- *Sâmiyye* (Yüce) (1882-1884)⁵⁸⁸.

⁵⁸⁷ Trevor Le Gassick, *Modern Arabic Prose Literature: An Introduction*, Michigan, 1970, 33; Hindî İsmâ'îl, *er-Rivâyetu't-Târîhiyye fî'l-Edebi'l-'Arabiyyi'l-Ḥadîs*, 31.

Yazar, yukarıda adı geçen romanlarda ele aldığı olayları, Lübnan çevresinden esinlenerek oluşturduğu karakterlerle de taçlandırmıştır. Bu romanlarında genelde birbirini seven iki insan arasında gelişen olayları, maceraları abartılı bir üslupla ele alan yazar, okuyucunun ilgisini romana yöneltme amacındadır.

Tiyatro Eserleri:

- *İskender* (İskender),
- *Ḳays ve Leyla* (Kays ve Leyla),
- *Yûsuf ve İştâk* (Yusuf ve İstak) tır.⁵⁸⁹

Tercüme Romanları:

Selîm el-Bustânî'nin kendi telif eserleri dışında 1875 yılının ikinci yarısında, yine *el-Cinân* dergisinde yayımladığı birçok tercüme romanı bulunmaktadır. Bunlar arasında:

- *es-Şavâ'ik* (Yıldırımlar).
- *el-Ḥubbu'd-Dâimu* (Sonsuz Aşk).
- *es-Se'du fîn 'Naḥsi* (Beladaki Şans).
- *Curcîna* (Georgina).
- *Ḥilmu'l-Muşavvir* (Ressamın Sabrı).
- *Semmu'l-'Afâî* (Yılanların Zehri).
- *Sırru'l-Ḥubbi* (Aşkın Gizemi).
- *Zevcetu Cûn Kârfur* (John Carrefour'un Karısı) yer almaktadır.⁵⁹⁰ Bu romanların çoğu tek bir kitap halinde yayımlanmamıştır.

Yazarın ölümünden sonra yayımlanan iki eseri ise şu şekildedir:

- *Târîḥu Fransa el-Ḥadiş* (Modern Fransa Tarihi) (Beyrut, 1884): Bu eser, 107 sayfa olarak yayınlanmıştır.
- *Târîḥu Nâbulûn Bûnâpart fî Mısır ve Suriyâ* (Mısır ve Suriye'de Napolyon Bonapart Tarihi (İskenderiye, 1914)⁵⁹¹: 200 sayfalık bir eserdir.

⁵⁸⁸ Necm, *el-Kıṣṣa fî'l-Edebi'l-Arabiyyi'l-Ḥadiş*, 41-77; Haywood, *Modern Arabic Literature 1800-1970*, 133; el-Mer'î, *Fî Târîḥi'l-Edebi'l-Ḥadiş*, 31; 'Abdullah İbrâhîm, *Mevsû'atu's-Serdi-l-'Arabî*, 283.

⁵⁸⁹ el-Mer'î, *Fî Târîḥi'l-Edebi'l-Ḥadiş*, 31; Kehhâle, *Mu'cemu'l-Muellifîn*, I, 777; ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, III, 116; Dâğır, *Maşâdiru'd-Dirâseti'l-Edebiyye*, 284-285; 'Abdullah İbrâhîm, *Mevsû'atu's-Serdi-l-'Arabî*, 283.

⁵⁹⁰ Dâğır, *Maşâdiru'd-Dirâseti'l-Edebiyye*, 285.

III. Tarihi Romanları:

Arap edebiyatında uzun roman telifinin kapısını açan Selîm el-Bustânî (ö.1884) ile birlikte ilk kez tarihi roman kavramı da anılmaya başlamıştır.⁵⁹² Tarihsel içerikli üç roman kaleme alan yazar, eserlerini *el-Cinân* dergisinde yayınlamıştır.⁵⁹³

Selîm el-Bustânî, bu romanlarında yer alan tarihi bilgilerin ve nasihatlerin okuyucu tarafından kolayca kavranabilmesi için eserlerini, aşk unsuru gibi teşvik edici hikâyelerle doldurarak yazmıştır. Yazarın bunda ki amacı da romanı eğlenceli hale getirerek, tarihi bilgileri okuyucuya sıkmadan aktarabilmektir.

el-Bustânî genelde kurgu, dil ve üslup yönünden orjinaline yakın tarihi romanlar kaleme almıştır. Romanlarındaki olayları anlatırken çoğu zaman kolay ve anlaşılır bir dil kullanan yazar bazen bunun dışına çıkarak sanki klasik bir edebi eser yazıyormuşçasına romanlarında oldukça mecaz ve kinaye kullanır. Romanlarına bir önsöz ile başlayan yazar, klasik şiirden beyitlere ve secili anlatımlara yer verir. Olay örgüsü tesadüflerle doludur.⁵⁹⁴ Bu romanlarını şöyle sıralayabiliriz:

1) *Zenûbiyâ*

Selîm el-Bustânî'nin ilk tarihi romanı 1871 yılında yayımladığı *Zenûbiyâ*'dır. Aynı zamanda yazarın el-Cinan dergisinde yer verdiği romanının karakterlerini Palmira İmparatorluğu'nun Kraliçesi Zenûbiyâ, kızları Julia, Lifya, oğulları Timilavus ve Herinanus, Roma imparatoru Aurelianus, Roma emiri Bizu, Rum Yüksek Meclisi üyelerinden biri olan Rûmlûs Mâksîmiyân oluşturmaktadır. Bu karakterlerden kimi gerçek kimi hayali kahramanlardır. Romanda olaylar isimlendirilmiş üç başlık altında anlatılmaktadır, bunlar; *Fethu Mısr* (Mısır'ın Fethi), *Ğaram Julia ibnetu Zenûbiyâ bi'l-emir er-Romani Bizu* (*Zenûbiyâ*'nın kızı Julia ile Roma Emiri Bizu'nun aşkı) ve *Harb Zenûbiyâ mea Roman* (*Zenûbiyâ*'nın Romalılarla Savaşı) dır.⁵⁹⁵

Yazar bu romanında bizlere Palmira Kralı ile evli olan Kraliçe Zenûbiyâ'nın kocasının ölümünün ardından imparatorluğun başına geçişini, yönetimdeyken Mısır topraklarını nasıl Suriye topraklarıyla birleştirdiğinden ve Roma İmparatorluğu ile yaptığı sa-

⁵⁹¹ Kehhâle, *Mu'cemu'l-Muellifîn*, I, 777; Dâğır, *Maşâdıru'd-Dirâseti'l-Edebiyye*, 285,

⁵⁹² el-Fâhûrî, *Târihu'l-Edebi'l-'Arabî*, 936.

⁵⁹³ Rebi', el-Ĥamdânî, *Dirâsât fi'l-Edebi'l-'Arabiyyi'l-Ĥadîs*, 114.

⁵⁹⁴ Stephen Sheehi, *Foundations of Modern Arab Identity*, University Press of Florida, Gainesville, 2004, s. 78-79.

⁵⁹⁵ Necm, *el-Kıssa fi'l-Edebi'l-'Arabiyyi'l-Ĥadîs*, 159-161.

vaşlardan bahseder. Bunun yanında 270 senesinde Roma İmparatorluğunun başına geçen Kral Aurelianus'un, nasıl Zenûbiyâ'nın ordusuna karşı ayaklandığını ve bunun sonucunda yenilgiye uğrattığı Kraliçe ve kızı Julia'yı esir alarak beraberinde Roma'ya götürdüğünü anlatmaktadır.⁵⁹⁶

Romanda miladi III. yüzyılda Suriye'de yaşayan Kraliçe Zenûbiyâ ile kızı Julia'nın Roma imparatorluğuna karşı başlattıkları bağımsızlık mücadelesi dikkat çekicidir. Romana adını veren başkahraman ve aynı zamanda eski doğu tarihinde önemli bir rol oynadığı bilinen tarihi karakter Zenûbiyâ, bir taraftan savaşı kimliği ile ön plana çıkarken, diğer yandan kızlarının ve oğullarının eğitimini üstlenen bir annedir. Bunun yanında annesinin en büyük yardımcısı olan kızı Julia, özellikle savaşlarda annesinin her zaman yanında yer almaktadır.

Bu tarihi roman, bir takım tehlikeler, maceralar, ahlaka ve adetlere yönelik gerçek ya da gerçek dışı nitelendirmelerin yanında tarihi çerçeve içerisindeki romantik sahnelerle örülüdür. Bu sahnelerde Zenûbiyâ'nın Rûmlûs Mâksîmiyân ile yaptığı evliliğe, Julia'nın Romalı emir Bizu ile olan aşkına vs.ye değinilmektedir.

2) *Budûr*

Selîm el-Bustânî'nin kaleme aldığı ikinci tarihi romanı, 1872 yılında yayımlanan *Budûr*'dur.⁵⁹⁷ Romanda adı geçen karakterler arasında Emevi devletinin kurucusu Muâviye, Abbasilerin ilk halifesi Ebû'l-'Abbâs es-Saffâh, yine Abbasi halifesi Ebû Ca'fer el-Manşûr, romana adını veren ana karakter Budûr ve onun annesi yer almaktadır. Eser, Emevi Devleti'nin çöküşü ile Abbasi Devleti'nin kuruluşundaki dönemde geçen olayları ele alır.

Romanın kısa özeti şöyledir: Budûr, es-Saffâh tarafından öldürülen Emevi emirlerinden birinin kızı olarak karşımıza çıkar. Güzelliği ve zekiliği ile tanınan Budûr, Muâviye'ye âşıktır. Ancak Budûr'a karşı hayranlık besleyen es-Saffâh, onunla evlenmek istemektedir. Bu istekten sürekli kaçan Budûr, kendini ve annesini es-Saffâh'ın saray hapishanesinde bulur. Onun ölümünden sonra esaretten kurtulan Budûr, aşkının peşine düşer ve Muâviye'yi aramaya koyulur. Önce Mısır'a buradan da Fas'a doğru yola çıkar, yolculuğu esnasında birçok maceralar yaşar. Bu süreçte yabancı dil öğrenip,

⁵⁹⁶ Necm, *el-Kıssa fî'l-Edebi'l-'Arabiyyi'l-Ḥadîs*, 159-160.

⁵⁹⁷ Necm, *el-Kıssa fî'l-Edebi'l-'Arabiyyi'l-Ḥadîs*, 165-171.

ilmi eğitim alma fırsatı da yakalar. Romanın sonunda Muâviye'ye ulaşan Budûr, İspanya kraliçesi olarak taç giyer.

Bu romanında yazar, vuku bulan olayları kendi eleştirileri ve nasihatleriyle süsleyerek Endülüs Arap tarihini okuyucuya sunmaya çalışır. Ayrıca ele aldığı Budûr karakteriyle o dönemdeki kadınların eğitimine ve terbiyesine dikkat çekmek ister. Ayrıca yazarın romanda savaş ve muharabe tasvirlerine oldukça çok yer verdiği görülmektedir. Bunu da büyük olasılıkla okuyucuyu romana teşvik etme amaçlı yaptığı söylenebilir.⁵⁹⁸

3) *el-Hiyâm fî Futûhi's-Şâm* (Şam Fetihlerinin Tutkunları)

Selîm el-Bustânî, üçüncü tarihi romanını *el-Hiyâm fî Futûhi's-Şâm* adıyla 1874 yılında yayınlamıştır.⁵⁹⁹ Hz. Ömer döneminde İslam ordusunun komutanı Ebû 'Ubeyde b. Cerrâh, Arap komutan Hâlid b. Velîd, Roma ordu komutanlarından Julian, nişanlısı Roma baş vezirinin kızı Agusta, Yemen beyinin kızı Selma, sevdiği adam ve Yemen emirinin oğlu Salim, romanda adı geçen karakterler arasındadır. Romanda Hz. Ebubekir ve Hz. Ömer'in halifelikleri döneminde Şam bölgesinin fethini konu alan yazar, olayları İslam tarihi kaynaklarına dayandırarak okuyucuya aktarır.

Romanında bütün okuyucu tabakalarına hitap eden yazar, olaylara aşk hikâyeleri ile giriş yapar. Bu aşk hikâyelerinden biri, Julian ile Agusta arasında geçer. Bu iki aşığın evlenmek üzereyken ülkenin işgale uğraması ve bu işgalden sonra meydana gelen olaylar, romanın gidişatına yön verir. İkinci aşk hikâyesi ise Selma ve Salim arasında yaşanmaktadır. Bu çiftin hikâyesi bir öncekine oldukça benzemektedir. Çünkü her iki hikâyede bayanlar aynı kaderi paylaşır ve işgal sonrası esir düşerek sevdiklerinden ayrı bırakılırlar. Agusta Antakya'ya Selma da Halep'e sürgün edilir. Daha sonra Julian, yığın araştırmaları sonucunda sevgilisi Agusta'yı esir tutulduğu yerde bulup kurtarır ve yarım kalan evlilik merasimi fetihlerin ardından Konstantiniyye'de tamamlanır. Selma ise ülkesinin işgalden kurtulması üzerine hem özgürlüğüne hem de sevgilisi Salim'e kavuşur. Böylece roman mutlu sonla noktalınır.⁶⁰⁰

▪ Değerlendirme

⁵⁹⁸ Necm, *el-Kıssa fî'l-Edebi'l-'Arabiyyi'l-Hadîs*, 169-171; Bakır, *Modern Lübnan Edebiyatında Nesir*, 133.

⁵⁹⁹ Necm, *el-Kıssa fî'l-Edebi'l-'Arabiyyi'l-Hadîs*, 171-173.

⁶⁰⁰ el-Mer'î, *Fî Târîhi'l-Edebi'l-Hadîs*, 33-34.

Tarihsel romanlarını gerçekçilik akımının gölgesinde kaleme alan Selîm el-Bustânî, bununla birlikte okuyucuyu biraz daha tarihi romana teşvik eder. Özellikle *Zenûbiyâ* ve *el-Hiyâm fî Futûhi's-Şâm* romanlarında geçen savaşların ve burada mücadele eden kahramanların tasvirleri okuyucuyu oldukça heyecanlandırırken onlardaki hamase duygularını yeniden alevlendirir.⁶⁰¹

Selîm el-Bustânî'nin *Zenûbiyâ* ve *Budûr* romanlarındaki ortak nokta ise başkahramanların kadın olmasıdır. O, kaleme aldığı bu iki romanıyla Arap toplumundaki kadının rolünü ve özelliklerini kendi bakış açısıyla okuyucuya sunmaya çalışır. Örneğin; *Zenûbiyâ* romanında kadının daha çok idareci ve savaşçı özelliğinden bahsederken, *Budûr*'da daha çok onun aklını, mantığını, güzelliğini ve çekiciliğini ön plana çıkarır.⁶⁰²

Bustânî'nin tarihsel içerikli bu üç romanını ele alışındaki amaç daha çok eğitsel olup, sanatsal bakış açısı arka plana itilmiştir. Romanlarında yer yer nasihat ve öğütlere yer veren yazar, okuyucuyu düşünmeye sevk eder. Ayrıca yazarın, eserlerinde kurgusal aşk hikâyelerini işlemedeki hedefi de insanları sıkmadan, onları eğlendirerek tarihi öğretme peşinde olmasıdır.⁶⁰³ Bunun yanı sıra eserlerinde bahsettiği karakterler her ne kadar farklı dil ve dine mensup olsa da onları birbirine düşürmek yerine daha ılımlı, anlayışlı ve iyimser göstermiştir.⁶⁰⁴

Bustânî'nin romanlarında öne çıkan bir nokta ise farklı milletten ve dinden olan insanları çatıştırmak yerine onları ortak bir paydada buluşturmasıdır. Örneğin tarih sahnesinde yer alan Müslüman, Hristiyan anlaşmazlıklarını görmezden gelerek onların ortak yönlerini okuyucuya aktarmaya çalışmıştır.

Bustânî'nin tarihi romanları üzerine birtakım eleştiriler de yapılmıştır. Bazı edebiyat yazarlarına göre, Selîm el-Bustânî tarihi romanlarını kaleme alırken yazım sanatı kurallarına önem vermediği gibi romandaki olayları, gerçek bir tasvir havası içerisinde nitelendirmez. Romanlarını şairlik üslubundan uzak, basit basın üslubuyla kaleme alır.

605

⁶⁰¹ Dayf, *el-Edebu'l-'Arabiyyu'l-Muâsir fî Mısır*, 489.

⁶⁰² Necm, *el-Kıssa fî'l-Edebi'l-'Arabiyyi'l-Hadîs*, 170-171; el-Mer'î, *Fî Târîhi'l-Edebi'l-Hadîs*, 35.

⁶⁰³ es-Sa'âfîn, *Ta'avvuru'r-Rivâyeti'l-'Arabiyyeti'l-Hadîse fî Bilâdi's- Şâm (1870-1967)*, 77.

⁶⁰⁴ Necm, *el-Kıssa fî'l-Edebi'l-'Arabiyyi'l-Hadîs*, 174; Bakır, *Modern Lübnan Edebiyatında Nesir*, 134.

⁶⁰⁵ Necm, *el-Kıssa fî'l-Edebi'l-'Arabiyyi'l-Hadîs*, 165, 171.

Yazarın romanlarında belkide unutkanlık veya aceleyle yapılmış olan basit dilbilgisi hatalarına rastlamak mümkündür. Bunun dışında hayali unsurları kullanmada zayıf kalan yazar, heyecan verici ve hararetle geçen duygusal olaylara kadar oldukça pasif ve durgun davranır.⁶⁰⁶

3.3.2. Corcî Zeydân (1861-1914)

I. Hayatı

Corcî Zeydân, Arap edebiyatında modern dönemin parlayan yıldızlarından biriydi. İyi bir tarihçi, gazeteci, edebiyatçı ve dilbilimci olan Zeydân, Ortodoks mezhebine mensup bir ailenin oğlu olarak, 14 Kasım 1861'de Beyrut'ta doğdu.⁶⁰⁷ İlköğrenimini, İlyâs, Şevvâm ve Muallim Zâhir medreselerinde tamamladı. Ailesinin maddi sıkıntılarından dolayı eğitimine bir süre ara vererek küçük bir lokanta işleten babasına yardımcı oldu. Birkaç sene sonra gece eğitimi veren bir okula kaydolarak burada İngilizce öğrendi.⁶⁰⁸

1881'de Beyrut Amerikan Protestan Koleji'nin tıp bölümüne kaydolan Zeydân'ın eğitimindeki ilk yılları gayet başarılı ve güzel geçse de ikinci yıl olumsuz bir durum yaşandı. Bunun sebebi de birçok öğrenci arkadaşıyla birlikte Darwin'in evrim teorisi hakkında ders veren hocaları Dr Lewis'i savunmalarıydı. Üniversitenin protestan zihniyetinde olması ve yeni görüşleri savunan hocaları görevden almasıyla birlikte isyankâr öğrenci grubuna katılan Zeydân, eğitimine devam etmedi. Burada okuduğu süre içerisinde edindiği tıp bilgisiyle de eczacı diploması aldı. Eğitim hayatına Beyrut'tan sonra Kahire'de Kaşru'l-'Aynî Tıp Medresesi'nde devam eden Corcî Zeydân, bu eğitimini de maddi imkânsızlıklardan dolayı yarıda bırakmak zorunda kaldı.⁶⁰⁹

Eğitim hayatında bir takım aksaklıklar yaşayan Zeydân, çalışma hayatına atılarak, 1884 yılında "ez-Zaman" gazetesinde görev yapmaya başladı. İngilizce, Latince, Fransızca, Almanca, Süryanice ve İbranice gibi dillere hâkim olan yazar, aynı sene Sudan'a

⁶⁰⁶ Necm, *el-Kışşa fî'l-Edebi'l-'Arabiyyi'l-Hadîs*, 171.

⁶⁰⁷ ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, II, 117.

⁶⁰⁸ Nazîr 'Abbûd, *Corcî Zeydân: Hayatuhu A'mâluhu mâ Kîle fîh*, Dârul-cil, Beyrut 1983, 11-18; Ebû Halîl, *Corcî Zeydân Fî'l-Mîzân*, 15; Sheehi, *Kehhâle, Mu'cemu'l-Muellifîn*, I, 481; 'Abdurrahman el-'Aşmâvî, *Vakfe me'a Corcî Zeydân*, Mektebetu'l-'Abîkân, Riyâd, 1993, 9; *Foundations of Modern Arab Identity*, 161; Dâğır, *Maşâdiru'd-Dirâseti'l-Edebiyye*, 397, el-Fâhûrî, *Târihu'l-Edebi'l-'Arab*, 1105.

⁶⁰⁹ 'Abbûd, *Corcî Zeydân: Hayatuhu A'mâluhu mâ Kîle fîh*, 22; Thomas Philip, *The Autobiography of Jurji Zeydan (with four letters to his son)*, Washington 1990, 4-5; Sheehi, *Foundations of Modern Arab Identity*, 161; Dâğır, *Maşâdiru'd-Dirâseti'l-Edebiyye*, 397; es-Sakkût, *Kamusu'l-Edebi'l-'Arabiyyi'l-Hadîs*, 162-163,

yollanan İngiliz Kuvvetleri'nin yanında tercüman olarak yer aldı. 1885'te Beyrut'a geri dönerek "el-Mecmau'l-İlmiyyû'sh-Şarkî" nin aktif üyesi oldu.⁶¹⁰

1886 yılında İngiltere, Fransa ve İsviçre ülkelerine seyahate çıkan Corcî Zeydân, bu ülkelerdeki ilmi kurumları, müzeleri gezip, çeşitli âlimler ile tanıştı. Ayrıca İngiltere'de Avrupa oryantalizmini yakından gözlemleme fırsatı buldu. Seyahatlerinin ardından Mısır'a dönen Zeydân, burada ilk olarak, 1888'e kadar Faris Nimr ve Ya'kûb Sarrûf tarafından çıkartılan "el-Muktefat" gazetesinde, daha sonra Rum Ortodoks Mezhebi'ne ait "Medresetü'l-Ubeydiyye" de iki yıl yönetici olarak çalıştı.⁶¹¹

Corcî Zeydân, 1891'de Beyrutlu Meryem Matar ile evlendi. Zeydân, 1887 yılında Amerikan Misyoner Okulları'nda öğretmenlik yapmak için Kahire'ye gelen Meryem ile burada tanıştı. İlk başta Zeydân'ın ailesi, Meryem'in hem fakir hem yetim olmasından dolayı onunla evlenmesine karşı çıksa da arkadaşlarının araya girip aileyi ikna etmesiyle birlikte bu evliliğe razı oldular. Bu evlilikten Meryem ve Zeydân'ın dört çocuğu dünyaya geldi.⁶¹²

Daha sonra Corcî Zeydân, erkek kardeşleri Necîb Mutrî ve İbrahim ile birlikte yazma eserler matbaasını kurarak, bu matbaada "el-Hilâl" (1892)⁶¹³ adını verdikleri dergiyi çıkartmaya başladılar. Zeydân, bu dergide bir yandan yazarlık yaparken, diğer taraftan derginin yöneticisi, editörü ve satış danışmanı oldu.⁶¹⁴ Bu dergi, 19. yy'da hem edebi hem kültürel alanda önemli bir rol oynadı. Zeydân başta olmak üzere birçok yazarın eserinin günümüze kadar ulaşmasında yardımcı oldu.

⁶¹⁰ 'Abbûd, *Corcî Zeydân: Hayatuhu A'mâluhu mâ Kîle fîh*, 22-23; Ebû Halîl, *Corcî Zeydân Fî'l-Mîzân*, 16; Dâğır, *Maşâdiru'd-Dirâseti'l-Edebiyye*, 397, 16; es-Sakkût, *Ķamusu'l-Edebi'l-Arabiyyi'l-Hadîs*, 162-163; el-Fâhûrî, *Târihu'l-Edebi'l-'Arab*, 1105.

⁶¹¹ Le Gassick, *Modern Arabic Prose Literature: An Introduction*, 91-93; 'Abbûd, *Corcî Zeydân: Hayatuhu A'mâluhu mâ Kîle fîh*, 23-24; Philip, *The Autobiography of Jurji Zeydan (with four letters to his son)*, 6; Ebû Halîl, *Corcî Zeydân Fî'l-Mîzân*, es-Sakkût, *Ķamusu'l-Edebi'l-Arabiyyi'l-Hadîs*, 162-163.

⁶¹² Philip, *The Autobiography of Jurji Zeydan (with four letters to his son)*, 7; Sheehi, *Foundations of Modern Arab Identity*, 162.

⁶¹³ Hilal dergisinin ilk yayınlandığında içeriğini oluşturan bölümler arasında önemli olaylar ve şahsiyetler, romanlar, makaleler, bir önceki ayda yaşanan yurttan ve dünyadaki önemli gelişmeler ile beğeni ve eleştiriler bulunmaktadır. Thomas, Philip, "*Ĝurgî Zeydân (His Life and Thought)*", Beirut, 1979, 230.

⁶¹⁴ Haywood, *Modern Arabic Literature 1800-1970*, 134; 'Abbûd, *Corcî Zeydân: Hayatuhu A'mâluhu mâ Kîle fîh*, 25; Ebû Halîl, *Corcî Zeydân Fî'l-Mîzân*, 16; Philip, *The Autobiography of Jurji Zeydan (with four letters to his son)*, 7; Sheehi, *Foundations of Modern Arab Identity*, 161-162.

Gazetecilik ve matbaacılık uğraşının yanı sıra bir süre de Kahire Üniversitesinde öğretim görevliliği yapan Zeydân, buradaki görevinden alındıktan sonra 21 Temmuz 1914 tarihinde Kahire’de yaşamını yitirdi.⁶¹⁵

II. Edebi Kişiliği

Corcî Zeydân, edebiyat hayatına ilk olarak 1886 yılında kaleme aldığı *el-Elfâzu’l-‘Arabiyye ve’l-Felsefetu’l-Luğaviyye* adlı eseriyle başlamıştır. Daha sonra tarih, dünya siyaseti, coğrafya, ahlak ve sosyoloji⁶¹⁶ gibi çeşitli konularda eserler veren yazar, bunları genelde Batı metodunda kaleme almaya çalışmıştır.

Corcî Zeydân, otuzlu yaşlarında tarihi roman yazmaya başlamış ve ölünceye kadar devam etmiştir. Bu konuda uzmanlaşan ve neredeyse her yıl okuyucularına bir tarihi roman hediye eden yazar bunları 19.yy’ın sonu ile 20.yy’ın başında “el-Hilâl” dergisinde peş peşe yayınlamıştır.⁶¹⁷ Daha sonra bu romanlar, birbirinden bağımsız olarak kitap şeklinde basılmıştır.

Corcî Zeydân’ın, genel olarak eserlerini, şarkiyatçıların İslam’a ve Arap tarihine yönelik bakış açılarının tesiriyle yazdığı söylenmektedir. Bunu da yazarın Batılıların aydın yetiştirmek maksadıyla açtıkları misyoner okulların birinde okuyup, onların düşünce yapısından etkilenmesine bağlamaktadırlar. Aslında yazarın hedeflediği kültürel bir uyanış için Batı kültürünü Arap kültürüne aktarabilmektir.

Özellikle tarihle yakından ilgilenen ve bu alanda ismini duyuran Zeydân, ilk İslam tarihçilerine eleştirel yaklaşarak, onların tarihsel olayları sadece kuru kuruya aktardıklarını ve bunların altında yatan nedenleri araştırmadıklarını söyler. Çünkü ona göre bir milletin asıl tarihi, savaş ve fetihler değil kültür ve medeniyet tarihidir. Yani yazar, bir bakıma geleneksel tarih kitaplarını gözden düşürüp, İslam tarihini ele alırken dini arka plana atarak bilim ve uygarlığı öne çıkarma hedefindedir.⁶¹⁸

Corcî Zeydân, romanlarındaki sanat unsurlarıyla pek çok yazara, gazeteciye, tarih ve edebiyatçıya model olmuş ve eserlerinde bu unsurlara yer vermişlerdir. Ayrıca Zeydân’ın romanları, seri halinde yayınlanan çoğu çeviri, alıntı, yazma eserden daha

⁶¹⁵ el-Makdisî, *el-Funûnu’l-Edebiyye ve A’lâmuha*, 515; Ebû Halîl, *Corcî Zeydân Fî’l-Mizân*, 17; ez-Ziriklî, *el-A’lâm*, II, 117; es-Sakkût, *Kamusu’l-Edebi’l-Arabiyyi’l-Hadîs*, 162-163.

⁶¹⁶ Hourani, *Çağdaş Arap Düşüncesi*, 274

⁶¹⁷ Heddâre, *Dirâsât fî’l-Edebi’l-‘Arabiyyi’l-Hadîs*, 343; Jayyusi, *Modern Arabic Fiction*, 2005, 1047.

⁶¹⁸ Muharrem Çelebi, “Corcî Zeydân”, *DİA*, VIII, İstanbul 1993, 69,70.

nitelikli ve kaliteli olmuştur. Öyle ki onun romanları, modern Arap romanı okuyucularından oluşan bir neslin yetişmesinde gerçekten önemli bir rol oynamıştır.

III. Eserleri

Modern Arap edebiyatının oldukça faal ve üretken bir yazarı olan Corcî Zeydân tarih, coğrafya, edebiyat ilimleri ve dilbilim alanlarında birçok kitap, makale, deneme çalışmaları ile 40'a yakın eser vermiştir.⁶¹⁹ Zeydân'ın kendi gazetesi "el-Hilâl" de yayınladığı bu eserleri şöyledir:

"Arap Dili ve Edebiyat Tarihi" alanında verdiği eserler:

- *el-Elfâzu'l-'Arabiyye ve'l-Felsefetu'l-Luğaviyye* (Arapça Lafızlar ve Dil Felsefesi) (Beyrut, 1886): Karşılaştırmalı dil bilimi kurallarının Arapça'ya uyarlanmasını ele alır. 118 sayfalık bir eserdir.
- *el-Belağa fî Usûli'l-Luğa* (Dilin Temelindeki Belağat) (Kahire, 1889).
- *Târîhu'l-Luğati'l-'Arabiyye* (Arap Dili Tarihi) (Kahire, 1904).
- *Târîhu Âdâbi'l-Luğati'l-'Arabiyye* (Arap Dili ve Edebiyatı Tarihi) (Mısır, 1911)⁶²⁰: Arap Edebiyatı'nı başlangıcından gelişmesine kadar genel çerçevede işlemiştir. 4 ciltlik bir eserdir.

"Genel ve Özel Tarih" alanında verdiği eserler:

- *Târîhu Mısr el-Hadîs* (Modern Mısır Tarihi) (Kahire, 1889): 2 ciltlik bir eserdir.
- *Târîhu Mâsûniyyet'il-'Âm* (Genel Mason Tarihi) (Kahire, 1889): Masonluk hakkında yayımlanan ilk Arapça eserdir. 271 sayfadır.
- *et-Târîhu 'Âm* (Genel Tarih) (Beyrut, 1890): 226 sayfadır.
- *Târîhu İnkilterâ* (İngiltere Tarihi) (Mısır, 1899): 84 sayfadır.
- *Târîhu't-Temedduni'l-İslâmî* (İslam Medeniyetinin Tarihi) (Mısır, 1902-1906): Tarih alanında yazılmış önemli eserlerden biridir. 5 cilttir. Eseri *Medeniyet-i İslâmiyye Tarihi* adıyla Zeki Mugamiz, Türkçe'ye tercüme etmiştir.⁶²¹
- *Târîhu'l-'Arab Qable'l-İslâm* (İslam Öncesi Arap Tarihi) (Kahire, 1908).
- *Tabâkâtu'l-Umem* (Milletler Tabakası) (Kahire, 1912): 286 sayfadır.

⁶¹⁹ Çelebi, "Corcî Zeydân", 70.

⁶²⁰ Ebû Halîl, *Corcî Zeydân Fî'l-Mîzân*, 20; Kehhâle, *Mu'cemu'l-Muellifîn*, I, 481; Dâğır, *Maşâdiru'd-Dirâseti'l-Edebiyye*, 397.

⁶²¹ Kehhâle, *Mu'cemu'l-Muellifîn*, I, 481; Çelebi, "Corcî Zeydân", 70.

- *Ensâbu'l- 'Arabi'l- Kudemâ* (Eski Arap Soyları) (Mısır, 1921): Araplarda anaer- kil aile yapısının ve totemizmin olduğuna inananlara karşı reddiyeyi ele alır. 77 sayfadır.
- *Târîhu'l-Yûnân ve'l-Rûmân* (Yunanistan ve Romanya Tarihi) (ts.)⁶²².

“Felsefe, Coğrafya, Tercüme ve Gazetecilik” alanında verdiği eserler:

- *'İlmu'l-Firâseti'l-Hadîş* (Modern Feraset İlmi) (Mısır, 1901): 169 sayfadır.
- *Muhtaşaru Coğrâfiyyeti Mısr* (Mısır Coğrafyasının Özeti) (Kahire, 1891): 71 sayfadır.
- *Mecelletu'l-Hilâl* (Hilal Dergisi) (1892-1914): Corcî Zeydân'ın kurduğu ve hem yöneticiliğini hem editörlüğünü üstlendiği dergisidir.
- *'Acâ'ibu'l-Halk* (Yaratılış Mucizeleri) (Mısır, 1916)⁶²³: 204 sayfadır.

IV. Tarihi Romanları:

Cahiliye döneminden başlayıp modern döneme kadar birçok roman kaleme alan Corcî Zeydân'ın çoğu tarihi romanının konusunu Arap İslam tarihi oluşturmaktadır. İçerisinde Emevi, Abbasi, Eyyubi ve Osmanlılar dönemine yönelik 21 tarihi roman ortaya koyan yazarın bu romanlarından yalnızca bir tanesi Cahiliye dönemine aittir.⁶²⁴

Tarihi romanlarını kaleme alırken ilk olarak o romanın ismine yönelen yazar, onları büyük bir itina ile seçer. Yazarın bundaki amacı da bir taraftan romanın konusuna okuyucuyu çekmek ve teşvik etmek, diğer taraftan da tarihi eğlendirerek öğretmektir. Örneğin yazar, romanlarını adlandırırken bazen, onlara tarihi bir olay ve şahsiyete işaret eden isimler vermiştir: *Fethu'l-Endelus*, *el-Haccac b. Yûsuf*, *el-Emîn ve'l-Me'mûn* vb. gibi; bazen de, romanın aşk yönüne işaret eden isimlerle eserlerini adlandırır⁶²⁵: *Fetâtu Gassân*, *Azrâ'u Kureyş*, *Gâdetu Kerbelâ* gibi; çok nadir de olsa romanın macera yönüne işaret eden isimler de verir: *el-Memlûku's-Şârid*, *Esîru'l-Mutemehdî* gibi; bazı romanla-

⁶²² Ebû Halîl, *Corcî Zeydân Fî'l-Mîzân*, 18,19; el-'Aşmâvî, *Vakfe me'a Corcî Zeydân*, 9-10; Kehhâle, *Mu'cemu'l-Muellifîn*, I, 481; Dâğır, *Maşâdiru'd-Dîrâseti'l-Edebiyye*, 397.

⁶²³ Ebû Halîl, *Corcî Zeydân Fî'l-Mîzân*, 19, 20; Dâğır, *Maşâdiru'd-Dîrâseti'l-Edebiyye*, 398; ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, II, 117.

⁶²⁴ el-Makdisî, *el-Funûnu'l-Edebiyye ve A'lâmuhâ*, Dâru'l-'İlm li'l-Melâyîn, 516; Merîdan, *el-Kıssa ve'r-Rivâye*, 76; es-Sa'âfîn, *Ta'avvuru'r-Rivâyeti'l-'Arabîyyeti'l-Hadîse fî Bilâdi's-Şâm (1870-1967)*, 142; Halîfe, *eş-Şahsiyyetu'l-İslâmiyye fî'r-Rivâyeti'l-Mısıriyyeti'l-Hadîse*, 130.

⁶²⁵ el-'Aşmâvî, *Vakfe me'a Corcî Zeydân*, 13.

rını da *Armânûsetu'l-Misriyye* veya *Fethu Mısr, el-'Abbâse uhtu'r-Reşîd* veya *Nukbetu'l-Berâmeke* gibi hem tarihi hem de aşkı içeren iki farklı isimle adlandırmıştır.⁶²⁶

Corcî Zeydân, tarihi romanlarını yazarken bazı Batılı yazarların etkisi altında kalmıştır. Bunlar arasında tarihi roman alanının en tanınmış isimlerinden biri olan ve Fransa Kralı XI. Luis dönemine kadar peşpeşe tarihi roman kaleme alan Fransız yazar Alexandre Dumas bulunmaktadır. Yazarın etkilendiği bir diğer isim ise yine tarihi romanın öncü isimlerinden biri olan İskoçyalı yazar Walter Scott'tur. Yazarın, özellikle romanlarındaki olay örgüsü ve zengin kurgu açısından bu iki yazardan etkilendiği görülmür.⁶²⁷

Zeydân her ne kadar bu iki isimden etkilenmiş olsa da bir konuda onlarla fikir ayrılığına düşer. Çünkü onlar, tarihi romanlarını milliyetçilik duygusuyla yazar ve bu duygularını göstermek için tarihi kullanırlar. Ancak Zeydân'ın tarihi roman kaleme almasındaki sebep milliyetçilik duygusunu yansıtmak değil, tarihi çekici bir şekil içerisinde öğretmektir. Bu iki Batılı yazarın aksine tarihe hizmet için sanatsal hikâyeyi kullanmaya başlar.⁶²⁸

Corcî Zeydân, tarihi romanlarında, fetihlerin başlangıcından Memlukler dönemine kadar olan İslam tarihinin ilk dönemleri ile XVIII. ve XIX. yüzyıllarda meydana gelen olayları ele alır. Bu romanlarını kaleme almasında yazarın amacı tarihe hizmet etmek ve onu kendinden sonraki nesillere daha kolay aktarabilmektir. Bunun için de roman türünde tarihi anlatmayı tercih eden yazar, 1909 yılında yayınlanan Haccac b. Yusuf adlı romanının önsözünde yer verdiği şu düşünceleriyle bunu doğrular⁶²⁹: “*Tarihin roman biçiminde sunulmasının, insanları okumaya teşvik için en iyi araç olduğunu tecrübe ile anladık. Biz bazı yazarların yaptığı gibi romanı tarihe değil de tarihi, roman özelliğine üstün tutmaya çaba sarfediyoruz. Bu yabancı yazarların bazıları, roman yazmayı ilk hedef olarak belirlemiş, tarihi gerçekleri romana gerçek görüntüsü vermek için kullanmışlar, bu durumda bu tür yazarları, tarihi gerçekleri ortaya koyarken okuyucuları yan-*

⁶²⁶ Bedr, *Tatavvuru'r-Rivâyeti'l-'Arabiyyeti'l-Hadîse fî Mısr (1870-1938)*, 100,

⁶²⁷ el-Fâhûrî, *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî*, 936; Brugman, *An Introduction to the History of Modern Arabic Literature in Egypt*, 219-222, 226; Heddâre, *Dirâsât fî'l-Edebi'l-'Arabiyyi'l-Hadîs*, 342; Bedrettin Aytaç, *Elements of Historical Novel in Jurji Zeydan's Istibdad el-Mamalik and Namık Kemal's Jezmi*, *Türkoloji Dergisi*, XIV, Ankara 2001, 62.

⁶²⁸ Bedr, *Tatavvuru'r-Rivâyeti'l-'Arabiyyeti'l-Hadîse fî Mısr (1870-1938)*, 90-92, Heykel, *Tatavvuru'l-Edebi'l-Hadîs fî Mısr*, 195.

⁶²⁹ Heddâre, *Dirâsât fî'l-Edebi'l-'Arabiyyi'l-Hadîs*, 343.

lış görüşe itebilecek dikkatsizliklere düşürmüştür. Tarih konusunda romanımızda takip edilen yola gelince, biz, okuyucuyu sürüklemek, onu meraklandırmak amacıyla roman olaylarına yer veriyoruz. Tarihi olaylar ise olduğu gibi kalıyor. Bu arada okuyucuyu eseri tümünden okumaya sevk eden bir macera hikâyesini araya sokuyoruz. Dolayısıyla bu romanlarda geçen tarihi olaylara, tıpkı tarih kitaplarındakilere karşı duyulan güven gibi, zaman ve tipler açısından itimat tam olmaktadır. Ancak hikâyenin gerektirdiği tasvirlerle biraz fazla yer verilmektedir. Ne var ki bu tasvirlerde aşırıya kaçma, gerçek üzerinde herhangi bir etki yapmayacağı gibi, tersine ahlak ve adet tasvirlerinde bu tür betimlemelerle konu daha da açıklığa kavuşturulmuş olacaktır.”⁶³⁰

Corcî Zeydân, bütün romanlarını iki ana unsur üzerine ele almaktadır. Bunlardan ilki tarihi olaylara ve karakterlere dayandığı tarihi unsur, ikincisi de iki âşık ya da aile fertleri arasındaki sevgi ve muhabbet ile güçlendirdiği hayali unsurdur.⁶³¹ Bundan dolayı yazar, bu eserlerinden her birini hem tarihi hem de aşkı içerdiği için genel manada onları “tarihi-aşk romanı” olarak vasıflandırmıştır. Ancak bazı durumlarda tarihin ön plana çıkmasıyla birlikte aşk unsurları zayıflamıştır. Bu gibi durumlarda da yazar, eserlerini “tarihi-edebi romanlar” olarak nitelendirmiştir.⁶³²

Corcî Zeydân, romanlarına ilk olarak tarihi ve edebi bilgileri vermekle başlar, bunu roman özeti izler, daha sonra artan bir tempo ile heyecan ve macera bölümüne geçer. Olaylar, belli bir mantık çerçevesi içerisinde tamamen birbirine bağlıdır. Tarihi anlatı ile hikâyesel anlatı birbirini izler. Yazar, tarihi anlatıyı bitirdiğinde, hikâyesel anlatıyı aktarmaya başlar, daha sonra tekrar tarihsel anlatıya döner. Bundan dolayı yazar, arka arkaya tarihi anlara geri dönmek ve anlatıyı bölümlere ayırmak için özet ve not tekniğini kullanır.

Didaktik (öğretici) ile eğlendirici unsurları, romanlarında bir araya getiren Zeydân, bu prensibine oldukça bağlıdır ve romanlarının önsözünde mutlaka buna değ-

⁶³⁰ Er, *Modern Mısır Romanı*, 57.

⁶³¹ Heykel, *Tatavvuru'l-Edebi'l-Hadîs fî Mısır*, 195. Zeydân tarihi romanlarındaki kurgusal hikâyeyi oluştururken üç farklı konu modeliyle karşımıza çıkmaktadır. Bunlardan ilki, romandaki anakarakterin ailesinin dağılıp yeniden bir araya gelmesiyle oluşan hikâye (*el-Memluk eş-Şarid ve İstibdad el-Memalik* buna örnektir), ikincisi romanın başkahramanı olan iki âşığın çeşitli nedenlerle ayrılıp, tekrar birbirine kavuşmalarını anlatan hikâye, sonuncusu ise romanın başkahramanının yakınından birinin veya aşkına karşılık bulamadığı sevgilisinin ölümüyle sonuçlanan hikâyedir. Sheehi, *Foundations of Modern Arab Identity*, 165.

⁶³² Bedr, *Tatavvuru'r-Rivâyeti'l-'Arabiyyeti'l-Hadîse fî Mısır (1870-1938)*, 100.

nir.⁶³³ Eserlerini kaleme alırken tarih hakkında yazdıklarıyla aydın kesimi, roman konusunda yazdıklarıyla da yarı aydın ve sıradan insanları esas alır. Yarı aydın kesime tarihi öğretmek için ise romanı araç edinir. Tamamen didaktik ve romantik olan iki yöntem arasında konularını işler.⁶³⁴

Corcî Zeydân, romanda basit ve klasik bir yapıyı desteklemektedir. Bundaki amacı da olayları ve gelişmelerini, karakterlerin tasvirini ele aldığı romanda tarihi daha kolay öğretebilmektir. Yazar, romanlarında tarih haricinde ele aldığı aşk ilişkilerini, seçkin bir kahramanı seven, halk tabakasından bir insanla geçirir. Onların aşkları arasında dönen entrikaları, hileleri ve engelleri anlatır. Tarihi romanlarının sonunu soyutlanmış aşk hikâyeleriyle bitirir. Ayrıca bu hikâyelerin anlatımında “iyi kahramanlar”, “kötü kahramanlar”, “platonik aşk”, “tesadüflerin ve kaderin gücü” gibi geleneksel halk hikâyelerinin motiflerini kullanır.

Corcî Zeydân, romanlarını, insanların kolayca anlayabileceği, ilmi seviyeye uygun, sade, ahenkli ve dilbilgisi kurallarına uygun bir üslupla yazmıştır.⁶³⁵ Her satırda ve her romanda, klasik bir tarzda yankılanan bir ses tonuna sahip olan diliyle, tarihi bilgileri basit ve anlaşılır bir şekilde onlara aktarabilmeyi hedeflemiştir.⁶³⁶ Ayrıca Zeydân’ın kullandığı dil, ondan önceki ve döneminin yazarlarının kullandığı dile göre daha net ve akıcı olmuştur.⁶³⁷

Zeydân’ın, basit, dilbilimsel bir üslubu izlemesinde yardımcı olan en önemli etkenlerden biri Batı kültürüyle olan temasıdır. Diğeri ise romanda şekilden çok içeriğe önem vermesi, dile ağır gelen ve sadece şekil üzerine yoğunlaşan bedî’î sanatlardan ve belagatten uzaklaşmasıdır. Böylece Zeydân, kolay, modern, düşünce ve içerik ağırlıklı ritmin hoş bir şekilde kullanıldığı fusha bir dil kullanmaya özen göstermiştir. Ayrıca eski yazarlar tarafından kullanılan “üslub-u müzeyyen”i (süslenmiş üslup) ve bunu kul-

⁶³³ Bedr, *Tatavvuru’r-Rivâyeti’l-‘Arabiyyeti’l-‘Hadîse fî Mısır (1870-1938)*, 102; Allen, “The Beginning of The Arabic Novel”, 187.

⁶³⁴ Bedr, *Tatavvuru’r-Rivâyeti’l-‘Arabiyyeti’l-‘Hadîse fî Mısır (1870-1938)*, 98; el-Hevârî, *Naḥdu’r-Rivâye fî’l-Edebi’l-‘Arabiyyi’l-‘Hadîs fî Mısır*, 57.

⁶³⁵ Pierre, Cachia, “The Critics”, (*Modern Arabic Literature*, Editör: M.M. Badawi), Cambridge University Press, Cambridge, 1992, 425,

⁶³⁶ en-Nessâc, *Bânûrâmâ’r-Rivâyeti’l-‘Arabiyyeti’l-‘Hadîse*, 94. Fâik Muştafâ, *Siḥru’s-Serd-Dirâsât fî’l-Kışsati ve’r-Rivâyeti’l-‘Arabiyye*, 14.

⁶³⁷ Ismail Serageldin, “Jurji Zaidan: His Contributions to Modern Arab Thought and Literature (Introduction: Providing the Context)”, *Jurji Zaidan: Contributions to Modern Arab Thought and Literature*, Edit. George C. Zaidan-Thomas Philipp, The Zaidan Foundation, 2013, 17-44.

lananları eleştirmiş, günümüzün yeni bir dil anlayışına ihtiyaç duyduğunu belirtmiştir.⁶³⁸

Corcî Zeydân, tarihi romanlarında mekâna büyük bir önem vermiştir. Mekânları bir bütün olarak tasvir edebilmek için romanlarını bölümlere ayırmıştır. Bu ayrımlar ülkeler, şehirler, saraylar, kiliseler vs.den oluşmuştur. Zeydân'a göre mekânlar, tarih ile bağlantılıdır ve sadece meskenler ile sınırlandırılmış genel bir yer değildir. Aksine dolaysız, sade, düz ve klasik bir şekilde olayın gelişmesine işaret eden tarihi bir yerdir.⁶³⁹

Corcî Zeydân, romanlarında zamanı, klasik bir tarzda ele almaktadır. Yani zaman, romanın başlangıcından sonuna kadar tek bir yönde dosdoğru ilerlemektedir. Bazen de romanda zamansal uzaklık ortaya çıkmaktadır. Bu da tarihi olayların yaşandığı zamana geri dönülmesinden kaynaklanmaktadır. Zeydân'a göre genel itibariyle, zamansal uzaklık, olayları kesmeksizin ve birbirinden koparmaksızın belli bir mantık silsilesi içerisinde yer alan tarihsel zamanla bağlanabilir.⁶⁴⁰

Kaleme aldığı eserleriyle hem dönemindeki hem de kendinden sonraki yazarlara örnek olan Zeydân'ın tarihi romanlarını şöyle sıralayabiliriz:

1) *Fetâtu Gassân* (Gassanlı Genç Kız):

Corcî Zeydân'ın *Fetâtu Gassân* adlı romanı 1897 yılında Kahire'de basılmıştır. Romanın öne çıkan tarihi karakterleri arasında, Gassanilerin son Kralı Cebele b. Eyhem, Gassanilerin VII. Kralı Hâris b. Ebû Şemir, Irak Kralı 'Abdullah, Irakta Müslüman ordunun komutanı Hâlid b. Velîd, Şamda Müslüman ordunun komutanı Ebû 'Ubeyde b. Cerrâh bulunmaktadır. Cebeli'nin kızı rolünde ve Fetatu Gassan olarak adlandırılan Hind, annesi Sadâ, Şemir'in oğlu Salebe, Abdullah'ın oğlu Hammâd ve onun hizmetlisi Selman da romandaki hayali kişiler olarak karşımıza çıkar.⁶⁴¹

Romanda Cahiliye döneminin son yılları ile İslami dönemin ortaya çıkışından Irak ve Şam'ın fethine kadar geçen zamanda İslamiyet'in durumundan bahsedilir. Yine bu dönemde Arap halkının yaptığı savaşları, adetleri, gelenekleri, görenekleri, ahlakları vs. ele alınır. Hz. Peygamberin, toplumu putperestlikten tevhid inancına yönlendiren yeni

⁶³⁸ en-Nessâc, *Bânûrâmâ'r-Rivâyeti'l-'Arabiyyeti'l-Hadîse*, 94.

⁶³⁹ Tâbil, *Tahvilâtu'r-Rivâyeti't-Târîhiyye fî'l-Edebi'l-'Arabî*, 31.

⁶⁴⁰ Tâbil, *Tahvilâtu'r-Rivâyeti't-Târîhiyye fî'l-Edebi'l-'Arabî*, 31.

⁶⁴¹ Corcî Zeydân, *Fetatu Gassân*, Dâru'l-Kutub, Beyrut 1999, 11; 'Abbûd, *Corcî Zeydân: Hayatuhu A'mâluhu mâ Kîle fih*, 32-33.

bir din olan İslamiyet ile tanıştırmayı ve Arap toplumunu bir araya getirerek belirli bir amaç etrafında birleştirmesi işlenir.⁶⁴² Bunların dışında Müslüman Arapların ilk muhataplarından olan Farisilerin üzerinde geniş bir şekilde durulan romanda, Farisiler üzerine olumsuz bir imaj çizilmektedir.

Tarihi olayların Hind, Hammâd ve Saleb arasında yaşanan bir aşk üçgenine bağlanarak anlatıldığı romanda Hind ve Hammâd birbirini seven âşıklar olarak karşımıza çıkarken, bu ikiliyi ayırıp Hind ile evlenmek isteyen Saleb romanın kötü karakteridir. Ona ve bütün güçlülere rağmen iki âşık romanın sonunda birbirine kavuşarak mutlu olurlar.⁶⁴³

Bu romanı ‘Abdulahuseyin Mirzâ b. Müeyyidüddeve, *Hânum-i Şâmî* ismiyle Farsçaya (I-II Tahran, 1330), Ahmed Muhtar Büyükçınar ve Kerim Aytekin ise *Gassanlı Hint* ismiyle Türkçeye (İstanbul 1972) tercüme etmişlerdir.⁶⁴⁴

Yazarın, bu romanını kaleme alırken yararlandığı başvuru kaynakları arasında; Târîh et-Taberî, Ibn el-Esîr, Ibn Haldûn, el-Enbiya, el-İnşikâk, Kitabu Yâkut, İsfahânî’nin el-Egânisi, Sîret İbn Hişâm vb. bulunmaktadır.⁶⁴⁵

2) *Armânûsetu’l-Mısriyye* (Mısırlı Armonisa):

Corcî Zeydân’ın 1896’da Kahire’de yayınlanan *Armânûsetu’l-Mısriyye* adlı romanında, Roma İmparatoru Herkül, oğlu ve aynı zamanda romanın ana kahramanı Armonisa’nın nişanlısı Kostantin, Mısır fatihi ‘Amr İbn As, Mısır valisi Makukos ve oğlu Aristoles gibi isimler tarihi karakterler olarak yer almaktadır. Makukos’un kızı Armonisa, onun sevdiği adam ve Romalı bir komutanın oğlu olan Arkadiyos ise kurgusal karakterler arasındadır.⁶⁴⁶

Romanda miladi 640 yılında Mısır ve İskenderiye’nin ‘Amr İbn As tarafından işgalinin yanı sıra bu işgal esnasında Mısır halkının o yıllardaki yaşam, giyim, kuşam tarzlarından, adetlerinden, gelenek ve göreneklerinden bahsedilir. Ayrıca yine aynı dö-

⁶⁴² Zeydân, *Fetat Ğassân*, 1.

⁶⁴³ Zeydân, *Fetat Ğassân*, 7-9.

⁶⁴⁴ Çelebi, “Corcî Zeydân”, 70.

⁶⁴⁵ Zeydân, *Fetat Ğassân*, 13; ‘Abbûd, *Corcî Zeydân: Hayatuhu A’ mâluhu mâ Kîle fih*, 33.

⁶⁴⁶ Corcî Zeydân, *Armânûsetu’l-Mısriyye*, Dâru’l-Kutub, Beyrut 1999, 9.

nemde Mısır’da yaşayan Romalıların ve Kıbtîlerin durumu da romanda işlenmektedir.⁶⁴⁷

Yazarın, Mısırlılık kavramı üzerine yoğunlaştığı romanında Mısır’ın yerlileri Kıbtîler için *Vataniyyun* adını kullanır.⁶⁴⁸ İslamiyet öncesi Mısır topraklarında yaşayan Romalıları zalim, Kıbtîleri ise mazlum olarak değerlendirir. Daha sonra İslam’ın ortaya çıkışı ve yayılışının yanı sıra Mısır’ın Müslüman Araplar tarafından fethedilişini işler.

Tarihi olayların yanı sıra kurgusal bir aşk hikâyesine yer verilen romanda babasının isteği ile sevmediği Konstantin ile nişanlanmak zorunda kalan Armonisa’nın, Arkadiyos adlı bir gençle olan karşılıklı duyguları ele alınır. Zor şartlar altında imkânsız gibi görünen bir aşkı yaşayan bu çiftin evlilikle biten hikâyesiyle birlikte roman, sevgi, ihlas, vefa, cesaret ve mertlik gibi duyguları da içinde barındırır.⁶⁴⁹

Bu eseri, Abdülhuseyin Mirzâ b. Müeyyidüddeve, *Armanos-ı Mısrî* (Tahran, 1322), Mîr Seyyid Ca‘fer-i Gazbân, *Armanosa-i Mısrîyye* (Tahran, ts.) adlarıyla Farsçaya çevirmişlerdir.⁶⁵⁰ Ayrıca yazar, romanında tarihi olayları kaleme alırken kendi eserlerinin yanı sıra Tâberi, İbn Hişâm, İbn el-Esîr, Bağdâdi, Suyûtî gibi önemli isimlerin eserlerinden yararlanmıştır.⁶⁵¹

3) ‘*Azrâ’u Kureyş* (Kureyş Bakiresi):

Corcî Zeydân’ın 1899 yılında Kahire’de basılan bu romanında, İslami Dönemin üçüncü Halifesi Hz. Osman, dördüncü halifesi Hz. ‘Alî, Hz. Muhammed’in (S.a.v) eşi Hz. ‘Aişe, Emevi Devleti’nin kurucusu Hz. Muâviye b. Ebû Sufyân, Hz. Osman’ın amcasının oğlu Hz. Mervân b. el-Hakem, Hz. ‘Alî’nin sağ kolu ve Hz. ‘Aişe’nin kardeşi Hz. Muhammed b. Ebû Bekr es-Sıddîk, Hz. Osman’ın eşi Hz. Nâile Bintu’l-Ferâfisa öne çıkan tarihi kahramanlar arasındayken romanın ana karakteri Esma, annesi Meryem, üvey babası Yezîd ise hayali karakterleri oluşturmaktadır.⁶⁵²

Zeydân’ın bu eserinde, Halife Hz. Osman b. Affân’ın şehit edilişinden sonra yerine Hz. Ali’nin geçmesi üzerine, onun hilafetine karşı olanların çıkardıkları fitne ve karı-

⁶⁴⁷ Zeydân, *Armânûsetu’l-Mısrîyye*, 1, ‘Abbûd, Corcî Zeydân: *Hayatuhu A’ mâluhu mâ Kîle fih*, 36.

⁶⁴⁸ Zeydân, *Armânûsetu’l-Mısrîyye*, 18, 66,

⁶⁴⁹ Zeydân, *Armânûsetu’l-Mısrîyye*, 7; Heykel, *Tatavvuru’l-Edebi’l-Hadîş ft Mısr*, 196.

⁶⁵⁰ Çelebi, “Corcî Zeydân”, 70.

⁶⁵¹ Zeydân, *Armânûsetu’l-Mısrîyye*, 11.

⁶⁵² Corcî Zeydân, *Azrâu Kureyş*, Dâru’l-Kutub, Beyrut 1999, 11.

şıklık işlenir. Bunun sonucunda meydana gelen Cemel ve Sıffin vakaları, Tahkîm el-Hakemeyn ile Hz. Ali'nin hilafet yönetiminin sonuna kadarki olan olaylar ele alınır.⁶⁵³

Eserin tarihi olaylar dışındaki kurgusal bölümünde ise romanın adı olan Azrâ'u Kureyş ile kastedilen kişi, yani yazarın hayalinde canlandığı Esmâ karakteri anlatılmaktadır. Esmâ çevresinde güzelliği, cesareti, ahlakıyla tanınan ve sevilen bir kızdır. Ve üvey babası Yezid'in menfaatleri doğrultusunda Mervân b. el-Hakemle evlendirilmek istenir. Ancak o, Muhammed b. Ebu Bekr Sıddık'a gönlünü kaptırır. Muhammed'in de ona karşı duyguları olsa da bu çift hiçbir zaman bir araya gelemeyen ve hüzünlü bir sonla ikisi de yaşama veda ederler.⁶⁵⁴

Romanı, Mîr Mehmed Kerîm el-Hâc Mîr Câferzâde Azerî Türkçesi'ne (Bakü, 1908), Muhammed Alî-i Şîrazî, Farsçaya (Tahran, 1337), Selami Münir Yurdatap Türkçeye (İstanbul, 1944) tercüme etmiştir.⁶⁵⁵ Yûsuf Tabşî ise 1900 yılında Kahire'de yayımladığı “*el-Burhan fî intikadi rivayeti 'Azra'i Kureyş*” adlı kitabıyla bu romanı eleştirmiştir.⁶⁵⁶

Yazar bu romanın yazımında, Mu'cemu'l-Yâkût, Kâmûsu'l-İslâm, Esedü'l-Ğâbe, el-İkdu'l-Ferîd, Târihu'l-Ĥamîs, Nehcu'l-Belâğa gibi önemli eserlerin yanında, Ibnu'l-Esîr, el-Mes'ûdi, ed-Demîri, Ibn Haldûn, Ibn Hişâm'ın tarih kitaplarından da istifade etmiştir.⁶⁵⁷

4) 17 Ramadân (17 Ramazan):

Corcî Zeydân'ın, 1900 Kahire basımlı *17 Ramadân* adlı romanında yer alan tarihi kahramanlar, Hz. Ali, oğulları Hasan ve Hüseyin, Muâviye b Ebû Sufyân, Mısır valisi 'Amr b. Âş, Hz. Ali'nin katili 'Abdurrahmân b. Mülcem, 'Amr b. Âş'ın öldürülmesi emrini veren Hariciler'den 'Amr b. Bekr, diğeri ise Muâviye'nin öldürülmesini emreden Burak b. 'Abdullâh et-Temîmî'dir. Kufeli genç kız Kutâm, onun mürebbiyesi Lebâbe ve aşığı Saîd Emevî ise kurgusal karakterler olarak romanda hayat bulur.⁶⁵⁸

⁶⁵³ Zeydân, *'Azrâu Kureyş*, 1, 'Abbûd, *Corcî Zeydân: Hayatuhu A'mâluhu mâ Kîle fih*, 39-40.

⁶⁵⁴ Mürüvvet Türken Çakır, “Corcî Zeydân'ın “Kureyş Bakiresi” Adlı Tarihi Romanı Üzerine Bir İnceleme” *Bayburt Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 1, Mart, 2018, 138-142.

⁶⁵⁵ Çelebi, “Corcî Zeydân”, 70,

⁶⁵⁶ Çelebi, “Corcî Zeydân”, 70.

⁶⁵⁷ Zeydân, *'Azrâu Kureyş*, 12; 'Abbûd, *Corcî Zeydân: Hayatuhu A'mâluhu mâ Kîle fih*, 40.

⁶⁵⁸ Corcî Zeydân, *17 Ramadân*, Dâru'l-Kutub, Beyrut 1999, 11.

Romanda olayların geçtiği yerler Mısır'ın başkenti Fustat yani şimdiki ismiyle Kahire ve Kufe şehirleridir. Mısır'da 'Amr b. Âş, Kufe'de ise Hz. Ali'nin bulunduğu dönem ve olayların işlendiği eserde, Hz. Ali'nin şehit edilmesinin ayrıntıları ele alınır. Ayrıca Hz. Osman'ın ölümünden sonra yayılan fitnenin bir devamı olarak Haricilerin durumu ve hilafetin Ehl-i Beyt'in elinden çıkarak Beni Ümeyye'nin kontrolüne geçişi anlatılmaktadır.⁶⁵⁹

Esere neden *17 Ramadân* adının verildiğine gelince Hz. Ali, Muviye ve Amr b. As'ı öldürmek için Haricilerden oluşan üç adamın, 'Abdurrahmân b. Mülcem, 'Amr b. Bekr ve Burak b. 'Abdullâh et-Temîmî'nin, ramazanın 17. gecesi bir araya toplanıp suikast hazırlığı içerisinde olmalarından dolayıdır.⁶⁶⁰

Romanın kurgusal hikâyesinde ise Rebab kabilesine mensup Kufeli bir genç kız olan Kutâm ve Saîd başroldedir. Kutâm, abisinin ve babasının öldürülmesinden sorumlu tuttuğu Hz. Ali'ye karşı intikam duygusuyla dolu bir karakter olarak karşımıza çıkarken, Saîd de Kufe'ye amcaoğlunun yanına gelip, güzelliği ile dikkat çeken Kutâm'ı görüp beğenen bir delikanlıdır. Ancak Saîd, Kutâm'ın intikam almak için çevirdiği entrikaları öğrenince hayal kırıklığına uğrar ve ondan soğur. Romanın sonunda amcasının kızı ile evlenen Saîd onunla mutlu bir yaşam sürerken, Kutâm ve ona yardım edenler ise öldürülür.

Romanı Mîr Mehmed Kerîm, Azeri Türkçesi'ne (Bakü 1910), Necati Avcı - Ahmet Almaz da *17 Ramazan Suikasti* adıyla Türkçeye (İstanbul 2003) dir.⁶⁶¹ Ayrıca yazar bu eserin yazımında el-Makrîzî, Ibn el-Esîr, Ibn Dekkâk gibi isimlerin tarihinden faydalanmıştır.⁶⁶²

5) *Ğâdet Kerbelâ* (Kerbela'nın Genç Kızı):

Corcî Zeydân'ın, *Ğâdet Kerbelâ* romanı, 1901 yılında Kahire'de basılmıştır. Hz. Ali'nin oğlu Hz. Hüseyin, Emevilerin ikinci Kralı Yezîd b. Muâviye, Yezîd'in amcasının oğlu 'Ubeydullâh b. Ziyâd, Hz. Ali'nin kumandanı Hıcr b. Adî el-Kindî, Hz. Hüseyin'in katili Şimr b. Zi'l-Cevşen, Hz. Hüseyin'in amcasının oğlu Müslim b. Aqîl, sahabelerden Zubeyr b. Avvâm'ın oğlu 'Abdullâh b. Zubeyr ve Hz. Hüseyin'in kız kardeşi

⁶⁵⁹ Zeydân, *17 Ramadân*, 1, 7; 'Abbûd, *Corcî Zeydân: Hayatuhu A'mâluhu mâ Kîle fîh*, 82-87.

⁶⁶⁰ Zeydân, *17 Ramadân*, 7.

⁶⁶¹ Çelebi, "Corcî Zeydân", 70.

⁶⁶² Zeydân, *17 Ramadân*, 12.

H. Zeynep, romanda yer alan tarihi gerçek kahramanlardır. Eserin kurgusal karakterleri arasında ise romanın ismiyle (Kerbela'nın Genç Kızı) kastedilen ve H. H. b. Adî'nin kızı olarak gösterilen Selma, onun amcasının oğlu 'Abdurrahmân el-Kindî ve kefilisi 'Amir el-Kindî bulunmaktadır.⁶⁶³

H. Hüseyin ve Ehl-i Beyti'nin Kerbelâ'da şehit edilmesi ve Muâviye b. Ebû Sufyân'ın ölümünün ardından hilafetin Yezîd b. Muâviye'ye geçmesini ve onun h. 64 yılından vefatına kadarki dönemde gerçekleşen olayları ve karışıklıkları içermektedir.⁶⁶⁴

Başkahraman Selma ile beraberindekilerin tarihsel olaylara heyecan kattığı romanda kurgusal hikâyenin kısa özeti şöyledir: Selma babası H. H. b. Adî'nin öldürülmesinden sorumlu tuttuğu Yezîd b. Muâviye'yi öldürebilmek için amcasının oğlu ve sevdiği adam olan 'Abdurrahman ve kefilisi 'Amr ile birlikte hareket eder. Başlarından geçen birçok olay ve entrikadan sonra Selma, Yezîd'i zehirleyerek öldürür. Amacına ulaşan Selma, 'Abdurrahman ile nişanlanarak sakin ve mutlu bir hayata kavuşur.

Roman, 'Arûs-ı Kerbelâ ismiyle 'Abdülhuseyin Mirzâ tarafından Farsçaya (Tahran, ts.) tercüme edilmiştir.⁶⁶⁵ Romanın yazımında ise Kâmûsu'l-İslâm, Ansiklopediya Britaniya, Kitâbu'l-İrşâd, Nehcu'l-Belâğa, el-Eğânî ve el-'İkdu'l-Ferîd gibi kaynaklardan yararlanılmıştır.⁶⁶⁶

6) *el-Haccac b. Yûsuf* (Haccac b. Yusuf):

Corcî Zeydân tarafından yazılan 1902 Kahire basımlı *el-Haccac b. Yûsuf* romanı adlandırılmış 17 bölümden oluşmaktadır. Romanın tarihi kahramanları arasında 'Abdullâh b. Zubeyr, Emevi Kralı 'Abdûlmelik b. Mervân, Emevilerin Irak Valisi Haccâc b. Yûsuf, H. Hüseyin'in kızı Sükeyne bint Hüseyin, meşhur şair Leylâ el-Akheeliyya, H. Hüseyin'in erkek kardeşi Muhammed b. Hanefiyye, Zubeyr taraftarı 'Abdullâh b. Safvân yer almaktadır. Medine'deki şarkıcı kadınların en meşhuru İzzetu'l-Meylâ, şehrin genç kızlarından Sümeyye ve onun nişanlısı Irak ahalisinden Hasan ise romanın hayali karakterleridir.⁶⁶⁷

⁶⁶³ Corcî Zeydân, *Ğâdet Kerbelâ*, Beyrut 1999, 10.

⁶⁶⁴ Zeydân, *Ğâdet Kerbelâ*, 1.

⁶⁶⁵ Çelebi, "Corcî Zeydân", 70,

⁶⁶⁶ Zeydân, *Ğâdet Kerbelâ*, 11.

⁶⁶⁷ Corcî Zeydân, *el-Haccac b. Yûsuf*, Kahire 2012, 6-8.

Romanda ilk olarak Mekke'nin 'Abdullâh b. Zübeyr zamanında kuşatılıp, ele geçirilmesini ve Zübeyr'in öldürülmesinin ardından hilafetin 'Abdumelik b. Mervân'a kalışı anlatılır. Ayrıca romanda Mekke ve Medine şehirlerinin ayrıntılı tasvirine yer verilir.⁶⁶⁸

Romanda asıl olayların başlangıcı, 'Abdumelik b. Mervân'ın emriyle Mekke'nin Haccâc b. Yûsuf tarafından kuşatılıp taş yağmuruna tutulmasıdır. İktidar ve kendi menfaatleri uğruna kutsal olan hiçbir şeyi gözü görmeyen zalimliği ve zorbalığı ile tarihe kazınan ve romana da adını veren Haccâc b. Yûsuf'un Emevi devleti içindeki rolü ve yaptıkları eserde okuyucuya aktarılır.

Roman aynı adla Farsçaya çevrilmiştir. (Tahran, ts.)⁶⁶⁹ Bunun dışında eserin yazımında *el-Eğâni*, *el-Beyân* ve *t-Tebyîn*, *Usdu'l-Ğabe*, *el-'İkdu'l-Ferîd*'in yanı sıra Ibn Hişâm, Ibn el-Esîr, ed-Demîrî, Ibn Hallikân, Fâhûrî gibi isimlerin tarih kitaplarından yararlanılmıştır.⁶⁷⁰

7) *Fethu'l-Endelus* (Endülüs'ün Fethi):

Corcî Zeydân'ın 1903 yılında Kahire'de basılan *Fethu'l-Endelus* adlı romanında, Got (Vizigot) Kralı Rodrigo, Sebte Kontu Julianus, Tanca valisi ve İslam ordularının komutanı Tarık b. Ziyâd, Kral Rodrigo'nun destekçisi Papa Martin tarihi kahramanlar olarak yer alır. Romandaki diğer karakterler; İspanya Kralı Wittiza'nın oğlu olarak gösterilen Alfonso, onun nişanlısı ve Kont Julianus'un kızı olarak karşımıza çıkan Floranda, Alfonso'nun amcası Metropolis Obas, Kont Julianus'un destekçisi Süleyman, Floranda'nın halası Barbara, Alfonso'nun hizmetçisi Yakup'tur.⁶⁷¹

Yazar, bu romanında, İspanya'nın Müslümanlar tarafından fethedilmesinden önceki ve sonraki durumunu, bu fethin Tarık b. Ziyâd tarafından gerçekleştirilmesini ve Gotların Kralı Rodrigo'nun öldürülmesini işler. Ayrıca eserde Tarık b. Ziyâd'ın, İspanya'nın fethi sırasında ülkede yaşayan Yahudilerin oynadıkları rolün abartılı bir şekilde anlatılması dikkat çekicidir.

⁶⁶⁸ Ebû Halîl, *Corcî Zeydân Fî'l-Mîzân*, 104; 'Abbûd, *Corcî Zeydân: Hayatuhu A'mâluhu mâ Kîle fîh*, 77-78.

⁶⁶⁹ Çelebi, "Corcî Zeydân", 70,

⁶⁷⁰ Zeydân, *el-Haccâc b. Yûsuf*, 10.

⁶⁷¹ Corcî Zeydân, *Fethu'l-Endelus*, Kahire 2012, 9.

Romandaki tarihi olayları daha çekici kılmak ve okurun aklında yer etme adına yazar, Floranda ve Alfonso arasında geçen aşk hikâyesini ön plana çıkarır. Bunun dışındakiler mekânların, mabedlerin, sarayların, şehirlerin, orduların tasvirini hoş bir şekilde yaparak okuyucunun ilgisini romana çekmeyi başarır.⁶⁷²

Roman, *Feth-i Endelüs* adıyla İbrahim Neşât tarafından Farsçaya (Tahran 1323) tercüme edilmiştir.⁶⁷³ Yazar bu romanının yazımında Rûmî'nin İspanya Tarihi, kendisinin *Târîh et-Temedduni'l-İslâm*, Ibn el-Esîr ve Ibn Hallikân'ın Tarih, İlmu'l-Firâseti'l-Hadîş gibi eserlere başvurmuştur.⁶⁷⁴

8) *Şarl ve 'Abdurrahman* (Charles ve Abdurrahman):

Corcî Zeydân tarafından kaleme alınan *Şarl ve 'Abdurrahman* romanı 1904'te Kahire'de yayınlanmıştır. Bu eserde yer alan tarihi karakterler, Emeviler döneminde Endülüs valisi ve kumandanı olan 'Abdurrahmân el-Ğâfîkî, Frenklerin komutanı Charles Martel, Aquitania Dükü Eudes'tir. Arap süvarilerinin başı Hani, Berberi kabilesinin lideri Bestâm, ilk Endelüs valisi Abdülaziz b. Musa'nın kızı Meryem, onun annesi Salime, el-Ğâfîkî'nin cariyesi Meymune, Meryem'in hizmetçisi Hasan da romandaki diğer karakterlerdir.⁶⁷⁵

Romanın isminden de anlaşılacağı üzere eserde, biri Arapların diğeri Frenklerin başarılı iki komutanının tarih sahnesinde karşılaşması ele alınır. Abdurrahman el-Ğâfîkî liderliğinde Arapların, Fransa-Toulouse civarında bulunan Lovar Nehri'nin yakınlarındaki fetihleri ve Frenklerin komutanı Charles Martel yönetiminde bu fetihleri durdurma girişimleri işlenir.⁶⁷⁶

Romanı şöyle özetleyebiliriz: Pek çok Endülüs komutanı Fransa'nın güneyine ulaşınca kadar birçok şehri fethetmiştir. Bu komutanlardan sonuncusu da 730 yılında Endülüs valiliğine tayin edilen Abdurrahman el-Ğâfîkî'dir. O, İslam ve Müslümanlar için gayret eden saygın ve kararlı bir liderdir. Onun romanda Hani adında sevdiği, yetenekli ve cesurluğu ile ünlü, genç yaşına rağmen Arap atlılarının başına geçirdiği bir komutan vardır. Abdurrahman, bu gence Fransa'nın Bordo şehrini fethettikten sonra

⁶⁷² Zelut, *el-Endelus fi'r-Rivayeti'l-'Arabiyyeti'l-Mu'âsir*, 51, 52, 55.

⁶⁷³ Çelebi, "Corcî Zeydân", 70,

⁶⁷⁴ Zeydân, *Fethu'l-Endelus*, 11.

⁶⁷⁵ Corcî Zeydân, *Şarl ve 'Abdurrahman*, Dâru'l-Kutub, Beyrut 1999, 9.

⁶⁷⁶ Zeydân, *Şarl ve 'Abdurrahman*, 1, Haywood, *Modern Arabic Literature 1800-1970*, 134.

evlendirme sözü verir. Hani, Salime adlı bir esirin kızı olan Meryem ile evlenmek ister, ancak aralarına bir takım engeller girer. Romanın sonunda da bu iki genç el ele Lovar Nehri'ne doğru yürür ve boğularak ölürlür.⁶⁷⁷

Roman, Seyyid ‘Abdurrahîm Halhalî (Tahran, 1333), Muhammed Alî-i Şîrâzî (Tahran, 1338) tarafından aynı isimle Farsçaya çevrilmiştir.⁶⁷⁸ Eserin yazımında, Ibn el-Esîr ve Ebû el-Fudâi'nin Tarihi'nden, Kitabu Teberruati'l-İslâm, Târih et-Temedduni'l-İslâm, Muhtaşar ed-Düveli gibi kaynaklardan istifade edilmiştir.⁶⁷⁹

9) *Ebû Muslim el-Horasânî* (Ebu Müslim Horasani):

Corcî Zeydân'ın, 1905 Kahire basımlı *Ebû Müslim el-Horasânî* adlı romanında yer verdiği tarihi kahramanlar; Abbasi ihtilalinin hazırlayıcılarından İbrahîm el-İmân ve bu ihtilalin önde gelen şahsiyetlerinden Ebû Muslim el-Horasânî, Abbasilerin I. Halifesi Ebû'l-'Abbâs 'Abdullâh b. Muhammed (es-Seffâh), II. Halifesi Ebû Ca'fer el-Mansûr, Abbasilerin veziri Hâlid b. Bermekî, Emevîlerin son Horasan valisi Naşr b. Seyyâr ve son halifesi Mervân b. Muhammed'tir. Farisi emirlerinden biri olarak gösterilen Dehkan Merv ve kızı Gülnar da romanın kurgusal karakterlerindendir.⁶⁸⁰

Yazar, romanında Emevî Devleti'nin yıkılması ile birlikte Abbasi Devleti'nin kuruluşunu ve eserin adından da anlaşılacağı üzere bu dönemin öne çıkan şahsiyeti Ebû Müslim el-Horasânî'yi ve icraatlerini ele alır. Bunların yanı sıra Onun, Harici bir emir tarafından çeşitli entrikalar sonucu öldürtülmesinin ardından hilafetin Farisilerden, Abbasilere geçişi gibi olayları, kurgusal bir aşk hikâyesiyle harmanlayıp anlatır.⁶⁸¹

Horasan, Kufe, Şam gibi bölgelerde, Araplar ve Farisiler arasındaki iktidar mücadelesine yer verilen romanda Horasan bölgesinin tamamının Farisiler tarafından oluştuğu ileri sürülmektedir. Ayrıca romanda Horasan halkının adet gelenek görenek ve ahlaki yapılarına da yer verilir.

Romanın olay örgüsünde geçen karakterlerin yoğun olarak Arap ve Farisilerden oluştuğu, bunların dışında Haricilerden, Alevilerden, Sünnilerden, Mudari ve Yemani

⁶⁷⁷ Zeydân, *Şarl ve 'Abdurrahman*, 7-8.

⁶⁷⁸ Çelebi, "Corcî Zeydân", 70, 71.

⁶⁷⁹ Zeydân, *Şarl ve 'Abdurrahman*, 10.

⁶⁸⁰ Corcî Zeydân, *Ebû Muslim el-Horasânî*, Dâru'l-Kutub, Beyrut 1999, 12.

⁶⁸¹ Zeydân, *Ebû Muslim el-Horasânî*, 1.

Kabilelerinden vs. karakterlerin de bulunduğu görülmektedir. Hatta yazar, Yahudi bir karaktere de romanında yer verir.

Romanda Emevi ve Abbasi devletleri ile ilgili bir kıyaslama da mevcuttur. Yazara göre: “Emeviler zamanında Araplar en görkemli günlerini yaşadılar. Emevi Devleti Arap devletleri arasında en güçlüsüydü. Hulefâ-i Râşidîn’den sonra yabancıların entrikalarından uzak duran tek Arap devletiydi. Çünkü hem idarecileri hem de devlet adamları Araptı. Tek kusurları Araplık hususunda asabiyetlerinin biraz fazla olmasıydı.”⁶⁸²

Yazar tarihi olaylarla örtüştürdüğü kurgusal hikâyeyi ise roman boyunca tek taraflı bir aşk üzerine işler. Bu da Farisi emilerinden birinin kızı olan Gülnar’ın Ebû Müslim el-Horasânî’ye duyduğu karşılıksız aşktır. Bu aşk hikâyesi yazarın diğer romanlarından farklı olarak mutlu bir sonla bitmez.

Eseri, *Ebû Müslim el-Horasânî* adıyla Zeki Mugamiz Türkçeye (İstanbul, 1330), Habîbullah-ı Âmûzgâr (Tahran, 1318), Rükneddin Hümâyûn-ı Ferruh (Tahran, 1323), Abdulhuseyin Mirzâ b. Müeyyidüddeve (Tahran, 1333-1334) ve Muhammed Alî-i Şîrâzî (Tahran, 1339) de Farsçaya tercüme etmişlerdir.⁶⁸³

Corcî Zeydân, bu romanının tarihi olaylar kısmını kaleme alırken özellikle İbn Hallikân, et-Taberî, İbn el-Esîr gibi önemli isimlerin eserlerinin yanı sıra kendi eseri olan *Târîh et-Temedduni l-İslâm*’dan da yararlanmışır.⁶⁸⁴

10) el-‘Abbâse uhtu’r-Reşîd (Reşîd’in Kız kardeşi Abbâse) :

Corcî Zeydân’ın *el-‘Abbâse Uhtu’r-Reşîd* romanı 1906 yılında Kahire’de basılmıştır. Abbasi halifesi Hârûn er-Reşîd, eşi Zübeyde, oğlu Emîn, kızkardeşi ‘Abbâse, veziri Ca‘fer el-Bermekî, şairi Ebû’l-‘Atahiye, celladı Mesrûr el-Fergânî, Emin’in veziri Fazl b. Rebi‘ ve Abbâse’nin cariyesi ‘Atebe romanda geçen şahsiyetlerdir.⁶⁸⁵

Romanın olay örgüsünü Bermekîlerin başına gelen felaketler, bunların nedenleri ile Bermekîlerin ortadan kaldırılışının yanı sıra Abbasi halifelerinin meclisleri, giyim

⁶⁸² Fazlıoğlu, *Arap Romanında Türkler*, 245.

⁶⁸³ Çelebi, “Corcî Zeydân”, 71.

⁶⁸⁴ Zeydân, *Ebû Müslim el-Horasânî*, 12.

⁶⁸⁵ Corcî Zeydân, *el-‘Abbâse uhtu’r-Reşîd*, Dâru’l-Kutub, Beyrut 1999, 11.

kuşamları, törenleri ve Abbasi Devleti'nin Hârûn er-Reşîd dönemindeki medeniyet durumu oluşturur.⁶⁸⁶

Bir başka taraftan romanda olaylar, özellikle Arap ve Farisi iki unsurun anlaşmazlıkları üzerine kuruludur. Burada durulmak istenen nokta aslında Arap-İslâm tarihinde yabancı olanın yerli olana nüfuz etme durumu ve bunun beraberinde birçok problemi doğurmasıdır.

Romanda, Abbasi Halifesi Hârûn er-Reşîd döneminde Bağdat'ın zenginlik ve rahatlık içerisindeki durumundan, ayrıca bu dönemde öne çıkan Halifenin oğulları, el-Emîn ve el-Me'mûn'dan bahsedilir. Bunlardan el-Emîn, devlet işlerine karşı ilgi duymayan, eğlence ve içki hayatı olan 17 yaşında bir genç olarak tasvir edilirken, el-Me'mûn kardeşinin tam tersi akliselim, saygılı, edepli, çalışkan ve hilafete en uygun kişi olarak vasıflandırılır. Ancak onun Farisi bir anneden olması sebebiyle bu vasıflarını tamamen gözardı edilir. Bu iki isim dışında eserde, I. Abbasi döneminin ünlü şairleri Ebû'l-Atahiyye ve Ebû Nuvâs da olayların kritik noktalarında sahneye çıkan karakterlerdir.⁶⁸⁷

Romanın kurgusal hikâyesinin başrolünde Farisi vezir, Cemâl el-Bermekî ile Hârûn er-Reşîd'in kız kardeşi ve yazarın eserine adını verdiği ana karakter 'Abbâse Sultan yer almaktadır. Eserde bu iki aşığın kendi aralarında yaptıkları gizli evlilik⁶⁸⁸ ile beraber, yaşadıkları sıkıntılar ve bu vezirin Farisi oluşundan dolayı kabul görmeyen evlilikleri anlatılır. Hârûn er-Reşîd kız kardeşi Abbâse'nin kendisinden habersiz, güvendiği, değer verdiği veziri Cemâl de olsa Farisi biriyle evlenmesine hiddetle karşı çıkar ve 'Abbâse'yi, Cemâl'i ve çocuklarını romanın sonunda öldürtür. Buradan da anlaşılabileceği üzere Zeydân, Arap ve Fars çıkmazını, kurgusal hikayesinde de ele alarak, bunu okuyucuya daha etkili yansıtmak istemiş olabilir.

Romanı, Hasan Bedreddin *Abbâse* (İstanbul 1339 r./ 1342 h.), Ahmet Almaz *Abbâse Sultan* (İstanbul, 2003) adıyla Türkçeye, Mirzâ İbrahim-i Kummî (Tahran, ts.),

⁶⁸⁶ Zeydân, *el- 'Abbâse uhtu 'r-Reşîd*, 1.

⁶⁸⁷ Haywood, *Modern Arabic Literature 1800-1970*, 134.

⁶⁸⁸ Aynı temalar, Azîz Abâza tarafından 1947 tarihli oyununda sergilenmiştir. Haywood, *Modern Arabic Literature 1800-1970*, 134, Savran, *19. Yy. Osmanlı Döneminde Yeni Arap Edebiyatı*, 167. .

Muhammed Alî-i Şîrâzî (Tahran 1332) ve Muhammed Takî-i Şerîatî-i Mezinânî (Meşhed 1334) Farsçaya çevirmişlerdir.⁶⁸⁹

Yazar, bu eserin tarihi kısmını oluşturuken, İbn Hallikân, İbn el-Esîr, et-Taberî'nin eserleri, İbn 'Abd Rabbih'in *el-'İkdu'l-Ferîd*, Ebû'l-Ferec el-İsfehânî'nin *Kitâbu'l-Egâni*, Ebû Nûvâs'ın *Dîvân*'ı gibi çeşitli kaynaklardan faydalanmıştır.⁶⁹⁰

11) *el-Emîn ve'l-Me'mûn* (Emin ve Memun):

Corcî Zeydân'ın Kahire basımlı, *el-Emîn ve'l-Me'mûn* adlı romanında yer verilen isimler, Hârûn er-Reşîd'in oğulları el-Emîn ve el-Me'mûn, karısı Zübeyde, Emin'in veziri Fadl b. Rebi', Me'mûn'un veziri Fadl b. Sehl, komutanı Tâhir b. el-Huseyn, kızı Zeyneb, Zeyneb'in mürebbiyesi Denânir, Ca'fer el-Bermekî'nin annesi 'Ubâde bint Muhammed, kızı Meymûne, Ebû Müslim el-Horasânî'nin torunu Behzâd'tır.⁶⁹¹

Abbasi Devleti'nin ilk yıllarını ele alan romanın adından da anlaşılacağı üzere eserde Hârûn Reşîd'in oğulları el-Emîn ve el-Me'mûn'dan bahsedilmektedir. Halifenin ölümünden sonra iki kardeş arasında çıkan anlaşmazlık ve bunun sonucunda Farisîlerin destekledikleri el-Me'mûn'un kazanması adına Bağdat'ı fethedip el-Emîn'i öldürmeleri ile sonuçlanan olaylar, kurgusal bir aşk hikâyesi üzerinden anlatılır.⁶⁹²

Romanda Corcî Zeydân, Farisiler hakkında oldukça olumlu düşünceler ve övgüler içerisindedir. Öyle ki Farisiler ve onların Abbasi devleti içindeki temsilcileri olan Bermekiler yazara göre kabiliyetli ve güvenilir insanlardır. Abbasi dönemindeki ilk ilmi çalışmaları onlar yapmışlardır. Sadece bu dönemdeki Farisilerle sınırlı kalmayan Zeydân, eski Fars devletine ve kültürüne de övgülerde bulunur. Onların yüce bir devlet olduklarını ve kurdukları medeniyetten kalan binaların, yapıtların şahane ve görkemli oluşundan bahsetmeden geçmez.⁶⁹³

Kurgusal hikâyede Ebû Müslim el-Horasani'nin torunu Behzat ile Cemal el-Bermeki'nin kızı Meymune arasında geçen aşk ve onların başına gelen zorluklar anlatılır. Birbirini sevenlerin arasına Meymune'ye âşık olan başka bir adam, el-Emin'in veziri

⁶⁸⁹ Çelebi, "Corcî Zeydân", 71.

⁶⁹⁰ Zeydân, *el-'Abbâse uhtu'r-Reşîd*, 13.

⁶⁹¹ Corcî Zeydân, *el-Emin ve el-Me'mun*, Mektebetu'l-Edebiyye, Beyrut 1996, 4.

⁶⁹² Zeydân, *el-Emin ve el-Me'mun*, 3; Ebû Halîl, *Corcî Zeydân Fî'l-Mîzân*, 183, Jayyusi, *Modern Arabic Fiction*, 1048.

⁶⁹³ Fazlıoğlu, *Arap Romanında Türkler*, 248.

olan Fadl b. el-Rebî'nin oğlu girer, ancak onun öldürülmesi sonucunda âşıklar kavuşabilir ve roman mutlu bir şekilde sona erer.

Bu eseri, Abdülhamîd-i İsnak Hâverî (Tahran, 1310), Muhammed Alî-i Şîrâzî (Tahran, ts.) ve Ali Asgar-ı Hikmet (Tahran, ts.) *Emîn-ü Me'mûn* ismiyle Farsçaya tercüme etmişlerdir.⁶⁹⁴

Yazar bu romanını yazarken çeşitli tarihi kaynaklardan faydalanmıştır, bunlar arasında; *el-Ikdu'l-Ferîd* (İbn 'Abd Rabbih), *Kitab'ul-Buldân* (el-Ya'kûbî), *Siyer el-Mulûk* (Ebû el-Fidâ), *Târîh* (İbn el-Esîr), *el-Eğani* (Ebu'l-Ferec el-İsfehani), *Târîh et-Temedduni'l-İslâm* (Corcî Zeydân) bulunmaktadır.⁶⁹⁵

12) 'Arûs Fergâna (Fergana Gelini) (Kahire, 1908):

Corcî Zeydân'ın *'Arûs Fergâna (Fergana Gelini)* adlı bu romanı, 1908'de Kahire'de yayınlanmıştır. Abbasi halifesi el-Mu'tasım'ın ve Bağdat ordusunun başkomutanı Afşin Haydar b. Kâvûs, yine Abbasilerin başkadısı Ahmed b. Ebû Duâd, Erdebil'in sahibi ve el-Mu'tasım yönetimine karşı isyan eden Fars milliyetçisi Bâbek el-Hürremî, romanın tarihi kahramanlarıdır. Fergana halkının önde gelenlerinden biri olan Merzuban Tihmaz, romana ismini veren ana karakter ve Tihmaz'ın kızı Cihan (Arus Fergana), erkek kardeşi Saman, mürebbiyesi Kahramane Hizran, sevdiği adam ve el-Mu'tasım'ın muhafızlarının başı Dırgam da eserde adı geçen hayali karakterlerdir.⁶⁹⁶

Roman, el-Mu'tasım Billâh zamanında Abbasi Devleti'nin ve başkenti Samarra'nın tasvirini, Farisilerin kendi hâkimiyetlerini yeniden canlandırma çabalarını ve Rumların Müslüman şehirleri yağmalama girişimlerini, kurgusal bir hikâye çerçevesinde işler.⁶⁹⁷

Eserinde el-Mu'tasım zamanında Türklere ve Samarra Şehri'nin kuruluşuna da değinen yazar, bu tarihi bilgilere romanın akışına şöyle yer verir: “el-Mu'tasım Bağdat'ı terk ederek, şehrin kuzeyine elli mil uzaklıkta aralarında Türk ve diğer milletten olan adamlarının yerleşmesi için Surra Men Rea ya da Sâmerâ adında bir şehir inşa etti. Bu, Abbasoğulları'nın ikinci şehriydi. el-Mu'tasım şehri, adamları arasında bölmek için tımarlara ayırdı. Her bir fırkayı getirildikleri bölgelere göre kısımlandırdı. Bu fırkalar-

⁶⁹⁴ Çelebi, “Corcî Zeydân”, 71.

⁶⁹⁵ Zeydân, *el-Emin ve el-Me'mun*, 4.

⁶⁹⁶ Corcî Zeydân, *Arûs Fergâna*, Dâru'l-Kutub, Beyrut 1999, 11.

⁶⁹⁷ Zeydân, *Arûs Fergâna*, 1.

dan kimisini Semerkant'tan gelen Türkler, kimini de Fergana'dan, Uşrusana'dan ve diğer yerlerden gelenler oluşturmaktaydı. Bu toplulukların her birine birer komutan görevlendirildi. Bu komutanların en meşhuru, soyu Uşrusana meliklerine dayanan Afşin idi.⁶⁹⁸ Zeydân, el-Mu'taşım'ın yukarıda değindiğimiz çeşitli bölgelerden insanları toplayarak bir şehir kurmasındaki amacının, İslam devleti içerisinde bulunan Farisileri, çeşitli etnik toplulukları ve dini mezheplerden doğmuş olan çeşitli partileri ortadan kaldırmak olduğunu yine romanında dile getirir.⁶⁹⁹

Bu romanda farklı medeniyetlerden insanlar bulunsa da başrolü Arap ve Farslar oluşturmaktadır. Yazar tıpkı bir önceki romanında olduğu gibi bunda da Farisilerden abartılı bir övgüyle bahseder: “İslâm fethi esnasında Fergana halkı Fars, Hintli, Türk ve Çinli gibi çeşitli topluluklardan meydana gelmekteydi. Ancak bu toplulukların en gelişmiş ve o dönemde doğunun en üstün milleti Farisilerdi. Riyaset ve siyasette, edebi ve dini konularda etkindiler. Gittikleri her yere beraberlerinde yüksek medeniyetlerini de götürüyorlardı. Ve dilleri Orta Doğu'daki üst tabakanın dili olan Pehleviçe (Klasik Farsça) idi.”⁷⁰⁰

Romanın kurgusal hikâyesinde yazar, Fergana'nın ileri gelenlerinden biri olan Tıhmaz'ın kızı, Cihan'ı öne çıkarır. Güzelliği ve zekiliği ile tanınan Cihan, Fergana halkı tarafından çok sevilir ve romana da ismini veren Fergana gelini lakabıyla çağrılır. Cihan, Halife el-Mu'taşım'ın baş muhafızlarından Dırgam adlı dürüst ve cesur bir gençle aşk yaşamaktadır. Ancak âşıkların arasına gerçekte askeri başarıları ile ün salmış, Bağdat ordusunun komutanı Afşin'i, Cihan'ın üzerinde kötü emelleri olan bir karakter olarak koyar. Romanın sonunda Afşin'in ölmesiyle âşıklar birbirine kavuşur.

Romanı, Zeki Mugamiz *Cihan Hatun Fergana Güzeli* (İstanbul, 1927); Ahmet Almaz, *Fergana Güzeli* (İstanbul, 2003) olarak Türkçeye, Emîr Kulî Emînî (İsfahan, 1334) ile Muhammed Alî-i Şîrâzî (Tahran, 1954) ise Farsçaya çevirmişlerdir.⁷⁰¹

Romanın yazımında yararlanılan bazı kaynaklar: *er-Rıhle* (İbn Battûta), *Siyer el-Mulûk* (Ebû el-Fidâ), *el-Buldân* (el-Ya'kûbî), *Târîh Taberistan* (İbn İsfendiyâr), *Târîh* (İbn el-Esîr), *Târîh et-Temedduni'l-İslâm* (Corcî Zeydân) dır.⁷⁰²

⁶⁹⁸ Zeydân, *Arûs Fergâna*, 89

⁶⁹⁹ Fazlıoğlu, *Arap Romanında Türkler*, 251.

⁷⁰⁰ Zeydân, *Arûs Fergâna*, 16.

⁷⁰¹ Çelebi, “Corcî Zeydân”, 71.

13) *Ahmed b. Tulûn* (Ahmet b. Tolun):

Corcî Zeydân'ın 1909 Kahire basımlı *Ahmed b. Tulûn* adlı eserindeki tarihi kahramanlar, Mısır valisi Ahmed b. Tolun, Şii mezhebinden Ebû'l-Hasan el-Bağdâdî'dir. Romanın diğer karakterleri ise Kıbtî ailesinden gelen Dimyana bint Markos, hizmetçisi Zekeriya, Hristiyan mühendis Saîd el-Fergânî, vergi sorumlusu Ahmed el-Mardani, vergi kâtibi Astafanos b. Yuhanna, Kıbtî Patrik Mihail, Becce kabilesi emiri Ebû Har-mele'dir.⁷⁰³

Roman adından da anlaşılacağı üzere Türk Emir Ahmed b. Tolun'u ve onun döneminde Mısır'ın siyasi, toplumsal ve edebi durumlarını ele almaktadır.⁷⁰⁴ Bunun yanı sıra birbirini seven Kıbtî kızı Dimyana ile Hristiyan mühendis Said el-Fergani arasındaki kurgusal aşk hikâyesi de tarihi olaylar ile bağlanarak okuyucuya aktarılır.⁷⁰⁵

Romanın kurgusal kısmında olaylar şöyle cereyan eder: Dimyana, annesini genç yaşta kaybetmiş, babası içki ve eğlence hayatına düşkün Hristiyan bir genç kızdır. Bu kız, komşuları Ebû Hasan el-Bağdâdî'nin yanında yaşayan Saîd isimli bir gence âşık olur. Ancak onun Müslüman olduğunu düşünerek üzüntüye kapılır. Daha sonra kendisi gibi Saîd'in de Hristiyan olduğunu ve duygularının karşılıklı olduğunu öğrense de bu iki âşığın arasına babasının arkadaşı olan ve Dimyana ile evlenmek isteyen Astafanos girer. Roman boyunca bu iki âşığı birbirine kavuşturmamak için çeşitli entrikalar çevirir.

Romanda olaylar, Ahmed b. Tolun'un Müslüman Arapları, Hristiyan Arapları, Kıbtîleri, Şîîleri ve Putperestleri bir arada tutarak güven ortamı oluşturduğu Mısır'da geçer. Yazara göre Mısır'daki bu Tolunoğlu dönemi İslam-Mısır tarihinde en ideal, en parlak dönemdir. Ahmed b. Tolun da bu dönemde Mısır'ın tek sahibi, adil ve iyi niyetli bir yöneticisidir.

Zeydân, Ahmed b. Tolun'un sadece Müslüman Araplara ya da Türklere değil, aynı zamanda ülkedeki diğer topluluklara da eşit muamelelerde bulunduğunu ve bunların arasında hiçbir ayırım yapmadığına romanda sürekli değinir. Romandaki bir karakter üzerinden Tolun öncesi dönemdeki Arap valililer ile Ahmed b. Tolun'u karşılaştırır: “Öyle görünüyor ki bu Türk vali, Kıbtîlere karşı kendinden önceki Arap meslektaşların-

⁷⁰² Zeydân, *Arûs Fergâna*, 13.

⁷⁰³ Corcî Zeydân, *Ahmed b. Tulûn*, Dâru'l-Kutub, Beyrut 1999, 9

⁷⁰⁴ Zeydân, *Ahmed b. Tulûn*, 1.

⁷⁰⁵ Zeydân, *Ahmed b. Tulûn*, 7.

dan daha iyi davranıyor. Bu da zannediyorum ki onun iyi niyetli olmasından kaynaklanıyor. Allah bu nimeti başımızdan eksik etmesin.”⁷⁰⁶ Bu sözlerle onun ne kadar adaletli biri olduğunu göstermeye çalışan Zeydân, Tolun’un Kıbtilere karşı olan bu muamelesinden de gayet memnundur.

Romanın genelinde yazar, Ahmed b. Tolun’un liderliğinde Mısır’ı tek bir bütün olarak görür. Onun Türk asıllı oluşuna ve bu dönemin Türklerin dönemi olduğuna dikkat çeker. Ayrıca kurgusal hikâyenin sonunda bir araya gelen Dimyana ile Saîd’in düğününü de bizzat Ahmed b. Tolun kendisi yapar. Yani yazar, kurgusal hikâyesinde de Tolun’un iyi karakterini ön plana çıkarır.

Eser, Mîr Seyyid Ca’fer-i Gazbân ve (Tahran 1328, 1339) Muhammed Alî-i Şîrâzî (Tahran, 1344) tarafından Farsçaya tercüme edilmiştir.⁷⁰⁷ Yazar, romanını oluştururken Târîh et-Temedduni’l-İslâm, el-Makrîzî’nin Tarihi, el-Harîde en-Nefise gibi eserlerden yararlanmışır.⁷⁰⁸

14) *Abdurrahman en-Nâsır* (Abdurrahman Nasır):

Corcî Zeydân’ın, *Abdurrahman en-Nâsır* romanı, 1910’da Kahire’de basılmıştır. Endelüs Emevi Devleti’nin ilk halifesi ‘Abdurrahman en-Nâsır, cariyesi Zehra, veliahtı el-Hakem, ikinci oğlu Abdullâh, Kayrevan’daki Fatîmî halifesinin casusu Saîd, Emiru’l-Mümin’in hizmetçisi Yâsir, Emir Abdullâh’ın hizmetçisi Sâhir, cariyeye Abide, Zehra’nın kardeşi Sâlim romanda yer alan karakterlerdir.⁷⁰⁹

Yazar eserinde, romana adını verdiği, Emevî Halifesi ‘Abdurrahman en-Nâsır’a ve onun zamanında Endülüs’ün durumuna değinir. Ayrıca Endülüs Emevî Devleti’nin başkenti Kurtuba olayların geçtiği önemli bir şehirdir. Şehirlerin yanı sıra romanda, halkın medeniyet seviyesi, adetleri, gelenekleri, görenekleri, en-Nâsır’ın yaptırdığı göz alıcı sarayları ve Avrupa krallarından oluşan heyetlerin karşılanması vs. gibi olaylar, içerisinde aşk, ihanet ve entrika gibi duyguları barındıran kurgusal bir hikâyeye bağlanarak aktarılır.⁷¹⁰

⁷⁰⁶ Fazlıoğlu, *Arap Romanında Türkler*, 257.

⁷⁰⁷ Çelebi, “Corcî Zeydân”, 71.

⁷⁰⁸ Zeydân, *Ahmed b. Tulûn*, 10.

⁷⁰⁹ Corcî Zeydân, *Abdurrahman en-Nâsır*, Dâru’l-Kutub, Beyrut 1999, 11.

⁷¹⁰ Zeydân, *Abdurrahman en-Nâsır*, 1; Zeluţ, Ahmed Muhammed Ahmed, *el-Endelus fi’r-Rivayeti’l-‘Arabiyyeti’l-Mu‘âsir*, 57.

Zeydân, romanında her ne kadar Endülüs Emevi Devleti'nin en parlak dönemini kaleme almış olsa da, İslam adına savaşıp ülkeyi fetheden Arap ve Berberileri geri plana atıp, diğer unsurları öne çıkaran Emevi Halifesini eleştirmekten kaçınmaz. Bunu da romanında bir cariye'nin ağzından Abbasi ve Endülüs dönemlerini karşılaştırarak yapar: “Gördüğünüz bolluk ve refah sizi yanıltmasın, çünkü Reşîd ve Me'mûn döneminde Abbasi Devleti de tıpkı Endülüs gibi hatta bundan daha fazla bolluk ve refah içerisindeydi. Ancak Abbasiler kendi halkını bırakıp Araplarla savaşmaları için bölgelerine Türkleri yerleştirdiler. Böylece otorite Türklere geçti.”⁷¹¹ Bu ifadelerden de anlaşılacağı üzere yazar, Abbasi Devleti'nin yıkılışını, Türklerin belli bir nüfuz sahibi olup hâkimiyeti ele almalarına bağlamaktadır.

Roman, Emîr Kulî Emînî tarafından Farsçaya (İsfahan, 1311) çevrilmiştir.⁷¹² Eserin yazımında başvurulan kaynaklar; el-Makrîzî'nin Tarihi, Tabağâtü'l-Udeba, el-'İkdu'l-Ferîd, el-Kâlî'nin Emâlî'si, Ibn Haldûn'un Tarihi, Kitâbu'l-Havâşî, İsfehânî'nin Eğânisi'dir.⁷¹³

15) *Fetâtu'l-Kayravân* (Kayravanlı Genç Kız):

Corcî Zeydân'ın 1912 yılında Kahire'de yayımlanan *Fetâtu'l-Kayravân* isimli romanında, Fatîmi Halifesi Muiz-Lidînillah, Fatîmi komutanı ve devlet adamı Cevher es-Sıkkîlî, oğlu Hüseyin, Kayravanlı genç kız Lamia ve nişanlısı Sâlim romanın ana karakterlerini oluşturmaktadır.⁷¹⁴

Romanda siyasi olaylar hicri IV. yüzyılda Fatîmi Halifesi Muiz-Lidînillah ve komutan Cevher es-Sıkkîlî döneminde geçmektedir. Bu dönemde Fatîmîlerin Afrika'da ortaya çıkışı, orduların ve liderlerin vasıflandırılmaları yer almaktadır.⁷¹⁵

Romanda kurgusal olaylar Lamia'nın Cevher'in sarayına gelmesiyle başlar. Lamia, babası ve Cevher'in anlaşması üzerine Cevher'in oğlu Hüseyin ile evlendirilmek üzere buraya getirilir. Ancak Lamia'nın gönlü nişanlısı Sâlim'dedir. Başlarda Hüseyin

⁷¹¹ Zeydân, *Abdurrahman en-Nâsır*, 33.

⁷¹² Çelebi, “Corcî Zeydân”, 71.

⁷¹³ Zeydân, *Abdurrahman en-Nâsır*, 13.

⁷¹⁴ <https://www.alaraby.co.uk/books/2017/12/23/%D8%B5%D8%AF%D8%B1-%D9%82%D8%AF%D9%8A%D9%85%D8%A7-%D9%81%D8%AA%D8%A7%D8%A9-D8%A7%D9%84%D9%82%D9%8A%D8%B1%D9%88%D8%A7%D9%86-%D9%84%D9%80-%D8%AC%D8%B1%D8%AC%D9%8A-%D8%B2%D9%8A%D8%AF%D8%A7%D9%86> 11.08.2019.

⁷¹⁵ Ebû Hâlib, *Corcî Zeydân Fî'l-Mîzân*, 238.

yin'e karşı hiçbir şey hissetmeyen Lamia Sâlim'in ihanetini öğrenince ondan soğur ve Hüseyin'e olan duyguları değişmeye başlar. İkisinin evlilikleriyle de roman son bulur.

16) *Şalâhuddîn el-Eyyûbî* (Selahattin Eyyubi):

Corcî Zeydân, 1913 Kahire basımlı *Şalâhuddîn el-Eyyûbî* romanında şu kahramanlara yer vermiştir; Fatımilerin son halifesi 'Adîd, onun kız kardeşi Sittü'l-Mülk, Eyyubi Hanedanı'nın kurucusu Sultan Salâhaddîn el-Eyyûbî, sultanın babası Necmeddin, veziri Bahaddin Karakuş, sultanın yakın çevresinden İmaduddîn ve İsa el-Hekari, hilafet üzerinde emelleri olan kişi Ebû Hasan, Şam hâkimi Sultan Nureddin Zengi, İsmailiyye (el-Haşşaşin) mezhebinin lideri Raşiduddîn Sinan'dır.⁷¹⁶

Yazar, Fatımilerin son dönemi ile esere adını verdiği Salâhaddîn el-Eyyûbî'nin hayatını ve onun Mısır'a gelip iktidarı ele geçişi bir aşk hikâyesiyle süsleyerek konu edinir. Romanın ilk bölümünde tarihi bir girişe yer veren Zeydân, olayları kronolojik olarak ele almaya başlar. Romana adını verdiği Salâhaddîn el-Eyyûbî'ye eserinde tarihi bir karakter olarak yer verirken, onun en yakın adamı İmaduddîn ile son Fatımi halifesi Adîd'in kız kardeşi Sultan Hanım da iki âşık rolüne sokar.

Zeydân bu eserinde, Ahmed b. Tolun döneminden sonra Salâhaddîn el-Eyyûbî dönemini Arap-Mısır tarihinin en parlak ve en önemli ikinci dönemi olarak değerlendirir. Çünkü bundan önceki Fatımi döneminde ülkede bir istikrarsızlık başlamış, güven ve huzur ortamı bozulmuştur. Ancak Salâhaddîn el-Eyyûbî'nin Mısır'ı ele geçirmesiyle birlikte ülkede tekrar bir barış ve esenlik ortamı sağlanmıştır.

Yazar, romanında Salâhaddîn el-Eyyûbî'yi Kürt asıllı olarak nitelendirirken kurduğu devleti de Kürt devleti olarak kabul eder. Bu konuda araştırmacıların çoğu fikir birliği sağlayabilmiş değildir, kimi onu Türk asıllı, kimi Arap kimi de Türk-Arap-Kürt karışımı melez bir aileden geldiğini savunur.⁷¹⁷

Tarihi olaylarla beraber süregelen kurgusal hikâyede başlarından birçok olay geçen İmaduddîn ve Sultan Hanım romanın sonunda kavuşur, evlenip mutlu bir hayat sürerler.

Romanı, Zeki Mugamiz *Selahaddin-i Eyyubi ve İsmâilîler* (İstanbul, 1927), Ubeydullah Kısacık (2014) ve Cuma Vural (Ankara, 2014) *Selahaddin Eyyubi ve Haşhaşiler*

⁷¹⁶ Corcî Zeydân, *Şalâhuddîn Eyyûbî*, Kahire 2012, 8; el-'Aşmâvî, *Vakfe me'a Corcî Zeydân*, 20-32.

⁷¹⁷ Fazlıoğlu, *Arap Romanında Türkler*, 261.

adıyla Türkçeye, Muhammed Alî-i Şîrâzî (Tahran, 1334), Müctebâ Mînovî ise *Şelâhaddîn-i Eyyûbî ve İsmâ'îliyân* adıyla Farsçaya (Tahran, 1304) tercüme etmişlerdir.⁷¹⁸

Yazarın bu tarihi romanını kaleme alırken başvurduğu bazı kaynaklar; İbn el-Esîr'in *Tarih*'i, İbn Hallikân'ın *Tarih el-Devlet el-Selçukiyye*'si, kendisinin *Târîh et-Temedduni'l-İslâm* ve *Tarih Mısır el-Hadîs*'i, Burckhardt'ın *Travels in Syria and Holy Land*'i dir.⁷¹⁹

17) *Şeceretu'd-Durr* (Şeceruddur) ⁷²⁰:

Corcî Zeydân'ın, 1914 yılında Kahire'de basılan son tarihi romanı *Şeceretu'd-Durr*'da yer verdiği karakterler şöyledir: Mısır Eyyubi Sultanı el-Meliku's-Sâlih'in karısı ve Memluk sultanlığının ilk hükümdarı Şecerüddür, cariyesi Şevkâr, ordu komutanı Türkmen İzzettin Aybek, Türk Memluk komutanlarından Rukneddin Baybars, Sultan Salih'in Türk cariyesi Sulâfe, Bağdatlı bir kumaş taciri Sahbân, Abbasi halifelerinin sonuncusu Musta'sım Billâh, veziri Mueyyiduddîn b. el-Alkâmi, Cengiz Han'ın torunu Tatar Hülâgu'dur.⁷²¹

Romanda Eyyubi Devleti sultanlarının sonuncusu Melik Turan Şah'ın öldürülmesi ile birlikte Melik el- Şâlih'in hanımı Şecerüddür'e biat edilmesini, onun İslam tarihinin ilk kadın melikesi olması ve "Mısır Melikesi" unvanıyla taç giydirilmesini ele alır. Ayrıca romanda Abbasi Devleti'nin Moğollar tarafından yıkılış döneminden de bahsedilir.⁷²²

Yazar, romanın genelinde Abbasilerin Şiilere karşı olan nefretini ve Şiilerin onlara yaptıkları zulümleri ele alırken Abbasi devletini kurtarmak için uğraşan Musta'sım'ın Farisi vezirine de yer yer övgülerde bulunur. Farisilere karşı olan olumlu tavrı burada da devam eden yazar, özellikle Farisi Bermekî ailesini Abbasi-İslam medeniyetinde önemli bir yere koyar.

⁷¹⁸ Çelebi, "Corcî Zeydân", 71.

⁷¹⁹ Zeydân, *Şalâhuddîn Eyyûbî*, 10.

⁷²⁰ Seyyid Hâmid, en-Nessâc, *Bânûrâmâ'r-Rivâyeti'l-'Arabîyyeti'l-Hadîse*, Kahire 1980, 93; Dâğır, *Maşâdiru'd-Dîrâseti'l-Edebiyye*, 398.

⁷²¹ Corcî Zeydân, *Şeceretu'd-Durr*, Beyrut 1999, 11.

⁷²² Zeydân, *Şeceretu'd-Durr*, 1.

Yazar, romanına da adını verdiği Mısır Melikesi Şecerüddür'ü Türk asıllı olarak tanıtırken, onun baş düşmanı Sulâfe'yi ise Kürt olarak tanıtır. Melikenin cariyesi ise yine Türk'tür, olaylar genelde bu üç kadın üzerinden anlatılır.

Zeydân bu romanında ayrıca Türklere yönelik düşüncelerinde olumlu bir hava içersindedir. Romanda yer yer savaşlarda elde edilen başarıların Türk komutanlar sayesinde olduğunu, Türklerden oluşan orduların gücünden ve direnişinden bahseder.⁷²³

Bu romanda da yazarın tıpkı diğer romanlarında olduğu gibi kurgusal bir aşk hikâyesi üzerinden tarihi olaylar anlatılır. Bu aşk hikâyesinin başrolünde Şevkâr ile Rukneddin Baybars bulunmaktadır. Roman boyunca birçok entrika ve olayın içinde kalan sevgililer, romanın sonunda bir araya gelip evlenirler.

Eser, Habîbullah-ı Âmuzgâr tarafından *Melike-i İslâm* adıyla Farsçaya (Tahran, 1298) çevrilmiştir.⁷²⁴ Zeydân bu romanını, Suyûtî'nin *Husn el-Muhadara*, Yâkût'un *Mu'cem*, Ibn Cubeyr'in *Târîh* ve kendisinin *Târîh Mısır el-Hadîs* adlı eserlerinden faydalanarak yazmıştır.⁷²⁵

18) *el-İnkılâbu'l-Osmânî* (Osmanlı İnkılabı) :

Corcî Zeydân'ın 1911 Kahire basımlı *el-İnkılâbu'l-Osmânî* romanındaki kahramanlar, Osmanlı Sultanı 'Abdulhamid Han, oğlu Ahmed Nureddîn, Hür Subayların liderlerinden Niyazi Bey, İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin liderlerinden Enver Paşa, Said Bey ve Ramiz, Selanik ordu komutanı Nazım Bey, Yıldız ağalarının başı Nadir Ağa, genç bir Türk kızı Şirin, kızın babası Tihmaz, annesi Tevhide, Osmanlı casusu Saib, casusların başı Serhafiyye, haremın başı Valide Sultan, Arnavut Muhafız komutanlarından Fevzi Bey'dir.⁷²⁶

Osmanlı Sultanı II. Abdülhamid döneminde Türklerin durumlarını ve bu dönemde ilan edilen II. Meşrutiyet'in öncesini ve sonrasını işlerken olayların geçtiği başlıca şehirler Selanik ve İstanbul'dur. Yazar bu dönemde gerçekleşen çalkantılı olayları iki Türk genci, Şirin ve Ramiz arasındaki kurgusal aşk hikâyesi ile bağlayarak anlatır.⁷²⁷

⁷²³ Fazlıoğlu, *Arap Romanında Türkler*, 265.

⁷²⁴ Çelebi, "Corcî Zeydân", 71.

⁷²⁵ Zeydân, *Şeceretu'd-Durr*, 12.

⁷²⁶ Corcî Zeydân, *el-İnkılâbu'l-Osmânî*, Dâru'l-Kutub, Beyrut 1999, 9.

⁷²⁷ Zeydân, *el-İnkılâbu'l-Osmânî*, 1.

Romanın kısa özeti şöyledir: İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin liderlerinden olan Ramiz, aynı zamanda yabancı kaynaklı gazetelerde II. Abdulhamid yönetimini ve onun despotluğunu eleştiren yazılar yazan biridir. Ona bu yazılarında yardımcı olan Şirin hem dayısının kızı hem de sevdiği. Onların hükümete karşı takındıkları bu tehlikeli tavır, hürriyet meraklısı bir kadın olan Şirin'in annesi Tevhide hanım tarafından desteklense de zayıf karakterli olarak nitelendirilen baba Tıhmaz'dan saklanır. Tıhmaz'ın tanıdığı ve Ramiz'in de okul arkadaşı olan Saib ise hükümet tarafından ittihat ve terakkinin liderlerini yakalamakla görevlendirilmiş bir gençtir ve o da Şirin'e âşıktır. Ancak Şirin'in Ramiz'e karşı olan duygularını öğrenince kıskançlığa düşer ve yaptıklarından dolayı Ramiz'den şüphelenip onu ihbar eder ve sevenleri ayırmaya çalışır.

Zeydân, bu eserinde Sultan II. Abdülhamid ve yönetimini olumsuz, İttihat ve Terakki Cemiyeti'ni ise olumlu çerçevede ele alır. Ona göre Sultan'ın yönetimi klasik Osmanlı zihniyeti taşımaktayken Jön Türkler, yeni Osmanlıyı ve modern düşüncüyü oluşturur. Diğer bir kıyaslamada ise yazar, II. Abdülhamid'i despot, zalim, zorba bir yönetici olarak nitelendirmesinin yanı sıra onun sürekli ölüm korkusu yaşayan ve saltanatın elinden gideceği endişesini taşıyan biri olarak gösterir. Bunun tam tersi cemiyet üyeleri ise kötü ve karamsar durumda bile ümidini kaybetmeyen ve her türlü tehlikeyi göze alabilen üstün ahlak ve ilke sahibi insanlardır.⁷²⁸

Yazara göre II. Abdülhamid döneminde ülkenin ve halkın durumu oldukça vahimdir. Bu düşüncesini romanındaki bir karakterin ağzından şöyle dile getirir: “ *Her şeyin caiz olduğu bir asırdayız. Canlar, şerefler ve mallar casusların elinde. Dilediklerini yüceltip, dilediklerini alçaltıyorlar. Bu durum onlar için hiç de zor değil. Suçsuz oldukları halde ya boğazın sularında boğularak, ya kılıcın ucunda ya da zehirleterek öldürülen niceleri var.* ”⁷²⁹ Bu sözler, Zeydân'ın bu döneme oldukça olumsuz baktığını, II. Abdülhamid'e karşı da oldukça eleştirel ve kötümser yaklaştığını gösterir niteliktedir.

Kurgusal bir aşk hikâyesi ile bağlanan romanda Şirin ve Ramiz birçok çalkantılı süreçten geçtikten sonra birbirine kavuşur ve roman, meşrutiyetin ilanı ile son bulur.

⁷²⁸ Fazlıoğlu, *Arap Romanında Türkler*, 267, 269.

⁷²⁹ Zeydân, *el-İnkılâbu'l-Osmânî*, 33.

Roman, ‘Alî ‘Abbâs Müznîb tarafından *Osmanlı İnkılabı* adıyla Azeri Türkçesi'ne (Bakü, 1332), ‘Alî Ekber-i Kavim (İstanbul, 1329) ve Muhammed Alî-i Şîrâzî (Tahran 1336, 1343) tarafından Farsçaya çevrilmiştir.⁷³⁰

19) *Esîru'l-Mutemehdî* (Sahte Mehdinin Kölesi):

Corcî Zeydân tarafından kaleme alınan *Esîru'l-Mutemehdî*, 1892 yılında Kahire’de basılmıştır. Bu romana hayat veren gerçek tarihi karakterler; Hidiv Muḥammed Tevfîk, Ahmed ‘Arâbî, Muḥammed Ahmed el-Mehdî, Heykes Paşa, Gordon Paşa, Emir ‘Abdulhalîm’dir. Hayali karakterleri ise; Kahire’nin İngiliz Konsolosluğunda görevli İbrahim, onun karısı Sadâ, oğlu ve romanın başkahramanı Şefîk, onun sevdiği kadın Fedva, zengin bir aileden gelen Aziz ve romanın gidişatında önemli etkileri olan Şefîk ve Fedva’nın hizmetçileri oluşturmaktadır.⁷³¹

Corcî Zeydân, bu romanında XIX. yy’ın sonlarında ortaya çıkan Mısır’daki Urâbî ve Sudan’daki Mehdî ayaklanmasına sebep olan dış güçlerin kirli oyunları ile İngiltere’nin Nil Vadisi’ni işgalini anlatır.⁷³² Yazar bu tarihi olayları iki genç arasında yaşanan ve sonu mutlu biten bir aşk hikâyesiyle bütünleştirerek okuyuculara sunar. Olayların başlangıç yeri Kahire’dir.

Yazar, kendi yaşamından kesitleri ve düşüncelerini romanın başkahramanı ve iyi karakteri olan Şefîk üzerinden aktarmaya çalışır. İngiliz Konsolosluğu’nda çalışan ve İngiliz ordusunun İngilizce-Arapça tercümanlığını yapan Şefîk karakterini Şevkî Ebû Halîl şöyle yorumlar: “İngiliz hükümeti adına görev yapan ve bu süreçte Sudan’a kadar giden, casus mütercim rolünü üstlenecek kadar İngilizce ve Arapçaya hâkim olan ana karakter Şefîk, aslında Corcî Zeydân’ın ta kendisidir. Çünkü gerçek yaşamında Zeydân, istihbarat bürosunda İngiliz hükümetine hizmet etmiş biridir. Ayrıca, o bölgede casus mütercim olabilmek için gerekli olan İngilizce ve Arapça gibi iki dili çok iyi kullanabilen Zeydân, gerçekte de Sudan’a İngiliz ordusuyla beraber gitmiştir. Burada dikkat çeken önemli bir husus ise yazarın Hristiyan olmasına rağmen kendi gerçek rolünü üstlenen Şefîk’i Müslüman bir karakter olarak ele almasıdır”.⁷³³

⁷³⁰ Çelebi, “Corcî Zeydân”, 71.

⁷³¹ Heddâre, *Dirâsât fi'l-Edebi'l- ‘Arabiyyi'l-Hadîs*, 348.

⁷³² Corcî Zeydân, *Esîru'l-Mutemehdî*, Dâru'l-Kutub, Beyrut 1999, 1; Heddâre, *Dirâsât fi'l-Edebi'l- ‘Arabiyyi'l-Hadîs*, 344

⁷³³ Ebû Halîl, *Corcî Zeydân Fî'l-Mizân*, 288, Şükrân Fazlıoğlu, *Arap Romanında Türkler*, Küre Yayınları, İstanbul 2006, 235.

Romana akıcılık katmak için kurgusal olaylara aşk, entrika gibi duyguları da ekleyen Zeydân, zeki, çalışkan terbiyeli ve orta halli bir insan olan Şefik ile zengin bir paşanın kızı olan Fedva'nın aşkını anlatır. Bu aşka üçüncü bir şahıs ekleyen yazar, romanda kötü karakteri oynayan Şefik'in arkadaşı Aziz'i de aynı kıza âşık eder. Roman boyunca Aziz, Şefik ve Fedva'nın bir araya gelmemesi için çeşitli oyunlar oynar.⁷³⁴

Corcî Zeydân, romanda olay örgüsünü Mehdî ve taraftarlarının direnişini bastırmak için hücumla geçen ve bizzat kendisinin de içinde bulunduğu İngiliz ordusu lehine işler. Bu olayda tamamen İngilizleri haklı bulan yazar, Mehdî ve beraberindekileri dik başlı ve isyancı olarak nitelendirir.⁷³⁵ Sudan sorununa romanında iki yönden eğilen yazar, bir yandan Mehdî'nin amacının Mısır tahtına geçmek ve hatta İstanbul'daki hilafet makamını elde etmek olduğunu ileri sürerek halkın gözünde karalarken, diğer yandan Sudan halkını aklamaya çalışır. Zaten yazar için Sudan halkı İngilizseverdir ve bunu da İngilizlerin başındaki Gordon Paşa'nın şefkatine, adaletine ve dürüst oluşuna bağlar. Hatta Mehdî'nin zamanla İngiliz gücünün farkına vardığını ve onların karşı konulamayacak derecede bir topluluk olduğunu idrak ettiğini savunur.⁷³⁶

Sonuç olarak Corcî Zeydân'ın modern Mısır ve Sudan tarihi döneminden bir kesit sunduğu bu romanında aynı zamanda Arap ve Mehdi kültürü de okuyucuya aktarılır. Bunların yanı sıra İngiltere'nin bu iki ülkeye yaptığı ihtilalde yazar, hep İngiliz yanlısı bir imaj çizer ve kendi yaşamından kesitleri ana karakter üzerinden okuyuculara sunar. Tarihi gerçeklerle birlikte kurguladığı hikâyede ise iki âşık Şefik ve Fedva'yı romanın sonunda buluşturur. Mutlu sonla biten bir tarihi romandır.⁷³⁷

20) *el-Memlûku's-Şârid* (Firari Memlûk):

Corcî Zeydân'ın 1891 yılında Kahire'de basılan *el-Memlûku's-Şârid* adlı romanının gerçek kahramanları, Mısır valisi Mehmet Ali Paşa, oğlu İbrahim Paşa, Sudan'daki Şendi Kralı Melik en-Nemr, Lübnan hâkimi olarak adlandırılan Emir Beşîr eş-Şihâbi'dir. Hayali karakterler arasında ise Memluk emirlerinden biri olarak gösterilen Emin Bey, karısı Cemile, oğlu Garip ve hizmetçisi Saîd gibi isimler yer almaktadır.⁷³⁸

⁷³⁴ Heddâre, *Dirâsât fî 'l-Edebi 'l-'Arabiyyi 'l-Hadîs*, 349.

⁷³⁵ Zeydân, *Esîru 'l-Mutemehhidî*, 115-116, 121.

⁷³⁶ Fazlıoğlu, *Arap Romanında Türkler*, 235.

⁷³⁷ Zeydân, *Esîru 'l-Mutemehhidî*, 213.

⁷³⁸ Corcî Zeydân, *el-Memlûku's-Şârid*, Dârul-Kutub, Beyrut 1999, 9.

Yazar, bu romanında genel itibariyle XIX. yy'da Suriye, Mısır ve az da olsa Sudan'da yaşanan olayları ve bu ülkelerin o yıllardaki durumunu konu edinir.⁷³⁹ Özelde ise Mehmet Ali Paşa'nın Mısır'da bulunan Memluk beylerini pusuya düşürerek öldürtmesi gerçeği, kurgusal bir hikâye ile harmanlanarak sunulur. Bu kurguda, pusudan son anda kurtulan Memlûk beylerinden biri olan Emin Bey'in, karısı Cemile ve oğlu Garîb ile birlikte Lübnan'a kaçışı ve Lübnan emiri Beşîr eş-Şihâbi'nin onların hakkındaki gerçeği bilmeksizin bu aileye sahip çıkışı ele alınır.⁷⁴⁰

Zeydân bu romanında Memlûk Beylerinin konumlarını, Mısır'da Osmanlı hâkimiyeti öncesi ve sonrası olmak üzere iki farklı şekilde değerlendirir. Zeydân'a göre Osmanlı Memlûkleri sorgusuz sualsiz öldüren, çalan ve ülkeyi baskıyla yönetmelerinin yanı sıra Mısır'da fitne ve fesadın artmasına ve ülkenin her köşesinde yokluğun baş göstermesine sebep olan kişilerdir. Yazar bu düşüncesini romanında yer verdiği Mısır'ın önemli kurucularından İbrahim Paşa karakterinin ağzından ifade eder: “*Şüphesiz Memlûkler ve birlikleri fesadın kaynağı idiler. Onlar yok edildikten sonra durulan ülkede emniyet ve refah hüküm sürdü.*”⁷⁴¹

Yazar, Osmanlı dönemi öncesi Memlûkler hakkında görüşlerini ise romanın karakterlerinden biri olan Lübnan emiri, Emîr Beşîr üzerinden dile getirir: “*Memlûkler egemen oldukları ülkelerin servetini zamanla boşa harcadılar. Ancak bu hükmü bütün Memlûklere bağlamak doğru değildir. Çünkü Onlar, yedinci, sekizinci, dokuzuncu yüzyıllarda ve onuncu yüzyılın ilk yıllarında bu ülkenin sultanlarıydılar. Arkalarında büyüklükleri ve değerleri inkâr edilemeyecek kadar eser bıraktılar.*”⁷⁴²

Yukarıdaki ifadelerden de anlaşılacağı üzere Corcî Zeydân, Osmanlı öncesi Memlûkleri yüceltirken, sonrası Memlûkleri alçaltmıştır. Yazarın bundaki amacının Mısır'daki Memlûk beylerinin kötü gidişatının faturasını Osmanlı Devleti'ne kesmek olduğu söylenebilir. Ki bunu da yine Emir Beşîr'in ağzıyla tasdikler “*Osmanlı Sultanı Selim'in üstünlüğü ele geçirip, Mısır'a girmesinden sonra Memlûklerin ihtişamı zayıf-*

⁷³⁹ Zeydân, *el-Memlûku 'ş-Şârid*, 1, Ebû Halîl, *Corcî Zeydân Fî'l-Mîzân*, 295.

⁷⁴⁰ Zeydân, *el-Memlûku 'ş-Şârid*, 7.

⁷⁴¹ Zeydân, *el-Memlûku 'ş-Şârid*, 66.

⁷⁴² Zeydân, *el-Memlûku 'ş-Şârid*, 66-67

ladı. Daha sonra yönetimin Osmanlıların eline geçmesiyle birlikte bilindiği gibi hâkimiyet konusunda Memlûkler ikinci planda kaldılar.”⁷⁴³

Corcî Zeydân romanında sıkça Osmanlı Devleti’nin Memlûk Beylerini öldürtme isteğinde olduğunu dile getirir. Yazarın bundaki amacının da Memlûk katliamını gerçekleştiren Mehmet Ali Paşa’yı aklamak ve bütün suçu Osmanlı Devleti’ne yüklemek isteğidir. Bunu da romandaki kahramanlar üzerinden düşüncelerine yer veren yazarın şu sözlerinden anlamak mümkündür: İbrahim Paşa: “*Hiç şüphe yok ki, Mehmed Ali Paşa, bu katliamı Bâb-ı Âli’den gelen emir üzerine gerçekleştirdi*” Emir Beşir ise: “*Memluklerin helak edilişleri Saltanat emri ile olmuşsa babanız, emre boyun eğmekten dolayı suçlu değildir*” der.⁷⁴⁴ Yazar bu ifadeleriyle Mehmet Ali Paşa’yı aklayıp, onu ve dönemini övmeye başlarken bu dönemde yapılan faaliyetlere de değinir.

Mehmet Ali Paşa’nın ilk dönemleri ile Osmanlı Memlukleri döneminin karşılaştırıldığı bu roman bir aile dramı üzerinden tarihi olayları anlatırken yazarın bu tarihi olaylara karşı bakışını okuyucuya sunar. Aslında Zeydân’ın bu hikâyeyi ele alışındaki amaçlarından birinin o dönemdeki Memluk ailelerinin katliamdan sonrasında yaşadıklarını yansıtmak olduğunu söyleyebiliriz. Bunun dışında yazarın romanda sığınılan ülkeyi özellikle Lübnan seçmesi oldukça manidar olmuştur, çünkü kendisi Mısır’a göç etmiş bir Lübnanlıdır.

Yazar her ne kadar kurgusal hikâyeyi darmadağın olmuş bir aile çerçevesinde anlatmış olsa da bu aileyi, romanın sonunda aradan yirmi yıl gibi uzun bir süre geçmesine rağmen tesadüfler silsilesiyle yeniden bir araya getirerek romanı mutlu bir şekilde bitirir.⁷⁴⁵

21) *İstibdâdu’l-Memâlik (Memlukler’in Baskı Yönetimi) :*

Corcî Zeydân’ın 1893 yılında Kahire’de basılan *İstibdâdu’l-Memâlik* romanının şahıs kadrosu şöyledir: Gerçek kahramanlar; Memlûk emirlerinden Ali Bey el-Kebîr, onun halefî Muhammed Bey Ebû ez-Zehab, Mısır’ın Türk valisi Osman Paşa, Lübnan’ın hâkimi Emir Yûsuf Şihâb, Akka’nın yöneticisi Şeyh Dahir ez-Zeydânî, Rus komutan Emir Urluf’tur. Hayali karakterler arsında ise Mısır eşrafından Seyyid el-

⁷⁴³ Zeydân, *el-Memlûku’ş-Şârid*, 67.

⁷⁴⁴ Zeydân, *el-Memlûku’ş-Şârid*, 68.

⁷⁴⁵ Zeydân, *el-Memlûku’ş-Şârid*, 164.

Mahrûkî, Mısır'ın büyük tacirlerinden Seyyid Abdurrahman, oğlu Hasan, karısı Sâlime ve ailenin hizmetlisi Ali bulunmaktadır.⁷⁴⁶

Zeydân'ın bu romanında XVIII. yüzyıl sonlarında Mısır ve Suriye'de gerçekleşen olaylar ele alınmaktadır. Bunun yanında iki ülkenin durumu ile Mısır'da Ali Bey el-Kebîr'in hâkimiyetini ortaya koyan siyasi ve toplumsal olaylar, Mısır'ın büyük tüccarlarından biri olan Abdurrahman Bey ve ailesinin anlatıldığı kurgusal bir hikâye etrafında işlenir.⁷⁴⁷

Mısır'ın Yavuz Sultan tarafından fethedilmesinin ardından ülkenin hilafet makamına uzak olması nedeniyle buradaki müdürîyetlerin idaresi, emniyetin ve düzenin sağlanması, Memlûk Beylerine bırakılır. Corcî Zeydân, ülkedeki bu Memlûk hâkimiyetini romanında kötü bir dönemin başlangıcı olarak gösterir. Memlûk yönetimiyle zulmün, hırsızlığın, rüşvetin, casusluğun arttığını, ülkenin can ve mal güvenliğinin sağlanamadığını, çeşitli adlar altında vergi toplandığını ve ülkedeki insanların giderek bundan rahatsızlık duymaya başladığını konu edinir.⁷⁴⁸

Mısır'da yaşanan karışıklıklardan dolayı ülkenin güvenliğinin sağlanması adına gençler orduya çağrılır. Bu gençlerin içinde tüccar Abdurrahman beyin tıp eğitimi alan oğlu da bulunmaktadır. Abdurrahman bey oğlunu orduya göndermek istemez ve bunun için Memluk emiri Ali Bey ile konuşarak oğlunun yerine kendisinin orduya alınması konusunda onu ikna eder. Ancak Abdurrahman beyin asıl amacı her şeyini satıp ailesini de yanına alarak Akka'ya kaçmaktır. Bunda başarılı olamayınca Ali Bey'in zulmüne maruz kalırlar ve her bir aile ferdi birbirinden habersiz, ayrı yerlere dağılırlar. Romanın sonunda tekrar bir araya gelen aile fertleri, mutlu bir şekilde yaşamlarına devam ederler.

749

Romanda başkahraman Ali Bey'in, Osmanlı Devleti'nin hâkimiyeti altında bulunan Mısır'ı bağımsızlığına kavuşturarak, Suriye, Lübnan gibi ülkelerin merkezlerini de içine alan bir imparatorluk kurma planı da işlenmektedir. Ancak Müslüman Mısırlıların Halifeye, Hilafet makamına saygı ve bağlılığından dolayı karşı gelmek istememesi üzerine Ali Bey'in bu planı gerçekleşmez. Zeydân burada büyük ölçüde Hilafet makamını

⁷⁴⁶ Corcî Zeydân, *İstibdâdu'l-Memâlîk*, Dâru'l-Kutub, Beyrut 1999, 10.

⁷⁴⁷ Zeydân, *İstibdâdu'l-Memâlîk*, 1.

⁷⁴⁸ Ebû Halîl, *Corcî Zeydân Fî'l-Mîzân*, 291.

⁷⁴⁹ Zeydân, *İstibdâdu'l-Memâlîk*, 149, Fazlıoğlu, *Arap Romanında Türkler*, 164.

bağımsız bir Mısır ülkesinin kurulmasında engel olarak görmektedir. Çünkü ona göre dini duygular, Müslüman Mısırlıların hilafetten kopmasını zorlaştırarak, bağımsız bir devlet kurmanın önüne geçmektedir.

Corcî Zeydân, romanında Ali Bey'in Mısır'ın bağımsızlığı üzerindeki hedeflerinden sık sık bahsederken, Mısır-ulus devletinin kurulmasını isteyen gayri Müslim Arap ve Mısırlılara dikkat çeker. Özellikle Ali Bey'in Kıbtî kâtibinin onun akıl hocası olduğuna ve onun görüşlerine önem verdiğine, ayrıca biri Hristiyan biri Ermeni iki genci kendine müsteşar olarak yakınlaştırdığına vurgu yapar. Kısaca Ali Bey'in etrafında Müslüman olmayan kişilerin Hilafet konusunda onu kışkırtmış olabilecekleri söylenebilir.

Yazar, bu romanıyla, ilk romanı *Memlûk el-Şârid*'in hikâye örgüsünü tamamlayan ifadeler kullanır. Özellikle diğer romanında vurguladığı Osmanlı Devleti'nin Memlûkleri ortadan kaldırma isteği ve hatta Mehmet Ali Paşa'ya Memluk katliamını bizzat emrettiği konusundaki iddialarını bu romanında desteklemeye çalışır. Ayrıca bu romanda dikkat çeken önemli bir hususta yazarın “manastır” sembolünü emin bir sığınak olarak nitelendirmeye başlamasıdır.

▪ Değerlendirme

Corcî Zeydân, kaleme aldığı bu tarihi romanlarıyla döneminin yazarları arasında parlayan, öne çıkan ve örnek alınan bir yazar olmuştur. Buna rağmen birçok eleştiriye de maruz kalan yazar hem romanın sanatsal şekline hem de içeriğine yönelik eleştiriler almıştır.

Bazı eleştirmenler Zeydân'ın romanlarındaki karakterler ve olaylar arasında bir uyumsuzluğun oluşunu dile getirmektedirler.⁷⁵⁰ Bunun sebebi de aslında tarihi karakterlerin gerçeğini yansıtmada yazarın isteksizliği ve tarihi olayları roman edası içerisine sokma hevesidir. Bu durum hem romanı hem de tarihi olumsuz etkilemektedir. Ancak Zeydân'a göre tarihi olayları roman havası içerisinde uzun uzadıya anlatmak ona zarar vermez. Aksine okuyucuyu, ele aldığı tarihi dönemle ilgili adet, gelenek, görenek ve sosyal yapı hakkında ayrıntılı olarak bilgilendirir.

⁷⁵⁰ el-‘Aşmâvî, *Vakfe me‘a Corcî Zeydân*, 77; Tabîl, *Tahvilâtü'r-Rivâyeti't-Târîhiyye fî'l-Edebi'l-'Arabî*, 32.

Yazarın romanlarına, karakterlerin neredeyse bütün özelliklerini tanıtan bir önsöz ile başlaması, bu karakterler hakkında okuyucuya çok da sürpriz bir taraf bırakmaz. Ayrıca modern sanat tekniği tarafından kabul görmeyen bir yöntemdir. Çünkü bu tekniğe göre yazar, romandaki karakter özelliklerini başlangıçta gizli tutmalıdır. Olayların ilerleyişine göre okuyucu, karakterleri kendisi çözüp, tanımalıdır. Kaldı ki Zeydân, karakterler hakkında başta verdiği bilgilerin bazılarını roman boyunca hiç ele bile almamıştır.⁷⁵¹

Bazı eleştirmenlere göre yazar, romanlarında tarihi yönden öğretici olma kaygısı taşıdığından dolayı, eserlerinin başlangıcında, olayların geçtiği yeri, tarihi vb. bilgileri vermeye yöneltmiştir. Bu da yazarın bütün romanlarında, olayların hemen hemen tek-düze bir yapıda olmasına sebep olmuştur.⁷⁵²

Yazarın romanlarında karmaşık cümle yapısından ve secili üsluptan uzak durması, bazı eleştirmenler tarafından liyakatsizliğin ve üslupta yetersizliğin bir sonucu olarak değerlendirilirken onu acımasızca eleştirmekten kaçınmamışlardır. Bunda eski dili koruyan önemli üslupçulardan biri olan İbrahim Yazıcı'nın ve Ahmet Emin'in etkisi olmuştur.

Yazarın romanlarında benimsediği hem eğlendirici hem öğretici olma ilkesi, salt öğreticilik ilkesiyle yazan yazarlar tarafından eleştirilmektedir. Özellikle Muveylihî, roman türünün her zaman insanın eğitim-öğretimini kapsamaması gerektiğini öne sürer. Ona göre romana eğlence yönünü katanların, okuyucuya hiçbir fayda sağlamadıkları gibi onların zihinlerini boş yere meşgul ettiklerini savunur.

Yazar, karakterleri sadece dışsal özellikleriyle nitelendirip, tarihi ve kurgusal karakterlerin psikolojik tahlillerinde, derinlere inememiştir.⁷⁵³ Yani bütün karakterlerini, yüzeysel ve üstünkörü tahlil etmiş, onları aşk, doğruluk, cesaret gibi olumlu erdemlerle veya ihanet, vefasızlık, zulüm gibi olumsuz sıfatlarla tek tip halinde vasıflandırmıştır. Bu nedenle Zeydân'ın romanlarında ele aldığı kahramanlar, birbirinin benzeri ve basmakalıp karakterler olarak eleştirilmiştir.⁷⁵⁴

⁷⁵¹ Bedr, *Tatavvuru'r-Rivâyeti'l-'Arabiyyeti'l-Hadîse fî Mısır (1870-1938)*, 109.

⁷⁵² Philip, *Ğurgî Zeydân (His Life and Thought)*, 43; Bedr, *Tatavvuru'r-Rivâyeti'l-'Arabiyyeti'l-Hadîse fî Mısır (1870-1938)*, 104-106; Heddâre, *Dirâsât fî'l-Edebi'l-'Arabiyyi'l-Hadîs*, 343.

⁷⁵³ Haywood, *Modern Arabic Literature 1800-1970*, 134; el-'Aşmâvî, *Vakfe me'a Corcî Zeydân*, 78.

⁷⁵⁴ el-Makdisî, *el-Funûnu'l-Edebiyye ve A'lâmuha*, 516; Bedr, *Tatavvuru'r-Rivâyeti'l-'Arabiyyeti'l-Hadîse fî Mısır (1870-1938)*, 109.

Zeydân'ın, eserlerinde, olaylar hakkında sürekli olarak ayrıntılı bilgi verme isteği onun sanatsal anlatım yönünü biraz zayıflatmıştır. Hatta romandaki olayların çoğunu tarih kitaplarından aktarması ve dipnotlar yardımıyla bu kaynaklara atıf yapması, şekil bakımından eserin roman oluşuna gölge düşürmüştür.⁷⁵⁵

Yazarın, romanlarındaki teşvik unsurlarını kullanmadaki başarısızlığı da oldukça dikkat çekicidir. Çünkü Zeydân, romanlarını, iyi bir roman sanatının kabul edemeyeceği ve akla yatmayacak ölçüde mübalağalı bir tesadüfe ve ani olaylara dayandırmıştır. Özellikle tesadüf kavramını, roman kahramanlarının sürpriz bir şekilde kavuşup yine aynı şekilde ayrılması durumunu da sıkça kullanmıştır.⁷⁵⁶

Romanlarında ön planda tuttuğu iki ilim olan tarih ve siyer üzerine yoğunlaşan Zeydân, bazı anlatımsal yönlerde sabit kalmış ve belirlediği standart kalıbının dışına çıkmamıştır. Özellikle bazı kurgulama tekniklerini çoğu zaman her romanında yeniden kullanıyor olması bunun bir göstergesi olmuştur. Neredeyse bütün romanlarında birbirine benzeyen aşk hikâyelerini ele almıştır. Onları tahlil etmeksizin, sadece duygusal yönden nitelendirme üzerine yoğunlaşmıştır.

Yazarın cümle terkiplerinde ve yorumlarında kullandığı dilin karmaşık ve üslubunun zayıf olması da eleştirilen bir başka noktadır. Bu da yazarın roman boyunca fasih Arap kelimelerini kullanmasına rağmen romandaki olayların ve karakterlerin sağlam dilbilimsel yapıdan ve doğru bir terkipten uzak bir üslupta olduğunu göstermektedir. Karakterlerin tümünde aynı dili kullanması, yorumlar ve cümleler ile konuşturduğu karakterler arasında uyumsuzluğa yol açan büyük bir kusurdur.⁷⁵⁷

Yazarın romanlarında karakterler arası diyaloglara çok fazla rastlanmamaktadır. Bunun da sebebi Zeydân'ın romanda bir insanın doğasını yansıtmak değil de sadece tarihi bilgiyi okuyucuya aktarmak istemesidir. Ayrıca az sayıda kullandığı diyaloglar da zayıf kalmıştır. Karakterler kendisi için değil de yazar adına konuşturulmuşlar, adeta onun tarihi bilgilerinin birer sözcüsü olmuşlardır.⁷⁵⁸ Diğer bir önemli kusur ise yazarın çeşitli tarihi kaynakları kullanmasından dolayı diyalogların farklı kaynakların havalara bürünmesidir. Bu da yazarın diyaloglarında bir birlikteliğin olmadığını göstermektedir.

⁷⁵⁵ Bedr, *Tatavvuru'r-Rivâyeti'l-'Arabiyyeti'l-Hadîse fî Mısır (1870-1938)*, 102.

⁷⁵⁶ el-'Aşmâvî, *Vakfe me'a Corcî Zeydân*, 81.

⁷⁵⁷ el-'Aşmâvî, *Vakfe me'a Corcî Zeydân*, 84.

⁷⁵⁸ Bedr, *Tatavvuru'r-Rivâyeti'l-'Arabiyyeti'l-Hadîse fî Mısır (1870-1938)*, 110.

Bazı Müslüman yazarlar, Zeydân'ı, romanlarında ele aldığı İslam tarihi konuları üzerine de oldukça eleştirmiştir. Çünkü onlar, Zeydân'ın kasıtlı olarak o dönem tarihinin parlak bölümlerini değil de fitnenin, mücadelenin ve savaşın olduğu en çalkantılı bölümlerini ele aldığını savunurlar. Bunun da Zeydân'ın İslam dünyasına Batı kafasıyla bakmasından dolayı kaynaklandığını ileri sürerler.⁷⁵⁹ Belki de eleştirmenlerin böyle düşünmesinin sebebi onun romanlarında Müslüman olmayan unsurlara karşı gösterdiği hoşgörü, kendisinin Hristiyan oluşu ve rahiplere, kiliselere karşı övgü dolu yaklaşımı İslam'a karşı birazda ön yargılı davranabileceğini göstermesi olabilir.

Müslüman yazarların aksine Hristiyan yazarların bir kısmı da Zeydân'ın İslamı ve Müslümanları yücelttiğini ve onlara yakınlaşma çabası içerisinde olduğunu iddaa ederler. Bazıları bunu, onun roman telifinden para kazanma amaçlı yaptığını düşünmektedirler.⁷⁶⁰

Yukarıda değindiğimiz hem Müslüman hem Hristiyan yazarların eleştirilerine karşı daha olumlu bir yaklaşım sergileyen modern İslâm düşüncesini savunan ıslahatçı âlim Muhammed Reşid Rıza (ö. 1935), Zeydân'ın yaptığı hataların ve bu tür eleştirilere maruz kalmasındaki sebebini onun yetiştirmeye çalıştığı makaleler ve tarihi romanlarını kaleme alırken az sayıda kaynağa başvurmasını gösterir.⁷⁶¹

Yazar, kimi eleştirmenlere göre romanlarında İslam tarihinin önde gelen kahramanlarının şan ve şerefini gösteren sıfatlardan kaçınmıştır. Özellikle Müslüman halifeleri, saltanatları uğruna en yakınındakileri bile gözünü kırpmadan harcayabilecek fırsatçı, zalim kimseler olarak nitelendirmiştir.⁷⁶²

3.3.3. Farah Anṭûn (1874-1922)

I. Hayatı

Hristiyan asıllı Lübnanlı yazar, gazeteci ve düşünür, Farah Anṭûn, 1874 yılında Trablusşam şehrinde dünyaya geldi.⁷⁶³ İlköğrenimini bu şehirde alan yazar, 12 yaşında,

⁷⁵⁹ Bedr, *Tatavvuru'r-Rivâyeti'l-'Arabiyyeti'l-Ḥadîse fî Mısır (1870-1938)*, 99.

⁷⁶⁰ Umar Ryad, *Islamic Reformism and Christianity (A Critical Reading of the Works of Muḥammad Rashîd Riḍâ and His Associates)(1898-1935)*, Leiden-Boston, 2009, 78.

⁷⁶¹ Ryad, *Islamic Reformism and Christianity*, 78-79.

⁷⁶² Bedr, *Tatavvuru'r-Rivâyeti'l-'Arabiyyeti'l-Ḥadîse fî Mısır (1870-1938)*, 99.

⁷⁶³ Kehhâle, *Mu'cemu'l-Muellifîn*, II, 618, ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, V, 141; Sa'd Sa'dî, *Mu'cemu's-Şarkî'l-Evsaṭ*, 65.

babası Anṭûn İlyas Anṭûn tarafından lise eğitimi için Kûra'daki "Keftîn" manastırına gönderildi. Burada özellikle matematik ve fizik derslerinde gayet başarılı bir öğrenci profili sergilese de 16 yaşındayken babası tarafından aile mesleği olan kereste tacirliğini devam ettirmesi için okuldan alındı. Kısa bir süre babasıyla çalışan Anṭûn, ticaretin ahlâkî kurallarının kendi hayat ilkeleriyle bağdaşmadığını düşünerek ticareti bıraktı.⁷⁶⁴

Farah Anṭûn, ticaret hayatını sonlandırdıktan sonra bir müddet Trablusşam'daki Ortodoks Rum Okulu'nda yöneticilik yaptı. Buradaki görevinden ayrıldıktan sonra gazetecilik ve yazarlık hayatına başlayan Anṭûn, bu sektörde hemen tanınmaya başlar. Özellikle "el-Ehrâm, el-Ahâlî ve Fransızca olarak çıkan el-Belâğ el-Mısırî" gibi meşhur dergi ve gazetelerde yazılarıyla ön plana çıktı. İskenderiye'deki "Sadâ'l-Ehrâm" gazetesinde uzun süre editörlük yaptı.⁷⁶⁵

Sosyalist ve demokratik görüşler üzerine yoğunlaşmaya başlayan Farah Anṭûn, Sultan II. Abdülhamid zamanında Suriye'de yazın dünyasına birtakım kısıtlamaların gelmesiyle birlikte 1897 yılında Mısır'a göç ederek, İskenderiye şehrine yerleşti. Burada çeşitli gazetelerde makalelerini yayınlayan yazar, sonrasinda kendi dergisi "el-Câmia"yı çıkarttı. 15 Mart 1899'da ilk sayısı yayınlanan dergi, Allah, vatan, birlik ve yükseliş şiarıyla, yedi yıl boyunca yayın hayatını sürdürdü.⁷⁶⁶ Bu dergi aracılığıyla Anṭûn, Batılı yazar ve düşünürlerden edindiği fikirlerle toplumsal ve siyasi görüşlerini temellendirerek okuyucuya aktarmaya çalıştı.

Siyasi, edebi, bilimsel ve eğitsel bir dergi olan "el-Câmia", ilk olarak "el-Câmia el-Usmâniyye" adıyla yayınlandı.⁷⁶⁷ Bunun sebebi de Farah Anṭûn'un Batılı fikirleri özümsemesine rağmen Batının sömürge siyasetine karşı oluşudur. O Doğu insanını, Batı emperyalizmine karşı Osmanlı sultanının yanında yer alarak, birlik olmaya çağırmıştır.⁷⁶⁸

Haftada iki kez yayınlanan "el-Câmia" dergisi, Farah Anṭûn'un rahatsızlanmasından dolayı, haftada bir yayınlanmaya başladı. Derginin ilerleyen sayılarında Ernest Re-

⁷⁶⁴ Necm, *el-Kıssa fi'l-Edebi'l-'Arabiyyi'l-Hadîs*, 93; el-Maḳdisî, *el-Funûnu'l-Edebiyye ve A'lâmuha*, 273-274; es-Sakkût, *Ḳamusu'l-Edebi'l-'Arabiyyi'l-Hadîs*, 411

⁷⁶⁵ Dâğır, *Maşâdiru'd-Dirâseti'l-Edebiyye*, 268; es-Sakkût, *Ḳamusu'l-Edebi'l-'Arabiyyi'l-Hadîs*, 411

⁷⁶⁶ Necm, *el-Kıssa fi'l-Edebi'l-'Arabiyyi'l-Hadîs*, 94; Kehhâle, *Mu'cemu'l-Muelliḳin*, II, 618, Dâğır, *Maşâdiru'd-Dirâseti'l-Edebiyye*, 268; ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, V, 141; es-Sakkût, *Ḳamusu'l-Edebi'l-'Arabiyyi'l-Hadîs*, 411.

⁷⁶⁷ el-Maḳdisî, *el-Funûnu'l-Edebiyye ve A'lâmuha*, 275; es-Sakkût, *Ḳamusu'l-Edebi'l-'Arabiyyi'l-Hadîs*, 411

⁷⁶⁸ Fazlıoğlu, *Arap Romanında Türkler*, 140.

nan'a yer veren Anṭûn, onun fikirlerini benimsemeye başlayınca din konusundaki kanaatlerinin de değişim gösterdiği söylenir. İbn Rüşd'ün felsefesini, Renan'ın düşünceleri kapsamında dergide yorumlamaya kalkışınca Muḥammed 'Abduh tarafından "el-Menâr" dergisinde acımasızca eleştirilir.⁷⁶⁹

Faraḥ Anṭûn 1906 yılında New York'a giderek, burada "el-Câmia" yı hem aylık dergi, hem de günlük ve haftalık gazete olarak çıkarttı. Burada bulunduğu süre içerisinde Alman filozof Nietzsche'nin fikirlerini tanıma fırsatı bulan Anṭûn, yazılarında ona da yer verdi. New York'ta "el-Câmia" dan beklediği başarıya ulaşamayan yazar, Mısır'a geri dönerek, bir süre daha burada dergisini yayınladı. Ayrıca "el-Ehâli" gazetesinde arkadaşı Abdulkadir Hamza'ya yardımcı oldu.⁷⁷⁰

Gazete ve dergiciliğin dışında siyaset ile de ilgilenen Faraḥ Anṭûn, yazılarında hürriyet kavramını sıkça ele aldığı gibi, baskıcı ve sömürgeci yönetim zihniyetini de eleştirir. Halkları, özgürlüklerini kazanmaya çağıran yazarın, bu konularda takındığı sert üslup ve savunduğu fikirler nedeniyle yazılarını yayınladığı birçok dergi ve gazetenin kapatılmasına yol açtığı söylenir. Bütün bunlara rağmen yazmaktan asla vazgeçmeyen Anṭûn, 1922 yılının temmuz ayında Kahire'de hayata gözlerini kapatır.⁷⁷¹

I. Edebi Kişiliği

Faraḥ Anṭûn eserlerinde genel olarak döneminin gelişmiş Avrupa düşüncesini dile getirmeye çalışırken bunu, sadece Avrupalı üstatlarından yansıyan düşünceler ile değil, kendi fikirleriyle de ortaya koyar. Özellikle yazar, Arap Hristiyanları içerisinde etkin bir siyasi şuurlanma içerisinde. Bunu da "Biz gerçek Hristiyanlarız, dinimiz siyaset ile karışmamıştır. Batı Hristiyanlığının yaptığından sorumlu değiliz; bizim bağlılığımız Doğu'yadır, biz her zaman sultana sadık kaldık" sözleriyle ifade eder.⁷⁷² Faraḥ Anṭûn bu demecini Osmanlıcılık düşüncesine ilgi duyduğu zamanlarda vermiştir. Sonrasında Batı'ya eğilimi görülmüştür. Ancak bu eğilim Batı'ya körü körüne bağlanma şeklinde değil de onun olumlu yönlerini Doğu toplumlarına kazandırma şeklinde olmuştur. Batı'nın sömürgecilik anlayışı gibi olumsuz tutumuna karşı da daima Doğu toplumlarının özgürlüğünü savunmuştur.

⁷⁶⁹ Ryad, Islamic Reformism and Christianity, 72; es-Sakkût, *Ḳamusu'l-Edebi'l-'Arabiyyi'l-Hadîs*, 411.

⁷⁷⁰ Dâğır, *Maşâdiru'd-Dirâseti'l-Edebiyye*, 268,

⁷⁷¹ Necm, *el-Kışşa fi'l-Edebi'l-'Arabiyyi'l-Hadîs*, 94; ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, V, 141.

⁷⁷² Hourani, *Çağdaş Arap Düşüncesi*,

Felsefeye de düşkün bir yazar olan Faraḥ Anṭûn, çıkarttığı “el-Câmia” dergisinde genelde tarihteki önemli filozoflara ve onların düşüncelerine yer verdi. Özellikle Fransız filozof Saint Simon’un etkisinde kalan yazar, onun hayatını ve ilkelerini dergisinde ele aldı. Bunun yanı sıra Tolstoy, Gorki, Bernard Shaw, Nietzsche, Karl Marx, Jean-Jacques Rousseau, gibi yazarların eserlerini, özellikle de Alexandre Dumas’ın Fransız ihtilalini ele alan romanlarını çevirerek dergisinde yayınladı.⁷⁷³

Batılı yazarların yanı sıra yine felsefe alanında öne çıkan Gazali, Ömer Hayyam, Ibn Rüşd, Ibn Tufeyl gibi isimlerden de okuyup etkilenen Faraḥ Anṭûn, Müslümanlar ve Hristiyanlar arasında her zaman dini, siyasi ve toplumsal yönden bir hoşgörünün bulunması gerektiğini vurgular.⁷⁷⁴

Faraḥ Anṭûn, aynı zamanda toplumda kadına yer verilmesini ve onlar için daha kapsamlı bir alanın oluşturulmasını savunan bir edebiyatçıdır. Özellikle bu konudaki fikirlerini, 1903 yılında “es-Seyyidât ve’l-Benat” adlı dergide kadının eğitim, toplum ve siyasi anlamda özgürlüğü konusundaki yazısında belirtmiştir.⁷⁷⁵

II. Eserleri

Modern Arap edebiyatının çok yönlü yazarlarından biri olan Faraḥ Anṭûn, hikâye, roman ve çeviri eserlerinin yanı sıra Arap tiyatrosuna da hizmet etmiştir. Tiyatro ve opera alanında da tercüme eserler kaleme almıştır.

Yazarın tarihi roman dışındaki önemli çalışmaları şöyledir:

- *el-Câmia* (Birlik, Toplum): Yedi yıl yayınlanan aylık dergidir.
- *İbn-u Rüşd ve Felsefetu* (Ibn Rüşd ve Felsefesi) (İskenderiye, 1903): 227 sayfa olarak yayınlanmıştır.
- *Hayâtu’l-Mesîh* (İsa’nın Hayatı): Ernest Renan tarafından yazılmış bir eserdir. Faraḥ Anṭûn tarafından tercüme edilmiştir.
- *El-Meretu fî’l-Ḳarni’t-Tâsi’a ‘Aşera* (19. yy’da Kadın): Jules Simon tarafından yazılmış olan eser Faraḥ Anṭûn tarafından tercüme edilmiştir.⁷⁷⁶

Romanları:

⁷⁷³ Haywood, *Modern Arabic Literature 1800-1970*, 135; Dâğır, *Maşâdiru’d-Dirâseti’l-Edebiyye*, 268; Anay, *Çağdaş Arap Düşüncesi Üzerine*, 28; es-Sakkût, *Ḳamusu’l-Edebi’l-Arabiyyi’l-Hadîs*, 411.

⁷⁷⁴ Hamdî es-Sukkût, *Ḳamusu’l-Edebi’l-Arabiyyi’l-Hadîs*, 411.

⁷⁷⁵ Savran, *19. Yy. Osmanlı Döneminde Yeni Arap Edebiyatı*, 266.

⁷⁷⁶ Dâğır, *Maşâdiru’d-Dirâseti’l-Edebiyye*, 268,

- *Rivâyetu el-Vahş el-Vahş el-Vahş* (Vahşi Vahşi Vahşi Romanı) (İskenderiye, 1903): Seyahat türünde yazılmış bir eserdir ve Lübnan'a yapılan bir seyahati ele alır.
- *el-İlm ve 'd-Dîn ve 'l-Mâl* (İlim, Din ve Mal) (İskenderiye, 1903): İlim, din ve mal arasındaki ilişkileri ele alan toplumsal ve felsefi konuları işler.
- *Bûl ve Fircînî* (Paul ve Virginie): Bernardin de Saint-Pierre'in eseri, Farah Anṭûn tarafından tercüme edilmiştir.
- *el-Kûhu 'l-Hindî* (Hintli Kulubesi): Bernardin de Saint-Pierre'in eseri, Farah Anṭûn tarafından tercüme edilmiştir.
- *Nahḍatu 'l-Esed* (Aslan'ın Gücü), *Vesbetu 'l-Esed* (Aslan'ın Hamlesi), *Ferîsetu 'l-Esed* (Aslan'ın Avı) (Kahire, 1910): Alexandre Dumas'a ait bu romanlar, Farah Anṭûn tarafından tercüme edilmiştir.⁷⁷⁷

Tiyatro Eserleri:

- *el-Burc el-Hâil* (İskenderiye 1899): Tercüme bir eserdir.
- *Ibnu 'ş-Şe 'abi* (Toplunun Oğlu): Alexandre Dumas'ın bu tiyatrosu Farah Anṭûn tarafından çevrilmiştir.
- *es-Sâhire* (Büyücü): Fransız yazar Victorien Sardou'nun bir eseridir. Yazar tarafından tercüme edilmiştir
- *Odîbi 'l-Melik* (Kral Odip): Sophokles'in bu eseri yazar tarafından çevrilmiştir.
- *Mısr el-Cedîde ve Mısr el-Ḳadîme* (Yeni Mısır ve Eski Mısır) (1914)
- *es-Sultân Şalâhuddîn* (Sultan Selahattin) (Mısır 1923): 63 sayfadan oluşan bir tiyatrodur.
- *Benâtu 'ş-Şevâri ' ve Benâtu 'l-Hudûr* (Caddenin Kızları ve Haremin Kızları)
- *Zate 'l-Verd* (Gülün Özü): Dumas'ın bu eseri, yazar tarafından tercüme edilmiştir.⁷⁷⁸

IV. Tarihi Romanları

Farah Anṭûn, tarihi romanı kuru kuruya tarihi aktarmak için değil tarihin eksik kalan yanlarını tamamlayabilmek amacıyla kaleme almıştır. Bu bağlamda romanında yer

⁷⁷⁷ Dâğır, *Masâdiru 'd-Dirâseti 'l-Edebiyye*, 268; ez-Ziriklî, *el-A 'lâm*, V, 141.

⁷⁷⁸ Dâğır, *Masâdiru 'd-Dirâseti 'l-Edebiyye*, 269; Aysel Ergül, "Farah Anṭûn", *Atatürk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 24, 1997, 24-27

verdiği tarihi kişiliklerin yerine kendini koyarak onların düşüncelerini aktarmaya çalışmıştır. Yani bir nevi romandaki bu tarihi kişileri canlı tutarak kendi dönemlerinde ne yaşadıklarını ve hissettiklerini okuyucuya yansıtmak istemiştir.

Anṭûn'un eserleri arasında öne çıkan en önemli tarihi romanı, içerisinde felsefe, din, aşk ve tarih gibi olgulara yer verdiği "*Urşelîmu'l-Cedîde*"dir. Bu romana kısaca değinmeye çalışacağız.

1) *Urşelîmu'l-Cedîde* (Yeni Kudüs):

Urşelîmu'l-Cedîde romanı Farah Anṭûn tarafından ilk olarak 1904 yılında İskenderiye'de yayınlanmış, 176 sayfadan oluşan tarihi ve aynı zamanda felsefi bir eserdir.⁷⁷⁹ Hz. Ömer, Patrik Safraniyos, Rahip Mihail ve kurgusal aşk hikâyesinin ana karakterleri İliya adlı bir genç ile Yahudi genç kız Estir romanda adı geçen karakterler arasındadır.⁷⁸⁰

Farah Anṭûn, romanında, Arapların İslam'ın ortaya çıkışıyla beraber Şam şehrine doğru ilerlemeleri, aynı dönemde Hristiyanların dini merkezi durumunda olan Kudüs şehrini kuşatmaları, Halife Hz Ömer'in şehri teslim almak için buraya gelmesi ve İsraililerin eski Süleyman mabedinin enkazına Mescid-i Aksa'yı yapmaları gibi konuları ele almıştır.⁷⁸¹

Romanda, yukarıdaki bahsettiğimiz tarihi olaylar içerisinde yaşayan Müslümanların, Hristiyanların ve Yahudilerin o dönemki durumları, dini, siyasi düşüncelerinin yanı sıra Müslümanlar, Rumlar ve Farisiler arasında geçen mücadeleler de anlatılır. Ayrıca Konstantiniyye'deki Bizans hâkimiyetinin zayıflamasına ve devletin yıkılıp yerine başka milletlerin bu şehri ele geçirmesine yol açan siyasi, toplumsal ve dini sebepler de romanda yerini alır.⁷⁸²

Tarihi olayların yanı sıra eserinde hayali unsurlara ve aşka da yer veren yazar, romanın ana kahramanlarından İliya ile Yahudi bir genç kız olan Estir'in aşkını anlatır. Bu aşk üzerinden o dönemin sosyal, toplumsal ve dini yaşantısını okuyucuya anlatmaya çalışır. Ayrıca romanda olayların geçtiği çevrenin ve karakterlerin tasvirine oldukça

⁷⁷⁹ Dâğır, *Masâdiru'd-Dirâseti'l-Edebiyye*, 268,

⁷⁸⁰ Necm, *el-Kıssa fî'l-Edebi'l-'Arabiyyi'l-Hadîs*, 208-209.

⁷⁸¹ Haywood, *Modern Arabic Literature 1800-1970*, 135; Allen, "The Beginnings of The Arabic Novel", 188.

⁷⁸² Necm, *el-Kıssa fî'l-Edebi'l-'Arabiyyi'l-Hadîs*, 208.

önem vermektedir. Hatta onun hikâyeyi ele alışı ve olayları aktarma biçimiyle Corcî Zeydân'dan daha gerçekçi olduğu söylenmektedir.⁷⁸³

Romanda tarihsel havayı ve çevreyi tasvir etmeye oldukça önem veren Farah Anṭûn, kendisinin de romanın başında belirttiği gibi yazdıkları arasında bu eser en güzeldir. Ayrıca bu eserine felsefi düşüncelerini de katan yazar, özellikle Fransız yazarlar Montesquie (ö. 1755), Ernest Renan (ö. 1892) gibi isimlerin etkisinde kalmıştır.⁷⁸⁴

▪ Değerlendirme

Farah Anṭûn, tarih ve aşk üzerine yazdığı romanında Corcî Zeydân'ı taklit etmeye çalışsa da biraz onun gerisinde kalır. Örneğin Anṭûn'un yukarıda değindiğimiz *Urşelîmu'l-Cedîde* romanında yer verdiği aşk unsurları, Zeydân'a göre oldukça zayıftır.⁷⁸⁵

Farah Anṭûn'un, bir diğer zayıf kaldığı iki noktadan biri yazarın Müslümanlar aleyhindeki düşüncesi sebebiyle kendi duygularını romana yansıtmaktan geri duramaması, diğeri ise Batı Avrupa toplumlarının sorunlarını gösterme eğiliminden kurtulamamasıdır.⁷⁸⁶ Buna örnek olarak da yazarın *Urşelîmu'l-Cedîde* romanında Kudüs'ün fethedilmesiyle birlikte buradaki halkın Müslüman olmasından dolayı duyduğu üzüntüyü anlatmak için romandaki tüm kahramanları öldürmesini gösterebiliriz.⁷⁸⁷ Ayrıca yazar, Bizans'ın kendi iç sorunları sebebiyle Kudüs'ün elinden çıkışını içine sindiremediğini satırlarında okuyucuya yansıtır.

3.3.4. Ya'kûb Şarrûf (1852-1927)

I. Hayatı

Genelde modern Arap edebiyatının, özelde de modern Mısır romanının gelişmesinde önemli bir rol oynayan Ya'kûb Şarrûf, Lübnan'ın önemli edebiyatçı ve aydınlarından. Marunî bir aileden gelen yazar, 18 Temmuz 1852 yılında Beyrut'un el-Hadeş köyünde doğdu.⁷⁸⁸ İlk eğitimini Sûk el-Ğarb ve Ubeyye'deki Amerikan okulunda aldı.

⁷⁸³ Necm, *el-Kıssa fî'l-Edebi'l-'Arabiyyi'l-Hadîs*, 210-211.

⁷⁸⁴ Necm, *el-Kıssa fî'l-Edebi'l-'Arabiyyi'l-Hadîs*, 210.

⁷⁸⁵ Bedr, *Tatavvuru'r-Rivâyeti'l-'Arabiyyi'l-Hadîse fî Mısır (1870-1938)*, 113.

⁷⁸⁶ Bedr, *Tatavvuru'r-Rivâyeti'l-'Arabiyyi'l-Hadîse fî Mısır (1870-1938)*, 113.

⁷⁸⁷ Er, *Modern Mısır Romanı*, 59.

⁷⁸⁸ Necm, *el-Kıssa fî'l-Edebi'l-'Arabiyyi'l-Hadîs*, 123; el-Makdisî, *el-Funûnu'l-Edebiyye ve A'lâmuhâ*, 240; el-Fâhûrî, *Târîhu'l-Edebi'l-'Arab*, 1105, Kehhâle, *Mu'cemu'l-Muellifîn*, IV, 131; es-Sakkût, *Qamu-*

1866'da Beyrut'ta Amerikan misyonerleri tarafından kurulan ve bugün Beyrut Amerikan Üniversitesi olarak tanınan, el-Kulliyyetu's-Sûriyyetu'l-İncîliyye'ye giren yazar, 1870 yılında bakalorya diploması alarak buradan mezun oldu.⁷⁸⁹

Ya'kûb Şarrûf, eğitiminin hemen ardından Saydâ ve Trablusşam'daki Amerikan misyoner okullarında öğretmenlik yapmaya başladı. Daha sonra eğitim gördüğü okul olan Suriye Koleji'ne öğretmen olarak atanan Şarrûf, burada tam 12 yıl boyunca matematik, fizik, kimya, doğa felsefesi vs. gibi alanlarda dersler verdi.⁷⁹⁰ Aynı zamanda hem kimya üzerine bir kitap yazan yazar hem de pek çok edebi eseri Arapçaya çevirdi.

Bir yandan öğretmenlik mesleğini devam ettiren Ya'kûb Şarrûf, diğer yandan siyasî ve edebî cemiyetlerde aktif bir şekilde yer aldı. İlk olarak, Edîb İshak, İbrâhim el-Yâzıcî, Fâris Nimr ve Süleyman b. Hattar el-Bustânî ile beraber 1873'te "Cem'iyetü Zehreti'l-Âdâb" derneğini kurdular. Bu dernek sakinleri, hitabet, araştırma, hikâye ve tiyatro uğraşları için bir araya geldi. İkinci olarak ise 1875 yılında Şarrûf, İbrâhim el-Yazıcı, Fâris Nimr ve Şâhin Makaryos gibi isimlerle birlikte Gizli Beyrut Cemiyeti'ni (Cem'iyetü Beyrut es-Sırrıyye) kurdu.⁷⁹¹ Bu cemiyetin kurulma gayesi aslında Suriye-Lübnan topraklarını Osmanlı Devleti'nden çıkarmaya çabalamaktı.

Ya'kûb Şarrûf, ve Farîs Nimr, Batı'daki bilimsel gelişmeleri okuyucuların yakından takip edebilmeleri için hocaları Cornelius Van Dyke'ın yardımıyla 1876'da "el-Muhtetâf" dergisini çıkarttılar.⁷⁹² Pozitivist, materyalist ve seküler dünya görüşünü benimseyen dergi içerisinde, astronomiden anatomiye, fizikten veterinerliğe birçok konu hakkında yazılan makaleleri bulmak mümkündü. Dergide ayrıca dini, siyasi, sosyal, felsefî ve edebi içerikli yazılara da yer verildi. Corcî Zeydân, Farah An'ûn, Selâme Mûsâ, Muhammed Kurd Alî gibi önemli isimlerin bu dergide ilk yazarlık tecrübelerini kazandıkları ifade edilir.⁷⁹³

su'l-Edebi'l-Arabiyyi'l-Hadîş, 617; Mansour M.A. Dhabab, *Representations of the Western Other in Early Arabic Novels (1900-1915)*, (Doctoral Thesis), The University of Leeds, İngiltere, 2005, 159.

⁷⁸⁹ el-Makdisî, *el-Funûnu'l-Edebiyye ve A'lâmuha*, 240; Kehhâle, *Mu'cemu'l-Muellifîn*, IV, 131; Dâğır, *Masâdiru'd-Dirâseti'l-Edebiyye*, 441; es-Sakkût, *Kamusu'l-Edebi'l-Arabiyyi'l-Hadîş*, 617; Hilal Görgün, "Şarrûf Ya'kûb", *DİA*, İstanbul 2009, XXXVI, 166

⁷⁹⁰ el-Makdisî, *el-Funûnu'l-Edebiyye ve A'lâmuha*, 240; Kehhâle, *Mu'cemu'l-Muellifîn*, IV, 131; Dâğır, *Masâdiru'd-Dirâseti'l-Edebiyye*, 441; Görgün, "Şarrûf Ya'kûb", 166.

⁷⁹¹ Görgün, "Şarrûf Ya'kûb", 166.

⁷⁹² el-Makdisî, *el-Funûnu'l-Edebiyye ve A'lâmuha*, 240; Kehhâle, *Mu'cemu'l-Muellifîn*, IV, 131; Dhabab, *Representations of the Western Other in Early Arabic Novels (1900-1915)*, 159.

⁷⁹³ Dâğır, *Masâdiru'd-Dirâseti'l-Edebiyye*, 441,

1884'te Darwin teorisini savunan yazarların "el-Mukteţaf" dergisinde yazılarını yayınlamaları üzerine, Ya'kûb Şarrûf, bu teoriye sıcak bakmayan kolejiyle ters düşünce arkadaşı Farîs Nimr ile çalıştıkları kolejden istifa ettiler. 1885'te Mısır'a göç eden ikili, el-Mukteţaf dergisini burada çıkarmaya başladı. Hikâye ve roman yayınına başlamasıyla kısa sürede rağbet gören dergi, Mısır edebiyat hayatında önemli bir yere geldi. Bu derginin haricinde, Ya'kûb Şarrûf, 1889'da yine Farîs Nimr ve Şâhin Makaryos ile birlikte "el-Mukattam" adlı günlük bir gazete çıkardılar. 1890 yılında Ya'kûb Şarrûf ve Farîs Nimr, mezun oldukları el-Kulliyyetu's-Sûriyyetu'l-İncîliyye tarafından fahri doktora unvanına layık görüldü. Bütün bu yaşamının ardından tarihler, 9 Temmuz 1927'yi gösterdiğinde Ya'kûb Şarrûf, Kahire'de hayata gözlerini kapadı.⁷⁹⁴

II. Edebi Kişiliği

Ya'kûb Şarrûf, araştırmayı seven, ilmi meseleler ile felsefî tarfihsel kuramlar üzerine çalışmak için zamanının çoğunu kütüphanelerde geçiren bir şahsiyetti. Öyleki ilmi mezhepler, felsefî eğilimler, tarihi olaylar ve şahsiyetler üzerine geniş bir bilgi sahibiydi. Ayrıca eski ve modern dile oldukça hâkim bir yazardı.⁷⁹⁵

Ya'kûb Şarrûf, edebiyat alanında, "el-Mukteţaf" dergisine yazdığı yazılar ve yaptığı tercümelemler ile adından söz ettirmiştir. Özellikle bu dergide yer verdiği ve içerisinde bilimin yazı dilinin değiştirilerek, bütün halk tabakalarına hitap edecek şekilde olması gerekliliğini savunduğu "el-Lugatü'l-'Arabiyye ve'n-Necat" adlı yazısıyla büyük bir tartışmanın fitilini ateşlemiştir. Kimileri bunun Batılılar'ın etkisi altında kalarak başlatılmış bir tartışma olduğunu düşünerek yazara, karşıt yönde tepki vermiştir.⁷⁹⁶

Şarrûf, kaleme aldığı yazılarında genelde İngilizlerin Müslüman ülkelerdeki çıkarlarını destekler yönde hareket ederek, Batı yanlısı tutum sergiler. Özellikle de Batılı kapitalizm yanlısı yazarların düşüncelerini benimseyerek sosyalist ve komünist sistemin zararlarını anlatan yazılar yayınlayan Şarrûf, liberal ekonomiyi destekler.⁷⁹⁷

III. Eserleri

⁷⁹⁴ el-Makdisî, *el-Funûnu'l-Edebiyye ve A'lâmuha*, 241-242; el-Fâhûrî, *Târihu'l-Edebi'l-'Arab*, 1105, Kehlâle, *Mu'cemu'l-Muellifîn*, IV, 131; Görgün, "Şarrûf Ya'kûb", 166.

⁷⁹⁵ el-Fâhûrî, *Târihu'l-Edebi'l-'Arab*, 1106.

⁷⁹⁶ Görgün, "Şarrûf Ya'kûb", 166,

⁷⁹⁷ Görgün, "Şarrûf Ya'kûb", 166,

Ya'kûb Şarrûf, tercüme ve telif eserleriyle, Arap kültürüne birçok katkıda bulunmuş bir yazardır. Eserlerinde süslü, kafiye ve bahirli lafızlardan uzak duran Şarrûf, yazın hayatına önceden görülmemiş lafız ve yorumlar kazandırarak gayet ince bir üslupla eserlerini kaleme almıştır.⁷⁹⁸

Şarrûf'un, ayrıntılı olarak değineceğimiz tarihi romanları dışında çeşitli konularda verdiği eserler şöyledir:

- *Besâ'îtu 'İlmi'l-Felek ve Şuveru's-Semâ'* (Astronominin Temel Olayları ve Gökyüzünün Şekilleri (Biçimleri) (Mısır, 1923): 163 sayfadır.
- *Resâ'ilu'l-Ervâh* (Ruhların Bilimsel İncelemesi) (Mısır, 1928): 236 sayfadan oluşan bu eser, ruhçuluk konusunu ele almaktadır.
- *el-'İlm ve'l-'Umrân* (Bilim ve Kültür) (Mısır, 1928): 339 sayfadır.
- *Fuṣûl fî't-Târîhi't-Ṭabî'î min Memleketeyi'l-Hâyevan ve'n-Nebât* (Kahire, 1931): 306 sayfadır.⁷⁹⁹

Siyer ve Tercüme Eserleri:

- *Sırru'n-Necaḥ* (Başarının Sırrı) (Mısır, 1880): 326 sayfadan oluşan tercüme eserdir.
- *A'lâmu'l-Mukteṭâf* (el-Muktetaf'ın Önemli İsimleri) (Kahire, 1925): 320 sayfadır.
- *er-Ruvvâd* (Öncüler) (Mısır, 1927): 306 sayfadır.
- *Siyeru'l-Ebtâl ve'l-'Uzamâ' el-Ḳudemâ'* (Kahramanların ve Kadim Şahsiyetlerin Hayat Hikayesi) (Beyrut, 1884): 184 sayfadır.
- *Meṣâhîru'l-'Ulemâ'* (Âlimlerin Meşhurları)
- *Ricâlu'l-Mâl ve'l-'A'mâl* (Mal ve Üretimlerin Adamları) (Kahire, 1933)⁸⁰⁰

Dil ve Gazetecilik Alanında Verdiği Eserler:

- *El-Huliyyu'l-Feyrûziyye fî'l-Luḡati'l-İngilîziyye* (İngilizce'deki Tatlı Firuze) (Mısır, 1882): 289 sayfadır.
- *El-Mebâdîu'l-Esasiyye fî'l-Luḡati'l-Fransiyye* (Fransızca'nın Temel İlkeleri) (Mısır, 1882)

⁷⁹⁸ <http://www.adab.com/literature/modules.php?name=Sh3er&doWhat=ssd&shid=1147> 17.12.2018.

⁷⁹⁹ Kehhâle, *Mu'cemu'l-Muellifîn*, IV, 131; Dâğır, *Masâdiru'd-Dirâseti'l-Edebiyye*, 442,

⁸⁰⁰ Dâğır, *Masâdiru'd-Dirâseti'l-Edebiyye*, 442,

- *Mecelletu 'l-Mukteṭaf* (el-Muktetaf Dergisi) (Beyrut, 1876) (Kahire, 1927)⁸⁰¹

Hikâye ve Romanları:

- *Emîne* (Sekreter) (1901)
- *Ḳalbu 'l-Esed* (Aslan'ın Kalbi), Klyûbâtra (Kleopatra), Emîretu'l-İnkilâziyye (İngiliz Kraliçesi): Tercüme romanlardır.⁸⁰²

Ya'ḳûb Şarrûf'un yukarıda bahsettiğimiz eserlerinin dışında el-Mukattam başta olmak üzere Mısır'ın çeşitli gazete ve dergilerinde yüze yakın makalesi yayınlanmıştır.

Tarihi Romanları

Arap edebiyatının önemli yazarları arasında yerini alan Ya'ḳûb Şarrûf, Batı ile Doğu'yu karşılaştırdığı çeşitli tarihi romanlar yazmıştır. Yazarın bu romanlarını yayınlanmış önceliğine göre şu şekilde sılayabiliriz:

1) *Fetâtu Mısr (Mısırlı Genç Kız):*

Ya'ḳûb Şarrûf *Fetâtu Mısr* adlı, 175 sayfadan oluşan ilk romanını 1904'te Kahire'de yayınlamıştır.⁸⁰³ Türk, Arap, İngiliz, Rus gibi milletlerden oluşan romanın karakterleri arasında, Sir Edward Baron, oğlu Henry, kızı Dora, Vasif Bey, kızı Behiyye, Hidiv Abbas, Yahudi Tacir Lafî, kızı Esther, Mısırlı Ragıp Paşa, kızı Halime, oğlu Halim bulunmaktadır.⁸⁰⁴ Yazar, bu romanında genel anlamda XIX. yüzyılın son çeyreği ile XX. yüzyılın başlarında Mısır'da geçen tarihi ve toplumsal olayları, Mısır'ın o dönemdeki çevresini ve Mısırlıların durumunu ele almaktadır.

Dünyayı medenileştirmek ve yeniden yapılandırmak adına yapılan sömürgelere kılıf uydurmanın bir örneği olarak romanda, İngilizlerin sanki Mısırlıların lehineymiş gibi ülkedeki bataklıkları kurutup pamuk tarlası yapması ve Mısırlı bir aile ile işbirliği içerisinde olması ele alınır. Kurgusal bir aşk hikâyesi ile de süslenen romanda olaylar, İngiltere, Mısır, İsviçre, Kore, Japonya gibi ülkelerde geçmektedir. Bunun yanında Rus-

⁸⁰¹ Dâğır, *Masâdiru'd-Dirâseti'l-Edebiyye*, 442,

⁸⁰² Dâğır, *Masâdiru'd-Dirâseti'l-Edebiyye*, 442,

⁸⁰³ Dâğır, *Masâdiru'd-Dirâseti'l-Edebiyye*, 442

⁸⁰⁴ Necm, *el-Kıssa fî'l-Edebi'l-'Arabiyyi'l-Ḥadîs*, 125-126.

ya ve Japonya arasında geçen savaşa, bu devletlerin siyasi faaliyetlerine, entrikalarına da değinilmektedir.⁸⁰⁵

Roman, dört ailenin hayat hikâyesi üzerinden anlatılır. Bunlardan ilki Londra’da yaşayan İngiliz bir ailedir. London News gazetesinin sahibi sir Edward Baron ve çocukları Henry ile Dura bu ailenin fertlerindendir. Romanın ana kahramanlarından biri olan Henry, sürekli rüyasında gördüğü bir genç kızı bulmak için kızkardeşi Dora ile Mısır’a gitmek isterler. Gazeteciler Cemiyeti’ne üye olan bu gençler, İngiltere hükümeti tarafından Mısır’da pamuk üretiminin arttırılması yönelik çalışmaları için bu ülkeye gönderilirler.

İkinci hikâyede ise Mısır’da yaşayan zengin bir Kıbtî ailesi anlatılmaktadır. Bu ailenin fertlerinden biri olan Vasif Bey’in kızı Behiyye, Henry’nin rüyalarını süsleyen kızdır. Onunla Hidiv Abbas’ın verdiği baloda karşılaşır ve tanışırlar. Aynı zamanda Behiyye, pamuk arttırımı işinde Henry’e yardımcı olur. Behiyye’nin yanı sıra bu ailenin bir ferdi olan abisinden bahsedilir. O, İngiltere’de eğitim almış, İngilizce ve Fransızca’yı çok iyi konuşan kültürlü biridir. Ancak girdiği borsa işinde çok para kaybedince ailesini maddi ve manevi yönden zora sokar.

Bir diğer hikâyede, Yahudi Tacir Lafi’nin ailesinden bahsedilir. Burada öne çıkan karakter ise Lafi’nin kızı Esther’dır. O, zekâsı, güzelliği ve kültürüyle bütün herkesi kendine hayran bırakan bir genç kızdır. Romanda özellikle Emin ve birçok erkeğin onunla evlenme arzusunda olduğu anlatılır.

Romanda anlatılan önemli ailelerden biri de Mısır’ın önde gelen paşalarından Ragıp Paşa’nın aile fertleridir. Paşanın eşinden, kızı Halime ve Oğlu Halim’den bahsedilen hikâyede tıpkı diğerlerinde olduğu gibi çocukların kültürlü ve eğitim görmüş bireyler olarak yetiştirildiklerinden söz edilirken, Halim’in İngiltere’de eğitim almış bir genç olduğuna da vurgu yapılır.

Yazar, romanında olayın anlatımına ve gidişatına oldukça önem verirken, karakterlerin fiziksel özelliklerini derinlemesine değil yüzeysel olarak inceler. Karakterleri daha çok onlar üzerinden kendi düşüncelerini ve kültürel eğilimlerini dile getirdiği bir araç olarak görür. Özellikle yazarın romanına yansıttığı fikirlerin Batı ve Batı düşüncesi-

⁸⁰⁵ Necm, *el-Kıṣṣa fî l-Edebi’l-‘Arabiyyi’l-Ḥadîṣ*, 125-126, Yazar romanındaki siyasi olayları bir gazeteci tarzıyla, özellikle Japonya-Rusya Savaşı’na dair bir takım raporlar ve haberler ışığında ele alır, Dhabab, *Representations of the Western Other in Early Arabic Novels (1900-1915)*, 173.

sinin etkisi altında kaldığı aşikârdır.⁸⁰⁶ Romanda genelde Yahudilerin zekâsı, İngilizlerin üstünlükleri üzerinde durur. Özellikle romandaki karakterlerin çoğu İngilizceyi çok iyi bilen ve İngiltere’de eğitim görmüş kişilerdir. Çünkü yazara göre Londra medeniyetlerin en ileri geleni, İngilizler de görevlerine en sadık kişilerdir. Bunu romanında bir karakterin ağzıyla şöyle dile getirir: “Biz İngilizler görevimiz olduğuna inandığımız şey uğrunda her şeyi feda edebilecek kadar katıyız.”⁸⁰⁷

Romanın sonunda bütün olumsuzlukların geride bırakıldığı eserde kurgusal hikâyenin iki başkahramanı Henry ile Behiyye, birlikte bütün zorluklara göğüs gererek, evlenip mutluluğa adım atarlar.

2) *Emîru Lübnân (Lübnan Kralı)*

Ya‘kûb Şarrûf’un ilk olarak 1907 yılında Mısır’da el-Muhtetâf matbaası tarafından yayımlanan ve 189 sayfadan oluşan ikinci romanı *Emîru Lübnân* isimlendirilmiş 40 bölümden oluşmaktadır.⁸⁰⁸ Karakterlerini, İngiliz konsolosu Rose, Dürzilerin ileri gelenlerinden Emir Ahmed, Emir Abbas eş-Şehâbî, kızı Selma ve Sir Henry Bedamont oluşturmaktadır.⁸⁰⁹

İlk bölümü tarihi, ikinci bölümü hayali olaylardan oluşan bu romanın genel hatlarını yabancı devletlerin Lübnan üzerindeki emelleri ile bu ülkede gerçekleşen siyasi olaylar oluşturmaktadır. Bunun yanı sıra 1850 ve 1860 yılları arasında Müslümanlar, Hristiyanlar ve diğer milletler arasında çıkan dini mücadeleler ile fitne olayları öne çıkar.⁸¹⁰ Öyleki bu fitneye birçok inanan insan kurban giderken Lübnan’ı aşan fitne, dini azınlıkların da ayaklanmalarına neden olur. Bu durum bazı Avrupa devletleri için tehdit oluşturmaya başlar. Çıkan isyanları bastırmak için ordularını fitnelerin yayıldığı bölgelere gönderirler.

Tarihi olayların daha çok Lübnan ve Suriye’de geçtiği romanda Ya‘kûb Şarrûf, her iki ülkede çarpışan Hristiyan ve Dürzileri ele alırken bunları birbirine düşürenin İstanbul hükümeti olduğunu ve bunu da ülkeye gönderdiği valiler aracılığı ile yaptığı iddiasını konu edinir.

⁸⁰⁶ Dhabab, *Representations of the Western Other in Early Arabic Novels (1900-1915)*, 160, 185.

⁸⁰⁷ Fazlıoğlu, *Arap Romanında Türkler*, 218.

⁸⁰⁸ Ya‘kub Sarrûf, *Emîru Lübnân*, İngiltere, 2017.

⁸⁰⁹ Necm, *el-Kışşa fî l-Edebi l-‘Arabiyyi l-‘Hadîs*, 212-214.

⁸¹⁰ Allen, “The Beginnings of The Arabic Novel”, 188.

Bu eserinde de yazar tıpkı diğerlerinde olduğu gibi İngilizleri iyi niyetli olarak göstermeye devam eder. Özellikle İngiliz konsolosu Rose ve Dürzi Emir Ahmed, İstanbul Hükümetinin kışkırtmalarına kanmamaları için her iki halkı da uyarırlar. Ancak onların bu çabaları sonuç vermez ve iki millet arasındaki çatışmalar başlar. Yazara göre bu olaylar sonucunda İstanbul hükümeti kardeşi kardeşe kırdırılmış ve bir vahşete imza atmıştır. Bunu da romandaki bir kahramanın annesine yazdığı bir mektupla okuyucuya aktarır: “ *Kötü idareyle ne demek istediğimi anlayamazsın. Çünkü bizzat hükümetin halkı ikiye bölüp birbirlerine karşı kışkırtmasını hayal bile edemezsin! İngiliz konsolosu bu durumu önlemek için çok uğraştı ama başaramadı.*”⁸¹¹

Yazar ayrıca daha önce içinde birçok iş merkezi ve tiyatronun bulunduğu ve en büyük Roma şehirlerinden bir olarak gösterdiği Lübnan’ı, İstanbul hükümeti yönetimi altında iken çorak, sınırları korumasız, sefil bir durumda olarak nitelendirir.

Yazar, romandaki hayali olayları ise kurgusal bir aşk üçgeniyle süsleyerek sunar. Bu aşk Emir Abbas eş-Şehâbî’nin kızı Selma ve Sir Henry Bedamont arasındadır. Henry, Haçlı savaşlarında İngiltere’den Lübnan’a savaş için gelen kraliyet ordusunun başında yer alırken burada öldürülen dedesinin mezarını aramak için konsolos görevlisi olarak Lübnan’a gelir.⁸¹² Araştırmaları sırasında Selma ile karşılaşan Henry, ondan oldukça etkilenir. Selma da aynı duygular içerisinde kalır ancak ikisi de birbirine bir şey söylemez. Bu durumu fark eden ve genç kıza âşık olan Selma’nın dayısının oğlu Emir Ahmed kıskançlığa kapılır. Henry’i türlü oyunlarla Selma’dan uzak tutmaya çalışsa da başarılı olamaz. Roman, sevenlerin evliliği ile biterken dedesinin kraliyet mührünü bulan Henry’nin kontluğu ispatlanır ve o Lübnan Emiri olur.

Romanda bahsedilen konular arasında Lübnan halkının adet, gelenek ve görenekleri de bulunmaktadır.

3) *Fetâtu’l-Feyyûm (Feyyumlu Genç Kız):*

Ya’kûb Şarrûf’un 1908 yılında Mısır’da el-Muhtefâf matbaası tarafından yayınlanan bu eseri, 105 sayfadan oluşmaktadır. İbrahim Bey, oğulları Yusuf, Emin, Riyad, kızı Nüzhet ve yazarın kendisi romanın karakterleri arasındadır.⁸¹³

⁸¹¹ Fazlıoğlu, *Arap Romanında Türkler*, 225.

⁸¹² Necm, *el-Kıssa fî l-Edebi’l-‘Arabiyyi’l-‘Hadîs*, 212, 213.

⁸¹³ Necm, *el-Kıssa fî l-Edebi’l-‘Arabiyyi’l-‘Hadîs*, 127-128.

Romanın ismini Mısır'ın kuzey bölgesinde yer alan bir ilden seçen yazar, romanda genel olarak Mısır'ın tarihsel, toplumsal ve ekonomik durumunu okuyucuya aktarmaktadır.

Romanın kısa özeti şöyledir: Urabi Paşa isyanı ve İngilizlerin Mısır'ı işgali gibi siyasi konuların yer aldığı romanda olaylar, İngiltere ve Mısır'da geçmektedir. Mısır'ın varlıklı ailelerinden biri olan Lebib ailesinin reisi İbrahim Bey, Urabi Paşa İsyanına yakından tanıklık etmiş biri olarak bu isyanı romanda kendi ağzıyla anlatır. Ayrıca romanda onun evlatlarının hayat hikâyelerine yer verilmektedir. İbrahim Bey'in üç oğlu ve bir de kızı bulunmaktadır. En büyük oğlu Yusuf, Cambridge'te tıp öğrenimini tamamlamış kültürlü bir gençtir. Ortanca oğlu, Emin hukuk tahsilini tamamladıktan sonra Oxford'a siyaset okumaya gider. Emin milli parti yanlısı ve İngilizlere karşı duruşuyla dikkat çeker. Küçük oğlan Riyad ise ziraat okumaktadır. Bunların yanı sıra İbrahim Bey'in İngiltere'de eğitimini almış ve romanın başkahramanlarından olan Nüzhet adından bir de kızı bulunmaktadır. Nüzhet, aynı zamanda romanın anakahramanı olan yazarın sevdiği Feyyumlu genç kızdır.⁸¹⁴

Yazar, romanında İngilizlerin aslında Mısır'ı işgal gibi bir düşüncelerinin olmadığını ve İngiliz mal, mülk sahiplerinin, Urabi Paşa isyanının ardından mallarının ve yatırımlarının ellerinden gideceği korkusuyla İngiliz ordusunun ülkeye çağrıldığını savunur. Hatta yazara göre İngilizler, hep Mısır'ın iyiliğini düşünen ve uygun zaman bulunca ülkeden çekilmeyi bekleyen bir millettir.

Romanda yazarın ağzından anlatılan olaylar, birçok tesadüfleri içerisinde barındırırken başından birtakım talihsizlikler geçiren yazar, en son kumar hevesi yüzünden tuzağa düşürülerek bütün varını yoğunlu kaybetmişken hiç beklemediği bir anda babasından kalan hazineyi bulur ve Nüzhetle mutlu sona ulaşır.

▪ Değerlendirme

Ya'kûb Şarrûf'un tarihi romanlarını değerlendirdiğimizde yazarın kendi düşüncelerini, isteklerini, beğenilerini ya da eleştirilerini eserlerine oldukça baskın bir şekilde yansıttığını görebiliriz. Örneğin yazar üç romanında da ilgi duyduğu iki ülke olan Mısır ve İngiltere'deki olayları ele alır. Karakterlerini yine bu iki ülkeden seçer, sosyal, siyasi ve kültürel açıdan bu karakterleri karşılaştırır. Özellikle Mısır'ın İngiltere'yi örnek ala-

⁸¹⁴ Necm, *el-Kışşa fî'l-Edebi'l-'Arabiyyi'l-Hadîs*, 127-128.

rak modernleşebileceği görüşündedir. Eserlerinde daima İngiliz yanlısı bir tutum sergileyen yazar, onlara karşı olan tüm düşünce ve tutumu eleştirir.

Ya‘kûb Şarrûf’un tarihi romanları ise şu yönlerden eleştirilir; yazar eserlerini sonlandırırken çok aceleci davranır ve olayları hemen çözüme kavuşturmak ister. Bunun yanında ana karakterleri romanın sonunda bir araya getirirken, diğer karakterleri ihmal eder ve onların akıbetleri hakkında bilgi vermez. Bu karakterleri gerçek bir şekilde resmetmekde zayıf kalır.⁸¹⁵ Ayrıca yukarıda da değindiğimiz gibi İngiliz ve Avrupa sevdalı olan Şarrûf romanında yer verdiği siyasi olaylara hiçbir zaman objektif bir çerçeveden bakamaz.

⁸¹⁵ Necm, *el-Kıssa fî'l-Edebi'l-'Arabiyyi'l-Hadis*, 215.

SONUÇ

XIX. ve XX. yüzyıl Arap edebiyatında roman türleri arasında giderek ivme kazanan tarihi roman hakkında genel bir bilgi sunmak ve bu türün önemini vurgulamak amacıyla yaptığımız çalışmamızın neticesinde ulaştığımız noktalar şunlar olmuştur:

Arap edebiyatı bilindiği üzere Cahiliye döneminden itibaren gerek şiir gerekse hitabet, emsal ve bunları açıklayan kıssalar (hikâye), hikmetli sözler gibi çeşitli nesir türleriyle zengin bir çeşitliliğe ve içeriğe sahip olmuştur. Özellikle nesir türleri, Arap edebiyatının başlangıcından modern döneme kadar hızla gelişme göstererek bu dönemde zirveye çıkmıştır.

Modern Arap edebiyatının öne çıkan nesir türlerinden olan roman, XIX. yüzyılın ortalarında Batı edebiyatından yapılan çevirilerin etkisi ve köklü bir geçmişe sahip olan kıssalar ile makameler üzerinden ortaya çıkmıştır. Örneğin *Elf Leyle ve Leyle*, İbnu'l-Mukaffa'nın *Kelile ve Dimne* gibi fabl türündeki hikâyeleri, İbn Şuheyd'in *et-Tevâbi ve 'z-Zevâbi* gibi felsefi kıssaları, el-Hemedâni ve ez-Zemaşşerî gibi isimlerin makameleri roman türünün doğuşunda önemli rol oynamışlardır.

Modern dönemde kendini göstermeye başlayan roman, kendi içerisinde de bir çok türe ayrılmıştır. Bunlardan biri de çalışmamızın ana konusunu oluşturan tarihi romandır. Tarihi roman diğer roman türlerine göre daha önce ortaya çıkmıştır. Bunda da insanların geçmişlerine duydukları merak, özlem, milli duygular, savaşlar gibi faktörler etkili olmuştur.

İlk olarak Batı edebiyatında görülen ve hızla tüm dünyaya yayılan tarihi roman, XIX. yüzyılın ikinci yarısı ile XX. yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren de Arap edebiyatında belirmeye başlamıştır. Her ne kadar tarihi romanın ortaya çıkışına dair farklı görüşler ortaya konulmuş ise de Arap yazarlarının bir kısmı, bu roman türünün Batı edebiyatından yapılan çevirilerle ortaya çıktığı görüşündedirler. Diğer taraftan Arap yazar ve araştırmacıların çoğunluğu, bu türün klasik Arap hikâyesinden doğduğunu savunmaktadır. Ancak her ne kadar, Arap milliyetçiliği duygusuyla hareket ettiği hissedilen bu yazarlar, tarihi roman türünün eski Arap hikâyesinden doğduğunu savunsalar dahi, bu türün başlangıç, üslup ve şekil olarak Batı edebiyatından esinlenmiş olduğu, hatta Batı romanını taklit ile başladığı bir vakıdır. Çünkü Arap romanının ilk örnekleri Batılı yazarların romanlarından yapılan çevirilerle başlamıştır. Bundan çok kısa süre sonra ise gerek Arap

romanı gerek Arap tarihi romanı konu olarak da eski kıssa ve makame tarzlarından yararlanarak tarihi olayları işlemeye başlamıştır.

Modern dönemin başlarında kaleme alınmış Arap tarihi romanları, Batı romanının şekil hatta içerik yönünden etkilenmiştir. Örneğin Corcî Zeydân ve Yakub Sarrûf gibi ilk tarihi roman yazarlarının eserlerinde Walter Scott ve Alexander Dumas etkisi oldukça belirgin bir şekilde görülmektedir. Ancak bu eserlerden 30-40 yıl sonra yazılan tarihi romanlar, şekil itibarıyla bir önceki yazarların romanlarını anımsatmakla birlikte konu olarak daha özgün bir şekilde yazılmaya başlanmıştır.

Genelde Arap edebiyatında olduğu gibi tarihi roman türünün ortaya çıkışında ve gelişmesinde de öne çıkan ülkeleri Mısır, Suriye ve Lübnan olmuştur. Zira bu coğrafyanın demografik ve etnik yapısı ile siyasi çalkantılar bu konuda önemli rol oynamıştır. Özellikle modern roman alanında tıpkı Batıda İngiltere'nin olduğu gibi Arap edebiyatında lider konumda olan Mısır, tarihi roman türünde de lider ülkedir. Bunda özellikle çeşitli sebeplerden dolayı Mısır'a göç eden Suriye ve Lübnanlı azınlıkların da önemli katkısı olmuştur. Öne çıkan bu üç ülke dışında Irak, Ürdün, Fas, Cezayir ve Tunus gibi ülkeler gerek jeopolitik konumlarından gerekse içerisinde bulundukları şartlardan veya başka sebeplerden dolayı bu alanda geri planda kaldığı söylenebilir.

Tarihi roman ilk olarak Lübnanlı yazarlar tarafından kaleme alınmıştır. Bunda da özellikle Hristiyan asıllı yazarların Batıyla olan teması ve yabancı dile olan hakimiyetleri etkili olmuştur. Bu yazarlar, daha çok romanın eğitici ve öğretici rolüne önem vererek, toplumun isteklerine yanıt vermeyi amaç edindikleri tarihi romanlar yazmışlardır. Bu alanın öncüsü sayılan Corcî Zeydân'dan sonra Selîm Butrûs el Bustânî gibi ünlü yazarlar bu konuda ilk sıraları almaktadırlar. Zeydân özellikle ortaya koyduğu yirmiden fazla tarihi romanıyla kendinden sonraki yazarları tarihi roman yazmaya teşvik etmiştir. Ancak, romanı alış şekli, üslubu, konu seçimi, olayların anlatımında takındığı tavır yanında romanlarında ele aldığı olaylar ile tarihi realite arasında bir takım farklılıklar ileri sürülerek oldukça eleştirilmiştir.

Mısırlı ve Suriyeli yazarlar tarihi roman yazımında hem Batılı hem de Lübnanlı yazarların eserlerinden etkilenmişlerdir. Onlar da tarihi romanlarını kurgusal bir aşk hikayesiyle süsleyerek romantizm çerçevesinde ilk romanlarını kaleme almışlardır. Ancak daha sonraları milliyetçilik ve vatanseverlik duygularının ön plana çıktığı daha

gerçekçi tarihi romanlar yazmaya başlamışlardır. Bu romanlar, özellikle II. Dünya Savaşı'ndan sonra meydana gelen köklü siyasi ve sosyal değişikliklerle birlikte ortaya çıkmıştır. Çünkü bu dönemde meydana gelen savaşlar, yenilgiler, zaferler ve bağımsızlıkların yanı sıra eğitim-öğretimin yaygınlaşması, şehirlere yapılan göç, okur-yazar sayısının artması gibi sebepler tarihi roman yazarına daha realist bir bakış açısı kazandırmıştır.

Bazı yazarlar, tarihi romanı belki kendi inanç ve düşüncelerini telkin aracı, belki de siyasi fikirlerini okuyucuya aktarma vasıtası olarak görmüşler, dolayısıyla eserlerinde inanç ve fikirlerini açıkça yansıtmaktan çekinmemişlerdir. Bu yolla savundukları doktrinleri insanlara aşılamaı hedeflemişlerdir. Örneğin Alî Ahmed Bâkeşîr tarihi romanlarında daima İslamiyeti yüceltme adına bir tavır sergilerken sosyalist düşünceye de karşı çıkmıştır. Bâkeşîr'in tam tersine Ya'kûb Sarrûf ise tarihi romanlarında her zaman Batıyı özellikle de İngilizleri överken onlara karşı olan bütün düşünceleri de yermiştir. Bu aynı zamanda tarihi romanın adeta inanç ve fikirlerin tartışıldığı bir zemin olarak kullanıldığını da göstermektedir.

Tarihi romanlarda ele alınan dönemler yazarlara göre değişkenlik göstermiştir. Çünkü her yazarın ilgi duyduğu ve etkilendiği dönemler farklıdır. Kimisi Cahiliye, İslami, Emeviler, Abbasiler, Osmanlı veya modern dönemdeki tarihi olayları; kimi de Mısır Firavunları dönemindeki olayları ele almaya ve kahramanlarını buna göre karakterize etmeye çalışmıştır. Mesela Muhammed Ferîd Ebû Hâdîd, tarihi romanlarının konusunu Cahiliye döneminden, karakterlerini de yine bu dönemin öne çıkan şairlerinden seçerken Necîb Mahfûz, eserlerinin konusunu gelişmişliğin zirvesinde gördüğü Firavunlar döneminden ve karakterlerinden oluşturmuştur.

Sonuç olarak Arap tarihi romanı, Arap toplumlarının, Cahiliyeden günümüze kadar geçirmiş oldukları kültür ve medeniyetlerine, kısaca tarihi geçmişlerine ışık tutan bir ayna görevini ifa etmiştir. Geçmiş ile bugünü bağlayan, Arapların bulunduğu her coğrafyada ve Arap halkının her tabakasına hitap etmeyi başaran bu tür sayesinde tarih, geniş kitlelere ulaşabilmiştir. Bununla birlikte yeri geldiğinde tıpkı geçmişte olduğu gibi milliyetçilik ruhuyla bir arada tutunabilme ruhunu sağlamış, yeri geldiğinde de güçlüklerle karşı nasıl mücadele edileceğinin rehberliğini yapmıştır. Bu yüzden tarihi roman daha çok üzerinde durulması ve çalışılması gereken önemli bir türdür. Biz de bu çalış-

mamızda, edebiyatımızda bu türün daha çok ön plana çıkması ve bundan sonra yapılacak olan tarihi romanla ilgili çalışmalara esin kaynağı olacağı temennisiyle bu konuyu ele aldık.

KAYNAKÇA

- Abâza, Nizâr, *Ma'rûf Ahmed el-Arnâ'ût*, Şam 2011.
- ‘Abbûd, Nazîr, *Corcî Zeydân: Hayatuhu A'mâluhu mâ Kîle fih*, Dâru'l-cîl, Beyrut 1983.
- ‘Abdulazîz, İbrâhîm, *Ene Necîb Maḥfûz*, Mısır 2006.
- ‘Abdullah, Îmân ‘Alî ‘Umar, *Rivâyât Muḥammed Ferîd Ebû Ḥadîd*, Câmi‘a Benhâ, 2009.
- ‘Abdurrahîm Muḥammed ‘Abdurrahîm, *Dirâsât fî'r-Rivâyeti'l-'Arabiyye*, Dâru'l-Hakîka, 1991.
- ‘Abduttevvâb, Muḥammed Seyyid, *Bevâkîr er-Rivâye: Dirâsat fî Teşkîli'r-Rivâyeti'l-'Arabiyye*, Mısır 2007.
- Acar, İrfan, *Lübnan Bunalımı ve Filistin Sorunu*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1989.
- Ağırakça, Ahmet, “Humâreveyh b. Ahmed b. Tolun” *DİA*, 18, İstanbul 1998, 348-349.
- Akyıldız, Ali - Kurşun, Zekeriya, *Osmanlı Arap Coğrafyası ve Avrupa Emperyalizmi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2015.
- Allen, Roger, “The Beginnings of The Arabic Novel”, *Modern Arabic Literature*, Edit.: M.M. Badawi, Cambridge University Press, Cambridge 1992, 180-192.
- , “The Mature Arabic Novel Outside Egypt”, *Modern Arabic Literature*, Edit.: M.M. Badawi, Cambridge University Press, Cambridge 1992, 193-222.
- , *An Introduction to Arabic Literature*, Cambridge University Press, 2003.
- ‘Alûş, Saîd, *Mu'cemu'l-Muşṭalaḥâti'l-Edebiyyeti'l-Muâşır*, Dâru'l-Kuttâb, Beyrut 1985.
- , “Edebiyat Tarihi ve Arap Romanı”, çev. Faruk Çiftçi, *Ksü İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 6, 2005, 129-149.
- Armaoğlu, Fahir, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1789-1914*, Kültür Bakanlığı Yayıncılık, İstanbul 2017.
- , *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914-1995*, İstanbul 2017.

Argunşah, Hülya, “Tarihi Romanda Post-Modern Arayışlar”, *İlmi Araştırmalar*, 14, İstanbul 2002, 17-27.

-----, *Tarih ve Roman*, Kesit Yayınları, İstanbul 2016.

el-‘Aşmâvî, ‘Abdurrahmân, *Vakfe me‘a Corcî Zeydân*, Mektebetu’l-‘Abikân, Riyâd 1993.

Âşûr, Saîd Abdulfettâh, “Ezher”, *DİA*, XII, İstanbul 1995, 59-63.

Anay, Harun, “Çağdaş Arap Düşüncesi Üzerine”, *Divan: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi*, 10, 2001, 1-88.

Antakyalıoğlu, Zekiye, *Roman Kuramına Giriş*, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2013.

Atalay, İrfan, “Tarihsel Roman ve Amin Maalouf’un Semerkant’ı”, *Namık Kemal Üniversitesi*, 2, 2011, 35-52.

‘At‘ût, Aşıl ‘Abdulvehhâb Yûsuf, *Ahmed Şevkî Dırâsat fî Amâlihi’r-Rivâiyyeti*, Risâletu Mâcistîr, *Câmiatu’n-Necâh el-Vaṭaniyye*, Filisṭîn 2010.

‘Avd, İbrâhîm, *Fuṣûl min en-Nakdu’l-Kıṣaṣ*, 1985.

Aytaç, Bedrettin, “Elements of Historical Novel in Jurji Zeydan’s Istibdad el-Mamalik and Namık Kemal’s Jezmi”, *Türkoloji Dergisi*, XIV, Ankara 2001, 61-70.

Ayyıldız, Erol, “Mustafa Sâdık er-Râfî’nin Hayatı, Edebi Cephesi ve Eserleri”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi*, 2(2), Bursa 1987, 27-35.

-----, “Matbuat”, *DİA*, XXVIII, Ankara 2003, 119-121.

Badawi, M.M, “The Background” (*Modern Arabic Literature*, Edit.: M.M. Badawi) Cambridge University Press, New York 1992, 1-22.

Bâkeşîr, ‘Alî Ahmed, *Vâ İslâmâh*, Dâru’l-Mısr Matbaası, ty.

-----, *eş-Şâi’ru’l-Ahmer*, Dâru Mısr, ty.

-----, *Sîretu Şucâ*, Mektebetu Mısr, ty.

Bâkesir, Ahmed Ali, *Cihada Çağrı*, Elif Yayınları, İstanbul 2002.

Bakır, Rumeysa, *Modern Lübnan Edebiyatında Nesir*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2018.

- Baldick, Chris, *"The Concise Oxford Dictionary of Literary Terms"*, Oxford University Press, 1990.
- Bedr, 'Abdulmuhsin Taḥa, *Tatavvuru'r-Rivâyeti'l-'Arabiyyeti'l-Ḥadîse fî Mısır (1870-1938)*, Dâru'l-Meârif, Kahire 1983.
- Bilge, Mustafa L., "Lübnan", *DİA*, XXVII, Ankara 2003, 248-254.
- Blamires, Harry, *A Short History of English Literature*, Second Edition, Methuen, London 1984.
- Brugman, J., *An Introduction to the History of Modern Arabic Literature in Egypt*, Leiden 1984.
- Bostancı, Ahmet, "Ürdün'de Roman Edebi Türünün Tarihi Gelişimi", *Nüsha Dergisi*, 35, 2012, 7-22.
- Botman, Selma, "The Liberal Age 1923-1952" M.W.Daly (Ed.) *The Cambridge History of Egypt*, Vol.2, Cambridge University Press, 1988, 285-308.
- Buzpınar, Şit Tufan, "Lübnan", *DİA*, XXVII, İstanbul 2003, 248-254.
- , "Suriye", *DİA*, , XXXVII, İstanbul 2009, 550-555.
- Cachia, Pierre, "The Critics", (*Modern Arabic Literature*, Edit.: M.M. Badawi), Cambridge University Press, Cambridge, 1992, 417-442.
- el-Cârim, 'Alî, *Hâtîf mine'l-Endelus*, Kahire 2012.
- , *Meraḥu'l-Velîd*, Kahire 2012.
- , *Şâ'iru'l-Melik*, Kahire 2012.
- , *Seyyidetu'l-Ḳuşûr*, Kahire 2012.
- , *Fârisu Benî Ḥamdân*, Kahire 2012.
- , *Ġadetu'r-Reşîd*, Kahire 2012.
- , *eş-Şâ'iru't-Tamûḥ*, Kahire 2012.
- , *Ḥâtimetu'l-Meţâf*, Kahire 2012.
- Carr, Edward Hallet, *What is history?*, Pelican Books, 1987.

- Cerrâr, Şalâh, *Me‘âlimu’l-Ḥayati’l-Edebiyye fi Filisṭîn ve’l-Urdun (1950-2000)*, Urdun 2009.
- Cevizci, Ahmed, *Paradigma Felsefe Sözlüğü*, İstanbul 2010.
- Chirol, Sir Valentine, *The Egyptian Problem*, London 1920.
- Civelek, Yakup, *Osmanlı Dönemi Arap Edebiyatında Arapça Süreli Yayınlar ve Gazeteler*, Van 2001.
- Cleveland, William L., *A History of the Modern Middle East*, United States of America, 2000.
- Cuhâ, Mîşâl *el-Kıṣṣatu’l-Ḳaṣîra fî Lübnân*, el-Câmi’atu’l-Lübnâniyyeti’l-Emrikiyye, el-Ma’hedu’l-Almânî li’l-Ebhâsi’s-Şarkıyye, Beyrut 2008.
- Çelebi, Muharrem, “Corcî Zeydân”, *DİA*, VIII., İstanbul 1993, 69-71.
- Çelik, Kürşat, “19. Yüzyılın Sonu ile 20. Yüzyılın Başlarında Suriye’de Dış Ticaret”, *Tarih Okulu Dergisi (TOD)*, Sayı: XVI, Aralık 2013, 705-738.
- Çelik, Yakup, “Tarih ve Tarihi Roman Arasındaki İlişki Tarihi Romanda Kişiler”, *Kırıkkale Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi*, 22, 2002, 49-67.
- Çetişli, İsmail, *Batı Edebiyatında Edebi Akımlar*, Akçağ Yayınları, Ankara 2012.
- Dâğır, Yûsuf Es‘ad, *Maşâdıru’d-Dırâseti’l-Edebiyye*, Lübnan 2000.
- Dâvûd, Aḥmed, *Târiḥu Sûriyâ’l-Ḳadîm*, Dâru’s-Şafedî, Dımaşk 2003.
- Dayf, Şevkî, *el-Edebu’l-‘Arabiyyu’l-Muâsır fî Mısır*, Dâru’l-Meârif, Kahire 2008.
- Demirayak, Kenan, *Arap Edebiyatı Tarihi-I Cahiliye Dönemi*, Fenomen Yayınları, Erzurum 2009.
- , *Arap Edebiyatı Tarihi-III Emeviler Dönemi*, Fenomen Yayınları, Erzurum 2012.
- , *Arap Edebiyatı Tarihi-II Sadru’l-İslam Dönemi*, Fenomen Yayınları, Erzurum 2013.
- , “Osmanlı Dönemi Arap Edebiyatı Üzerine Değerlendirmeler”, *Şarkiyat Mecmuası*, 26, 2015, 31-62.

Derrâce, Fayşal, “el-Bidâyâtü’t-Te’sîsiyye li’l-Rivâyeti’l-‘Arabiyye”, *Eş-Sekâfetu’l-‘Arabiyye fî’l-‘Karni’l-‘İşrîn*, Tahîrîr: ‘Abdullâh Belkezîz, Muhammed Cemâl Bârut, Beyrut 2011, 913-917.

ed-Desûkî, Ömer, *Neşet en-Nesri’l-‘Hadîs*, Dâru’l-Fikr, 1976.

-----, *Fî’l-Edebi’l-‘Hadîs*, Dâru’l-Fikr, Kahire 2013.

Devvâre, Fu’âd, *Necîb Maḥfûz mine’l-‘Kavmiyye ile’l-‘Âlemiyye*, Kahire 1989.

Dhabab, Mansour M.A., *Representations of the Western Other in Early Arabic Novels (1900-1915)*, Doctoral Thesis, The University of Leeds, İngiltere 2005.

Dîb, Kemal, *Tariḥu Suriyeti’l-Mu’âşır*, Dâr en-Nehâr, Beyrut 2011.

Doğan, Mehmet Can, “Tarihi Dönemin Dinamikleri ve Son On Beş Yılın Tarihi Romanları”, *Türk Yurdu*, 2000, 140-157.

Durmuş, İsmail, “Cârim, Ali”, *DİA*, Ankara 2016, ek-I, 250-252.

Dysktra, Darrell, “The French Occupation of Egypt, 1798-1801” M.W.Daly (Ed.) *The Cambridge History of Egypt*, Vol.2, Cambridge, Cambridge University Press, 1988., 113-138.

Ebû Ḥadîd, Muḥammed Ferîd, *Ebû Fevâris Antere b. Şeddâd*, Kahire 2012.

Ebû Ḥalîl, Şevkî, *Corcî Zeydân Fî’l-Mîzân*, Dâru’l-Fikr, Şam 1983.

Ebû Hayf, ‘Abdullah, *İtticâhât en-Nakdi’r-Rivâi fî Sûriya*, Dimaşk 2006.

Ebû Şevârib, Muḥammed Muştafâ *el-Medḥal İlâ Funûni’n-Nesri’l-Edebiyyi’l-‘Hadîs ve Mehârâtihi’t-Ta’bîriyye*, Dâru’l-Vefâ li-Dünyâ’t-Ṭıbbâ’a ve’n-Neşr, İskenderiye 2007.

Ekinci, Ekrem Buğra, “Lübnan’ın Esas Teşkilat Tarihçesi”, *Amme İdaresi Dergisi*, XXXI(3), 1998, 17-35.

Emekli, İlknur, *Çağdaş Suriye Romancılığında Ḥalîm Bereḳât ve Toplumcu Gerçekçi Romanlarının Çözümlemesi*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2013.

Enginün, İnci, *Yeni Türk Edebiyatı Tanzimat’tan Cumhuriyete (1839-1923)*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2006.

- Er, Rahmi, *Modern Mısır Romanı (1914-1944)*, Ankara 1997.
- , "İbn Zeydun", *DİA*, XX, İstanbul 1999, 464-466.
- , "Roman (Arap Edebiyatı)", *DİA*, XXXV, İstanbul 2008, 164-166.
- Ergül, Aysel, "Faraḥ Anṭûn", *Atatürk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 24, 1997, 19-27.
- Ergün, Mustafa, "Mehmet Ali Paşa Zamanında Eğitimin Batılılaşması", *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi (KEFAD)*, 16(3), 2015, 277-294.
- el-Eşter, 'Abdulkerîm, *en-Neşru 'l-Mehcerî*, Şam 1970.
- Fahmy, Khaled, *All The Pasha's Men*, Cambridge University Press, Cambridge 1997.
- Fâik Muştafâ, *Siḥru 's-Serd-Dırâsât fi 'l-Kışşati ve 'r-Rivâyeti 'l-'Arabiyye*, Dımaşk 2015.
- el-Fâḥûrî, Ḥannâ, *Târiḥu 'l-Edebi 'l-'Arabî*, Dâru'l-Yûsuf, Lübnan ty.
- Fay, Mary Ann, "The Historical Setting", (*A Country Study: Egypt*, Edit. Thomas Collelo), Library of Congress, 1991, 1-86.
- Fayda, Mustafa "Tarih", *DİA*, XL, İstanbul 2011, 30-36.
- el-Fayşal, Semer Rûḥî, *et-Taṭavvuru 'l-Fennî li 'l-İtticâhi 'l-Vâkı 'î fi 'r-Rivâyeti 'l-'Arabiyyeti 's-Sûriyye*, Dâru'n-Nefâis, Beyrut 1996.
- Fazlıoğlu, Şükrân, *Arap Romanında Türkler*, Küre Yayınları, İstanbul 2006.
- Fûtiye, Elizabeth, *el-İbdâu 'r-Rivâiyyu 'l-Mu'âşır fi Sûriyâ*, (çev. Melek Ebyaḍ), Dımaşk 2008.
- Le Gassick, Trevor, *Modern Arabic Prose Literature: An Introduction*, Michigan 1970.
- Güler, E.Zeynep, *Arap Milliyetçiliği: Mısır ve Nasırcılık*, İstanbul 2011.
- Göğebakan, Turgut, *Tarihsel Roman Üzerine*, Akçağ Basım Yayım, Ankara 2004.
- Görgün, Hilal, "Sarrûf Ya'kûb", *DİA*, İstanbul 2009, XXXVI, 553-555.
- , "Mısır-Tarih/Başlangıçtan Bizans Dönemine Kadar", *DİA*, İstanbul 2004, XXIX, 555-557.
- el-Ḥaḍrâvî, İdrîs, "Corcî Zeydân ve Fennu'r-Rivâyeti'l-'Arabiyye", *Tabayyun*, 4/16, Spring, 2016, 7-36.

- Hâfâcî, Muḥammed ‘Abdulmun‘im, *Dirâsât fî'l-Edebi'l-‘Arabiyyi'l-Hadîs ve Medârisuḥa*, Dâru'l-Cîl, Beyrut ty.
- Hallâk, Ḥasân *Târîḥu Lubnân el-Mu‘âşır (1913-1952)*, Dâru'n-Nahḍati'l-‘Arabiyye, Beyrut 2010.
- Ḥalîfe, Kemâl S‘ad Muhammed, *eş-Şaḥsiyyetu'l-İslâmiyye fî'r-Rivayeti'l-Mısriyyeti'l-Hadîse*, Riyad 2007.
- Ḥalîl, İbrâhîm, *Medḥal li-Dirâseti'ş-Şi‘ril-‘Arabiyyi'l-Hadîs*, Dâru'l-Mesîre, Ammân 2003.
- el-Ḥamedânî, Sâlim Ahmed, *Mezâhibu'l-Edebi'l-Ġarbî ve Mezâhiruhâ fî'l-Edebi'l-‘Arabiyyi'l-Hadîs*, Matba‘atu't-Ta‘lîmî'l-‘Âlî-Mûşul, Bağdâd 1989.
- Ḥasan Câd Ḥasan, *el-Edebu'l-‘Arabî fî'l-Mehcer*, Kahire 1962.
- el-Ḥatîb, Muḥammed Kâmil, “‘Âlim Necîb Maḥfûz er-Rivâi: el-Mevdû‘ât ve Tekniyyete'l-Kitabe”, *Es-Şekâfetu'l-‘Arabiyye fî'l-Karni'l-‘İşrîn*, Tahrîr: ‘Abdullah Belkezîz, Muḥammed Cemâl Bârut, Beyrut 2011, 932-937.
- Haywood, John A., *Modern Arabic Literature 1800-1970*, London 1971.
- Hâfız Sabrî, “Modern Arap Kısa Öyküsü I”, *Nüşa Dergisi*, (çev. Azmi Yüksel), 3 (9), 2003, 76-96.
- Heddâre, Muḥammed Muştafâ, *Dirâsât fî'l-Edebi'l-‘Arabiyyi'l-Hadîs*, Dâru'l-‘Ulûm, Beyrût 2000.
- el-Hevârî, Aḥmed İbrâhîm, *Naḥdu'r-Rivâye fî'l-Edebi'l-‘Arabiyyi'l-Hadîs fî Mısr*, Mısr 1993.
- Heykel, Aḥmed, *Taṭavvuru'l-Edebi'l-Hadîs fî Mısr*, Dâru'l-Me‘ârif, Kâhire 1994.
- , *Mûcezu'l-Edebi'l-Hadîs fî Mısr ilâ Kıyâmi'l-Harbi'l-Âlemiyye Es-Sâniye*, 2010.
- Hindî İsmâ‘îl, Ḥasan Sâlim, *er-Rivâyetu't-Târîḥiyye fî'l-Edebi'l-‘Arabiyyi'l-Hadîs*, Ürdün 2014.
- Hourani, Albert, *Arap Halkları Tarihi*, çev. Yavuz Alogan, İstanbul 2014.

- , *Çağdaş Arap Düşüncesi*, çev. Latif Boyacı, Hüseyin Yılmaz, İstanbul 2014.
- Huseyn, Cemîle Emîn *el-Mer'e fî'r-Rivâyeti'l-Lubnâniyyeti'l-Mu'âsıra (1899-2009)*, Dâru'l-Fârâbi, Beyrût 2016.
- Hutcheon, Linda, *A poetics of Postmodernism: History, Theory, Fiction*, New York-Londra 1988.
- el-İd, Yemnâ, *er-Rivâyetu'l-'Arabiyye (el-Mutehâyyel ve Beniyyetehu'l-Fenniyye)*, Dâru'l-Fârâbi, Beyrut 2011.
- İbrâhîm, 'Abdullah, *Mevsû'atu's-Serdi-l'Arabî*, IV, Birleşik Arap Emirlikleri, 2016.
- İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, Dâru'l-Me'ârif, ty.
- İshakoğlu, Ömer, *Suriye Tarihi - Osmanlı Dönemi Suriye'sinde Edebi ve Kültürel Hayat (1800-1918)*, İstanbul Kasım, 2012.
- , "19. Yüzyıl Arap Nahda Hareketinde Kadın Yazarların Rolü", *İstanbul Üniversitesi Şarkiyat Mecmuası*, 21, 2012, 43-51.
- Jayyusi, Salma Khadra, *Modern Arabic Fiction*, Columbia University Press, 2005.
- Kabaklı, Ahmet, *Türk Edebiyatı*, Türk Edebiyatı Vakfı, İstanbul 2002.
- , *Edebiyat Akımları*, Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları, İstanbul 2016.
- Kabbiş, Aḥmed, *Târiḥu'ş-Şi'ri'l-'Arabiyyi'l-Ḥadîs*, Dâru'l-Cîl, Beyrut 1971.
- Karabela, Nevin - Ekşi Feyzettin, "Arap Edebiyatında Tarihi Romanın Ortaya Çıkışında Milliyetçilik Düşüncesinin Etkisi", *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 22, 2015, 185-202.
- Kantarcıoğlu, Sevim, *Türk ve Dünya Romanlarında Modernizm*, Paradigma Yayıncılık, İstanbul 2007.
- Kefeli, Emel, *Batı Edebiyatında Akımlar*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2012.
- Kehhâle, 'Umar Rıdâ, *Mu'cemu'l-Muellifîn*, I-IV, Beyrut 1994.
- Kilpatrick, Hilary, *The Modern Egyptian Novel*, Ithaca Press, London 1974.
- Koprman, Kazım Yaşar, "Bahriyye", *DİA*, IV, İstanbul 1991, 512.

-----, “Burciyye” *DİA*, VI, İstanbul 1992, 419-420.

Kor, Zahide Tuba, *Lübnan İç Savaşın Gölgesinde*, İlke Yay., İstanbul 2006.

Kundera, Milan, *Roman Sanatı*, (çev. Aysel Bora), İstanbul 2014.

Kürd Ali, Muhammed, *Bir Osmanlı-Arap Gazetecinin Anıları*, (çev. İbrahim Tüfekçi), İstanbul 2006.

Lukacs, George, *The Historical Novel*, (çev. Hannah and Stanley Mitchell), Beacon Press, Boston 1963.

-----, *er-Rivayetu't-Tarihîyye*, (çev. Sâlih Cevvâd el-Kâzım), el-‘Irâk 1982.

Lutskiy, Borisoviç, *Arap Ülkelerinin Yakın Tarihi 16. Yüzyıldan 20. Yüzyıla*, çev. Turan Keskin, İstanbul 2011.

Maḥfûz, Necîb, *Abesu'l-Akdâr*, ty.

-----, *Râdûbîs*, Dâru’ş-Şûruk, Kahire 2006.

Makdisi, Samir and Sadaka, Richard , “The Lebanese Civil War, 1975-1990”, *Lecture and Working Paper Series*, American University of Beirut Institute of Financial Economics, 3, 2003, 67-114.

Makdisi, Samir and Marktanner, Marcus, “Trapped By Consociationalism: The Case Of Lebanon”, *Topics in Middle Eastern and African Economies*, vol. 11, September, 2009, 1-15.

el-Maḥdisî, Enîs, *el-Funûnu'l-Edebiyye ve A'lâmuhâ*, Dâru'l-‘İlm li'l-Melâyîn, Beyrut 1980.

Marsot, Afaf Lutfi es-Seyyid, *Egypt in the Reign of Muhammed Ali*, Cambridge, 1984.

Mason, Robert Scott, “Education”, (*A Country Study: Syria*, Edit. Thomas Collelo), Library of Congress, April, 1987, 101-104.

McGowan, Afaf Sabeh, “Ottaman Empire”, (*A Country Study: Syria*, Edit. Thomas Collelo), Library of Congress, April, 1987, 14-18.

-----, “The French Mandate”, (*A Country Study: Syria*, Edit., Thomas Collelo), Library of Congress, April, 1987, 18-24.

- , "Syria-Coups and Countercoups, 1961-70", (*A Country Study: Syria*, Edit.: Thomas Collelo), Library of Congress, April, 1987, 31-33.
- , "Historical Setting", (*A Country Study: Lebanon*, Edit.: Thomas Collelo), Library of Congress, December, 1989, 1-3.
- Mefkûde, Şâlih, *Ebhâs fî'r-Rivâyeti'l-'Arabiyye*, tsz.
- Merîdan, 'Azîze, *el-Kışsa ve'r-Rivâye*, Dârul'fıkr, Dımaşk 1980.
- el-Mer'î Fuâd, *Fî Târîhi'l-Edebi'l-Hadîs*, Halep 1982.
- Michalak, Tomas, "The Palestinians And The Outbreak Of Civil War In Lebanon (1975)", *Asian and African Studies*, vol. 22, 1, 2013, 112-130.
- Muhammed Rıf'at, *Tarihü Mısr es-Siyâsiyyi fî'l-Ezmineti'l-Hadîse*, Kahire 1934.
- Muhammed Şabrî, *Tarihü Mısr min Muhammed 'Alî ile'l-'Aşri'l-Hadîs*, Kahire 1996.
- Murtâd, 'Abdumelik, *Fî Nazariyyeti'r-Rivâye*, Kuveyt 1998.
- en-Nâbi, Memdûh "er-Rivâye ve't-Târîh: es-Serd ve'l-Merci" "Ğâdetu'r-Reşîd" li 'Ali el- Cârım Nemûzecen", *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2, 2012.
- Nebîl Suleymân, *Cemâliyyât ve Şevâğıl Rivâiyye*, Dımaşk 2003.
- Necm, Muhammed Yûsuf, *el-Kışsa fî'l-Edebi'l-'Arabiyyi'l-Hadîs*, Dâru's-Sekâfe, Beyrut 1966.
- en-Nessâc, Seyyid Hâmid *Bânûrâmâ'r-Rivâyeti'l-'Arabiyyeti'l-Hadîse*, Kahire 1980.
- Ortaylı, İlber, "Tarihi Roman Fırası", *Milliyet* (24 Ocak 2001), Pazar eki.
- Özdemir Emin, *Yazınsal Türler*, İstanbul 2007.
- Özkoç, Özge, *Mısır'ın Uzun 19. Yüzyılı: Modernleşme, Merkezileşme ve Özerklik*, İstanbul 2015.
- Öztürk, Hasan, "Mısır", *Modern Orta Doğu Siyasi Tarihi*, İstanbul 2016.
- Philip, Thomas, *Ğurgî Zeydân (His Life and Thought)*, Beirut 1979.
- , *The Autobiography of Jurji Zeydan (with four letters to his son)*, Washington 1990

- Pipes, Daniel, *Greater Syria: The History of an Ambition*, Oxford University Press, New York 1990.
- Rebi‘, Muhammed Aḥmed, el-Ḥamdânî, Sâlim Aḥmed, *Dırâsât fî ‘l-Edebi ‘l-‘Arabiyyi ‘l-Ḥadîş*, Dâru‘l-Kindî, 2003.
- Ryad, Umar, *Islamic Reformism and Christianity (A Critical Reading of the Works of Muḥammad Rashîd Riḍâ and His Associates)(1898-1935)*, Leiden-Boston, 2009.
- es-Sa‘âfîn, İbrahîm ‘Abdurrahîm, *Taṭavvuru ‘r-Rivâyeti ‘l-‘Arabiyyeti ‘l-Ḥadîşe fî Bilâdi ‘ş-Şâm (1870-1967)*, Dâru‘l-Menâhil, Beyrut 1984.
- Sa‘d Sa‘dî, *Mu‘cemu ‘ş-Şarkî ‘l-Evsaf*, Dâru‘l-Ceyl, Beyrut 1998.
- es-Sahhâr, Abdulḥamîd Cûde, *Suver ve Zikrayât*”, Mektebet Mısır, Kahire 1989.
- , *Aḥmesu Baṭali ‘l-İstiqlâl*, Mektebetu Mısır, 2007.
- , *Sa‘d b. Ebî Vaḳḳâs*, Mektebetu Mısır, tsz.
- es-Sakkût Hamdî, *Ḳamusu ‘l-Edebi ‘l-Arabiyyi ‘l-Ḥadîş*, Daru‘ş-Şark, Ürdün, 2007.
- Salem, Paul E., “Superpowers and Small States: An Overview of American-Lebanese Relations”, *the Beirut Review*, Sayı:5, Bahar, 1993, 135-164.
- eş-Şalîbî, Kemâl, *Târîhu Lubnân el-Ḥadîş*, Dâru‘n-Nehâr li‘n-Neşr, Beyrut 1991.
- Samur, Sabahattin, *Suriye Vilayeti ‘nin İdâri ve Sosyal Yapısı (1840-1908)*, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 1988.
- Sarrûf, Ya‘kub, *Emîru Lubnân*, İngiltere 2017.
- Savran, Ahmet, 19. Yy. *Osmanlı Döneminde Yeni Arap Edebiyatı*, Erzurum 1991.
- Serageldin, Ismail, “Jurji Zaidan: His Contributions to Modern Arab Thought and Literature (Introduction: Providing the Context)”, *Jurji Zaidan: Contributions to Modern Arab Thought and Literature*, Edit. George C. Zaidan-Thomas Philipp, The Zaidan Foundation, 2013, 17-44.
- Serkîs, Yusûf İlyân, *Mu‘cemu ‘l-Maṭbû‘âtî ‘l-‘Arabiyye ve ‘l-Mu‘arrebe*, c. I-II, Kahire 1919.

- es-Seyyid, Şefî' *İtticâhâtü'r-Rivâyeti'l-'Arabiyye fî Mısr, Dâru'l-Fikru'l-'Arabi*, Kahire 1993.
- Sheehi, Stephen, *Foundations of Modern Arab Identity*, University Press of Florida, Gainesville, 2004.
- Soysal, İsmail, *Fransız İhtilali ve Türk-Fransız Diplomasi Münasebetleri (1789-1802)*, TTKY, üçüncü baskı, Ankara 1999.
- es-Sûdâ, Yûsuf, *Târîhu Lubnân el-Hadârî*, Dâru'n-Nehâr li'n-Neşr, Beyrut, 1979.
- Sulaimanova, Aigul, *Konusunu Türk Tarihinden Alan Tarihi Romanlar (1966-1970)*, (Yayımlanmış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2009.
- Şeyho, Lûis, *Târîhu'l-Âdâbi'l-'Arabiyye*, tsz.
- Tabîl, Muḥammed Mehmed Ḥasan, *Taḥvîlâtü'r-Rivâyeti't-Târîhiyye fî'l-Edebi'l-'Arabî*, Risâletu Mâcistîr, el-Câmiatu'l-İslâmiyye, 2016.
- Tilbe, Ali, Civelek Kamil , “Nedim Gürsel’in Resimli Dünya Adlı Romanına Tarihsel Bir Yaklaşım”, *Nedim Gürsel’e Armağan, Edebiyatta 40 yıl*, Galatasaray Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2006, 141-162.
- Tomar, Cengiz, “Suriye (Tarih-Başlangıçtan Osmanlı Dönemine Kadar)”, *DİA*, XXXVII, İstanbul 2009, 545-550.
- , “Suriye (Osmanlılar’dan Günümüze)”, *DİA*, , XXXVII, İstanbul 2009, 557-559.
- , “Şecereddür” *DİA*, 38, İstanbul 2010, 404-405.
- Tosun, Necip, *Modern Öykü Kuramı*, Hece Yayınları, Ankara 2014.
- Tülücü, Süleyman, ”Şeyho, Luvîs”, *DİA*, XXXIX, İstanbul 2010, 86-88.
- Türken Çakır, Mürüvvet, *Modern Arap Şiirinde Apollo Ekolü*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2013.
- , “Corcî Zeydân’ın “Kureyş Bakiresi” Adlı Tarihi Romanı Üzerine Bir İnceleme” *Bayburt Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 1, Mart, 2018, 138-142.

el-‘Uryân, Muhammed Sa‘îd, *Bintu Koştanîn*, Kahire 2014.

-----, *Şeceretu’-d-Durr*, 2014.

-----, *Katru’n-Nedâ*, Kahire 2015.

Uylaş, Sait, ‘*Alî Ahmed Bâkeşîr ve Kabul Edilen Dua*, Atatürk Üniversitesi F.E.F Yayınları, Erzurum 2002.

-----, “ ‘Alî Ahmed Bâkeşîr ve Şal Günü Adlı Piyesinin Tematik Açısından İncelenmesi”, *Sobider Sosyal Bilimler Dergisi*, 6, 2016, 129-141.

-----, *Birinci Türk Nüfuzu Dönemi Abbasilerinde Edebî Kültür*, Erzurum 2016.

Ürün, Kazım, *Necîb Maḥfûz Toplumsal Gerçekçi Romanları*, Konya 2002.

-----, *1868-1932 Mısır’da Türk Bir Şair Ahmet Şevki*, Kaknüs Yayınları, İstanbul 2002.

-----, “Abdulhamîd Cûde Es-Sahhâr Ve Eş-Şârî’u’l-Cedîd Adlı Romanı”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 10, Konya 2003, 339-348.

-----, “Modern Mısır ve Türk Edebiyatlarında Öne Çıkan Kuşak Romanları”, *NÜSHA*, III, 11, Güz 2003, 47-66.

-----, *Modern Arap Edebiyatı*, Çizgi Kitabevi, Konya 2015.

Vehbe, Mecdî ve Kâmil el-Muhendis, *Mu‘cemu’l-Muştalahâtî’l-‘Arabiyye fî’l-Luğa ve’l-Edeb*, Mektebetu Lubnan, Beyrut 1984.

Watt, Ian, *Romanın Yükselişi, Defoe, Richardson ve Fielding Üzerine İncelemeler*, (çev. Ferit Burak Aydar), Metis Yayınları, İstanbul 2007.

Wood, Ellen Meiksins, *Democracy Against Capitalism*, London 1995.

Yakṭîn Saîd, *Ḳaḍâyâ er-Rivâyeti’l-‘Arabiyyeti’l-Cedîde*, Kahire 2010.

Yalar, Mehmet, *Modern Arap Edebiyatına Giriş*, Emin Yayınları, Bursa 2009.

Yalçın, Alemdar, *Siyasal ve Sosyal Değişmeler Açısından Cumhuriyet Dönemi Türk Romanı 1920-1946*, Akçağ Basım Yayım, Ankara 2012.

Yanık, Nevzat Hafis, *Maḥmûd Sâmî Paşa el-Bârûdî Hayatı, Edebî Kişiliği ve Eserleri*, Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, Erzurum 1991.

el-Yesû'î, Rubert b. Kâmbill *A'lâmu'l-Edebi'l-'Arabiyyi'l-Muâşır* (Siyer ve Siyer *Zâtiyye*) I-II, Beyrut 2010.

Yûsuf, Hâlid, *Kıssatu'l-Edebi'l-'Arabî*, Beyrut 2010.

Yıldız, Musa, *Necip Mahfuz'un Sembolik Romanları*, Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara 1998.

Yılmaz, Nurullah, "Nil'in Üç Çocuğu ile Yaprak Dökümü Romanlarında İşlenen Ortak Motifler", *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 21, Erzurum 2003, 99-112.

Zeluţ, Aḥmed Muḥammed Aḥmed, *el-Endelus fi'r-Rivayeti'l-'Arabiyyeti'l-Mu'âşır*, Risâletu'd-Doktûrâ, Cami'atu'l-Yermûk, Ürdün 2009.

Zeydân, Corcî, *Târîḥu Âdâbi'l-Lugati'l-'Arabiyye*, I-IV, Dâru'l-Fikr, Beyrut 2011.

-----, *el-Emîn ve el-Me'mûn*, Mektebetu'l-Edebiyye, Beyrut 1996.

-----, *el-Memlûku's-Şârid*, Dâru'l-Kutub, Beyrut 1999.

-----, *Esîru'l-Mutemehhidî*, Dâru'l-Kutub, Beyrut 1999.

-----, *İstibdâdu'l-Memâlik*, Dâru'l-Kutub, Beyrut 1999.

-----, *Armânûsetu'l-Mışriyye*, Dâru'l-Kutub, Beyrut 1999.

-----, *Fetat Ğassân*, Dâru'l-Kutub, Beyrut 1999.

-----, *Azrâu Kureyş*, Dâru'l-Kutub, Beyrut 1999.

-----, *17 Ramaḍan*, Dâru'l-Kutub, Beyrut 1999.

-----, *Ĝâdetu Kerbelâ*, Dâru'l-Kutub, Beyrut 1999.

-----, *Şarl ve 'Abdurrahman*, Dâru'l-Kutub, Beyrut 1999.

-----, *Ebû Muslim el-Ĥorasânî*, Dâru'l-Kutub, Beyrut 1999.

-----, *el-'Abbâse uhtu'r-Reşîd*, Dâru'l-Kutub, Beyrut 1999.

-----, *Arûs Fergâna*, Dâru'l-Kutub, Beyrut 1999.

-----, *Abdurrahman en-Nâsır*, Dâru'l-Kutub, Beyrut 1999.

-----, *Ahmed b. Tulûn*, Dâru'l-Kutub, Beyrut 1999.

[%88%D8%B3%D8%B7/%D8%AA%D8%A7%D8%B1%D9%8A%D8%AE
%D8%B3%D9%88%D8%B1%D9%8A%D8%A7](#) 07.06.2019.

<https://www.marefa.org/%D8%AA%D8%A7%D8%B1%D9%8A%D8%AE%D9%84%D8%A8%D9%86%D8%A7%D9%86> 09.06.2019.

<http://www.alhayat.com/article/1486030/%D8%A7%D9%84%D9%85%D8%B7%D8%A8%D8%B9%D8%A9-%D8%A7%D9%84%D8%B9%D8%B1%D8%A8%D9%8A%D8%A9-%D8%AA%D8%A7%D8%B1%D9%8A%D8%AE%D9%8A%D8%A7-nbsp> 10.06.2019.

<https://mawdoo3.com/%D8%AA%D8%B9%D8%B1%D9%8A%D9%81%D9%84%D8%B1%D9%88%D8%A7%D9%8A%D8%A9>, 4.7.2019.

<https://www.almaany.com/ar/dict/ar-ar/%D8%B1%D8%A7%D9%88%D9%8A/> 7.7.2019.

<https://souriat.com/2016/04/18461.html> 25.07.2019.

<https://www.aqlamalhind.com/?p=63> 05.08.2019.

<https://www.almodon.com/culture/2019/8/4/%D9%86%D8%AC%D9%8A%D8%A8-%D9%85%D8%AD%D9%81%D9%88%D8%B8-%D8%B9%D8%A8%D8%AB-%D8%A7%D9%84%D8%A3%D9%82%D8%AF%D8%A7%D8%B1-%D9%88%D8%B9%D8%AC%D8%A7%D8%A6%D8%A8%D9%87%D8%A7> 07.08.2019.

<https://mawdoo3.com/%D9%85%D8%AA%D9%89%D9%83%D8%A7%D9%86%D8%AA%D8%AD%D8%B1%D8%A8%D8%A7%D9%84%D9%82%D8%A7%D8%AF%D8%B3%D9%8A%D8%A9> 08.08.2019.

<https://www.alaraby.co.uk/books/2017/12/23/%D8%B5%D8%AF%D8%B1-%D9%82%D8%AF%D9%8A%D9%85%D8%A7-%D9%81%D8%AA%D8%A7%D8%A9-%D8%A7%D9%84%D9%82%D9%8A%D8%B1%D9%88%D8%A7%D9%86-%D9%84%D9%80-%D8%AC%D8%B1%D8%AC%D9%8A-%D8%B2%D9%8A%D8%AF%D8%A7%D9%86> 11.08.2019.

<http://sozluk.gov.tr/> 23.08.2019.

<https://www.almaany.com/ar/dict/ar->

[ar/%D8%A7%D9%84%D8%AA%D8%A7%D8%B1%D9%8A%D8%AE/](https://www.almaany.com/ar/dict/ar-%D8%A7%D9%84%D8%AA%D8%A7%D8%B1%D9%8A%D8%AE/)

23.08.2019.

<https://www.alukah.net/culture/0/122433/> 23.08.2019.

<https://www.britannica.com/art/stream-of-consciousness> 28.08.2019.

<https://literaryterms.net/adventure/> 1.09.2019.

<https://www.turkedebiyati.org/roman-turleri-ve-ozellikleri/> 1.09.2019.

ÖZGEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER	
Adı Soyadı	Mürüvvet TÜRKEN ÇAKIR
Unvanı	Araştırma Görevlisi
EĞİTİM DURUMU	
Lisans Öğrenimi	Atatürk Üniversitesi Arap Dili ve Edebiyatı Bölümü 2005-2009
Y.lisans Öğrenimi	Atatürk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arap Dili ve Edebiyatı, 2011-2013
Yüksek lisans Tezi	Modern Arap Şiirinde Apollo Ekolü
Doktora	Atatürk Üniversitesi Arap Dili ve Edebiyatı Bölümü 2013-Halen
Doktora Durumu	Tez Aşaması
Bildiği Yabancı Diller	Arapça, İngilizce
İŞ DENEYİMİ	
Çalıştığı Kurumlar	Mardin Artuklu Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, 2010-2012 Atatürk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arap Dili ve Edebiyatı Bölümü 2012-2017, Mardin Artuklu Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, 2018-Halen
İLETİŞİM	
E-posta Adresi	mufu15@hotmail.com

DİZİN

- ‘Abbas Maḥmûd el-‘Aḳḳâd, 99
 ‘Abdulhamid Cûde es-Saḥhâr, 60
 ‘Abdulhamîd ez-Zehrâvî, 147
 ‘Abdulkâdir el-Bağdâdî, 4
 ‘Abdulkadir el-Mâzinî, 95, 99
 ‘Abdullah b. Revâha, 2
 ‘Abdurrahmân el-Cebertî, 6
 ‘Âdil Kâmil, 100, 124, 142
 ‘Alî Aḥmed Bâkeşîr, II, 92, 123, 124, 125, 126, 127, 128, 130, 234, 240
 ‘Alî ed-Dervîş, 6
 ‘Alî Maḥmûd Ṭaha, 8
 ‘Amr b. el-Ehtem, 2
 ‘Amr b. Kulşûm, 1
 ‘Amr b. Kulşûm et-Tağlibî, 1
 ‘Umar b. Ebî Rebî’a, 3
 ‘Abbâs Maḥmûd el-‘Aḳḳâd, 8
 Abbasiler, 1, 3, 9, 21, 121, 190, 220
 Abbasiler dönemi, 1, 3
 Abdu’l-Ḳuddûs, 61
 Abdurrahman el-Kevâkibî, 43
 Abdurrahman eş-Şerkâvî, 61
 ‘Abdurrahman Şukrî, 8
 Abdusselâm el-‘Uceylî, 87
 Âdemu’l-Cedîd, 64
 Ahmed Fâris eş-Şidyâḳ, 37
 Aḥmed Fâris eş-Şidyâḳ, 6, 40, 156
 Aḥmed Şevkî, 58
 Aḥmed Şevkî, 7, 102, 125, 223
 Aḥmed Zekî Ebû Şâdî, 8, 59, 62
 Ahmet Cevdet Paşa, 39
 Ahmet Mithat Efendi, 65, 78, 82
 Albert Camus, 63
 Alfred Döblin, 68
 Alî Bek el-Kebîr, 58
 Ali Mubarek, 38
 Antera b. Şeddâd, 1, 90
 Beşîr el-Hurayyîf, 94
 Beşşâr b. Burd, 3
 Beyrut, 30, 39, 52, 135, 159, 161, 166, 167
 Bintu’l-‘Asr, 64, 160
 Butrus el-Bustânî, 6, 40, 44, 51, 157
 Ca’fer b. Yahyâ, 3
 Cahiliye, 1, 2, 55, 83, 90, 116, 117, 147, 150, 151, 170, 174, 220
 Celâluddîn es-Suyûtî, 4
 Cemâl ‘Abdünnâsir, 20
 Cemâleddin eş-Şeyyâl, 101
 Cerîr b. ‘Aṭiyye, 3
 Charles Dickens, 60, 78, 97, 113
 Cibrân Ḥalîl Cibrân, 8, 59, 62
 Cihâdu’l-Muḥibbîn, 64
 Corcî Bâz, 45
 Corcî Cebrâil Balît, 146
 Corcî Zeydân, II, 64, 166
 Corcî Zeydân, VIII, 1, 42, 60, 89, 90, 181, 186, 188, 189, 195, 196, 200, 201, 202, 209, 210, 220, 222, 223, 225, 226, 227, 233
 Corcis el-Ḥûrî, 45
 Corneille, 58, 88
 Dostoyevski, 60, 64, 78, 134
 Dureyd b. Zeyd el-Ḥımyerî, 2
 Ebû ‘Ubeydullâh b. Mu’âviye, 3
 Ebû Mihcen es-Sekafî, 2
 Ebû Müslim el-Ḥorasânî, 3
 Ebu Nuvas, 37
 Ebû Nuvâs, 3, 184
 Ebû Nûvâs, 185
 Ebu Temmam, 37
 Ebû Temmâm, 3
 Ebû’l-‘Abbâs el-Kalkaşendî, 4
 Ebû’l-‘Alâ el-Ma’arrî, 3
 Ebû’l-‘Atâhiye, 3
 Ebû’l-Ferec el-İsfehânî, 154, 185
 Ebu’l-Ḳâsım eş-Şâbbî, 59
 ed-Dîn ve’l-‘İlim ve’l-Mâl, 64
 Edgar Allen Poe, 59
 Edip İshâk, 41
 Edward Hallet Carr, 66, 70
 Ekşem b. Şayfî, 2
 Ekşem b. Şayfî et-Temîmî, 2
 el-‘Arâis, 84

- el-Ahrâm***, 132
 el-Aḥṭal, 3
 el-Buhturî, 3
 el-Cahiz, 37
 el-Ferazdak, 3
 el-Hâriş b. Hîllize, 1
 el-Hâris b. Zubyân, 2
el-Hayyu'l-Lâtîni, 157
el-Hesnâu, 45
el-Hıyâm fî Cenâni's-Şâm, 160
el-Hıyâm fî Futûhi's-Şâm, 164, 165
 el-Kisâi, 84
 el-Mutenebbî, 3, 131, 133
 el-Mütenebbi, 37
 Emeviler, 1, 2, 9, 21, 107, 121, 123, 150, 158, 178, 181, 182, 183, 221
 Emeviler dönemi, 1, 2, 107, 181
 Emile Zola, 63
 Emîly Naşrallah, 63, 157
 Emin Takîyuddîn, 53
Emîretü'l-Endülüs, 58
 Endülüs dönemi, 1, 3
Ene Ahyâ, 64
 Ernest Hemingway, 60, 78
 es-Sa'lebî, 84
 es-Seyyidât ve'l-Benat, 206
 eṭ-Ṭâhir Vattâr, 61
Eylül, 64
 Ezher, 5, 46, 47, 48, 49, 100, 101, 102, 110, 148, 223
 ez-Zehâvî, 58
 Fâdıl es-Sibâ'î, 147
 Farah Anṭûn, II, 42, 60, 64, 89, 91, 92, 157, 203, 204, 205, 206, 207, 208, 209, 210
 Faris Nimr, 41, 45, 167
 Fâris Zerzûr, 87, 147
Fâtîmetu'l-Betûl, 154, 155
 Fenelon, 77, 78, 85, 96
 Fethullâh Marrâş, 7
 Filistin, 28, 153
 Fransîs Marrâş, 87
 Friedrich Nietzsche, 62
 Gade es-Semmân, 87
 Gazali, 206
 George Lucaks, 67, 75, 79, 80
 Gustave Flaubert, 60, 64, 78, 81, 97
 Haccâc b. Yûsuf, 2, 179, 180
 Hâfız İbrâhîm, 7
 Hâlid b. Velîd, 164, 174
 Halîl el-Hûri, 44
 Halîl el-Yâzıcı, 96
 Halîl Merdem Bey, 58
 Halîl Muṭrân, 7, 96
 Halîl Serkîs, 40, 44
 Halîm Bereḳât, 147
 Hanân eṣ-Şeyh, 87
 Hannâ 'Anhûrî, 146
 Hannâ ed-Dûmânî, 38
 Hannâ Mîna, 87
 Hasîb el-Kiyâlî, 147
 Hassân b. Sâbit, 151
Havvâu'l-Cedîde, 64, 157
 Hidiv İsmail, 15, 16, 34
 Hûlya Argunşah, 69, 71
 Hüseyin Heykel, 64
Hüsni'l'Avâkıb ev Ğâdetu'z-Zâhira, 157
 Hz. Âişe, 2
 Hz. Ali, 2, 176, 177, 178
 Hz. Ebû Bekir, 2
 Hz. Osman, 2, 176, 178
 Hz. Ömer, 2, 21, 26, 145, 152, 164, 208
 Ibn Haldun, 37
 Ibn Rüşd, 206
 Ibn Tufeyl, 206
 İbn 'Abdirabbih, 4
 İbn Bessâm, 4
 İbn Derrâc el-Kastalî, 4
 İbn el-Esîr, 176, 185, 186, 187, 192
 İbn Hafâce, 4
 İbn Hallikân, 183, 185, 192
 İbn Hâzm el-Endelusî, 4
 İbn Şuheyd, 4, 84
 İbn Zeydûn, 4, 105, 106
 İbnu'l Mukaffa, 37
 İbnu'l-'Amîd, 3, 111
 İbnu'l-Esîr, 3
 İbnu'l-Hatîb, 4
 İbnu'l-Mu'tez, 3

- İbnu'r-Rûmî, 3, 131, 133
 İbrahim 'Abdulkâdir el-Mâzinî, 8
 İbrahim el-Yâzıcı, 45
 İbrahîm Nâcî, 8
 İbrâhîm Remzî, 92, 100
 İliyyâ Ebû Mâdî, 8, 62, 63
 İlyâs Ferhât, 8
 İmîl Hâbeşî el-Eşkar, 92, 158
 İmru'u'l-Kays, 116
 İmruu'l-kays b. Hucr, 1
 İskenderiye, 11, 16, 49, 112, 204
 İslami dönem, 1, 2
 İstanbul, 16
 Jean Jacques Rousseau, 6
 Jean Racine, 6
 Jean-Paul Sartre, 62
 John Steinbeck, 60, 63, 78
 Kâ'b b. Mâlik, 2
 Kâ'b b. Zuheyr, 2
 Kahire, 104
Kalbu'r-Racul, 157
Kambîz, 58
 Kâsım Emîn, 42
 Kemal Tahir, 83
 Kerem Melhem Kerem, 158
Kıyasu'l-Enbiyâi, 84
Kleopatra, 213
 Kuss b. Sâ'ide el-İyâdî, 1
 Lamartine, 78, 149
 Lebîbe Hâşim, 157
 Lebîd b. Rebîa, 1
 Leon Ernest Halkin, 70
 Leylâ 'Useyrân, 63
 Leylâ Ba'albekkî, 63, 64
Leylâ ve Mecnûn, 58
 Lübnan, 3, 8, 24, 25, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 36, 39, 40, 42, 44, 45, 51, 52, 84, 87, 155, 156, 157,
 Ma'rûf Ahmed el-Arnâ'ût, II, 147, 148, 149, 150, 151, 152, 153, 154, 155, 222
 Ma'rûf er-Ruşâfî, 58
 Macera romanı, 63, 65, 85
 Maḥmûd Aḥmed es-Seyyid, 93
 Maḥmûd Ḥayret, 98
 Maḥmûd Sâmi el-Bârûdî, 58
 Maḥmûd Sâmi el-Bârûdî, 7, 102, 104
 Mahmûd Teymur, 95
 Mahmûd Teymûr, 65, 99, 113
 Mârûn en-Nakḳâş, 6, 88
 Maurice Z. Shroder, 55
 Mehmet Ali Paşa, 5, 9, 12, 13, 14, 27, 33, 34, 36, 40, 46, 47, 48, 95, 196, 197, 198, 200, 227
 Memlukler dönemi, 1, 4, 121, 174
Meryem el-Mecdeliyye, 158
 Mısır, III, VIII, 6, 7, 9, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 25, 26, 27, 29, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 39, 40, 41, 43, 45, 46, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 55, 56, 70, 84, 90, 93, 96, 99, 100, 101, 102, 103, 104, 105, 106, 107, 108, 109, 110, 115, 117, 118, 119, 120, 122, 123, 126, 127, 128, 129, 130, 131, 132, 133, 134, 135, 137, 138, 142, 143, 144, 145, 146, 147, 148, 149, 150, 152, 154, 155, 160, 164, 165, 166, 167, 171, 172, 173, 177, 179, 180, 182, 186, 188, 198, 199, 200, 202, 203, 204, 206, 207, 208, 209, 210, 214, 215, 216, 217, 227, 230, 231, 234
 Mihâil ed-Dellâl, 146
 Mîhaîl Nu'ayme, 8
 Milan Kundera, 54
 Modern Arap edebiyatı, 3, 4, 5, 7
 modern dönem, 3, 5, 7, 9
 Montesquieu, 6
 Muḥammed 'Abduh, 40, 42, 48, 102, 205
 Muḥammed 'Avd Muḥammed, 101
 Muhammed b. Ahmer, 94
 Muḥammed Ferîd Ebû Hadîd, 60
 Muḥammed Huseyin Heykel, 60, 96, 137
 Muḥammed Luṭfî Cum'â, 97
 Murasaki Şihikibu, 64
 Muştâfa Kâmil, 42
 Nâbiğa eş-Şeybânî, 3
 Namık Kemal, 78, 82, 223

- Napolyon, 5, 11, 12, 27, 32, 33, 37, 46, 48, 67
 Nâşîf el-Yâzıcî, 6, 88, 156
 Necîb el-Haddâd, 55, 88, 90
 Necîb el-Keylânî, 100
 Necîb Maḥfûz, 61, 62
 Necîb Maḥfûz, II, 63, 64, 92, 99, 103, 131, 132, 134, 135, 136, 137, 138, 139, 140, 141
 Necîb Naşşâr, 45
 Necmuddîn el-Ğazzî, 4
 Nesîb ‘Arîḍa, 8
 Nevâl es-Sa‘dâvî, 87
 Nîkûlâ Haddâd, 64, 156
 Nu‘mân el-Kasâtîlî, 146
 Osmanlı Devleti, 10, 11, 15, 17, 21, 22, 27, 28, 38, 42, 43, 44, 48
 Osmanlı dönemi, 37, 48, 197
 Ömer Ebû Rîşe, 58
 Ömer Hayyam, 206
 Psikolojik roman, 63, 64
 Raḍvâ ‘Âşûr, 93
 realizm, 55, 60, 61, 62, 77, 78, 79, 97, 99, 147, 158
 Rızkullâh Ḥassûn, 7
 Rifâa Rafîi et-Tahtâvî, 5, 40, 41, 47, 48
rivâye, 55, 222
 Roman, I, III, VIII, 58, 59, 60, 61, 64, 67, 68, 69, 70, 72, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 82, 86, 87, 93, 99, 101, 106, 115, 135, 137, 143, 152, 154, 162, 163, 172, 190, 191, 192, 197, 199, 201, 204, 206, 207, 226, 228, 235, 236, 237, 239, 240, 242, 244
 Romantizm, 8, 59
 Rûkes b. Sâid el-‘Azîzî, 93
 Sa‘d Za’lûl, 18
 Sa‘d Zağlul, 40, 42, 144
 Sa‘îd el-Bustânî, 96
 Sâbit b. Kays b. Şemmâs, 2
 Şafiyuddîn el-Ḥillî, 4
 Said Paşa, 15
 Selâme Mûsâ, 131, 137, 138, 210
 Selîm el-Bustânî, 44, 45, 89, 161, 162, 163, 164, 165
 Selîm el-Ḥamevî, 96
 Selîm en-Nakkâş, 41
 Selîm Tarrâde, 45
Selmâ, 156, 160
 Selvâ Bekr, 87
 sembolizm, 61, 99
 Sheakespeare, 67
 Suriye, III, VII, VIII, 6, 7, 9, 11, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 30, 31, 32, 35, 37, 38, 39, 41, 42, 43, 44, 45, 50, 51, 53, 58, 61, 84, 87, 88, 89, 93, 95, 96, 109, 110, 122, 145, 146, 147, 148, 149, 150, 152, 153, 154, 155, 156, 159, 161, 162, 163
 Süheyl İdrîs, 157
 Süleymân el-Bustânî, 159
 Şam, 51, 153, 203, 208
 Şefîk el-Ma‘lûf, 8
 Şekîb el-Câbirî, 87, 147
 Şerefuddîn el-Bûsûrî, 4
 Şeyḥ Ḥasân el-‘Atţâr, 6
 Şeyḥ Ḥasân el-Ḳuveydir, 6
 Şükrî b. Alî el-Asalî, 146
 Tâhâ Huseyn, 99
 Tâhâ Hüseyin, 61
 Talhâ b. ‘Ubeydullâh, 2
 Tânyûs ‘Abduh, 56, 88
 Tarafe b. el-‘Abd, 1
 Tarih, I, III, VI, 11, 23, 24, 25, 26, 27, 33, 38, 70, 71, 75, 76, 77, 78, 80, 82, 179, 182, 191, 203, 234, 235, 237, 238, 239, 240, 246
 tarihi roman, III, VIII, IX, 67, 72, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 82, 85, 87, 88, 89, 95, 97, 98, 99, 100, 108, 111, 122, 135, 138, 145, 146, 152, 156, 157, 162, 164, 166, 171, 173, 178, 180, 181, 218, 231, 232, 233
 Tevfîk el-Hakîm, 60, 137
 Tevfîk Paşa, 16
The Tale of Genji, 64
 Toplumsal roman, 63
 Turgut Gögebakan, 69
Tuyûru Eylûl, 157
 Victor Hugo, 59, 63, 78, 82, 85, 88, 96

- Vidâd es-Sekâkinî, 147
 Voltaire, 6, 77
 Walter Scott, 59, 67, 68, 72, 79, 80, 81, 88, 89, 90, 132, 138, 171
 Ya'kûb Sarrûf, 45, 157, 167, 221
 Yahyâ b. Ziyâd el-Hârisî, 3
 Yûsuf en-Nebhânî, 58
 Yûsuf es-Sibâ'î, 60
 Yusuf eş-Şelfûn, 43, 44
 Yûsuf İdrîs, 87, 100
 Yûsuf Rızkullah Ganîme, 93
 Zeyneb Fevvâz, 157
 Ziyâd b. Ebîh, 2
 Zu'r-Rumme, 3
 Zuheyr b. Cenâb, 1
 Zuheyr b. Ebî Sulmâ, 1

